

Publisher:

National Library of Serbia,
Belgrade, Skerlićeva 1

E-mail: nbs@nb.rs

Web: www.nb.rs

Phone: ++ 381 11 245 12 42

For the Publisher:

Sreten Ugričić

Editor-in-Chief

Sreten Ugričić

Editorial Board

Sreten Ugričić

Vesna Injac

Gordana Ljubanović

Saša Ilić, editor

.....
The Herald of the National Library of Serbia
.....

1/2008.

Published once a year

Year X
.....

Graphic and Cover Design:

Olivera Batajić

Technical Editor:

Rageb Kokaš

Proofreading:

Vladimir Jović

Electronic text preparation

Biljana Kurbalija

Resume Translation:

Dragan Purešić (English)

Printed by:

Standard 2, Belgrade

Nº of Copies: 500

Printing Finished in 2009.

Printing Sponsored by:

Ministry of Culture of the Republic of Serbia

The Electronic form of The Herald of NLS

is on-line at this address: <http://www.nb.rs>

UDK 02

ISSN 1450-8915

Гласник Народне библиотеке Србије

1/2008

Београд, 2009.

Издавач:

Народна библиотека Србије,
Београд, Скерлићева 1
E-mail: nbs@nb.rs
Web: www.nb.rs
Телефон: ++ 381 11 245 12 42

За издавача:

Срђен Уричић

Главни и одговорни уредник

Срђен Уричић

Редакција

Срђен Уричић
Весна Ињац
Гордана Љубановић
Саша Илић, уредник

Гласник Народне библиотеке Србије

1/2008.

Излази једном годишње
Година X

Графичко обликовање и дизајн корица:

Оливера Башајић

Технички уредник:

Рајед Кокаш

Лектура и коректура:

Владимир Јовић

Електронска обрада текста

Биљана Курдалија

Превод резимеа:

Драган Пурешић (енглески)

Штампа:

Стандард 2, Београд

Тираж: 500 примерака

Штампање завршено 2009. године

Штампање је омогућило:

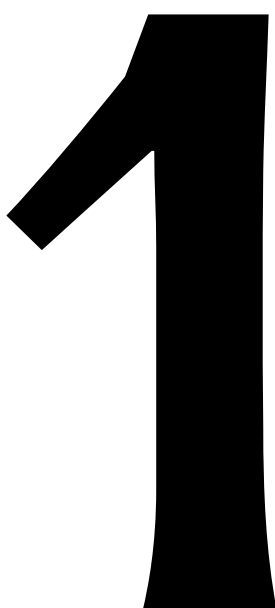
Министарство културе Републике Србије

Електронско издање Гласника НБС

налази се на адреси: <http://www.nb.rs>

УДК 02

ISSN 1450-8915

ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СЛОБОДЕ И БИБЛИОТЕКЕ

Приредила Милица Сџевановић
Народна библиотека Крушевац

.....
*IFLA/FAIFE: Biblioteke i intelektualna
sloboda*
.....

*Јасмина Нинков: Интелектуалне
слободе и јавне библиотеке*
.....

*Проф. др Александра Вранеш,
Проф. др Љиљана Марковић: Цензура и
библиотеке*
.....

*Весна Ињац: Приватност у виртуелном
окружењу*
.....

*Pol Sterdžes: Intelektualna sloboda i
nauka o klimatskim promenama*
.....

*Stjuart Hamilton: Sloboda informacija
nasuprot ratu i teroru*
.....

*Barbara M. Džouns: Izmena Patriotskog
akta: primer uticaja nacionalnih zakona
o bezbednosti na biblioteke*
.....

*Милица Сџевановић: Мисија
библиотека у свету неслободе и
информационог хаоса*
.....

BIBLIOTEKE I INTELEKTUALNA SLOBODA

IFLA/FAIFE

UDK 026/027:342.727
02:061.2(100)

„Svako ima pravo na slobodu mišljenja i izražavanja, što obuhvata i pravo da ne bude uznemiravan zbog svog mišljenja, kao i pravo da traži, prima i širi obaveštenja i ideje bilo kojim sredstvima i bez obzira na granice”.

Član 19 *Opšte deklaracije Ujedinjenih nacija o pravima čoveka*¹

¹ The Universal Declaration of Human Rights - Opšta deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima čoveka – *урум. љрес.*

Pravo na znanje

Svi ljudi imaju osnovno pravo na pristup svim oblicima znanja, na kreativnost i intelektualni rad, kao i pravo na javno izražavanje svog mišljenja. Pravo na znanje i pravo izražavanja su dva aspekta istog načela. Sloboda izražavanja se ostvaruje putem očuvanja prava na znanje. Pravo na znanje je suštinski povezano sa slobodom mišljenja i savesti, kao i sa svim drugim osnovnim ljudskim pravima. Sloboda mišljenja i sloboda izražavanja su neophodni preduslovi za slobodu pristupa informacijama.

Pravo na pristup informacijama i idejama je od najveće važnosti za svako društvo. Ukoliko građani treba da učestvuju i prave izbore na osnovu informacija, moraju da imaju pristup političkim, društvenim, ekonomskim informacijama i kulturnim izrazima. Potreban im je pristup najširem opsegu ideja i informacija. Sloboda, prosperitet i društveni razvoj zavise od obrazovanja, kao i od neograničenog pristupa znanju, mišljenjima, kulturi i informacijama.

Pravo na intelektualnu slobodu je esencijalno za stvaranje i razvoj demokratskog društva.

Putevi ka znanju

Sloboda pristupa informacijama, putem javnih institucija kao što su biblioteke, pretenduje da pojedincu garantuje sve mogućnosti da se susretne sa slobodnim izražavanjem. Osnovnu komponentu opšteg pristupa čine visokokvalitetne bibliotečke usluge. Opredeljenost za intelektualnu slobodu predstavlja glavnu obavezu za bibliotečko-informacionu profesiju. Biblioteke i bibliotečko osoblje zbog toga treba da budu odani načelima intelektualne slobode, neograničenom pristupu informacijama i slobodi izražavanja, kao i priznavanju prava na privatnost bibliotečkih korisnika.

- Biblioteke pružaju pristup informacijama, idejama i proizvodima imaginacije. One služe kao putevi ka znanju, mišljenju i kulturi.
- Biblioteke pružaju osnovnu podršku za učenje tokom čitavog života, nezavisno donošenje odluka i kulturni razvoj – podjednako za pojedince i grupe.
- Biblioteke doprinose razvoju i negovanju intelektualne slobode i pomažu u očuvanju osnovnih demokratskih vrednosti i opštih građanskih prava.
- Biblioteke imaju odgovornost da garantuju i omoguće pristup svim oblicima znanja i intelektualnih aktivnosti. Zbog toga će biblioteke nabavljati, čuvati i činiti dostupnim najširi opseg različitih materijala koji odslikavaju pluralitet i raznolikost društva.
- Biblioteke treba da obezbede da izborom i dostupnošću bibliotečkih materijala i usluga rukovode profesionalni obziri, a ne politički, moralni i verski stavovi.
- Biblioteke treba da slobodno prikupljaju, organizuju i daju na korišćenje informacije, kao i da se opiru bilo kojoj vrsti cenzure.

- Biblioteke će izraditi materijale, objekte i servise podjednako dostupne svim korisnicima. Ne sme da postoji diskriminacija na osnovu rase, verskog opredeljenja, razlike među polovima, godina ili bilo kog drugog osnova.
- Bibliotečki korisnici će imati pravo na ličnu privatnost i anonimnost. Bibliotekari i ostalo bibliotečko osoblje trećim licima neće otkrivati identitet korisnika ili materijale koje oni koriste.
- Biblioteke koje se finansiraju iz javnog sektora i u kojima javnost ima pristup držaće se načela intelektualne slobode.
- Bibliotekari i ostali zaposleni u takvim bibliotekama dužni su da se pridržavaju ovih principa.
- Bibliotekari i ostalo profesionalno bibliotečko osoblje ispuniće svoje obaveze prema svom poslodavcu i prema svojim korisnicima. U slučajevima sukoba između ove dve strane, dužnost prema korisniku će prevagnuti.

IFLA i IFLA/FAIFE

IFLA² podržava, brani i promovise osnovna ljudska prava definisana u članu 19 *Opšte deklaracije Ujedinjenih nacija o pravima čoveka*. Ova obaveza je potvrđena *Izjavom o bibliotekama i intelektualnoj slobodi*³ koju je odobro Izvršni odbor, 25. marta 1999. godine.

IFLA je međunarodna organizacija koja reprezentuje više od 1600 članova u skoro 150 zemalja širom sveta. IFLA je osnovana 1927. godine u Edinburgu. Ona je prva i najveća međunarodna neprofitna, nevladina organizacija kojoj je cilj da unapredi bibliotekarstvo.

² IFLA – International Federation of Library Associations and Institutions - Međunarodna federacija bibliotekarskih udruženja i institucija – *үрүм. үйрөс.*

³ Statement on Libraries and Intellectual Freedom – *үрүм. үйрөс.*

Osnovna uloga IFLA-e je da bibliotekarima širom sveta omogućí opšti forum za međunarodne kontakte i razmenu ideja i iskustva. Ona promoviše međunarodno razumevanje, saradnju, razmenu, istraživanje i razvoj na svim poljima bibliotečkog delovanja – i predstavlja telo za zastupanje bibliotekarstva po pitanjima od međunarodnog značaja.

IFLA/FAIFE⁴ predstavlja instrument IFLA-e za promovisanje intelektualne slobode i osnovne misije biblioteka kao kapija ka znanju i idejama.

IFLA/FAIFE je započela sa radom 1997. godine i zasnovana je na IFLA-inoj rezoluciji usvojenoj u Kopenhagenu...

Kroz IFLA/FAIFE inicijativu IFLA promoviše intelektualnu slobodu u svim aspektima, direktno ili indirektno, koja je u vezi sa bibliotekama i bibliotekarstvom. IFLA/FAIFE nadgleda stanje intelektualne slobode u bibliotečkoj zajednici širom sveta, podržava razvoj IFLA-ine praktične politike, sarađuje sa drugim međunarodnim organizacijama koje se bave ljudskim pravima i reaguje na pojavu kršenja slobodnog pristupa informacijama i slobode izražavanja.

IFLA/FAIFE misija i delovanje

Sveobuhvatni cilj IFLA/FAIFE je da podigne svest o suštinskoj povezanosti između bibliotečkog koncepta i vrednosti intelektualne slobode. Da bi to postigla IFLA/FAIFE sakuplja i dostavlja dokumentaciju i trudi se da stimuliše dijalog podjednako unutar i izvan bibliotečkog sveta.

Rad IFLA/FAIFE podržavaju mreže kolega, mediji, aktivisti za ljudska prava i ostali. Nastoji IFLA/FAIFE da deluje kao sabirna tačka po pitanjima intelektualne slobode, biblioteka i bibliotekarstva.

IFLA/FAIFE održava i ažurira informacioni servis na Internetu i izdaje godišnji izveštaj za javnu upotrebu o stanju slobode pristupa informacijama i slobode izražavanja, u okviru bibliotečkog sveta.

IFLA/FAIFE predlaže i promoviše IFLA-ina opšta načela u vezi intelektualnih sloboda. Predlaže IFLA-ine stavove i sprovodi odgovarajuće akcije na međunarodnim i nacionalnim nivoima.

IFLA/FAIFE reaguje na kršenja prava na slobodu pristupa informacijama i slobodu izražavanja, koje pogađaju biblioteke i bibliotekarstvo. Pruža savete i pomoć bibliotekarima, bibliotekama ili bibliotečkim udruženjima na njihov zahtev.

IFLA i IFLA/FAIFE podržavaju i sarađuju sa relevantnim međunarodnim telima, organizacijama ili kampanjama poput Uneska, PEN International-a, Člana 19, Index on Consorship, IFEX-a i Amnesty International-a.

.....
Prevela sa engleskog Tanja Tasić
.....

Napomene urednika

« Tekst je preuzet sa prethodne verzije IFLA-inog sajta, aktivne do februara 2009. godine, sa adrese: www.ifla.org/en/faife. U nešto izmenjenom i drugačije organizovanom obliku, tekst se može naći i na novoj verziji sajta, na istoj adresi.

«« Naslov originalnog teksta: IFLA/FAIFE. Libraries and Intellectual Freedom

.....
⁴ FAIFE – Free Access to Information and Freedom of Expression – Komitet za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja – *урум. урев.*

ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СЛОБОДЕ И ЈАВНЕ БИБЛИОТЕКЕ

Јасмина Нинков, библиотекар саветник
Директор Библиотеке града Београда

UDK 026/027:342.727
02:061.2(100) (062)

Сажетак

Универзални контекст интелектуалних слобода у свим заједницама почива на одређеним општим принципима као што су етика, морал, обичаји, закони. Јавне библиотеке су веома важан чинилац у разматрању принципа интелектуалних слобода, права на слободан приступ информацијама, права на читање. У чланку ауторка говори о универзалним принципима и главним организацијама у свету и у Србији – у контексту поштовања интелектуалних слобода – CAIFE, IFLA-FAIFE, Кодекс библиотекара Србије, Библиотекарско друштво Србије.

Кључне речи: принципи интелектуалне слободе, IFLA-FAIFE, јавне библиотеке и интелектуална слобода, српске библиотеке и интелектуална слобода.

Контекст интелектуалних слобода је универзалан, а дефиниција термина заснована је на принципима етике, морала, закона поједине земље или групе земаља, као што је то Европска унија, и на принципима отвореног друштва (Karl Popper) и цивилног друштва. Кад говоримо о моралу, на њега утичу култура, лични морал сваког појединца, религија, али и универзални цивилизацијски морал. Етика је такође делом лична, или групна, професионална и универзална, али је врло често и под снажним дејством културе. Закони су локални, национални, мултинационални (све више) или интернационални.

О отвореном друштву о коме је говорио Карл Попер данас се пуно расправља, али се о идеалној заједници по мери човека расправља још од античких дана, од Аристотела и Платона, па до Хегела и Бергсона. Пуно је теорија у историји, а и данас су, на почетку новог века, схватања савременог и праведног друштва веома различита и у теорији и у пракси.

Цивилно друштво почива на грађанским правима, грађанском суду и цивилним активностима. У терминолошком смислу, када говоримо о интелектуалним слободама говоримо о:

- слободи и људским правима;
- интелектуалним слободама (слобода мишљења и слобода изражавања);
- слободи изражавања (слобода говора, штампе, верског изјашњавања и право да се добије информација);
- слободи информација (слободан приступ информацијама и слобода изражавања);
- слободи говора;
- праву на читање;
- академској слободи;
- слободи уметничког изражавања;
- приватности;
- отпору цензури;
- цивилним правима;
- заштити интелектуалних права (*copyright*).

Принципи интелектуалних слобода

Интелектуалне слободе су универзално људско право које је као круг, и ако у кругу нема осталих слобода, нарочито слободе мишљења и изражавања, онда нема ни ових слобода. Информације су увек у основи сваког одлучивања, па и демократског; снага информација је велика, а библиотеке су, према савременим схватањима библиотекарства, прави мост ка информацијама. Јавне библиотеке данас представљају не само место за задовољење културних потреба и за позајмицу књига, већ и за добијање информација, социјалну интеграцију и образовање.

У историји установљивања интелектуалних слобода постоје различита документа важна за ову област, организације и појединце. У основи или темељу су увек Устав, као врховни законодавни акт и извор права сваке земље, релевантни закони, као и професионални кодекси, на пример кодекс библиотекара, али у новије време све више и обавезне писане изјаве (*policy*) библиотека да у свом раду поштују ове принципе и штите приватност корисника. Важна удружења која имају задатак да штите и промовишу ова права су национална и интернационална библиотекарска удружења, од којих су значајни EBLIDA (Европски биро за библиотеке, музеје и архиве) и IFLA (Интернационална федерација библиотечких асоцијација), Европска комисија, али и други, PEN центри, Хелсиншки одбор, грађанска удружења, појединци...

Када је реч о појединцима, то су најчешће омбудсман, правници, политичари, новинари, писци, али и библиотекар. Релевантна документа у овој области су:

- Универзална декларација о људским правима (УН, 1948),
- Европска конвенција о заштити људских права и слобода (1950),
- UNESCO, Манифест о јавним библиотекама (1994),
- IFLA, Библиотеке и интелектуалне слободе (1999),
- UNICEF, Конвенција о правима детета (1990).

У области библиотекарства, најважнија је Комисија IFLA-е «Слободан приступ информацијама и слобода изражавања» (FAIFE – *Free Accesses to Information and Freedom of Expression* – <http://www.ifla.org/faife/index.htm>).

FAIFE

Мисао да сваки човек има право на слободан приступ информацијама, баш као што има право на слободно мишљење, исповедање вере или јавно иступање, у библиотечким је круговима прихваћена однедавно. Настојање IFLA-е да прошири идеју о слободном приступу информацијама и одговорности библиотекара према корисницима сеже у 1989. годину, када је 55. Генерална скупштина Међународне федерације библиотекарских друштава и установа, одржана у Паризу, изразила своју приврженост члану 19. *Опшће декларације Уједињених нација о људским правима* из 1948. године. Даљи разговор о тој теми је замро за неко време, а обновљен је на 61. Генералној скупштини у Истанбулу 1995. године.

Након истанбулске скупштине, тадашњи председник IFLA-е Роберт Ведгеворт (Robert Wedgeworth), који је несумњиво посебно заслужан за подржавање идеје о слободном приступу информацијама, службено је именовао тридесет и два представника из библиотечких друштава широм света у *ad hoc* основу комисију која је постала позната по акрониму свога назива CAIFE (*Committee on Access to Information and Freedom of Expression*). Председник CAIFE-а постао је британски библиотекар Ентони Еванс (Anthony J. Evans). Чланови су прихватили задужење да до скупштине IFLA-е у Копенхагену 1997. израде нацрт текста о слободном приступу информацијама, који би скупштина могла прихватити. Свој су текст назвали извештајем, а утемељили су га на неколико међународних докумената о људским правима, као што су већ споменута Општа декларација УН-а о људским правима, Европска конвенција о заштити људских права и основних слобода, Међународни уговор УН-а о грађанским и политичким правима, Афричка повеља о људским и народним правима и Америчка конвенција о људским правима.

Извештај CAIFE-а се састојао од пет делова: увода, начела, примера, предлогаи радне стратегије и описа начина на који би IFLA могла деловати у одређеним ситуацијама. У уводу извештаја јасно је речено да IFLA жели обликовати политику према слободном приступу информацијама јер је кршење права на слободу изражавања у свету било све учесталије, а слободан проток информација ограничен, те су биле ограничене и могућности библиотекара да служе потребама и интересима корисника. Речено је и то да је IFLA свесна да постоје и многа друга тела и организације које се баве слободом изражавања, а да се она жели усредсредити само на питања везана за библиотеке и корисничке службе у њима. У делу извештаја у коме су изложена начела слободног приступа информацијама, чланови CAIFE-а позвали су се најпре на Унесков *Манифест о јавним библиотекама* из 1994. године, у којем се каже да остваривање демократских права захтева слободан и неограничен приступ знању, идејама, култури и информацијама. У извештају CAIFE-а даље је речено да библиотеке морају бити отворене за све, без обзира на порекло, расу, пол, године, веру, националност, друштвени или економски статус, а намена библиотека дефинисана је као помоћ доживотног учењу, независном одлучивању и помагању у културном и привредном развоју. Речено је да библиотеке морају бити одговарајуће финансиране, да се морају одупрети свим облицима цензуре, као и да је на њима одговорност за примерено формирање збирки и фондова. Посебно је истакнута потреба поштовања приватности корисника и поверљивости информација. У извештају је препоручено да IFLA оснује сталну комисију која би се бавила питањем слободног приступа информацијама и пратила ситуацију на том подручју у свету. Препоручена је и сарадња с другим организацијама у свету које се баве том темом, попут Уједињених нација, Унеска, Међународног удружења издавача, FID-а итд.

На истој је скупштини Данско библиотекарско друштво понудило помоћ у оснивању и обезбеђивању финансијских средстава за посебан биро који би се бавио питањима везаним за слободу изражавања и доступност информација у библиотекама.

На копенхашкој је скупштини, дакле, резолуцијом утемељена стална комисија IFLA-е за слободан приступ и слободу изражавања. Комисији је поверен задатак да IFLA-у саветује о свим питањима везаним за слободан приступ информацијама у библиотекама, а посебно о цензури библиотечке грађе те идеолошким, привредним, политичким или верским притисцима који имају за последицу ограничавање приступа информацијама у библиотекама. У јануару 1998. завршен је поступак предлагања, избора и именовања чланова, те је комисија, састављена од двадесет и два члана која су предложила њихова национална библиотекарска друштва, названа *FAIFE (Freedom of Access to Information and Freedom of Expression)*, могла почети да ради. Чланови, представници библиотекарских асоцијација са свих пет континената, изабрани су за раздобље од 1997. до 2001. године. Данска влада је пристала да финансира канцеларију која је смештена у просторијама Министарства културе у Копенхагену. Канцеларија је почела да ради крајем марта 1998. године са два стално запослена библиотекара. Убрзо је постављена веб презентација на којој је праћен рад комисије и канцеларије FAIFE (<http://www.faife.dk>).

На Генералној скупштини IFLA-е, у Амстердаму 1998. године, разрађен је програм рада FAIFE-а за 1999. и 2000. годину. Одлучено је да FAIFE непрестано прати збивања у библиотекама, прикупља и дистрибуира приказе стања о интелектуалним слободама у појединим земљама, да изгради мрежу извештача из појединих земаља, те успостави сарадњу са сродним међународним организацијама.

Иако се у почетку чинило да ће се комисија у првом реду бавити одбраном библиотекара који су у свом раду изложени покушајима цензуре, односно притисцима различитих друштвених група, на амстердамској скупштини расправа је била усмерена највише на питања друштвене одговорности библиотекара. Та је тема врло озбиљна и заслужује посебну пажњу. Одговорност професије која мора осигурати слободан проток информација и приступ информацијама за своје кориснике поставља пред библиотекаре нови и тежак задатак. Од њих се очекује да се изборе за самосталност у избору и набавци грађе, али и да осигурају финансирање својих библиотека и примерених служби, јер ће само тако моћи доиста стећи поверење корисника.

Треба споменути да је питање слободног приступа информацијама у деведесетим годинама прошлог века подстакла појава електронских мрежа које омогућавају лакше и брже ширење информација него што је то икад пре било замисливо. Ненадзирано ширење информација, међутим, узрокује забринутост политичара, али и обичних грађана. Опасност се, на пример, наслућује у недовољном осигурању података важних за привредну и националну сигурност појединих земаља када се ти подаци похрањују и преносе у електронском облику. Мрежом се такође могу врло лако ширити информације о дроги, оружју или опасним супстанцама. Мрежа се може користити за скривено дистрибуирање различитих, па према томе и потенцијално опасних садржаја међу различитим групама. Сматра се да су деца посебно угрожена група јер су изложена садржајима непримереним свом узрасту и својим могућностима разумевања. Проблеми везани за могућност да деца приступе неадекватним садржајима решавају се на различит начин у појединим земљама. У неким се постављају филтери на Интернету који деца користе у библиотекама. Лакоћа и брзина умножавања и ширења

садржаја на мрежи потенцијално угрожава и носиоце права на различите врсте интелектуалног власништва.

**Декларација о библиотекама, информационим сервисима и интелектуалној слободи
IFLA, Глазгов 2002. године**

Поводом свог 68. рођендана, прослављеног на годишњој Конференцији у Глазгову 2002. године, Међународна федерација библиотечких удружења и институција (IFLA) објављује следеће ставове:

- IFLA проглашава фундаментално право сваког човека на приступ информацијама и слободу изражавања без икаквих ограничења.
- IFLA, уз подршку чланица из целог света, брани и промовише интелектуалну слободу у складу са Универзалном декларацијом Уједињених нација о правима човека.

Интелектуална слобода обухвата целокупно богатство људских сазнања, ставова, креативних мишљења и интелектуалних активности.

- IFLA потврђује да је посвећеност интелектуалној слободи суштинска одговорност и обавеза стручњака за библиотекарство и информационе науке широм света. Та апсолутна обавеза треба да буде изражена у професионалним етичким кодовима и доказана у пракси.
- IFLA потврђује да библиотеке и информациони сервиси обезбеђују приступ информацијама, идејама и стваралачким делима исказаним у било којој форми и без обзира на границе. Они и појединцима и групама служе као капије ка знању, мишљењу и култури, нуде суштинску подршку неопходну за независно одлучивање, културни развој, истраживање и доживотно учење.
- IFLA потврђује да библиотеке и информациони сервиси доприносе развоју и одржавању интелектуалне слободе, помажу у очувању демократских вредности и универзалних грађанских права. Стога су они у потпуности посвећени обавези да својим корисницима понуде релевантне информационе изворе и услуге, без икаквих ограничења и без било каквог облика цензуре.

лектуалне слободе, помажу у очувању демократских вредности и универзалних грађанских права. Стога су они у потпуности посвећени обавези да својим корисницима понуде релевантне информационе изворе и услуге, без икаквих ограничења и без било каквог облика цензуре.

- IFLA потврђује да библиотеке и информациони сервиси треба да прибављају, чувају и чине доступним што је могуће разноврсније материјале који одсликавају плуралитет и разноликост друштва. Избор и доступност библиотечких материјала и сервиса треба да буду спровођени искључиво према професионалним критеријумима, а никако не према политичким, моралним или религиозним погледима.
- IFLA потврђује да библиотеке и информациони сервиси морају за све кориснике да омогуће равноправан приступ својим материјалима, средствима и сервисима. У њима не сме да се допусти никакав облик дискриминације из било ког разлога, без обзира на расну, националну или етничку припадност, род или сексуалну опредељеност, старосну доб, недостатке, религију или политичка убеђења.
- IFLA потврђује да библиотеке и информациони сервиси морају да гарантују сваком кориснику тајност и поштовање приватног живота, било да се ради о информацијама које корисник тражи или добија, о документима које користи, позајмљује, набавља или предаје.
- IFLA стога позива све библиотеке и информационе сервисе, као и све запослене у њима, да подрже и промовишу принципе интелектуалне слободе и да обезбеде неограничен приступ информацијама.

Контекст интелектуалних слобода и Србија

Кад говоримо о ситуацији у нашој земљи, морамо да имамо у виду нашу прошлост, дакле бивше

комунистичко друштво које је сада у транзицији и да погледамо какав је био приступ материјалима и информацијама некад и сад, нарочито у контексту опште глобализације и модерног електронског света.

Када је реч о релевантним документима у овој области, подсећамо да Устав Србије, донет у септембру 2006. године, у члану 42. јамчи заштиту података о личности, а у делу о људским правима гарантује људска права и слободу везане за слободу изражавања и мишљења. Закон о библиотекарству донет је 1994. године, а нови закон је у фази припреме. Кодекс библиотекара је донет 1998. године, док писана упутства и директиве углавном изостају. Слободно се може рећи да је размишљање о овој области код нас тек на почетку. Нема чак ни истраживања у овој области, а од релевантних докумената имамо само Кодекс библиотекара. Први курс о овој теми одржан је у оквиру Школе Библиотека плус 2002. године и водила га је ауторка овог текста. Конференцију о интелектуалним слободама организовало је Библиотекарско друштво Србије 2003. године – и то је био скуп на којем се први пут о овој теми на тако свеобухватан начин говорило код нас. Конференција је окупила и значајне међународне стручњаке из те области.

У оквиру наше праксе где Интернет за кориснике и слободан приступ базама и информацијама у нашим јавним библиотекама није максимално развијен као сервис, мало се расправљало о горућој теми у Европи данас, тј. о томе да ли треба на дечјим одељењима ограничити приступ одређеним садржајима. Страхује се од приступа порнографским садржајима и од тога да је тако нешто могуће чак и у јавној установи. У појединим земљама се та питања различито решавају, али свуда постоји јединствен став и политика у таквим случајевима. О томе се код нас још није ни разговарало. Сматра

се да нема цензуре, а о заштити приватности корисника се много и не размишља, делом из истих разлога јер мало библиотека има електронску циркулацију и датотеке. Ипак се морамо суочити и са овим дилемама, јер се са модернизацијом наших установа морамо одредити за став да штитимо право корисника на приватност, као и да податке о томе где он станује и шта чита заштитимо од неовлашћеног коришћења.

Нови Закон о заштити података о личности усвојен је у Скупштини Републике Србије 2008. године ("Службени гласник РС", бр. 97/2008) и у њему је прецизно дефинисано шта се подразумева под личним подацима, на који начин се лични подаци могу прикупљати, обрађивати и користити, којим методама се спроводи заштита личних података и којим мерама се кажњава незаконито коришћење личних података грађана. Догађаји у Америци, тј. доношење такозваног Патриотског акта у страху од тероризма, довели су у средиште интересовања библиотеке, те Америчко библиотечко удружење питање интелектуалних слобода сада поставља као изузетно значајно питање у раду библиотека.

Велики је мит да су интелектуалне слободе у библиотекама традиција, а у земљама у транзицији, где су етика и морал, чак и закони, такође у транзицији, улога професионалних удружења је велика. IFLA стоји на становишту да су интелектуалне слободе централно подручје одговорности свих библиотека и информационих установа. На путу до креирања нашег контекста интелектуалних слобода и правила у свим јавним библиотекама у овој области, довољно је да се на почетку строго придржавамо сопственог професионалног кодекса који каже:

„Библиотекар обезбеђује највиши ниво услуга, залаже се за слободан проток информација и искључује сваки облик цензуре”.

Ми, библиотекари у Србији, морамо и даље да радимо на креирању професионалне праксе, заштићене професионалним смерницама и снагом удруживања, како не бисмо били у ситуацији да се повинујемо захтевима различитих интересних група које могу утицати на слободу изражавања и приватности. Након незабележене пасивности Библиотекарског друштва Србије током деведесетих година, те гашења његовог часописа и награда, обновљен рад Друштва од 2004. године и формирање секције за интелектуалне слободе, организовање конференције на ову тему и чињенице да у Србији има све више компетентних библиотекара, све више међународних контаката, све више рачунара у нашим библиотекама, све квалитетније стручне литературе, говоре у прилог томе да мора постојати и организован наступ наше струке у јавности. Због тога Библиотекарско друштво Србије, које је деценијама било носилац стручног рада у нашој земљи, ослањањем на циљеве Друштва који су прокламовани пре више од 55 година и на Кодекс библиотекара донет 1997. године, мора активно учествовати у доношењу новог закона о библиотечкој делатности и других релевантних закона, пратећих прописа, упутстава и смерница, који би библиотекаrima требало да обезбеде правно ваљан амбијент за рад и углед међу корисницима.

Извори:

1. Dole, Wanda V. ; Hurych, Jitka M ; Koehler, Wallace C, Values for librarians in the information age : an expanded examination. У: *Library Management*, 21, 6 (2000), стр. 285–297.
2. Hamilton, Stuart (2007), To what extent can libraries ensure free, equal and unhampered access to Internet-accessible information resources from global perspective?, PhD thesis from the Department of Library and Information Management Royal School of Library and Information Science, Copenhagen, Denmark. Доступно на адреси: <http://www.ifla.org/faife/index.htm>
3. Horvat, Aleksandra, Javno i tajno u knjižničarskoj struci. U: *Arhivi, knjižnice, muzeji: mogućnosti suradnje u okruženju globalne informacijske infrastrukture*. Zagreb : Hrvatsko knjižničarsko društvo, 2002, стр. 8–15.
4. Horvat, Aleksandra (2000), Library legislation and free access to information as new topics in library and information science education, *Information Research*, 5 (2), 2000. Доступно на адреси: <http://informationr.net/ir/5-2/paper72.html>
5. IFLA/FAIFE World Report Series, Vol. VII, Access to libraries and information: Towards a fairer world Editor / Theo J.D. Bothma, IFLA/FAIFE 2007
6. Koehler, Wallace C.; Hurych, Jitka M.; Dole, Wanda V. & Wall, Joanna. Ethical values of information and library professionals : an expanded analysis. У: *International Information & Library Research*, 32 (2000), стр. 485–507.
7. Нинков, Јасмина (2004), *Интелектуалне слободе и јавне библиотеке, принципи и пракса у Србији*, Филолошки факултет, Народна библиотека Србије, Библиотекарско друштво Србије.

Jasmina Ninkov

Intellectual freedom and public libraries

Abstract

The universal context of intellectual freedom in all communities is based on the fundamental principles as ethics, moral, tradition, laws. Public libraries are very important factor in discussion of fundamental principles of intellectual freedom, right to free access to information, right to read. In the article author talks about the universal principles and main organisations in the world and in Serbia in the context of respecting intellectual freedom - CAIFE, IFLA-FAIFE, The Code of Ethics of Serbian librarians, Serbian Library Association.

Key words: principles of intellectual freedom, IFLA –FAIFE, public libraries and intellectual freedom, serbian libraries and intellectual freedom.

ЦЕНЗУРА И БИБЛИОТЕКЕ

Проф. др Александра Вранеш, проф. др Љиљана Марковић
Филолошки факултет Универзитета у Београду

UDK 026/027:342.727(497.11)
02:351.751.5(497.11)

Сажетак

Од библиотека се очекује доступност свим врстама знања и информација, без обзира на њихову друштвену или личну библиотекареву прихватљивост или оспоравање. У многим законским формулацијама, напредним прокламацијама, успешним стандардизацијама крију се и бројна ограничавања грађанских права и слобода, чему каткад могу доприносити и библиотеке. У раду библиотека се крију замке нарушавања интелектуалне слободе у свим процесима. Од праћења издавачке продукције и селекције публикација, преко израде каталога и пласирања информација преко библиографија и реферативних билтена, промоције књижевно-уметничких и научних садржаја, обликовања читалачке свести и навика, ускраћивања тражене и самоиницијативног пружања друге информације или публикације, вођења библиотечке статистике.

Кључне речи: цензура и библиотечке активности, цензура у Србији, заштита права корисника, цензура и библиографија.

Почивајући на релевантној информацији, информационо друштво захтева да се поштују две основне привилегије: слобода информисања, с једне, и заштита личног и друштвеног интереса, с друге стране. Принцип доживотног учења, као напредни облик раније пасивног континуираног учења, чијем спровођењу битно доприноси Интернет, преобликовао је улоге и прималаца и пружалаца знања. Промена парадигме образовања из међусобно дистанцираног односа његових учесника у сараднички процес, од традиционалних културних модела и формалног начина комуницирања у тимско такмичарско окружење, у којем параметар ефикасности није искуство, већ ефективност, намеће и нове економске моделе, и обрнуто. Главни симболи савременог доба постали су: правовремена и брза информација, имплицитно колико и експлицитно знање, креативност, конкуренција, мултидисциплинарност, колаборативност, флексибилност, минимализација грешака, интелектуална различитост, компресија и визуализација великог броја података. Глобално информационо друштво почива на систему у којем је важно оно што се

дешава и на његовим ивицама, а не само у напредном центру; на самообразовању, одговорности у примању и апликацији знања, антиципирању промена. Отуда су сразмерно повећане одговорност и појединца и колектива у процесима заштите ауторства, слободе мишљења и исказивања става и слободе приступа информацијама. Недостатак интелектуалних слобода нарушава постојање квалитетног информационог друштва, те се у циљу заштите и одбране ових права дефинишу декларације, манифести, закони, прописи, њих подржавају или им се супротстављају и нарушавају их појединци, заједнице, удружења, а све то успоставља један вредносни систем у намери да се заштите људска права. Препознајући ово питање као веома «непријатно и комплексно»,¹ Маријана Такс Холдин се залаже за широку, промишљену и правовремену едукацију свих учесника у процесу обликовања и преношења информације, као основе сваког демократског друштва.

Библиотекарство данас садржи бројна уједначавања ради универзалне доступности публикација и информација, међу којима су свакако међународни стандардни серијски бројеви, међународни стандарди за библиографско описивање, класификације, којима се групише слободно људско знање. Форма се, дакле, поставља у шаблон, али се мисао ослобађа, те се од библиотека очекује доступност свим врстама знања и информација, без обзира на њихову прихватљивост у друштву или лични став библиотекара. Чак и када су материјали, традиционални или савремени, контроверзни, њихово коришћење треба да буде препуштено индивидуалним потребама и интересовањима, без обзира на старосне, полне, расне, професионалне, националне, социјалне, етичке разлике и дилеме. Библиотеке нису скупови књига, читалаца и би-

блиотекара, већ треба да служе слободи говора, а не да одговарају идеолошким захтевима времена, без обзира колико макросоцијални феномен одређује место и улогу библиотеке. У библиотекама се одувек сучељавају трајна или пролазна вредност творевине људског духа и изражена потреба за њом, потреба за разнородношћу фондова и за њиховим балансом, конзерваторска и пропагаторска функција библиотеке, чије се разрешење тражи у систему међубиблиотечке позајмице. Процес позајмице публикација и ширења информација ретко кад се може похвалити својом комплексношћу, пре својом селективношћу. Интелектуална својина и интелектуална слобода имају одлучујућу улогу у структури медија, у државној економији, у политичком животу, у културном просперитету – и односе се колико на право улагања интелектуалног напора у настанак неког дела толико на право њиховог коришћења. Слобода спознавања и пласирања информација подлеже одговарајућем етичком коду, а зависна је у значајној мери од културне разнородности и наслеђа различитих народа.

У чувању и промовисању аутохтоности књиге, културне разноликости, толеранције и интелектуалне слободе, од значаја су већ поменута тековина традиције, каква је дефинисање етичког кода, с једне стране, и савремена маркетиншка ангажованост библиотека, чије место и улога у друштву ће бити мање запажени и потврђени ако не буду и добро маркетиншки осмишљени. Библиотеке су активни чиниоци свих друштвених промена и процеси транзиције и демократизације друштва не одвијају се мимо њих. Напротив, оне не само да у њима учествују, да их усмеравају, већ их потом и чувају као колективно памћење. «У свету брзих преображаја који остављају дубоке трагове», писао је Ханс Хинтерхубер, «може се са потпуном сигурношћу установити само једна константа:

¹ Marianna Tax Choldin. (2002) *A Fence around the Empire*. Duke University Press.

убрзавање промене». Тако се од библиотека захтева не само да ускладе своје пословање са савременим технолошким захтевима, већ, и то пре свега, да промене виђење сопственог пословања. Навикли смо да библиотеку прихватамо као непрофитну културну државну институцију, као што књигу лепотом и трајношћу често стављамо изнад дигиталних носилаца информација. Библиотека треба да прихвати кључну промену у схватању своје друштвене улоге, да постане део животног и културног окружења, да очува компактност и незаобилазност своје професије чувајући и интелектуалне слободе својих аутора, корисника и себе саме.

Библиотекарство као научна и професионална дисциплина може доприносити остварењу идеје демократизације друштва, али и њеном нарушавању. Библиотеке и библиотекари јесу и творци и сведоци демократије и слободе. Међутим, сваки облик уопштавања крије у себи и опасност од укидања слободе. Тако се у многим законским формулацијама, напредним прокламацијама, успешним стандардизацијама крију и бројна ограничавања грађанских права и слобода, чему каткад могу доприносити и библиотеке. Често и саме књиге са атрактивним, слободарским насловима, у којима се позива на интелектуалну слободу, представљају цензуру истине, а самим тим и замку за читаоца. Позитивне одреднице савременог друштва, какве су: дефинисање и заштита ауторских права,² лицен-

цирање различитих програма и база података, спутавање коришћења одређених фондова у циљу очувања приватности, ускраћивање обавезног примерка у националним и локалном примерка у би-

.....
 легије, увек ограниченог рока трајања, добијају и издавачи, ако имају сагласност уредника или аутора. Привилегије, ипак, у то време штите робно-новчане интересе предузетника и даваоца привилегије, а не интелектуални напор аутора. Криза система привилегија наступа у Енглеској у првој половини 17. века, када књижевске гилде имају искључиво право контроле штампе. Први закон, Закон краљице Ане, донет је 1709. године и штитио је интерес аутора током 14 година, са правом продужења на још 14 година, што је, заправо, спутавало неограничено коришћење интелектуалне својине као природног људског права. У Француској је краљевском уредбом из 1777. године аутор стекао издавачку привилегију са неограниченим трајањем, док је издавачу трајање привилегије престајало смрћу аутора. Француска буржоаска револуција укинула је систем привилегија, дајући прописом из 1791. право аутору током живота и пет година након смрти, а прописом из 1793. продужио се рок на десет година након смрти аутора. На тај начин постављени су први принципи континенталног концепта ауторског права, који је озакоњен 1957. године, чијој се регулативи приклонила и Енглеска, напуштајући претходне копирајт принципе. Стога се може закључити да су у развоју заштите интелектуалне својине постојала три теоретска приступа: монополна теорија (ауторско право третира искључиво као облик имовине, при чему је стваралац у функцији опште користи); теорија интелектуалне својине (схвата ауторско право као инструмент заштите индивидуалног интереса ствараоца) и теорија о личном праву (индивидуалистичка теорија која ауторско право види као лично право). У Краљевини Југославији *Закон о заштити ауторског права* донет је 1929. године, након чега је земља 1930. приступила берлинској ревизији из 1908, онда усвојила и римски ревидирани текст из 1928. године, а 1951. бриселску верзију. Рестриктиван револуционарни закон проглашен је 1946, а 1957. је донет нови *Закон о ауторском праву*, који је касније мењан, тако да је законодавство ове врсте укључило и законе из 1968. и 1978, да би 1998. био донет данас важећи *Закон о ауторском и сродним правима* (Службени лист СРЈ, 24/98), који почива на основним функцијама: награђивање ствараоца за резултате духовног рада; стимулисање аутора на интелектуалне напоре; унапређивање културног развоја заједнице.

.....
² Искључиво морално и економско право аутора над делом регулише се законским прописима и решава питање права за коришћење ауторског дела. Није бивало дефинисано све док техничка средства, међу првима проналазак штампе, нису омогућила масовније коришћење ауторских дела. Током 16. века нелојална конкуренција међу штампарима доводи до дефинисања привилегије за штампање, правног акта који је штитио интерес појединачног штампара за одређено дело. У периоду од 16. до 18. века, са диференцирањем задужења у издавачко-штампарској делатности, приви-

блиотекама профилисаним унутар једног региона или установе као могућности редовног попуњавања фондова, сужавају доступност информација.

У области библиотечке делатности коректан однос према ауторском делу обавеза је и читаоца и библиотекара. Читалац треба да поштује интелектуалну својину аутора тако што ће: 1. истраживати примарност идеје; 2. тачно и објективно је пласирати зависно од контекста у коме је настала, а не у складу са сопственим тренутним потребама; 3. цитирати наводе из коришћеног текста уз комплетну прегледну библиографску белешку.³ Задужења библиотекара чак надилазе претходно наведена јер, пре свега, треба да обухвате: 1. упознавање са законском регулативом која се односи на ову област; 2. примену

општих обавезујућих прописа у библиотекама; 3. усклађивање интерних правила коришћења грађе у библиотекама-целинама са постојећим законом; 4. васпитавање свести читаоца, нарочито млађег истраживача, о поштовању ауторског права. Одговорност библиотекара је очекивана константа када је у питању коришћење текуће издавачке продукције у редовном фонду, као и у посебним збиркама и персоналним библиотекама. Заштита ауторског права у библиотекама најчешће се односи на умереност и парцијалност при умножавању штампаних материјала⁴ или заштиту појединих извора на Интернету. Библиотеке у начелу поштују ауторско право већ самим чувањем својих фондова, нарочито рукописне грађе и библиотека-целина које носе лични печат својих власника. Самим тим, отвара се нова димензија ауторског права која надилази закон, јер воља појединца чију колекцију библиотека чува, или неког његовог наследника, заступника у односу на библиотеку, постаје за њу најважнија. У пракси то значи да се рукописна и објављена грађа из самосталне збирке најчешће не могу користити барем 50 година после смрти аутора, односно онолико дуго колико су он или његови потомци то проценили за потребно. Поштовање интелектуалне својине аутора свакако не сме да буде рестриктивно, нити да оставља такав утисак, а

³ Спознаја да се међу библиотекарицама, професорима и научним радницима дешавају „крађе“ идеја и чак целих текстова, да се туђе књиге преводе или преписују без навођења извора, да се Интернет користи као опште добро, пред којим не постоји никаква интелектуална одговорност, поражавајућа је истина наших дана, о којој, на жалост, сведоче бројне објављене књиге и часописи. Остаје отворено питање да ли библиотекар има обавезу, или можда право, или је то ван његове компетенције, да кориснику укаже на плагијат, стручни, научни, уметнички, на непоштовање принципа технике научног рада. *Digital Millenium Copyright Act* (DMCA), који је Конгрес САД донео 1998. године, бави се етичким питањима употребе библиотечке грађе, да би током 2001. године добио своја појашњења о делимичним рестрикцијама у области употребе дигиталних записа. Појавили су се, дакле, нови медији, чији садржаји захтевају правну заштиту, а да се још није постигло разјашњење питања цитирања и парафразирања нечијег става у комерцијалне и некомерцијалне сврхе. Док се још од средине осамдесетих година размишља о цитирању као нарушавању ауторских права, а да граница између комерцијалног и некомерцијалног циља никада прецизно не може бити повучена, паралелно се развија цитатна анализа, у којој почивају бројни индекси цитата, опстајући и сама на граници између научног и ненаучног метода. И наново се поставља интригантно питање: у којој мери парафраза представљају нарушавање ауторских права, а када су промовисање резултата и допринос јавности рада аутора?

⁴ Питање заштите права корисника, у смислу доступности знања и информација, уз разумно коришћење савремених репрографских услуга, уколико је издање одавно распродато, а за његово ново публиковање издавач или аутор нису заинтересовани, остаје отворено, без јединственог одговора, да зависи од знања и поштења библиотекара и читаоца, као и од њихове крајње намене и циља, која се двоји на образовно-научну и комерцијалну. Могућа профитабилност коришћених извора чини се логичним ограничењем, али када бисмо се замислили над сваким појединачним случајем којем би то правило могло бити примерено, сигурно бисмо били у недоумици. Ако званична правна документа нису прецизно дефинисала ове појмове, онда се од библиотекара свакако могло очекивати да греша и буде недоследан, јер ће доза субјективности у одлучивању увек постојати.

понајмање да буде оправдање за евентуалну недовољну ангажованост библиотекара. Оно се, на неки начин, коси са ширином дистрибуције литературе и идеја и основним правом човека на интелектуалну слободу, која се оваквим забранама ограничава, каткад политички и економски условљава. Чињеница је да се у многим земљама не поштују одредбе постојећих закона о ауторским правима. Заштита ауторских права није самоодбрамбени механизам аутора ради очувања сопствене интелектуалне својине и евентуалног стицања материјалне добити, већ је усмерена и ка кориснику, који њеним поштовањем стиче и користи оригинални производ духа, дистрибуиран у довољном броју примерака, одговарајућег квалитета производње, у коме ништа непрофесионалним умножавањем није оштећено, нити из различитих разлога – макар да је у питању и очување моралних, политичких, или националних интереса – мењано, скраћивано и допуњавано. Док информационо друштво тежи глобализацији, заштита ауторских права може се чинити превазиђеним личним или националним интересом.⁵ Библиотеке треба да имају јасна упутства везана за поштовање ауторских права, флексибилнија у односу на издаваче или појединце, која проистичу из закона, чија рестриктивност у односу на библиотеке може знатно утицати на наставноваспитни и научноистраживачки рад појединаца. Она није иста

за све носиоце информација, па нови медији утичу и на дефинисање нових прописа, какав је Digital Millenium Copyright Act (2000). Такође, облици и обим умножавања материјала за лица са посебним менталним и физичким потребама у земљама југо-источне Европе нису на задовољавајућем нивоу ни у пракси ни кроз легислативу, због чега ова категорија корисника може стећи утисак о намерном ускраћивању информација и знања, што је у ширем смислу и бит цензуре.

Цензура (економска, етичка, културолошка, идеолошка, национална) као супротстављање оригиналности, индивидуализму и критицизму мишљења проистиче често из економских и политичких калкулација. Што је цензура у друштву присутнија, то су облици њеног спровођења разрађенији и скривенији. Водећи порекло од латинског појма, цензура садржи значење процене, закључивања и изражавања мишљења, а вишевековно живљење дало јој је значење систематске контроле садржаја било ког облика комуницирања, правним и физичким мерама наметнутим у једној друштвеној заједници, како би се понашање и мишљење појединца усагласили са актуелним друштвеним ставом, било да превентивно спречавају објављивање неког дела са чијим се садржајем и порукама не слажу, или да промовишу ону творевину коју сматрају средством пропаганде сопствених циљева. У пракси се препознају: тоталитарна (свеукупна и системска контрола уз потпуну забрану идеја и чак физичка средства принуде); делимична (селективна контрола садржаја, чак и самоцензура); насумична цензура (облик принуде који треба да доведе до аутоцензуре). Цензура се усталичила са првим облицима организоване власти, а у средњем веку световној власти се у строгом нормирању садржаја мишљења и понашања придружила и строга духовна управа, што је често узроковало и физичко уништење појединца или бројних истомишљеника.

⁵ WIPO (The World Intellectual Property Organization) је заснована на жељи да се рашири идеја о заштити ауторских права, уз прихватање постојања изузетака. Основни принципи на којима ова идеја почива, било да је у питању Бернска конвенција или Universal copyright Convention, укључују рестрикције које се односе на умножавање, дистрибуцију, преузимање, мењање без дозволе аутора, издавање ауторског дела током одређеног временског периода, најчешће од 50 до 70 година. Поштовање копирајта такође зависи од економске стабилности једне заједнице, у којој је недозвољено умножавање сваког дела уобичајен, чак званичан, некажњив облик пута до стицања информација.

Изум штампе покретним словима условио је пораст цензуре, те католичка црква у 16. веку налаже увођење имприматура за сваку штапану књигу, након чега настају и први спискови забрањених књига. Прва половина 17. века доноси и прве писане отпоре цензури у виду Милтонове *Areopagitica*-е (1644), а крај 17. века и поништења закона који су били против слободе изражавања. Осамнаести век осветлиће ове проблеме проглашењем *Декларације о правима човека и грађанина* у Француској 1789. и *Првој амандмана на Устав* у САД 1791. године. Код појединих народа „дружење“ са цензуром у бити је духовног и световног живота, јер је с једне стране, као у Јапану на пример, профилисано поштовањем господства и божанствености краљевске породице, а са друге стране милитаристичким концептом државе и самурајском етиком. Све претходно наведене рестрикције биле су кроз историју, или концентрисано и у једном периоду (попут Меиђиа), виђане и у библиотекама. Приступ књигама био је забрањен због неплаћених пореских извода, или због локалне политике. И данас је присутна цензура поред бројних закона који би требало да је спутају, па ипак се примењује на: јавне иступе појединаца и група, политичке митинге и демонстрације, филм, све облике уметности, базе података и друге компјутеризоване информације, Интернет, научна истраживања, приступ појединим архивским и библиотечким фондовима.

У којој мери библиотеке, њихови стандарди и степен доступности пропадају или заустављају цензуру? Суочавамо се са њом сваки пут када се усклађује набавка традиционалних и електронских извора са економским могућностима, када друштвене околности условљавају обављање библиотечке делатности, када се избор литературе у њиховим фондовима профилише према степену обавезности лектире препоручене од стране неке институције, друштва у целини, или харизматичног аутократе.

Као „прихваћени“ облици цензуре у библиотекама се појављују: селекција литературе зависно од садржаја, расних,⁶ сексистичких,⁷ верских, „криминалистичких“ испољавања; накнадно унете промене у публикације како би се задовољили крути ставови традиционалне средине, нарочито када је у питању књижевност за децу, или усмено изложене забране за коришћење одређених фондова; састављање библиографија пожељних и анатемисаних књига, правдано духовним и моралним здрављем заједнице; искључивање одређене литературе из фондова. Савремени методи подстицања читалачких интересовања – инсистирањем на читању једне књиге за једну регију у дужем временском периоду – посредно крију замке спутавања индивидуалности, самосвојности и различитости, можда су заогрунати у плашт поштовања ауторитета.

Често је цензура уведена под окриље науке, чак правдана статистичким показатељима установљеним путем студија случаја. Већ је двадесетак година протекло откако смо променили име ауторском каталогу у алфаветски, а да се нисмо забринули што смо из његовог наслова протерали аутора, који је главна, а не формална одредница књиге.

Појавили су се, дакле, нови медији, чији садржаји захтевају правну заштиту, а да се још није постигло разјашњење питања цитирања и парафразирања

.....
⁶ Удружења родитеља у САД су дуги низ година захтевала да се присуством у фондовима библиотека деца не подстичу на читање *Чича Томине колибе* Харијете Бичер Стоу.

⁷ Током 2006. године, на пример, из фонда свих јавних библиотека San Bernardino County, на захтев појединих родитеља, одстрањена је књига која прати хронологију развоја манга стрипова почев од 1945. године, због мањих секција сексуалног садржаја. У Јапану сваки дистрикт има своје удружење, Supreme Court of Justice Judge, које доноси документ у циљу заштите младости (*Seishounen-hogo-okusei-jourei – Act to protect Youth*).

нечијег става у комерцијалне и некомерцијалне сврхе. Док се још од средине осамдесетих година размишља о цитирању као нарушавању ауторских права, а да граница између комерцијалног и некомерцијалног циља никада прецизно не може бити повучена, паралелно се развија цитатна анализа, у којој почивају бројни индекси цитата, опстајући и сама на граници између научног и ненаучног метода. И наново се поставља интригантно питање: у којој мери парафраза представљају нарушавање ауторских права, када су истовремено промовисање резултата и допринос јавности рада аутора?

Спречавањем фотокопирања и штампања, пресни-мавања, скенирања појединих деоница, да ли се заиста постиже заштита ауторских права или се истраживачима само отежава прикупљање података, па то морају обављати на начин како су то чинили корисници библиотека и архива пре педесетак година када благодети данашњег технолошког развоја нису постојале?

О библиотекарима размишљамо као о посредници-ма између аутора и корисника који се труде да рационално и добронамерно заштите интересе обе стране. Заборављамо том приликом на врло изражену потребу библиотекара да кориснику пружи комплексну, правовремену, потпуну информацију, која често подразумева да се без претходног регулisaња ауторских права на порталима библиотека пронађу пуни текстови умножених, ако не и штампаних материјала, који су као депозитни примерак својина библиотеке. Такве су, на пример, специјалистичке, магистарске и докторске тезе, несумњиво потребне универзитетској популацији, због чега се у високошколским установама и чувају, али без унапред датог одобрења аутора да се појаве на другом медију. Уколико бисмо овај проблем даље продубљивали, архиве многих наших библиотека у којима се чувају видео, аудио или фото записи

књижевних вечери, музичких свечаности и изложби, могли бисмо сматрати нелегалним јер најчешће нису одобрени од стране аутора и учесника.

У електронском окружењу је поступак лиценцирања, како би се постигло коришћење одређених материјала, природна последица жеља идејног творца, произвођача и корисника да се информација пренесе као исправна, поуздана, тачна, да се у њено постојање и ауторско порекло не сумња, да има кредибилитет једнак писаном извору. И поштовање ауторског права и набавка лиценце битно су условљени економским фактором, те он, а не претходни чиниоци, постаје увек ограничење ширег приступа информацијама.

Трећа препрека за слободно коришћење потребних информација јесте недовољно знање корисника за коришћење савремене технологије, али и недовољна вештина и знање самих библиотекара, од којих се очекује да организују посебне едукативне курсеве, али и да обављају селективно ширење информација за појединца. Питање да ли библиотекар може и треба да укаже на погрешност закључивања, да пружи помоћ или савет, које се некада није ни постављало јер се сматрало задатком библиотекара, сада остаје без јасног одговора, јер свако мешање библиотекара у просуђивање корисника може бити окарактерисано као нарушавање интелектуалних слобода.

Тумачење појма цензуре, подразумевајући супротстављање оригиналности, индивидуалности и критичности израженог мишљења, побуђује и сећања на довитљивост, економску, а не само, или најчешће, политичку прорачунатост. Што је у друштву цензура утемељенија, то су и начини овладавања њоме присутнији. У 18. веку, у коме се у Европи националне штампарске продукције гранају, српска књига почиње да зависи од Грка Димитрија Теодосија, настањеног у

Млечима, који штампа илирске и ћирилске књиге. А на њима се као места штампања појављују Москва, Кијев и Санкт-Петербург, што свакако није одговарало истини јер су објављиване у Млечима, али јесте одговарало политици Реформатора падованских студија, који су издајући дозволе прописивали и тобожње место њеног штампања. Тако су, након истрајних архивских истраживања, закључује проф. Мирослав Пантић, «млетачке власти допуштајући (...) штампање таквих књига, ишле не на то да православним дају замаскирану католичку лектуру, него напротив да, представљајући та издања као туђа, отклоне од себе приговоре да дозвољавају да се на њиховом подручју умножава опако јеретичко семе». Штампањем *con falsa data* или *n data forestiera* Реформатори падованских студија борили су се са верском и државном цензуром и с римским индексом забрањених књига, који, мада у облику библиографије, заправо не представља препоруку, већ је сам по себи забрана. Остављали су о њима и библиографску белешку у серији архивских књига названих *Terminazioni stampe in data forestiera*. Они су, дакле, и производили и разрешавали библиографску заблуду. Став Stephen Gottlieb-а да цензуру сутрашњице одређује политички избор данашњице намеће нам свима одговорност, а националну библиографију чини могућим привилегованим сведоком историје.

Да ли се данашње библиотеке тако довитљиво одnose према цензури или су оне саме повремено њени пропагатори?

Са замахом штампарског рада у Београду, у сусрет интелектуалној Европи и њеним законима, развила се и легислатива везана за штампу, достављање обавезног примерка, у циљу успостављања контроле јавне речи. Од тада, 1833, до данас, 2009. године, мењали су се поводи формулисања закона, указа и уредби на том пољу као и друштвено и државно окружење, али је увек постојала цензура штампање,

или на други начин предочене мисли и дела. Након отварања Штампарије у Београду, књаз српски Милош Обреновић прописује, везујући то наређење за штампање Басни Доситеја Обрадовића, «...да се 6 екземплара на расположеније цензуре преда» од којих је један намењен Народној библиотеци. Тако је из одлуке за достављање штампаних публикација цензури проистекао у Србији обавезни примерак. Из рестриктивног правила проистекла је позитивна последица на добробит националне библиотеке. Правила за цензора која су пратила законе о штампи и сами закони, укази и уредбе мењали су се од 1841. до Другог светског рата више пута. Укључивала су прво искључиво домаћу књигу, да би потом, од стране Александра Карађорђевића, била проширена и на страну и књигу штампану на српском језику у иностранству. Дужности цензора, једног одређеног од стране државе, а другог од стране митрополита, биле су јасно дефинисане и обухватале су чување православног хришћанског, политичког и етичког образа. Отуда је ишчитавање цензорских одлука или уредби власти за њихово успостављање заправо хронологија реформских потеза српских културних посленика, четрдесетих и педесетих година 19. века – у знатној мери Вука Стефановића Караџића и његове борбе за увођење новог правописа. Цензорске обавезе проширене су са контроле садржаја на контролу правописа чак и увезених књига и темељно се спроводе не само у процесу одузимања штампаних примерака, већ и уништења штампарских плоча, а констатују се и финансијски ефекти плаћања лежарине на ђумруку док траје увид цензора. Број цензорских и обавезних примерака мењао се од закона до закона, али је с отварањем могућности за успостављање приватних штампарија проширио своје важење и на њих (1852. године). Законом о штампи из 1925. године у Србији се званично цензура установљује само за време рата и мобилизације, а одговорност спрам државе у процесу рада на књизи је степенована. Уредбом о обавезном достављању штампаних ствари од 24.

јула 1945. предвиђено је да се «државној централној библиотеци достављају на чување и оне књиге и друге штампане ствари чије је растурање ма из којих разлога забрањено». У годинама после Другог светског рата решења о забранама за дистрибуцију одређених књига, проистекла из Закона о спречавању злоупотребе слободе штампе и других видова информисања, углавном су политичког карактера и доношена су на два начина: непосредно после рата уз кратко, али ипак објашњење зашто се књига или часопис забрањују, да би шездесетих и седамдесетих година у Службеном листу постојала само сува одлука без икаквог објашњења. У тим годинама стварају се у српским великим библиотекама, попут Народне библиотеке Србије, Библиотеке САНУ, Универзитетске библиотеке «Светозар Марковић», фондови забрањених књига потпуно недоступни читаоцима. Некадашње формулације о проглашењу дужности цензора прерастале су временом апсурдно у заштиту и спречавање злоупотребе слободе штампе и других видова информисања. Тако су се из цензуре у Србији истовремено развили обавезни примерак и затворени фондови забрањених књига, чије појављивање није пратила ни српска библиографија. Спорадично и зависно од напора и интересовања појединаца израђиване су библиографије забрањиваних књига. Отуда је неправда према књизи и аутору била двострука и дубока: како због саме забране, тако и због потпуног прећутног занемаривања публикације у библиографским прегледима. Претходна констатација најбоље се потврђује ангажованим текстом Здравка Лековића из 1987. године о проблему центара политичке моћи и цензуре информација, у коме се о цензури говори идилично и примерено времену у коме је текст настао.

Можда бисмо идиличним могли назвати следеће две приче о цензури:

Познати српски комедиограф Бранислав Нушић написао је, под утицајем Гогоља, комедију *Сумњиво*

лице 36 година пре него што је она изведена. Одбијали су је више пута управници Народног позоришта, попут Милорада Поповића Шапчанина, све до дана када га је на тој функцији заменио сам Нушић. Нушић, управник позоришта, цензуришао је сопствени рукопис и вратио га на дно фијоке управничког стола. Самоцензура, толико ретка у свим животним периодима и приликама, отелотворила се код Нушића.

Други пример је из новије историје, у годинама након Другог светског рата, у којем је познати писац Радован Зоговић изгубио поверење ондашњих власти и боравио у кућном притвору са забраном објављивања било којег дела, оригиналног и преведеног, што је његову породицу довело на руб сиромаштва. У то доба посећивала га је само песникиња Десанка Максимовић, која је цензурисане Зоговићеве рукописе потписивала и објављивала под својим именом. Неуки библиограф могао би јој, због овог поступка приписати чак и ружне особине, а истина је да су њени пориви били дубоко хумани и да су јој хонорари за позајмљено име били од значаја за опстајање Зоговићеве породице. Свест о прихватању цензуре и покушај њеног довитљивог избегавања подсећају на штампање *con falsa data* у Млещима.

Разапетост власти, како је својевремено констатовао Желимир Кешетовић, «између жеље да буде популарна и либерална пред домаћом и страном јавношћу и тежње да не дозволи угрожавање свог политичког монопола», резултирала је, дакле, апсурдним и шаблонским забранама, које су често могле понети епитет самоуправне цензуре. Отуда су у српској науци и култури у ширем смислу, а у школским програмима у ужем смислу, у потпуности занемаривани или у негативном контексту тумачени поједини аутори или њихова дела, попут оних Милоша Црњанског, Јована Дучића, Ђорђа Јовановића, владике Николаја Велимировића. Ипак њихова

дела у библиотекама никада нису недостајала, нити је читаоцима ускраћивано право да их читају и проучавају. У процесу поштовања интелектуалних слобода и права на знање можда би ваљало имати у виду изјаву Јапанског удружења библиотекара, у којој је садржано опредељење да свака библиотека треба да има сопствену мисију у складу са својим унутрашњим и спољашњим одређењима, јавношћу рада свих у целој библиотеци, отвореношћу у комуникацији међу библиотекарицама, корисницима и у локалној заједници. Где се у раду библиотека крију замке нарушавања интелектуалне слободе?⁸ У

свим процесима. Од праћења издавачке продукције и селекције публикација, преко израде каталога и пласирања информација путем библиографија и реферативних билтена, промоције књижевно-уметничких и научних садржаја, обликовања читалачке свести и навика, ускраћивања тражене и самоиницијативног пружања друге информације или публикације, до вођења библиотечке статистике. Само постојање библиотеке у једном месту већ је корак на путу неговања духовне различитости и љубопитљивости. Свака библиотека има своје историјско трајање, друштвену одговорност и утицај у савременом друштвеном тренутку, који спроводи кроз подржавање развоја и употребу информационе и комуникационе технологије, едукацију библиотекара и корисника. Библиотеке могу бити продужена рука тоталитарног режима,

⁸ Интелектуална слобода и њени етички аспекти предмет су етичких кодова доношених у области библиотекарства у бројним земљама света, а сакупљена сазнања из ове области пласирана су у књизи «Етика у библиотекарству : међународно истраживање» коју је приредио Роберт Воган, професор филозофије и библиотекарства на Универзитету у Ослу, уверен да размишљања на ову тему проистичу из реafirмисања традиционалних вредности библиотекарства. Етика у библиотекарству равноправно се развија са такозваном «инфоетикиом», «сајберетикиом», чинећи са њима системска решења која ће глобалним етичким кодом понудити Унеско до 2003. године. Многе националне асоцијације библиотека већ су донеле своје етичке кодове, најчешће по угледу на Хипократову заклетву, од Јапана, чије је Удружење библиотекара Јапана сачинило *Изјаву о интелектуалној својини* 1954, Канаде која је то учинила 1966, преко Костарике (1974), Тајланда (1977), Јапана (1980), Велике Британије (1983), Финске (1989), Шведске (1997), Русије, Литваније, Југославије (1999), све до Естоније (2001). Занимљиво је да су многе библиотечке асоцијације основане и стотинак година раније него што су донеле етичке кодове (на пример Енглеске, Јапана, Норвешке). Док су поједини од њих општи, други систематизују принципе понашања библиотекара према струци, према институцији и према корисницима. Покренута су питања: напредовања библиотекара, дискреције и поштовања приватности корисника, професионалне независности и интелектуалне слободе, целовитости и ненарушивости библиотечке професије, финансијске етике, интегритета чланова. Интелектуална слобода је ту најчешће дефинисана као слобода штампе и других медија, слобода примања и предавања информација и знања, слобода уметничког изражавања,

академска слобода и слобода научних истраживања. Универзална декларација људских права, на коју се ослањају сви етички кодови, заступа слободу мишљења и изражавања кроз све медије без њиховог ревизионистичког односа. Библиотеке као научне, културне и васпитно-образовне институције, одговорне и друштву и појединцу, треба да подрже процес демократизације, јавности и транспарентности рада, ширења приступа тешко доступним информацијама, омогућавања коришћења како традиционалних тако и електронских извора, приближавања библиотека свим грађанима, задржавајући право да организују самосталне информационе апарате и услуге за лица са физичким или менталним хендикепом. Истовремено библиотеке треба да буду свесне да интелектуалне слободе могу да воде изражавању расистичких, сексистичких, националистичких, политички екстремних и по мир опасних идеја, угрожавању друштвене и личне стабилности, због чега се мора развити систем заштите прималаца слободних информација. Дидактички оправдано, друштвено корисно, етички дискутабилно. Универзитет као дом слободних идеја, као заједница предавача удружених у процесу тражења истине, како је то записао Карл Јасперс, посвећујући се образовању библиотекара, свестан њиховог значаја у друштву, својим наставним планом прати захтеве информационог друштва и стога у студије укључује и програме везане за интелектуалну слободу.

а да тога буду недовољно или уопште не буду свесне. У годинама после Другог светског рата у комунистичким земљама, нпр. и у бившој Југославији, осниване су јавне библиотеке са циљем да се становништво описмени и образује. Отуда и у Србији данас разута мрежа од око 200 јавних општинских библиотека са бројним огранцима, односно 2000 библиотека различитог типа. Циљ је достигнут, и данас осећамо позитивне последице тога поратног заноса, јер свака општина или месна заједница у Србији, има своју библиотеку. Ипак, засенчен је чињеницом да су библиотеке искоришћене за протежирање режимских идеја, да су њихови фондови били оптерећени литературом политичке садржине, док у њима није било места за такозвана неподобна издања, без обзира да ли су њихови аутори били из земље или иностранства. Тек је излучивање публикација након политичких промена показало степен преоптерећености библиотека идеолошким литературом. Библиотеке се, дакле, већ селекцијом литературе укључују у процес медијске пропаганде. Обављајући селекцију уз придржавање правила владајуће партије, или цркве, или неке друге друштвено снажне и утицајне организације, библиотеке нарушавају основне принципе интелектуалне слободе. Ако се у том процесу селекције претходнима још прикључе критеријуми етичности садржаја, естетског и књижевног квалитета, валидности порука, процењивани из општег или личног угла, фонд библиотеке може бити значајно редигован и не само да неће одговорити захтевима корисника, већ неће ни сведочити о стваралаштву једне епохе и једног региона. Често се истиче да је селекција књига у библиотекама, у такозваном тоталитарном социјалистичком режиму у бившој Југославији, нпр, била условљена директивама владајуће партије како се не би оскрнавиле или нарушиле њене «тековине», или «личност и дело» партијског и државног руководиоца. Такво ускраћивање резултира потом дру-

гим обликом цензуре, коју библиотекар који се бави разменом са иностраним институцијама културе намећу најближи сарадници у библиотеци или јавност. Наиме, иностраним библиотекама често су потребне публикације, идеолошки обојене, које говоре о поменутом периоду наше историје, нарочито о последњој деценији Југославије под санкцијама. Како се размена, пре свега, доживљава као облик пласмана националне науке и културе у иностранство, нови идеолошки чистунци, додуше незванично, поново би се одрицали своје прошлости, затрпавали је, одбацивали и склањали од света, јер та издања линеарно сматрају застарелим по садржају и идеолошки превазиђеним. «Оцењујући овакве врсте притисака у протеклој деценији и данас», како закључује Ивана Николић, «можемо их сажети у констатацију да библиотекар који ради на пласману наше књиге у свет, већ у зависности од партијске опредељености критичара, никада није довољно лојалан власти или никада довољно њен опозиционар», те мора «да се брани и правда, да доказује своју политичку подобност за посао који обавља».

Застрашујућа је и претходно већ наведена истина да слобода може нарушити сваки процес у библиотеци. Обрада фонда је мајдан за огрешења. Сваки укључени принцип селекције истовремено је извор намерне или ненамерне грешке према читаоцу коме се ускраћује информација. Селективни алфаветски каталог, којим нису покривене све публикације које библиотека поседује, било да су из фонда политички забрањених књига или из неког другог разлога, уместо моћног средства информисања постаје оруђе дезинформација.

Када је 1973. године отворано ново здање Народне библиотеке Србије, изложба српске писане речи, дуго и марљиво припремана, уз учешће нај-

угледнијих културних, универзитетских, научних и политичких посленика, чиме је потврђивано високо друштвено рангирање најважније националне институције културе, замишљена је као огледало српске писмености. Архивска грађа коју ми је уступио професор Мирослав Пантић, упоређена са објављеним каталогом, потврђује присуство цензуре. Звездице у каталогу на местима упражњених бројева, за које не постоје објашњења, њени су трагови.

Позајмица књига зависиће од спремности библиотекара да читаоцу пружи публикацију коју поседује, а са чијим се садржајем он можда интимно не слаже, уз објашњење да је на рестаурацији, или да је у току ревизија тог дела фонда. Одлагање публикација у депозит може бити крајње субјективно, чак и када се комисијски закључује, јер критеријум који се у том процесу најчешће примењује, период који књига некоришћена проводи на полици, говори, можда, о незаинтересованости читалаца, али и уопштавању закључка због чега појединац неће добити тражену информацију или публикацију. Право на приватност информација нарушава се и вођењем картона читалаца и картона читаности једне књиге, јер се те информације могу употребити у сврхе које немају никакве везе са самом библиотеком. Да ли ће право на приватност бити угрожено увођењем нормативне датотеке? У оваквим случајевима библиотека је место прекидања информација, а да тога каткад нисмо свесни.

Данило Баста, пишући о Слободану Јовановићу, закључује да демократија „није ни режим прошлости, ни режим будућности, већ режим садашњости”.⁹ Библиографија је одређена контекстом савремене демократије. Мишљење Стивена Готлиба да цен-

зуру сутрашњице регулише политички избор данашњице одређује националну библиографију¹⁰ као привилегованог сведока историје.

Занимљиво да је период изолације у науци и култури употпуњен изолацијом у библиографији. Заправо, увек посвећени библиографи свесно су поштовали опште друштвене законитости уместо да прилежно сакупљају спорадичну грађу и тако се нису супротстављали развоју цензуре. Библиографска белешка би у тренуцима информационе блокаде могла бивати корисна и светла информација, којом се скреће пажња напредних друштвених снага на постојање цензуре. Она истовремено може бити путоказ за процењивање заступљености цензуре у одређеном периоду и за њене ефекте у развоју културног живота, у којем њено присуство оставља теже и дуготрајније последице него у социјалним и политичким збивањима. Оваква библиографска анализа можда би осветлила и феномен самоцензуре Кашуба у Пољској, који занемарују сопствени језик, традицију и културу из потребе да се уклопе у своје окружење. Из тога проистиче да цензура није само обележје друштвених мерила, већ природе самог човека, јер ако народ и појединци сами не чине довољно да пласирају сопствену културу, онда су сами цензори информација о сопственој земљи.

¹⁰ Значај библиографских прегледа препознат је у 16. веку, пре свега кроз дело *Bibliotheca universalis* Конрада Геснера, оца модерне библиографије, а потом кроз каталоге појединаца, издавачких кућа и манастирских збирки, који су, пре свега, имали комерцијални карактер и нису се третирали као затворена издања, пружајући могућност за каснија дописивања нових наслова под одговарајућим словом алфавета. Пораст интересовања за библиографију наступио је током 19. века, нарочито након објављивања радова Конрада Бургера и Грахама Поларда и био је резултат људске радозналости која је, бележењем ретких или од друштва одбачених слободоумних књига, покушавала да премости и ограничења цензуре.

⁹ Слободан Јовановић као аналитичар тоталитаризма / Данило Н. Баста // *Књижевни лист*. - 1 (1. јули 2002), стр. 18

Далекосежне су последице библиографија. Када је у њима пропуст на штету и једног корисника, недопустива је грешка, али када је на штету једног целог народа, онда је и непоправљива. У такве се убрајају критеријуми за успостављање националне библиографије који писце и дела остављају ван сопственог културног националног простора. Или одлуке библиотека да аутора, занемарујући његово декларативно национално опредељење, сврставају у књижевност којој сам није сматрао да припада.

У годинама које су заокруживале претходни и започињале садашњи век заборавили смо да би ваљало да негујемо национално барем у истој, ако не и већој мери од глобалног. Док је у првим деценијама 20. века деловање међународних организација почивало на искуствима англосаксонске, немачке и руске школе библиотекарства, а осамдесетих година састав интернационалних комисија подразумевао чланство сарадника ширих језичких и етничких подручја, актуелне комисије и радне групе уверавају нас да су доминација енглеског језика и англоамеричке библиотечке и библиографске праксе чињенице у чију се оправданост и сврсисходност уопште не сумња.

Данас поступно прихватамо још једну идеју правду вишегодишњим испитивањем. Наиме, Америчко удружење психолога определило се да такозвани АПА стандард за библиографско цитирање садржи само иницијал имена аутора уз пуно презиме. Разлог за то је установљење чињенице да се са мање поверења користе дела аутора жена него мушкараца, па се полна разлика више на основу имена не може установити. С једне стране, рекло би се, демократичност у библиографији, с друге недовољност информација.

Током седме и осме деценије 20. века времешна и луцидна Ева Верона јесте представник југосло-

венског библиотекарства у Међународној организацији библиотечких удружења, активан дискутант при доношењу међународних стандарда за библиографски опис публикација и наш и њихов ослонац у процесу имплементације нових препорука и прописа. Године 1998, од када датирају нова упутства, названа Функционалним захтевима за библиографске записе, чланови радне групе, њих десет, потичу са универзитета у Ајови, Калифорнији, Илиноису, Торонту, Националне библиотеке Канаде, Конгресне библиотеке, а двоје су припадници Француске националне библиотеке и Медијатеке научног центра у Паризу. Да ли су онда заиста функционални захтеви за нову библиографску праксу ако почивају на сазнањима суженог националног и језичког простора, или смо сада, говорећи језиком нових стандарда, наше национално библиотекарство и библиографију подвели под појам експресије општег ентитета. Не би то ни у ком случају било лоше, ако само не бисмо сами одступали од потребе за очувањем националне баштине и културног бивства, ако бисмо у глобалном могли да очувамо локално, а не да га сами цензуришемо. У жељи да лакше, унификованије применимо међународне класификационе и библиографске захтеве, себи намећемо ограничења којима сужавамо наше национално књижевно-историјско наслеђе, штетећи тако и општој култури, науци и историји, јер код наших нових нараштаја стварамо погрешну слику света. Изневеравамо основни принцип на коме ваља да почива квалитетна библиографија: принцип доследности. У одређивању националног културног наслеђа одувек је, нарочито на етничким просторима чију је компактност историјски усуд често нарушавао, ваљало примењивати комбиновани национално-језичко-историјско-географски принцип. Српска библиографија у своме ретроспективном проходу овакав приступ поштује, док је текућу издавачку продукцију до 2004. године бележила искључиво

на основу непотпуног обавезног примерка, дакле делимичном применом територијалног принципа. Тако је цензурисала сопствено национално биће и маћехински се односила према свим ауторима који му људски и културолошки припадају, а живе и стварају ван граница данашње Србије.

То су нарушавања интелектуалних слобода која сви ми прихватамо. Израда препоручених библиографија, које су иначе врло информативне, може бити гнездо у коме се „кљука“ цензура. Сличне замке крије и свака нумеричка класификација, укључујући ту и Универзалну децималну класификацију, у којој примена филолошког и националног критеријума обликује свест корисника широм света о једној књижевности, нпр. Универзална децимална класификација је, иначе, племенито замишљени систем груписања људског знања и предметизовања помоћу вештачког нумеричког језика, захтевног, разуђеног и обимног, па стога, разумљиво, и подложног грешкама. Ваља сада оставити по страни питање демократичности и правичности овог класификационог система, на шта је позитиван одговор често довођен у сумњу због подређености малих у односу на велике народе.

Током целог 18. и 19. века национална припадност одређивала је укљученост аутора у националну библиографију духовног стваралаштва. Друга половина 20-ог, још више почетак 21. века, мада су у животу одржавале поделе стваралаца управо према националном критеријуму, у библиографији су подстакле превагу језичких доминанти, што је проузроковало настајање грешке, изједначавање књижевне националности са грађанском. Аутори који не припадају једном народу који говори једним језиком, уместо да буду вишеструко пласирани у различитим националним библиографијама, бивају везани само за језик на коме стварају. Дела Владимира Владимировича Набокова, од 1940.

године руског емигранта у САД, писана на енглеском језику, библиографски припадају америчкој, а не руској књижевности, без обзира на његово етничко порекло. Исти је случај, нпр, и са делима америчких аутора, пољског Јеврејина Исака Башевиса Сингера, као и либанског песника и прозаисте Џубрана Халила Џубрана. Вишенационалне књижевности, попут хиспаноамеричке или арапске, писане на заједничком књижевном језику, стварају привид светске, односно опште књижевности. А ње заправо нема. Постоји само вештачка творевина, каква је некад била југословенска књижевност, која нам се и данас призива кроз одлуку да сва дела писаца умрлих пре 1993. припадају непостојећој југословенској књижевности, чак и када су се декларативно изјашњавали као српски аутори. Тешко је рекласификовати целовито културно наслеђе, али је дугорочна последица ако га добровољно препустимо онима којима не припада и грех према ауторима који су у име сопственог националног опредељења за живота осећали неправду. Посебан књижевно-језички израз припадника бивших југословенских република у педесетогодишњем периоду био је закриљен одређењем југословенске књижевности, због чега је садашње накнадно одређење етничитета писаца непоуздано, вишеструко условљено, можда и непотребно из личне перспективе аутора којима је југословенство било изворно опредељење. Само један илустративни пример, а има их хиљаде, биће цитат из писма песника и есејисте Хусеина Тахмишчића уреднику *Полишике* Миодрагу Максимовићу, написаног 11. децембра 1970. године: „Моја основна ситуација није нимало лака, а још мање је завидна. Изложен сам ево већ седам месеци милитантним насртајима пробуђеног муслиманског национализма. (...) То што ми се замера крајње је једноставно и злехудо. Реч је о наречју којем говорим и пишем. Реч је о мом припадању српској књижевности. (...) Ја сам какав такав писац. Ничија трансмисија, па ни

етничких глупости на које моје хашемитско име упућује.”¹¹ За наше каталогизаторе и библиографе Хусеин Тахмишчић је српскохрватски писац.

Књижевна националност често се разликује од грађанске и језичке националности. Варијанте језика (попут енглеске и америчке верзије енглеског, швајцарске варијанте немачког, португалске и бразилске варијанте португалског, српске, хрватске, бошњачке, црногорске варијанте матичног српско-хрватског језика), уколико и када у називу језика у самој класификацији нису довољно разумејене, бивају територијално, називом града, региона, или државе, одређене, али ни тада се не достиже степен прецизности какву пружа етничко одређење. Индивидуална двојезичност писаца, истовремена или у различитим животним раздобљима, извориште је бројних класификационих и библиографских дилема. Чији су писци аутори српског порекла који, изворно или у преводу, објављују на страним језицима?

Своје ране песме Васко Попа је писао на румунском језику. Милош Црњански *Роман о Лондону* почиње да пише на енглеском, а наставља на српском језику. Да ли је Црњански енглески писац? Силвија Монрос Стојаковић *Град над градовима* пише и у истој књизи објављује на српском и шпанском језику. Овакво размишљање намеће посебно питање превођења и објављивања дела са језика који није био изворни, па самим тим и погрешно национално одређење. Погрешна почетна поставка води и погрешном крајњем одговору, чему може доприносити и примена Универзалне децималне класификације.

Библиографија треба да буде бриљантна у форми, разумљива сваком кориснику који нема нимало библиографског образовања, привлачна јер и

појединца и науку и нацију проналази у њиховом простору и идентитету. Библиографија није мртво слово на папиру, она је активни сведок историје и културе једног народа, она је потврда савремене демократије. Неудубљивање у проблеме достизања интелектуалних слобода и одлучивање о овим питањима ван консултација са историчарима књижевности и културе уопште може се оценити као добровољна самоцензура, свеједно је да ли је она свесна или не, да ли је резултат недовољних кадровских потенцијала или незнања. Циљ не мора увек бити досегнут, али мора бити унапред дефинисан. Лако је борити се са цензуром ако нам је она наметнута, тешко је ако смо несвесно цензори информација у библиотекама и библиографијама.

Литература:

- › *Интелектуална слобода и савремене библиотеке* / гл. уред. Александра Вранеш. — Београд : Филолошки факултет : НБС : БДС, 2003.
- › *Од рукописа до библиотеке : појмовник* / Александра Вранеш. — Београд : Филолошки факултет, 2006.
- › *Цензура у књижицама* / А. Стипчевић. — Загреб: Завод за информацијске студије, 1994.
- › Ауторска права у области електронских информација / Добрила Бегенишић // *Гласник НБС*. — 1 (1998), стр. 239–245.
- › Цигле и бајтови : библиотеке у покрету / Брајан Ланг // *Гласник НБС*. — 1 (1998), стр. 257–271.
- › *Digital reference service in the new millenium* / ed. by Lankes, Collins, Casowitz. — New York : Neal Shuman Publishers, 2000.
- › *Пословна етика* / Џ. Дремонд, Б. Беин. — Београд: Clio, 2001

¹¹ *Књижевни лист*. — 1 (1. јули 2002), стр. 24

- › *The ethics of librarianship* > an international survey & ed. by R.W. Vaagan. – München > K. G. Saur, 2002.
- › *Ethics and librarianship* / Robert Hauptman. – North Carolina > Jefferson, 2002.
- › *Libraries in the information age* / D.K. Fourie, D.R. Dowell. – Colorado, 2002.
- › Библиотеке, Интернет и демократија / Ненси С. Кранич // *Гласник НБС*. – 1 (2002), стр. 221–235.
- › *Историја чишања* / Алберто Мангел. – Нови Сад : Светови, 2005.
- › *Perspectives, insights and priorities* / ed. by Norman Horrocks. – Oxford : Scarecrow, 2005.

Aleksandra Vraneš, Ljiljana Marković
Censorship and Libraries

Abstract

Libraries are expected to render accessibility to all forms of knowledge and information, irrespective of their societal or the librarian's individual degree of acceptance or lack of it. In numerous legal formulations, progressive proclamations, successful standardisations, manifold limitations to civil rights and freedoms have been disguised, to what even libraries might, at times, contribute. Pitfalls and traps which work towards harming intellectual freedom in all processes are hidden in the functioning of the libraries, from monitoring the publishing production, and selection of publications, through the formation of a catalogue and placement of information by means of bibliographies and referative bulletins, the promotion literary and artistic contents, formation of reading consciousness and habits, withholding the information that is being sought and volunteering the information or publications that had not been requested by the users, keeping the library statistics, and the like.

Key words: censorship and library activities, censorship in Serbia, protection of user rights, censorship and bibliography.

ПРИВАТНОСТ У ВИРТУЕЛНОМ ОКРУЖЕЊУ

Весна Ињац

Народна библиотека Србије, Београд

UDK 024.342.738]:004.056

Сажетак

Заштита приватности није нова тема, она има своју дугу историју, укорењена је у међународном и националним правима. Право на приватност представља једно од основних људских права, оно је у темељу човекове слободе. Приватност подразумева потпуну личну слободу, независност појединца, његов дигнитет, интегритет, духовност, веру. Човек има право да буде сам, да се дружи са људима које сам одабере, да буде ослобођен надзора и надгледања. Информациона приватност подразумева човеково право на контролу персоналних информација. Међутим, са брзим развојем технологија и настанком новог виртуелног окружења тема заштите приватности поново постаје изузетно актуелна. У овом раду аутор покушава да укаже на бројне технолошке претње које могу да угрозе право на приватност, на постојеће нове активности влада, приватног и комерцијалног сектора, који могу да доведу у питање ову темељну човекову слободу. Савремене библиотеке, као изузетно значајне јавне установе, свакако морају да учествују у стављању под надзор нових технологија за надзор.

Кључне речи: право на приватност, технологије за надзор, законске основе заштите личности, библиотеке и заштита приватности.

Шта је приватност?

Приватност је једно од основних својстава човекове личне слободе.¹ Она подразумева аутономност, достојанство човека, његову духовност, поверење, слободу, право на анонимност. У језичким речницима, приватност се обично дефинише као нешто што припада некоме, нешто што се односи на неког појединца, нешто лично или сопствено. „Приватна ствар“ је оно што припада појединцу, што је његово неотуђиво лично власништво. Приватно власништво представља власништво појединца над оним стварима које он поседује. Ту свакако морамо имати у виду не само власништво над материјалним стварима, већ и над оним духовним, односно интелектуално власништво.

¹ Овај рад представља прерађену и допуњену верзију рада под истим насловом који је изложен на Међународном скупу „Интелектуалне слободе и савремене библиотеке“, одржаном у Београду 2003. године, и који је објављен у зборнику с тог скупа (ISBN 86-80267-63-5).

Постоје одређена спорења између различитих теоретичара у погледу тога да ли је приватност универзална људска потреба или не. Неки теоретичари сматрају да приватност никако није универзална људска потреба, а аргументе налазе у томе да у старом или средњем веку људи и нису изражавали потребу за приватношћу, јер су живели у заједницама у којима је целокупан живот био заједнички, односно вођен отворено пред очима свих других припадника заједнице. Друга група теоретичара пак сматра да корене људске потребе за приватношћу можемо да нађемо и у Библији, Перикловој Атини и да је, сходно томе, приватност универзална људска потреба која своје корене има и у најстаријим облицима људских заједница.

Аутор Мајкл Горман² сматра да је човеку потребна приватност у просторном и информационом смислу. „Свима нама потребна је приватност у просторном и информационом смислу. Наша просторна приватност даје нам право да будемо сами, да се дружимо само с онима с којима сами то желимо, и да будемо слободни од надзора. Наша информационо приватност даје нам право да контролишемо личне информације, да своја претраживања, коришћење информација и записаног знања задржимо само за себе, да нас у том коришћењу нико не надгледа“. Овај исти аутор такође је и заступник идеје да приватност није универзална људска потреба, већ потреба настала током историје и развоја друштва: „Почињемо да схватамо да је историја друштва циклична и да киберпростор сасвим подсећа на средњовековно село – на место на којем је приватност била непозната“.

Ауторка Хелен Нисенбаум³ приватност назива „острвом личне аутономије“ или „човековом потребом за интимношћу личног идентитета“. Она је један од аутора која човекову потребу за приватношћу смешта још у стари век, односно аутор који приватност сматра човековом универзалном потребом.

Свакако ћемо се сложити с постојањем човекове потребе за приватношћу, било да она јесте или није универзална људска потреба. Али се исто тако морамо сложити и с чињеницом да су у свакодневном животу ствари које изгледају тако очигледне изузетно тешко оствариве, јер нису легално гарантоване или практично достижне због низа политичких, економских, социолошких или технолошких околности.

Поверљивост као термин појављује се упоредо с термином приватности. И поверљивост је такође од суштинског значаја за човекову интелектуалну слободу. Без поверљивости личних података о појединцу није могућа ни заштита човекове приватности. Када је реч о библиотекама, да бисмо заштитили слободу и приватност корисника морамо да водимо рачуна о поверљивости библиотечких записа о корисницима, о поверљивости коришћења библиотечких извора, као и о поверљивости библиотечких записа уопште. Сваки библиотечки корисник има право на приватност и поверљивост, и ту до изражаја посебно долази етичка одговорност библиотекара, односно професионални етички кодекс.

Организације и законодавство

Многе националне, регионалне и међународне организације у својим актима истичу потребу

² Michael Gorman: Privacy in the digital environment – issues for libraries. – IFLA Conference, Boston, 2001 (www.ifla.org)

³ Helen Nissenbaum: Protecting privacy in an information age: the problem of privacy in public. – *Law and Philosophy*, 1998, no. 17. – стр. 560.

заштите свих човекових слобода и права, а међу њима и права на приватност.

Уједињене нације још у Универзалној декларацији о људским правима, усвојеној 1948. године, истичу потребу заштите човековог права на приватност. У члану 18 Декларације стоји следеће: „Сваки појединац има право на слободу мишљења, савести и вероисповести; то право укључује слободу промене вере или веровања, и слободу, било самостално или у заједници с другим појединцима, у приватном или јавном животу, на испољавање своје вере или веровања у учењу, пракси, раду или посматрању“. У члану 19 исте декларације више се истиче право на слободу изражавања: „Сваки појединац има право слободног изражавања и мишљења; то право укључује слободу задржавања личног мишљења без сметњи или последица, слободу пријема и саопштавања информација и идеја кроз било који медиј и без обзира на границе“⁴. Бечка декларација о људским правима и акциони план усвојени су на Светској конференцији о људским правима одржаној у Бечу 1993. године,⁵ и заправо представљају наставак и проширење Универзалне декларације о људским правима Уједињених нација из 1948. године.

Европска унија 1995. године доноси „Директиву о заштити података.“ EBLIDA⁶ (European Bureau for Library, Information and Documentation Associations – Европски биро библиотечких, информативних и документационих удружења), најпознатија европска асоцијација библиотечких удружења, 2000. године усваја „Водич о библиотечком законодавству и политици у Европи“, у којем своје место има и право на приватност. У одговору радној групи Европске

комисије током израде Документа о заштити података и правима на интелектуалну својину 2005. године, у документу EBLIDA-а наведено је следеће: „Као и сама радна група, и EBLIDA са забринутостју посматра потенцијалне могућности система за управљање дигиталним правима да доведе и до супротних утицаја на приватност појединца. Уколико такав систем пређе границе наведених циљева, онда се библиотечки корисници, и уопштеније сви корисници дигиталне грађе, могу наћи у ситуацији да сами не поштују законе о ауторским правима, али и у ситуацији сталног надзора над њиховим коришћењем дигиталне грађе. Уколико електронски систем за управљање ауторским правима заправо надзире сваки појединачни чин читања, слушања или посматрања грађе на Интернету, онда су европски принципи о заштити приватности нарушени у забрањавајућем степену“.

Секција IFLA-е за Слободан приступ информацијама и слободу изражавања (FAIFE – Free Access to Information and Freedom of Expression) такође је 2002. године објавила свој званичан документ у којем су дати основни принципи заштите човекових слобода – „Декларација о библиотекама, информационим сервисима и интелектуалној слободи“. У том документу помиње се и приватност корисника: „Библиотеке и информативни сервиси морају да гарантују сваком кориснику тајност и поштовање приватног живота, било да се ради о информацијама које корисник тражи или добија, о документима које користи, позајмљује, набавља или их предаје“.⁷

Унесков Манифест о јавним библиотекама,⁸ усвојен 1994. године, такође представља један од релевантних

⁴ Универзална декларација о људским правима, Уједињене нације, 1948. – www.un.org

⁵ За више информација погледати веб адресу http://en.wikipedia.org/wiki/Vienna_Declaration.

⁶ Погледати веб презентацију EBLIDA-е – www.eblid.org.

⁷ Погледати веб презентацију IFLA/FAIFE – Слободан приступ информацијама и слободу изражавања – <http://www.ifla.org/faife/policy/iflstat/glddeclar-cs.pdf>.

⁸ Погледати веб презентацију Унескоа – <http://www.unesco.org/webworld/libraries/manifestos/libraman.html>.

званичних докумената који укључује и човеково право на приватност. OECD (Organization for Economic Cooperation and Development – Организација за економску сарадњу и развој) издала је још 1981. године „Водич о заштити приватности и прекограничном протоку личних података”.⁹ Тај документ је на конференцији OECD у Отави 1998. године допуњен, усклађен с новим информационим окружењем и објављен под новим називом „Декларација о заштити приватности на глобалној мрежи”.

Навешћемо још неке од значајних докумената међународних организација који наводе и човекове слободе и права: „Европска конвенција о заштити људских права и фундаменталних слобода” (Рим, 1950), „Конвенција о правима детета” (Уницеф, 1990), „Водич о заштити компјутерских персоналних датотека” – препорука за израду националних водича о заштити приватности (Уједињене нације, 1990), „Директива о заштити појединаца у погледу обраде личних података и њиховом кретању” (Европска унија, 1995), „Европска директива о заштити приватности у телекомуникацијама” (Европска унија, 1997), „Европска повеља о људским правима” (Европска унија, 2000), „Европска директива о ауторским правима” (Европска унија, 2001), „Директива о заштити приватности у електронским комуникацијама” (Европски парламент, 2002), „Конвенција о криминалу у кибернетском простору” (Европска Унија, 2002), „Декларација о слободи изражавања на Интернету” (Савет Европе, 2003), „Декларација о заштити права у дигиталном окружењу” (WIPO, Светска организација за заштиту интелектуалне својине, 2002), „Директива о прикупљању података и њиховој обради у електронским комуникацијама и на јавним мрежама” (Европски парламент и Европски савет,

2006), „Извештај о унапређењу сигурности и заштити људских права и слобода на Интернету” (Европски парламент, март 2009).

Поред тога, постоје и многе друге међународне и националне професионалне организације или библиотечка удружења која су објавила званичне документе о заштити човекових слобода. Национални устави, закони, правилници и кодекси такође су документи у којима се наводе људске слободе и права. Помињу се они и у појединачним националним кривичним законима, законима о интелектуалној својини, о ауторским и сродним правима, законима о медијима и о јавном информисању, библиотечким законима и етичким кодексима. Борци за заштиту људских слобода и права су многобројни и налазе се и у Хелсиншком одбору, PEN клубовима, у удружењима издавача, грађана, уметника, писаца, новинара, политичара, правника, адвоката, библиотекара.

И према самом набрајању свих организација или званичних докумената у којима се наводе слободе и права грађана, види се да се о томе много води рачуна у самом законодавству, и међународном и појединачним националним. Ипак смо у свакодневном животу сви сведоци честог кршења свих тих законских аката, односно честог нарушавања људских слобода и права.

Наш Устав

Устав Републике Србије, донет 2006. године, такође гарантује све слободе и права грађанима. Између осталог, у члану 42 говори се о заштити личних података: „Зајамчена је заштита података о личности. Прикупљање, држање, обрада и коришћење података о личности уређују се законом ... Свако има право да буде обавештен о прикупљеним подацима о својој личности, у складу са законом, и право на судску заштиту због њихове злоупотребе”.

⁹ Погледати веб презентацију OECD-a - http://www.oecd.org/document/18/0,2340,en_2649_34255_1815186_1_1_1,00.html.

Наводимо још неке чланове о слободама и правима грађана из Устава Републике Србије¹⁰. Члан 19: „Јемства неотуђивих људских и мањинских права у Уставу служе очувању људског достојанства и остварењу пуне слободе и једнакости сваког појединца у праведном, отвореном и демократском друштву, заснованом на начелу владавине права“.

Члан 23: „Људско достојанство је неприкосновено и сви су дужни да га поштују и штите. Свако има право на слободан развој личности ако тиме не крши права других зајамчена Уставом“.

Члан 24: „Људски живот је неприкосновен. У Републици Србији нема смртне казне. Забрањено је клонирање људских бића“.

Члан 25: „Физички и психички интегритет је неповредив. Нико не може бити изложен мучењу, нечовечном или понижавајућем поступању или кажњавању, нити подвргнут медицинским или научним огледима без слободно датог пристанка“.

Члан 41: „Тајност писама и других средстава комуницирања је неповредива. Одступања су дозвољена само на одређено време и на основу одлуке суда, ако су неопходна ради вођења кривичног поступка или заштите безбедности Републике Србије, на начин предвиђен законом“.

Приватност се у различитим изведеницама појављује у дванаест чланова Устава, али ћемо овде поменути само оне чланове у којима се помиње у смислу заштите приватности грађанина као појединца:

Члан 32 везан је за право на правично суђење: „...Јавност се може искључити током читавог поступка

који се води пред судом или у делу поступка, само ради заштите интереса националне безбедности, јавног реда и морала у демократском друштву, као и ради заштите интереса малолетника или приватности учесника у поступку, у складу са законом“.

Члан 43, везан за слободу мисли, савести и вероисповести: „...Свако је слободан да испољава своју веру или убеђење вероисповедања, обављањем верских обреда, похађањем верске службе или наставе, појединачно или у заједници с другима, као и да приватно или јавно изнесе своја верска уверења“.

Члан 79, везан за право на очување посебности: „Припадници националне мањине имају право: на изражавање, чување, неговање, развијање и јавно изражавање националне, етничке, културне и верске посебности...на оснивање приватних образовних установа“.

Члан 82, везан за економско уређење: „Економско уређење у Републици Србији почива на тржишној привреди, отвореном и слободном тржишту, слободи предузетништва, самосталности привредних субјеката и равноправности приватне и других облика својине“.

Члан 86, везан за равноправност свих облика својине: „Јемче се приватна, задружна и јавна својина... Постојећа друштвена својина претвара се у приватну својину под условима, на начин и у роковима предвиђеним законом“.

Члан 88, везан за земљиште: „Коришћење и располагање пољопривредним земљиштем, шумским земљиштем и градским грађевинским земљиштем у приватној својини је слободно“.

Члан 90, везан за заштиту потрошача: „...Посебно су забрањене радње усмерене против здравља,

¹⁰ „Устав Републике Србије“. – *Службени гласник Републике Србије*, бр. 98/2006.

безбедности и приватности потрошача, као и све нечасне радње на тржишту“.

Занимљиво је напоменути да је Устав из доба Милошевићеве апсолутистичке владавине имао један члан који је изричито штитио право на приватни живот: „Људско достојанство и право на приватни живот човека су неповредиви“. (Устав Републике Србије из 1990. године, члан 18). Такав експлицитан члан о заштити човековог приватног живота не постоји у новом Уставу из 2006. године.

Закон о заштити података о личности

Скупштина Републике Србије усвојила је 2008. године „Закон о заштити података о личности“.¹¹ Овај Закон представља наставак и разраду неких чланова о људским слободама и правима из Устава Републике Србије. У њему је прецизно дефинисано шта се подразумева под личним подацима, на који начин се лични подаци могу прикупљати, обрађивати и користити, којим методама се спроводи заштита личних података и којим мерама се кажњава незаконито коришћење личних података грађанина. Према овом закону сваки грађанин има и права на обавештење о обради личних података, као и на увид, копију и исправке и брисање података уколико су они нетачни.

Наводимо неке чланове из овог закона:

Члан 1: „Заштита података о личности обезбеђује се сваком физичком лицу, без обзира на држављанство и пребивалиште, расу, године живота, пол, језик, вероисповест, политичко и друго уверење, националну припадност, социјално порекло и статус, имовинско стање, рођење, образовање, друштвени

положај или друга лична својства. Послове заштите података о личности обавља Повереник за информације од јавног значаја и заштиту података о личности, као самосталан државни орган, независан у вршењу своје надлежности“.

Члан 2: „Циљ овог закона је да, у вези с обрадом података о личности, сваком физичком лицу обезбеди остваривање и заштиту права на приватност и осталих права и слобода“.

Члан 3, тачка 1: „Податак о личности је свака информација која се односи на физичко лице, без обзира на облик у коме је изражена и на носач информације (папир, трака, филм, електронски медиј и сл.), по чијем налогу, у чије име, односно за чији рачун је информација похрањена, датум настанка информације, место похрањивања информације, начин сазнавања информације (непосредно, путем слушања, гледања и сл., односно посредно, путем увида у документ у којем је информација садржана и сл.), или без обзира на друго својство информације“.

Члан 16: „Подаци који се односе на националну припадност, расу, пол, језик, вероисповест, припадност политичкој странци, синдикално чланство, здравствено стање, примање социјалне помоћи, жртву насиља, осуду за кривично дело и сексуални живот могу се обрађивати на основу слободно датог пристанка лица, осим када законом није дозвољена обрада ни уз пристанак“.

Члан 31, Заштита личности: „Ако се објављивањем податка у јавном гласилу и публикацији повреди право или правно заштићен интерес лица, повређено лице може захтевати од одговорног уредника и издавача јавног гласила обавештење о подацима који се о њему обрађују, увид у податке и копију“.

¹¹ „Закон о заштити података о личности“. – Службени гласник Републике Србије, бр. 97/2008.

Члан 53, Изношење података из Републике Србије: „Подаци се могу износити из Републике Србије у државу чланицу Конвенције о заштити лица у односу на аутоматску обраду личних података Савета Европе”.

Кодекс библиотекара Србије

Друштво библиотекара Србије усвојило је на својој Годишњој скупштини, одржаној у Врњачкој Бањи 1998. године, Кодекс библиотекара Србије. Овај кодекс је изузетно значајан акт за целокупну библиотечку професију, донет је по узору на сличне професионалне кодексе усвојене у другим земљама, и не може му се много приговорити. Једино што је евентуално било потребно учинити јесте његово усклађивање с новим информационим или виртуелним окружењем, новим дигиталним информацијама и медијима. Библиотечко друштво Србије, које је обновило своје активности од 2005. године, основало је и Комисију за професионалну етику и интелектуалне слободе. Комисија је заседала више пута, за потребе израде нацрта новог кодекса преведени су кодекси других земаља (чешки, холандски, словеначки). Нацрт новог Кодекса прошао је и јавну расправу у библиотечкој заједници Србије, те је сада остало само да се он усвоји.

Наводимо неке ставове из важећег Кодекса који имају универзалну вредност¹²:

„Дужност библиотекара је да служи знању и универзалном људском праву на образовање, науку и културу”.

„Библиотекар темељи однос према кориснику на праву и поштовању, без обзира на расну, националну, верску, политичку и класну припадност и, истовремено, штити његово право на приватност”.

„Библиотекар обезбеђује највиши ниво услуга, залаже се за слободан проток информација и искључује сваки облик цензуре”.

„Библиотекар стручно попуњава библиотечке збирке, благовремено обрађује грађу, чува је и брине о њеној заштити, и омогућује потпуну доступност публикација и информација”.

„Библиотекар не злоупотребљава професију и положај за личну корист и не наноси штету кориснику и установи”.

Убрзан развој технологија и приватност

Предвиђања никада нису била захвалан посао. У историји је много већи број оних појединаца који су се у предвиђањима преварили, него оних чији је бар део предвиђања остварен. Много је занимљивих, често и духовитих погрешки у предвиђањима. Професор Универзитета у Оксфорду рекао је 1878. године да ће се електрично светло када се заврши Светска изложба у Паризу угасити и да га нико више неће ни помињати. Председник данас светски познате информатичке компаније IBM изјавио је 1943. године да светском тржишту ни у будућности неће бити потребно више од пет компјутера. Председник Корпорације Digital Equipment рекао је 1977. године да уопште не види разлог зашто би неко желео да има компјутер код своје куће.

Предвиђања су посебно незахвална у данашње доба, у којем смо сви сведоци неслућеног и убрзаног развоја нових технологија. Информатичари из Силиконске долине, они који данас представљају управо ону информатичку светску елиту која нам

¹² Библиотечарство на крају века. 4: Стандардизација библиотечке терминологије; Кодекс библиотекара Србије; Документи: зборник радова / Четврто саветовање библиотекара Србије, Врњачка Бања, 1998. — Београд: Библиотечарско друштво Србије, 1999. — 126 стр. — (Едиција Библиотечар; књ.4) . — стр. 115–116.

свакодневно доноси неке технолошке иновације, дошли су до закључка да сва предвиђања о развоју технологија могу да се сведу на највише две године, иако неки од њих тврде да чак и таква предвиђања уопште не могу да буду поуздана. Напросто, људски ум који креира и иновира отишао је далеко испред оног који предвиђа.

Међу весницима развоја исувише је много оних који технологију оптужују за нарушавање човекових слобода и права и који у свом песимизму наговештавају врло лошу будућност у погледу могућности заштите тих права. Њихов је став да ће развој технологија бити погубан за заштиту човекових слобода. Срећом има и умеренијих весника будућег развоја технологија и њиховог утицаја на човекове слободу и права. Ти умеренији аутори сматрају да технологија сама по себи није ни добра ни лоша, да је неутрална, да она свакако може да допринесе развоју друштва, али да њено коришћење треба држати под контролом. Технологија није непријатељ приватности, већ је то њена злоупотреба. Нове технологије су данас у примени посвуда – у влади, економији, култури, науци, уметности, библиотекама.

Ми данас живимо у друштву у којем тежимо ка све већој приватности и ка све већој употреби информационих технологија. Те наше двоструке тежње заправо представљају прави парадокс. Ту се јавља конфликт интереса између жеље за приватношћу и жеље и потребе за коришћењем информационих технологија у свакодневном животу. „Сви смо ми одушевљени новим онлајн сервисима, они постају наш прозор у свет, у филмове, потрошачке услуге, у разговор с нашим пријатељима. Реалност је да исто тако то може да буде и прозор ка унутра”.¹³ Своје

личне податке ми дајемо када отварамо банковни рачун, кад идемо код лекара, када поручујемо књигу, када купујемо авионску карту, кад се уписујемо у библиотеку. Листа места на којима остављамо своје податке бесконачна је, а тиме и могућности злоупотребе таквих информација. Неки појединци чак добровољно одбацују приватност, сви знамо за постојање егзибиционизма на Интернету.

Џорџ Орвел је 1949. године објавио своју славну књигу „1984”. Књига је представљала метафору и критику стаљинистичког тоталитарног државног уређења. Међутим, временом је то постала култна књига многих који управо у развоју технологија виде претњу заштите појединца, његових слобода и права. Многи су се питали када ће доћи тренутак када ћемо моћи рећи да живимо „орвеловско доба”. Данас је доста оних који сматрају да је Орвел већ превазиђен и да ми сви већ живимо у времену у којем тотални манипулатори масама и технологијама побеђују. „Основна карактеристика тоталитаризма јесте повреда приватности. Појединац у тоталитарној држави лишен је приватности како би се уништила његова слобода”.¹⁴ Информације о човеку појединцу шире се у дигитално доба и без његове сагласности. Масовни досијеи налазе се у јавним изворима. Информативни досијеи о физичким лицима представљају праве маркетиншке руднике. Технички је већ могућ виртуелни надзор сваке активности једног Интернет корисника. „Свеvideћи и свезнајући Велики брат” из Орвеловог „Министарства истине” као да већ бди над нама. Многи се плаше да ће будућа електронска диктатура сваком појединцу наметнути електронску сервисност.

У свету је у области економије у току напредовање тренда „one-to-one маркетинга”, односно развоја трговине на принципима персонализације односа

¹³ Michael Gorman: Privacy in the digital environment – issues for libraries. – IFLA Conference, Boston, 2001 (www.ifla.org)

¹⁴ Marc Rotenberg: Preserving privacy in the information society. – IFLA Conference, Boston, 2001 (www.ifla.org)

понуђача и клијента. И на Интернету се појављује исти тренд, различитим корисницима нуде се различити сервиси у складу с њиховим потребама, односно у складу с њиховом „личношћу“. Многи Интернет провајдери понудиће својим корисницима врло специфичне услуге, али ће пре тога тражити да корисници попуне различите формуларе, односно да оставе низ својих личних података, често и врло интимних. Тренд пружања специфичних услуга за кориснике у складу с њиховим личним профилем, односно тренд персонализације односа понуђач–корисник појављује се све више и у библиотекама.

Виртуелно окружење и претње заштити приватности

У новом виртуелном, или како га другачије зову дигиталном, електронском, мрежном окружењу различити појединци, институције и организације заједнички су власници датотека с личним информацијама о појединцима. “Револуција се неће састојати у прикупљању података – не тражите узалуд ТВ камере у својим спаваћим собама – већ у обради и анализи већ постојећих, добровољно датих информација”.¹⁵

Према важећим законима, декларацијама, правилима и кодексима, готово да нема разлике између коришћења података у виртуелном или реалном окружењу. Институције, и оне реалне и оне виртуелне, могу да користе личне податке само уз дозволу појединца на којег се подаци односе. Готово све институције, и оне реалне и оне виртуелне, које се баве прикупљањем, чувањем и коришћењем личних података имају обавезу да објаве одређене принципе о коришћењу тих података, било неку

врсту кодекса о приватности или декларацију о заштити података. Чување и коришћење личних података морало би да буде регулисано законом. Злоупотреба личних података морала би да буде санкционисана. Препорука великих међународних организација јесте оснивање националних агенција за заштиту приватности.

Иако разлике између реалног и виртуелног света у погледу коришћења и заштите личних података нису велике, ипак се мора признати да су разлике знатне ако се имају у виду све могућности злоупотребе података када се њихова циркулација одвија аутоматским путем. Сасвим је другачије било када је циркулација података била неаутоматска и када су подаци били бележени искључиво на папиру. Када је реч о библиотекама, препорука је великих библиотечких удружења да се подаци о циркулацији докумената редовно бришу. Међутим, мало је оних библиотека које се тих препорука држе. Библиотеке данас имају могућност да у целости и електронски надгледају коришћења књига, часописа, приступе веб страницама својих корисника. Свима познати „колачићи“ („cookies“) на Интернету заправо и служе томе да корисник, који се једном пријавио на одређену веб локацију, после буде праћен и да се аутоматски бележе подаци о њему. Све се то чини из наводно „добрих“ намера, да би се кориснику пружиле специфичне услуге, али се ти подаци често користе, а да се корисник и не пита за дозволу. Тако обични корисници Интернета најчешће и нису свесни да их надгледају када посећују, рецимо, веб презентацију најпознатије виртуелне књижаре на свету Amazon.com.

Ми данас живимо у ери електронских картица; пластичне електронске картице користе се посвуда – у банкама, болницама, осигуравајућим друштвима, библиотекама, маркетима. Однедавно се користе и биометријске технологије у изради картица.

¹⁵ Helen Nissenbaum: Protecting privacy in an information age: the problem of privacy in public. – *Law and Philosophy*, 1998, no. 17. – стр. 563.

Наиме, на картицама је постало могуће забележити отисак прста, зеницу ока, лице и глас корисника картице. Личне особине појединца претварају се у математичке алгоритме који се складиште на чипу. Многи песимисти сматрају да је веза генетике и информационих технологија најопаснија претња човековој слободи. Ако дођемо и до тога да се дозволи бележење наше генетске формуле на чипу, односно генома, онда разлози за страх заиста постоје. Јер оно што се једном забележи на компјутеру никада се не губи, компјутер никада не заборавља, сваки притисак на типку може да се надгледа. Контрола ума основ је за настанак менталног тероризма.

Неки аеродроми у свету већ су увели коришћење скенера за зенице, оправдање је претеће нарастање тероризма у свету, а главни аргумент да је таква контрола појединаца врло једноставна и безбедна. Једино о чему чувари наше безбедности у тим случајевима нису размишљали јесте управо угрожавање наше слободе. Неки аутори се с правом питају да нисмо на прагу будуће трампе, када ће људи бити приморани да своју приватност мењају за своју безбедност. "Пошто су информације које се анализирају добровољно дате, сви људи су на неки начин саучесници у насиљу над њиховом сопственом приватношћу".¹⁶

Угрожавање човекове приватности посебно долази до изражаја у домену у којем превладавају комерцијални, трговински и тржишни интереси. Тржиште постаје највећа претња човековој слободи и нарушавању његовог права на приватност. На том неумољивом и суровом тржишту човеку се чак нуди и могућност да за одређену услугу продаје личне информације, и није мало оних који су чак спремни да на тако нешто пристану, који сматрају

да имају право на продавање личних информација. У Америци се 1991. године на тржишту умало појавио CD-Rom „Тржиште“. Његов произвођач је била позната фирма Lotus, а на њему су се налазили лични подаци о 120 милиона становника Америке. Срећом, захваљујући свесности малог броја појединаца и њиховој борби за заштиту човекових слобода, дистрибуција овог CD-а је била забрањена. У великим супермаркетима корисници добијају мале упитнике, сасвим наивно их испуњавају, а и нису свесни да тај мали упитник и подаци дати у њему заправо представљају реални извор за надзор над њима. Неки чак иду и даље од тога, на основу рачуна и списка намирница које је купио одређени клијент сами праве такозване „персонализоване датотеке“, којима се користе у маркетиншке и рекламне сврхе и потом своје клијенте, без њихове дозволе, опседају којекаквим новим и повољним понудама. Парола којима се ти нови менаџери продаје служе јесте „кажи ми шта једеш, рећи ћу ти ко си“. Неки нови библиотечки менаџери служе се сличном пароллом – „кажи ми шта читаш, рећи ћу ти ко си“. Ускоро ћемо тако постати криви и због саме чињенице што читамо, јер да не читамо, не би било ни прилике да се улази у наше приватне животе.

Сви смо већ безброј пута чули констатацију да свет после 11. септембра 2001. године и терористичког напада на Њујорк и Вашингтон неће више бити исти. И свима нам се често учини да је то празна парола. Међутим, свет се заиста мења. Многи су данас далеко спремнији него пре 11. септембра да зарад безбедности жртвују своју приватност и слободу. И не само појединци, многе институције у свету, из жеље за заштитом и безбедношћу, потпуно заборављају да би ту још нешто требало заштитити – човекову слободу и приватност. Европска унија је у свом акционом плану под именом „eEurope 2005“ дала предлог за оснивање Агенције за контролу и сигурност Европске мреже. У часопису „Економист“

¹⁶ Helen Nissenbaum: Protecting privacy in an information age: the problem of privacy in public. – *Law and Philosophy*, 1998, no. 17. – стр. 572.

1999. године појавило се отворено питање „Да ли смо сведоци краја приватности?“, а закључак је био крајње песимистичан: „Навикнимо се на то“. Још даље у песимизму иде аутор Мајкл Доналд Кирби када каже да је „заштита приватности немогућа, а можда и непотребна“.¹⁷

Сједињене Америчке Државе су после терористичких напада издале „Patriot Act“ чији би основни циљ требало да буде заштита и безбедност грађана. Члан 215 тог акта даје много већа овлашћења федералним истражним установама у истраживању и приступу библиотечким фондовима, књигама, компјутерским записима. Америчко библиотечко удружење (ALA – American Library Association) и сва друга библиотечка удружења широм Америке тражили су заштиту и изузеће из тог закона. Њихови захтеви били су на расправи у Конгресу већ непосредно после усвајања Патриотског закона. Међутим, борба је била дуга и тешка – тек у марту 2006. године Закон је промењен и он сада садржи неке ставове значајне за заштиту приватности корисника и за библиотечку заједницу Америке. Ипак амерички библиотекар се и даље залажу за реформу законодавства везаног за заштиту приватности корисника и настоје да образују грађане у погледу њихових основних права. „У америчкој библиотечкој заједници још увек постоји консензус о томе да није успостављена равнотежа између грађанских слобода и интереса националне безбедности и да та неравнотежа представља претњу правима библиотечких корисника“.¹⁸

У Женеви је 2003. одржана прва фаза, а у Тунису 2005. године друга фаза Светског самита о информатичком друштву на којима су учествовали државници из целог света, па и из Србије. Организатор Самита биле су Уједињене нације. На самитима се расправљало и о односу националне безбедности и заштите приватности у контексту борбе против тероризма, о контроли Интернета, легитимизацији управљања Интернетом. У Женеви је донета Декларација о принципима и акционом плану развоја информатичког друштва, а у Тунису су све земље потврдиле своју подршку том стратешком документу.¹⁹ У Декларацији се потврђује да на Интернету сваком човеку морају бити обезбеђене темељне слободе и људска права у складу с Бечком декларацијом. У документу се набрајају многа права, али не и право на приватност. У Тунису је такође основан и Међународни форум за управљање Интернетом.²⁰ Његова улога је да помогне Генералном секретару Уједињених нација да спроведе циљеве са Светског самита о информатичком друштву, тј. да створи простор за дијалог учесника и доносилаца одлука из целог света у погледу политике развоја Интернета. Форум сваке године одржава конференцију у другој земљи – прва је била већ 2006. у Грчкој, друга 2007. у Бразилу, трећа 2008. у Индији, а 2009. године конференција ће бити одржана у Египту. Основни циљеви Форума су да изрази препоруке о кључним елементима управљања Интернетом, о његовој самоодрживости, безбедности, стабилности и развоју, о превазилажењу дигиталног јаза, о размени информација и примера најбоље праксе, итд. Део активности Форума усмерен је и на питања везана за коришћење и могуће злоупотребе Интернета, с посебним акцентом на појединачног свакодневног корисника и његова основна људска права.

¹⁷ Michael Donald Kirby: Privacy protection – a new beginning. – Justice of the High Court of Australia. - <http://www.pcpd.org.hk/english/infocentre/files/kirby-paper.doc>

¹⁸ Погледати чланак Барбаре Џонс „The USA PATRIOT Act Redux: An Example of the Impact of National Security Legislation on Libraries“, објављен у овом броју Гласника НБС.

¹⁹ За више информација погледати веб странице Самита (WISIS – World Summit on the Information Society) <http://www.itu.int/wsis/documents/index2.html>.

²⁰ За више информација погледати веб странице Форума (IFG – Internet Governance Forum) <http://www.intgovforum.org/cms/>

Како заштитити личне податке?

Данас се све чешће говори о манипулацији и злоупотреби личних података, о насиљу и инвазији у приватност. „Моћ забадања носа у туђу приватност је демократизована... Најподеснији модел заштите грађана од технолошки асистираних инвазија на приватност јесте скуп принципа који треба да заштите индивидуалну аутономију у дигиталном добу”.²¹

Да би заштита личних података доиста била могућа, не сме се дозволити постојање писаних личних информација које на било који начин представљају тајну. Сваки појединац мора да има право увида у информације уписане у личне датотеке, као и у коришћење његових личних података. Он такође мора да има право исправке података у својој личној датотеци, као и могућност да спречи да се лични подаци дати за једну намену користе за другу намену. Неки аутори сматрају да се заштита личних података може постићи и самим поштовањем „контекстуалног интегритета персоналних података”, односно да они подаци који су дати лекару, ту једино и остају записани, да се они дати библиотекару користе само у те намене.

Организације које креирају, одржавају, користе или шире записе о личностима морају да осигурају поузданост података, њихово искључиво наменско коришћење, оне морају да спрече злоупотребу и манипулацију. Заштита приватних података понајмање је решена у пословним односима. Послодавац има право да контролише радника у сваком погледу. Негде он чак има право и да радницима забрањује слање електронске поште и коришћење Интернета, снимање датотека на дискове

и слично. И све то се не сматра кршењем права и слобода, јер је радник потписао уговор о запослењу у којем су чак и такве појединости наведене.

Надзор над технологијама за надзор

Већ смо поменули коришћење биометријских технологија у изради нових електронских картица. Биометријска идентификација као могућност за човека данашњице представља на неки начин и фасцинацију, али изазива и изузетно снажну анксиозност. Човек се заправо највише плаши могућности да га неко прати антропометријским сигнаlima. На тржишту је све више нових модела миникамера, мини компјутера, софтвера за препознавање гласа (VRP – Voice Recognition Program), за препознавање лица (FRP – Face Recognition Program). Под изговором да је видео надзор изузетно средство за контролу криминала, камере се постављају посвуда, без дозволе или упозорења оних који се посматрају. У том погледу изузетно је упечатљива књига Дејвида Флаертија „Заштита приватности у друштвима свеопштег надзора” (UNC Press, 1992, ISBN 0807843520) у којој он даје преглед стања у Америци, Француској, Канади, Немачкој и Шведској. Технологије за надзор нису више привилегија само владе, полиције, корпорација, данас и родитељи надзиру децу, послодавци запослене, професори студенте. Помоћу мобилног телефона могуће је лоцирати појединца било где у свету (GPS – Global Positioning System). У неким земљама камере се постављају на јавним местима. Кажу да у Монаку више уопште нема крађа откако су камерама покрили цео град-државу. Сличним моделом све више се користе и службе безбедности у Америци и Великој Британији. Камере новог типа CCTV (Closed Circuit Television) постављају се на улицама, у становима, школама, болницама, библиотекама. Камера за видеонадзор све више постаје икона личне сигурности. Видеонадзор се препоручује и као део националне инфраструктуре.

²¹ Huard Rajngold: *Privatnost*. – *Danas*, додатак *Com_Media*, среда 20. новембар 2002.

Према актуелном пројекту у Великој Британији сви аутопутеви ће у скорој будућности бити покривени видео камерама за надзор. Ни парламент ни медији уопште не постављају питање да ли ће тиме бити угрожена човекова приватност, већина актера те нове камере виде као интегрални део урбаног окружења. Неки аутори чак сматрају да видео надзор представља пети архитектонски прикључак, после уградње гаса, струје, воде и телекомуникационих каблова, сада се свуда уграђују и CCTV камере. Изградња националне CCTV мреже представља план у многим земљама.

Заштита је могућа?

И поред свих претњи, за које се човеку може учинити да долазе од саме технологије, ипак се треба вратити на почетак и признати да је технологија сама по себи неутрална. Јер ако технологија може да створи све те механизме надгледања, она исто тако може да створи и различите облике заштите и анонимности појединца. Томас Едисон је још давно рекао да „што човек креира својом руком, он може и да контролише својом главом“.

Сви знамо за постојање сигурносних система за финансијске трансакције преко Интернета. Ако је ту могућа заштита приватности и поверљивости личних података, онда је она могућа и у свим другим подручјима. Већ постоје одређене технологије које гарантују заштиту приватности. PET техника (Privacy Extracting Techniques) омогућава искључење свих личних података, чак и када су они дати, као и потпуну анонимност комуницирања у виртуелном окружењу. Технологија P3P (Platform for Privacy Preferences) омогућава кориснику да сам одреди ниво приватности и количину личних података које жели јавно да објави. Технологија ECMS (Electronic Copyright Management System) нуди низ техничких решења за заштиту личних података, као

што су кодови, тагови, дигитални отисци прстију, идентификатори личних података, дигитални печати. Овом технологијом омогућава се контрола кретања дигиталних дела која су заштићена ауторским правима. Технологија TTP (Trusted Third Party) омогућава приступ информацијама чије је коришћење ограничено и врло скупо, али уз поштовање уговора и давање одређених личних података. Морамо признати да је анонимност идеална технологија за заштиту приватности, јер се ту појединцу пружа могућност да сам бира где ће и како комуницирати. Ипак анонимност је и основно оружје такозваних „спамера“, односно оних нових технолошких хакера-терориста чији је задатак да адресу одређене особе засипају нежељеним и бројним порукама.

На мрежи постоји и Информациони центар за електронску приватност (EPIC – Electronic Privacy Infomation Center)²² на којем је дат онлајн водич о свим тренутно доступним средствима за заштиту приватности на Интернету, од алатки за заштиту електронских порука, преко различитих софтвера за анонимну навигацију на мрежи, HTML филтера, скривање „колачића“ о корисницима, до заштите хард дискова, корисничких имена и лозинки. EPIC је истраживачки центар, основан у Вашингтону још 1994. године, с намером да привуче интересовање јавности на питања грађанских слобода и права на приватност у виртуелном окружењу. Посебно су занимљиве актуелне теме о заштити приватности корисника на Google-у и Facebook-у. EPIC такође објављује и значајна дела о заштити приватности, као и годишње извештаје у којима су дати прегледи случајева угрожавања приватности на мрежи по појединим земљама. У књизи EPIC-а „Приватност и људска права 2006“ (*Privacy and Human Rights 2006*,

²² Погледати презентацију EPIC на адреси <http://epic.org/privacy/tools.html>.

ISBN:1-893044-28-9, 1150 стр.) дат је по први пут у свету свеобухватан преглед стања у домену заштите приватности за седамдесет пет земаља.²³

Библиотеке и приватност

Сваки библиотечки корисник мора да има право на приватност и поверљивост личних података које даје на коришћење библиотечком особљу. „Библиотеке би морале да буду отворене за све, осим за цензоре”.²⁴ Поверљивост библиотечких записа и статистике о коришћењу библиотечких извора нису најзначајније оружје у борби за заштиту приватности, али су ипак значајни, и у моралном и у практичном погледу. У слободном и отвореном друштву грађанин и корисник морају да имају поверења у јавне институције – које и постоје због њега. Корисник мора да има слободу приступа информацијама, слободу читања текстова и посматрања слика, слободу мишљења и изражавања. Ако библиотека надгледа његов рад, она му одузима сва та права и слободе. Нико нема права да сазна да професор књижевности чита љубавне романе, да срећно ожењен човек чита књиге о разводу, да пијаниста слуша хип-хоп. Ако желимо кориснику да понудимо “персонализоване услуге”, морамо га о томе благовремено обавестити, односно морамо га упозорити да ћемо његове личне податке користити да бисмо могли да му пружимо одређене специфичне услуге. Тек ако се корисник с тим сложи, библиотека има право да послује и на тај начин. Све друго би представљало грубо кршење људских слобода и права, као и професионалног кодекса библиотекара.

Сваки библиотекара мора да познаје законске

оквире заштите приватности. Он мора да зна да ли су циркулација и други библиотечки записи заштићени и поверљиви, да ли је право на приватност различито за различите медије, да ли је право на приватност различито у односу на старост или статус библиотечког корисника. Библиотекар мора да води рачуна о томе да сви корисници имају право приступа свим информацијама. Он мора да зна да ли је уопште дозвољен надзор над приступом информацијама и под којим условима приватност може да буде нарушена. Библиотекар по сваку цену мора заштитити приватност свог корисника, било да је реч о малолетним или одраслим корисницима. Сва референсна питања и захтеви морају да буду поверљиви.

Сви формулари који се користе у раду с корисницима, требало би да штите идентитет корисника. Сви библиотечки записи о корисницима требало би да буду уништени када њихова улога у радном процесу престане да постоји. Када се ради о статистичким студијама о корисницима, требало би избрисати везу између имена и прикупљених информација. Унутар једног већег библиотечког система требало би увести различите степене сигурности и привилегија за различите професионалне хијерархијске односе. Запис о циркулацији би требало да се обрише када се материјал врати. Једном обрисани записи не би требало да се враћају и поново користе. Кориснички и библиотекаарски кодови не би смели да буду једноставни и лаки за откривање. Неовлашћено коришћење система мора да буде спречено, а сигурност компјутерске мреже мора бити обезбеђена. Не сме се због ограничених системских ресурса ограничавати приступ корисницима. Пожељно је да се користе анонимне електронске адресе за електронске упитнике. Библиотеке би морале да умеју да спрече упаде хакера и нелегално коришћење извора заштићених ауторским правима. Пожељно је да је осигурана

²³ Погледати књигу на адреси <http://epic.org/phr06/>.

²⁴ Carrie Gardner: Fact or fiction: privacy in American libraries. – ALA, 2002. – www.cfp2002.org/proceedings/proceedings/gardner.pdf

потпуна поверљивост и сигурност процесирања података. Сваки библиотекар, и сам као појединац, морао би да мисли на слободу других појединаца; сваки корисник такође би увек морао имати на уму слободу другог корисника. „Морално и законски, оно што појединац чита или информације које тражи не тиче се никог другог осим њега самог”.²⁵

Ипак и у библиотекама је могућа злоупотреба личних података о корисницима. Неки новинар може да дође и да тражи податке о неком кориснику због јавне или званичне истраге, али библиотекар има пуно право да му такве податке не да. Неки безбедносни агент може да дође и да се интересује шта све чита одређен корисник, али библиотекар опет има право да му не пружи такве информације. Факултетски професор може да пожели да провери свог студента и литературу коју он користи, али библиотекар није обавезан да му те податке да на увид. Неки научник може да пожели да провери свог колегу, да сазна да ли је он плагирао неког другог научника, али библиотекар не сме да му помогне да до таквих информација дође кроз ишчитавање личних датотека о том кориснику. Библиотекар на информационом пулту не би требало да од корисника тражи његове личне податке пре него што му пружи услугу. Родитељ може да пожели да види шта његово дете чита, али библиотекар не би требало да му пружи такве податке. Полиција доћи и затражити податке о кориснику, иностраном предавачу, осумњиченом, али такви подаци не би требало да јој буду дати на увид. Познато је да је FBI од универзитетских библиотека осамдесетих година тражила податке о читалачким навикама иностраних научника, што је стварало велике муке америчким библиотекарицама. Нивои заштите компјутерског система у библиотеци често су

слаби, те су хакерски упади врло једноставни, због чега треба подићи ниво заштите система. Неке библиотеке грађу о контроверзним темама често држе по страни, и њу је могуће консултовати само уз идентификацију корисника. То би требало избацити из библиотечке праксе. Такође се поставља питање да ли библиотекари имају право да надгледају своје кориснике када они користе Интернет и да ли имају право да филтрирају садржаје на Интернету. Библиотека не би смела да објављује студије о корисницима с личним подацима, нити статистичке студије у којима лични подаци нису избрисани. Свака библиотека би требало да објави званичан акт или декларацију о заштити приватности и поверљивости података својих корисника.

* * *

У данашње доба појам слободе постао сувише истрошена реч. Разлози за то су разнородни и многобројни: и историјски и политички, и економски и квазифилозофски, и идеолошки и технолошки. Оправдање не постоји. Слободи је потребно повратити смисао и пуноћу. Бојим се да такво што није могуће учинити неким великим потезима, глобалним одлукама, испразним паролама. Надам се да је то могуће учинити малим актима, свакодневним деловањем, уз помоћ „малих” људи, свесних појединаца. Слободан ум је предуслов. Он се стиче знањем. Знање се налази у књигама, и оним папирним и оним дигиталним. Књиге се налазе у нашим библиотекама, и оним реалним и оним виртуелним. И ми библиотекари можемо понешто на том пољу учинити. То је и наша обавеза и наша дужност. Можемо отворити врата ка знању за све људе, појединце, наше грађане и наше кориснике. А књиге ће већ саме њихов ум учинити слободним, научити их шта је слобода мишљења и изражавања, индивидуална и интелектуална слобода, слобода

²⁵ Garoogian, Rhoda. 1991. "Librarian/Patron Confidentiality: An Ethical Challenge." *Library Trends* 40, 2003, p. 216–33.

Весна Ињац

веровања, вредновања или хтења, слобода говора и штампе, слобода уметничког стваралаштва, слобода да се буде сам и да се живи по сопственом нахођењу. Научиће их да истинска слобода свакако не значи самовољу, произвољност, неоправданост, разузданост, већ и дужност, пре свега, дужност поштовања слободе другог, обавеза поштовања приватности сваког човека.

Vesna Injac

Privacy in Virtual Environment

Abstract

The protection of one privacy is not a new subject, it has its long history, rooted in the international and national laws, as well. The

right to privacy is one of the basic human right, and is deeply founded in human freedom. It means complete personal freedom, personal independence, its dignity, integrity, spiritual being and religion. One has the right to be alone, to choose the people one wants to be with, to be free from supervision and constant overview. The freedom to information is applied on human rights to control one's personal information. But in the ever growing world of new technologies, and with the creation of new virtual environment, the issues on protection of one's privacy becomes very important today. The author is pointing out numerous technological threats that could destroy basic right to privacy, existing new activities of government, private and commercial sector, that could easily threaten the mere existence of human freedom. Contemporary libraries, as very important public institutions, have to participate in the process of controlling these new technologies.

Key words: right to privacy, supervising technologies, legislation on protection of individuals, libraries and protection of privacy.

INTELEKTUALNA SLOBODA I NAUKA O KLIMATSKIM PROMENAMA

Pol Sterdžes, predsednik IFLA-inog Komiteta za slobodan
pristup informacijama i slobodu izražavanja

UDK 001.3:551.583
021:342.727

Ovaj rad je osnovan na neformalnoj prezentaciji na istu temu na Bjornson festivalu međunarodne književnosti u Moldeu, Norveška, avgust-septembar 2007. Rad ne pretenduje da bude istraživački članak. On nudi argumentaciju i pristupa temi uglavnom iz britanske perspektive, sa namerom da podstakne dalje rasprave.

Sažetak

Na osnovu ličnog opažanja i relevantnih podataka, jasno je da se u većini delova sveta klima promenila. Međutim, vodi se rasprava o tome da li je reč o dugoročnom globalnom zagrevanju i ako jeste, da li je uzrok tome čovek. Ortodoksna nauka podržava ovu tezu o dugoročnoj promeni, dok drugi naučnici, političari, pisci i mediji to odbijaju. Ostavljajući tu konkretnu raspravu po strani, postoje pitanja u vezi sa time da li vlade, korporacije i naučna elita imaju kontrolu nad tim šta bi trebalo smatrati naučnom istinom. To nameće veliku odgovornost naučnicima koji objavljuju svoje radove u časopisima i autorima popularne nauke da svojim čitaocima pruže pošteno i odmereno obaveštavanje. Takođe, ističe se potreba da bibliotekari obezbede dovoljno naučnih izdanja i tako pomognu čitaocima da razumeju naučnu pozadinu pitanja kao što je to promena klime.

Ključne reči: nauka o klimatskim promenama, intelektualna sloboda, globalno zagrevanje, popularna nauka, javna biblioteka.

Uvod

Tema o promeni klime, ili tačnije isticanje ideje o tome da je globalno zagrevanje u toku, često se pojavljuje u radio emisijama i novinama. Slike polarnih medveda zarobljenih na santama leda koje plove suprotno od bezbedne obale uznemiruju i javnost, i to više nije samo briga naučnika. Za njih je to samo stvar meteoroloških merenja, enormna količina podataka koji se trenutno prikupljaju i dostupnih podataka iz prošlosti, računarski sistemi koji se koriste da organizuju te podatke i interpretacije proistekle iz saopštenja datih na osnovu ispitivanja podataka. Međutim, treba uzeti u obzir i lično opažanje običnih ljudi. Nije to samo, na

primer, izjava meteorologa u Velikoj Britaniji da je 10 najtoplijih godina bilo zabeleženo tokom proteklih 12 godina, već je to приметна činjenica da je bilo malo ili uopšte nije bilo snega u ravničarskim delovima Engleske tokom čitavog života mlađe populacije. Naravno, i u nordijskim zemljama su ljudi isto tako приметili uznemirujuće promene. Naučno merljivi uzorci, lično zapažanje i sugestija da postoji opšti, dugoročni tok procesa, zajedno deluju vrlo uverljivo. Ako se tome doda i nagoveštaj da je sve to uzrokovano oštećenjem ozonskog omotača usled visoke emisije ugljenika koju je proizvelo savremeno industrijsko društvo, dobijamo kombinaciju naučne zabrinutosti i uznemirene javnosti.

Za posmatrača koji nije naučnik to je vrlo težak zadatak za razmišljanje. Tokom svog života postanemo svesni kratkoročnih klimatskih kolebanja, perioda hladnijih i toplijih godina, sušnih i kišnih perioda. Očigledno je da se takvi obrasci ponavljaju unazad kroz vreme. Autor ovog članka često razgovara sa starim zemljoradnikom koji vrlo dobro pamti podatke o vremenu koje je moguće proveriti – i to skoro još iz 19. veka. S obzirom na to da mu život zavisi od toga, on može da utvrdi obrasce po kojima su se menjali povoljni i nepovoljni vremenski periodi tokom celog njegovog života. Ono što bismo mogli nazvati srednjoročnim je to da je svako ko poznaje istoriju svestan toga da je Britanija tokom 17. i 18. veka bila mnogo hladnija: vašari sa pečenim volovima na zaleđenoj Temzi su dobro upamćeni. Te velike varijacije „normalnih” vremenskih obrazaca pokreću pitanja suprotna ideji postojanja globalnog zagrevanja koje je u toku, a čiji je uzrok čovek. Štaviše, različita su mišljenja vezana za implikacije takvih promena. Duboka zabrinutost onih koji se staraju o čovekovoј sredini nije posve univerzalna. Na primer, povećani prinosi vinove loze u južnoj Engleskoј i uspeh engleskih penušavih vina na degustacijama stvorili su viziju da će udobnija „mediteranska” Engleska, sa svojom industrijom vina,

u bliskoj budućnosti biti pandan Francuskoј. Pitanje globalnog zagrevanja je, u najmanju ruku, otvoreno za naučnu i opštu debatu.

Ovo je, u stvari, stav većine britanske javnosti. Anketa sprovedena u julu 2007. godine je pokazala da 56% ispitanika veruje da je u toku istinska naučna rasprava. To je zanimljivo, i u neku ruku ohrabrujuće. Sigurno je dobro što javnost ispoljava svest da postoji naučna debata. S druge strane, to je možda i zabrinjavajuće. Ako se posmatra sadržaj naučnih komunikacija o ovom pitanju, on je zatrpan argumentima koji idu u korist toga da je globalno zagrevanje izazvano emisijama ugljenika koje su u toku. Ovo je zvaničan stav koji je iznelo Kraljevsko društvo¹ 2005. godine – u dužem izveštaju zasnovanom na zaključcima sa Međuvladinog panela o klimatskim promenama.² U njemu se iznosi: „U ovom dokumentu je ispitano dvanaest pogrešnih argumenata koje su izneli oponenti potrebe hitnog reagovanja na klimatske promene i istaknuti su naučni dokazi koji potvrđuju njihove nedostatke”. Moglo bi se citirati još mnogo sličnih uverljivih izveštaja naučne javnosti. Vlade su, iako uslovno i obično bez ikakvog efekta, potpisale Međunarodni sporazum o smanjenju emisija. Neke od vodećih korporacija su se u maju 2007. godine pridružile Njuz korporaciji Ruperta Merdoka³ i obavezale da će smanjiti svoj „doprinos ugljenikom”. U stvari, nije baš moderno protiviti se mišljenju koje je u trendu. Svega nekoliko naučnika i više kompanija za koje se primećuje da imaju interesa u prerađivačkoј i energetskoј industriji vode rasprave protiv nekritičkog zastupanja ideje o globalnom zagrevanju. Njihovo učešće u debati jasno daje do znanja da je to takođe i stvar intelektualne slobode.

.....
¹ Royal Society. – *prim. prev.*

² IPCC – Intergovernmental Panel on Climate Change .
– *prim. prev.*

³ News Corporation. – *prim. prev.*

Velika obmana u vezi sa globalnim zagrevanjem

Emitovanje sporne televizijske dokumentarne emisije koja se zove „Velika obmana u vezi sa globalnim zagrevanjem” na britanskom Kanalu 4, u maju 2007. godine, intenzivirala je javnu debatu. Nekoliko fraza koje su se u toj emisiji čule odražavaju poruke te emisije: „Govore vam se laži”, „Ne možemo reći da će CO₂ uticati na klimu i sigurno nije uticao ni u prošlosti”, „Globalno zagrevanje je predstavljeno kao nauka, ali to nije nauka, to je propaganda”. Namera je da se predstavi alternativna naučna postavka prema, kojoj povećana emisija CO₂ nije prethodila i ne uzrokuje zagrevanje, već je samo propratni efekat. Na osnovu razgovora sa prijateljima i poznicima, autor ovog teksta je došao do saznanja da je za njih ova emisija vrlo ubedljiva. Jedan ili dva novinara takođe veruju u to i podržavaju metode i sadržaj emisije. Najčešći su napadi u novinama i na veb stranicama organizacija koje se brinu o zaštiti čovekove sredine. Oni citiraju naučnike koji sve to osporavaju: to je sve loša nauka (faktografske greške i manipulisanje podacima); selektivno je i ignoriše se značaj naučne literature; pogrešno se predstavljaju stavovi izvesnih naučnika koji se citiraju. Oko sramnih postupaka koje je ovaj program izazvao neprestano se vodi otvorena debata. Bilo je zahteva da Kanal 4 uništi DVD na kome je ova emisija zabeležena ili da se njen sadržaj dobro pregleda pre emitovanja. Oni koji su to zahtevali ne samo da su gušili intelektualnu slobodu tvoraca programa, već su pokrenuli i pitanja koja zalaze u prirodu same nauke.

Da bi se razumeli događaji u Britaniji iz 2007. godine, moramo se vratiti nauci i onome što je njen cilj. Naučne tvrdnje o sopstvenoj istinitosti nisu apsolutne, za razliku od religijskih tvrdnji. Ono što čini nauku je pronalaženje najboljeg mogućeg objašnjenja nekog fenomena, dostupnog u datom trenutku. Ovo je naravno u kontekstu traganja za apsolutnom istinom,

ali karakterisanje nauke kao suparnika religije, kao rivalsko protivljenje religiji, nema opravdanje. Funkcije nauke se ostvaruju naučnom metodom: strogim analiziranjem i ponovnim ispitivanjem hipoteza i utvrđivanjem njihove neistinosti, ako to dokazi pokažu. Efikasnost ovog procesa se utvrđuje recenzijom, kojom grupe eksperata iz određene oblasti procenjuju istraživačke pretpostavke, ponuđene rezultate koje treba objaviti i kvalifikacije naučnika i naučnih institucija. Sve to se obavlja u skladu sa intelektualnim slobodama koje garantuju nacionalni ustavi i zakoni kao i međunarodni dogovori, kao što je *Opšta deklaracija Ujedinjenih nacija o pravima čoveka* koja omogućuje svako istraživanje i dozvoljava da se svi rezultati i teorije ponude javnosti. Radi se o tome da su ovu ideju da naučni procesi i rezultati treba da budu pristupačni i javni povredile neke reakcije na emisiju „Velika obmana u vezi sa globalnim zagrevanjem”. Čak i sporna i nepoštena nauka zasluži da bude izneta u javnost, ako se uvažava značaj intelektualne slobode.

Nauka i intelektualna sloboda

Problem je u tome što sistem nije savršen. Vlade nisu uvek neutralni garanti u okvirima intelektualne slobode u kojima nauka deluje. Poslovne korporacije žele novu nauku koja je od pomoći u ostvarivanju profita i koja ih štiti od mešanja sfera – kao što su opšte zdravlje i sigurnost ili zaštita životne sredine – u njihove poslove. Postoje i druga stečena interesovanja, pokret za zaštitu čovekove sredine, na primer, koji se bavi naukom i osporava tačnost njenih rezultata. Ali i pored toga, sama nauka ima svojih manjkavosti u praksi. Izvor problema je postojanje naučne elite, podrazumevajući pod tim univerzitetske profesore, fakultetsko osoblje i predsednike i komitete naučnih društava i članove zvaničnih i akcionarskih savetodavnih odbora. Ugled, način na koji se izdržavaju i uverenja pripadnika naučne elite tesno

su povezani sa prihvaćenim rezultatima i teorijama koje oni nameravaju da stave pod sumnju, ponekad marginalizujući nauku koja osporava ortodoksiju. U tom slučaju, ceo sistem podvrgavanja recenziji pre može da izgleda kao zavera da bi se ta osporavanja potisla nego sredstvo kojim se naučnom kvalitetu pruža garancija. Zatim, postoje spoljašnji pritisci na nauku koji mogu od nje da naprave manje od „potrage za svetim Gralom“ i više od ovozemaljskog poslovnog uticaja, pogodbe i kompromisa.

Na prvom mestu je uloga vlade. Kao što je već rečeno, kontrolom svih ili velikog dela ukupnih sredstava, sopstvenim istraživačkim institutima i laboratorijama, donatorskim savetima i telima koja donose odluke, svojom kupovnom moći inovativnih proizvoda i usluga, vlada ima dominantnu ulogu. Ona može da utvrđuje nacionalne prioritete i s razlogom da očekuje od naučnika da se drže toga bez mnogo pitanja. Pored toga, ukoliko smatraju da je to potrebno, vlade imaju moć da marginalizuju naučne rezultate u interesu onoga što one smatraju političkim imperativom. Malo je verovatno da kineska vlada nije svesna naučne osnovanosti globalnog zagrevanja, ali se ne smatra da će kontrola zagađenja ići u prilog zaradi koju je doneo brz razvoj kineske ekonomije. To neizbežno dovodi, u najmanju ruku srednjoročno, do nastavka izuzetno visoke emisije ugljenika i drugih oblika zagađivanja. U onim ekonomijama u kojima je privatni sektor u većoj meri odvojen od direktno vladinog delokruga, biznis i dalje ima ogroman uticaj na „javnu“ nauku. Na univerzitetima i drugim „neutralnim“ institucijama je da kroz projektno finansiranje istraže ono što smatraju značajnim. Konačno, prisutna je i uloga drugih interesnih grupa koje su ideološki ili etički motivisane, od kojih neke mogu da utiču na glasanje velikog broja ljudi. Vlade i političke partije su ponekad spremne da zarad svog položaja sa pomenutim grupama sklapaju sporazume koji mogu da utiču na to šta će se smatrati prihvatljivom naukom.

Uticaj biznisa na nauku delom se ostvaruje direktnim zapošljavanjem istraživača u sopstvenim laboratorijama i istraživačkim centrima. Ono što nije lako odrediti je u kom obimu biznis indirektno utiče na nauku. Politiku vlade prema nauci uglavnom planiraju naučnici koji su državni činovnici, zajedno sa drugim ekspertima i stručnjacima iz oblasti kao što su industrija, biznis i dugi relevantni sektori šire zajednice. Britanski novinar Džordž Monbiot tvrdi da je to dozvolilo širenje onoga što on naziva „kolektivno preuzimanje“ zemlje (Monbiot, 2000.). Od 1993. godine Britanija je postigla „bolju ravnotežu između strateškog istraživanja i industrijskih potreba“ što je rezultiralo smanjenjem direktnog finansiranja istraživanja od strane vlade, uz slabljenje industrije. Istovremeno se broj predstavnika industrije u istraživačkim savetima i „panelima za predviđanje“ koji savetuju vladu i istraživačke savete povećao, kao i njihov uticaj. Ohrabrena su i istraživačka predsedništva finansirana od strane poslovnog sveta i instituti u okviru univerziteta (kao što je Ford koledž Lafboro univerziteta).

Uticaj interesnih grupa na nauku je mnogo manje politika javnosti nego što je udruživanje radi ostvarivanja političke prednosti (Moran, 1998.). Uzmimo za primer slučaj tuberkuloze goveda. U Velikoj Britaniji stočari svake godine zbog uništavanja stoke koja boluje od tuberkuloze troše velika sredstva, a to je i veliki trošak javnih sredstava. Stočari vode prepirku oko toga da tuberkulozu prenose jazavci, zbog čega ih, vele treba uništavati. Ali aktivisti koji se bore za prava životinja kažu da je uzrok prenošenja bolesti transport stoke (na pijace i sa pijaca i od farme do farme). Donedavno je „naučni“ stav štitio aktiviste čije su bliske veze sa Laburističkom vladom osvedočene. Međutim, ako obratimo pažnju na grupu stočara koja je uložila oštar prigovor na događaje i kritikovala statistiku ovakve situacije, na probi će biti svi koji veruju u njenu opravdanost. Nedavne

izjave vladinih naučnika izgleda podržavaju logiku stočara, ali je vođena žestoka borba da bi se zaradili argumenti i preinačila nauka. Iako javnost može u izvesnoj meri da bude upoznata sa unutrašnjim dešavanjima, naučna debata može da je zbuni kome ili u šta verovati. Zato lukavo uređena i uverljivo argumentovana predstava, kao što je „Velika obmana u vezi sa globalnim zagrevanjem“, može vrlo snažno da utiče na stav.

Interpretiranje nauke

Za naučnike je interpretiranje nauke relativno jednostavno, ukoliko je naučnik pripremljen na faktor socijalne dimenzije nauke, kao i na naučna otkrića i argumente. Za običnog čoveka nositi se sa savremenom naukom, a uz to i sa intelektualnom dimenzijom klime koja vlada, može da bude i previše. Tada uloga autora popularne nauke i novinara postaje presudna. Dobar primer takve veštine je kolumna „Loša nauka“ u britanskim dnevnim novinama *Gardijan*. Ben Goldejkr koji važi za odgovornog pisca, koristi tvrdnje šarlatana zasnovane na navodnom istraživanju i pobija ih zdravim razumom i direktnom, neokolišnom upotrebom engleskog jezika. Kolumna takođe otkriva i pritiske koje vrše oni kojima je nauka često pre problematičan krajnji cilj nego samoj sebi svrha. Tako, na primer, on (Goldejkr, 2007.) prati rad jedne travarke kako bi skrenuo pažnju na kritiku ili odsustvo nauke u njenoj tvrdnji da crvena detelina „čisti krv“ (šta god to moglo da znači). Ista travarka je poznata i po tome što u jednom novinskom članku govori o efikasnosti vitaminskih dodataka, a da nije rekla da je ona portparol Informacionog servisa za suplemente ishrani,⁴ tela koje lobira za industriju suplemenata ishrani. Uživanje je čitati kako blogeri cene ovu kolumnu zato što otkrivaju i pseudo nauku i manipulisanje društvom. Ipak, obični građani ne

treba da zavise od onih koji popularišu nauku da bi uništili naučne tvrdnje.

Jedan od načina da se dođe do sopstvenog mišljenja je pitati se „Kome da verujem?“. To ne mora neminovno da bude pripadnik naučne elite koji verovatno brani svoj status koji je izgrađivao godinama u akademskim i političkim krugovima. Uzmimo ponovo za primer „Veliku obmanu u vezi sa globalnim zagrevanjem“. Neki od argumenata su se odnosili na ličnosti koje su bile uključene u to i njihov kredibilitet. Na primer, sa jedne strane je profesor Karl Vunš koji je citiran u emisiji s ciljem da se opravdaju njegovi argumenti. On je posle svega izjavio da su njegovi komentari o problemima razumevanja onoga što je predstavljeno kao podrška tvorcima te teze „pogrešno prikazani“. Sa druge strane je profesor Fred Singer, koji se u programu pojavio kao opsednuti kritičar teorije o globalnom zagrevanju. Treba znati da profesor Vunš ima veze sa PAOC, institutom koji je pri Institutu za tehnologiju u Masečusetsu, gde se bavi proučavanjem hemijskog aspekta ozonske rupe, fizičkim aspektom uragana i dinamikom ledenih doba. Takođe treba imati u vidu i činjenicu da je Singer član Nezavisnog instituta, tink-tenk Liberalne partije, i da je sproveo istraživanje o klimatskim promenama za kompanije kao što su Exxon, Texaco, Arco, Shell i American Gas Association. Ali ako ovo nisu dovoljne informacije, Internet nudi jednostavan put da se dođe do više podataka. Kome verovati je nešto što možemo sami da ustanovimo – ukoliko se potrudimo. To je samo način korišćenja naših intelektualnih sloboda da počnemo samostalno da rasuđujemo.

Zaključak

Ustanoviti gde je istina nije, međutim, jedini i zaista najbolji način interpretiranja nauke. Na svima nama je odgovornost da razumemo nauku

⁴ Health Supplements Information Service. – prim. prev.

najbolje što možemo i oformimo mišljenje koje je zasnovano na razumevanju. Sa druge strane, to nameće veliku odgovornost obrazovnom sistemu, onima koji popularišu nauku i novinarima, kao i bibliotekarima koji mogu da omoguće pristup naučnim informacijama u štampanom ili elektronskom obliku, koje su manje ili više zahtevne i kompleksne. Ovaj rad počinje skretanjem pažnje na zahtev da se ukine kontroverzna i, u neku ruku, obmanjujuća emisija „Velika obmana u vezi sa globalnim zagrevanjem“. Takvi zahtevi su izdaja principa intelektualne slobode. Naravno, oni su razumljivi u kontekstu onoga što liči na jasnu zloupotrebu intelektualne slobode. Ali ne znači da su oni prihvatljivi samo zato što su razumljivi. Istinska intelektualna sloboda dozvoljava i samovoljnu i čak neiskrenu komunikaciju. Ona se oslanja na pripadnike dobro informisanog društva da će prepoznati i reagovati na argumente koji su neiskreni i sami sebi svrha. To je velika odgovornost – i cilj ovog rada je da se ukaže na to zašto može biti teško snositi odgovornost u okviru kompleksnog i zahtevnog naučnog sadržaja. Odgovornost ostaje, uprkos poteškoćama. Naučna saznanja o klimatskim promenama mogu se efikasno interpretirati jedino u okvirima intelektualnih sloboda.

Bibliografija

- › Goldacre, B. (2007) Bad science : moved to tears by beauty of blogs. *Guardian* 16th June, p. 12.
- › Monbiot, G. (2000) *Captive state : the corporate takeover of Britain*. London : Macmillan.

- › Moran, G. (1998) *Silencing scientist and sholars in other fields*. Greenwich CN : Ablex.
- › Royal Society (2005) *A guide to facts and fictions about climate change*.

.....
Prevela sa engleskog Ana Savić
.....

Paul Sturges
Intellectual Freedom and the Science of Climate Change

Abstract

On the evidence of personal observation and reliable data it is clear that in recent years the climate has changed in most parts of the world. However, there is a genuine debate as to whether this is long term global warming and, if it is, whether the change is man-made. Scientific orthodoxy supports the thesis of long term change, but some scientists, politicians, writers and broadcasters reject this. Underlying the specific debate there are questions about control by governments, corporations and the scientific establishment of what should be regarded as scientific truth. This places great responsibilities on scientific journalists and popular science writers to provide their readers with fair and balanced reporting. It also emphasises the need for libraries to provide good coverage of scientific issues and to help readers to understand the science behind issues such as climate change.

Key words: science of climate change, intellectual freedom, global warming, popular science, public library.

Napomene urednika:

Prava za objavljivanje prevoda ovog teksta dobijena su ljubaznošću autora koji je rad priredio, kako se to vidi i iz njegove pristupne napomene, specijalno za potrebe ovog izdanja *Glasnika NBS*.

SLOBODA INFORMACIJA NASUPROT RATU I TERORU

Stjuart Hamilton

Viši savetnik, IFLA

UDK 021:342.727"2001/..."
004.738.5:342.727"2001..."

Uvod

Sažetak

Biblioteke, budući da obezbeđuju pristup informacijama putem informacionih i komunikacionih tehnologija, nisu mogle da izbegnu nastojanja vladâ širom sveta da, u svetlosti događaja posle 11. septembra 2001. godine, nadgledaju aktivnosti na Internetu. Ovaj rad predstavlja mere koje su vlade širom sveta preduzele od 2001. godine da bi obezbedile da se komunikacije putem Interneta stave pod nadzor, a podaci o korisnicima čuvaju, i postavlja temelj za pitanje do kojeg su obima biblioteke pogođene ovom situacijom.

Ključne reči: sloboda informacija, javne biblioteke, Patriotski akt, 11. septembar 2001, terorizam u svetu.

Koliko god je to teško prihvatljivo, javne biblioteke u Sjedinjenim Američkim Državama, kao i drugde, tesno su povezane sa događajem 11. septembra. To je zbog toga što su nedeljama pre terorističkog napada, pojedinci, koji će kasnije biti označeni kao otmičari, verovatno koristili bibliotečke računare u Holivud Biču, Delri Biču i bibliotekama okruga Brauard na Floridi. Nakon terorističkih napada, uprava i zaposleni u bibliotekama okruga Brauard su pozvali policiju i rekli da im se čini da je osoba koja odgovara opisu Muhameda Ata koristila bibliotečke računare. Ketrin Hensman, bibliotekar istraživač u Delri Biču, takođe je pozvala policiju nakon što je prepoznala jednu od fotografija otmičara objavljenju u medijima – označila ga je kao nekog ko je bio u biblioteci (Sears, 2001). Na drugoj strani, bilo je navoda da su biblioteke imale centralnu ulogu u pripremama otmičara u Nemačkoj (DeVise, 2002). Prema nemačkim tužiocima, osumnjičeni otmičar se hvalio bibliotekaru u

Hamburgu u vezi sa eventualnim napadom više od godinu dana pre 11. septembra.

Iako nikada nije dokazano, već je samo ostalo na nivou pretpostavke, da su otmičari koristili bibliotečke računare da bi izveli napad, bilo je samo pitanje vremena kada će američki organi reda ispraviti propuste u svojoj sposobnosti da analiziraju metode komunikacija potencijalnih terorista. *Patriotski akt*¹ je bio pravni odgovor na terorističke napade, pokušaj da se organima reda daju jača oružja u borbi za otkrivanje počinitelaca ovako velikog zločina. Da bi se razumeo *Patriotski akt* neophodno je prethodno razumeti promene koje su usledile nakon događaja 11. septembra 2001. Teroristički napadi koji su izvedeni toga dana bili su u velikoj meri katalizator za promenu u odnosima između građana i države širom sveta. Dva primera is SAD-a služe da ilustruju promenu situacije u vezi sa slobodom izražavanja i privatnošću. Neposredno posle napada portparol Bele kuće je izjavio da "svi Amerikanci ... moraju da vode računa šta *oni* govore, i da paze šta *oni* rade", po prvi put pokazujući, u vreme kada se osećaju posledice krize, jedan zvanični stav da postoje oblici ponašanja koji su prihvatljiviji od drugih (Pittman, 2002). Drugi primer je komentar tadašnjeg američkog državnog tužioca Džona Eškrofta koji se odnosio na one koji su doprineli povećanoj zabrinutosti u vezi sa gubitkom građanskih sloboda nakon terorističkih napada. On je rekao: „ ... onima koji plaše miroljubive ljude utvarama izgubljenih sloboda moja poruka je sledeća: vaša taktika samo pomaže teroristima zbog

toga što oni narušavaju naše nacionalno jedinstvo i umanjuju našu rešenost da se obračunamo sa njima" (Sears, 2001). Oni koji se žale na gubitak slobode pomažu teroristima. Još je važnije, čini se da je rekao, da se usredsrede na otkrivanje terorista i sprečavanje budućih napada. Da bi se to postiglo biće potrebno da se odrekemo nekih građanskih sloboda.

Mnogi komentatori su rekli da je *Patriotski akt*, pogotovo član 215 koji se odnosi na biblioteke, adekvatno pogodio ovu poentu. Član 215 je pružio agentima snaga reda moć da bilo koji bibliotečki podatak, elektronski ili neki drugi, postane dokazni materijal; dok je član 216 dao FBI-ju² pravo da putem prisluškivanja ispita bilo koji bibliotečki računar, čitač, korišćenje Interneta ili bilo koju aktivnost. To takođe znači da od bibliotekara može da se zatraži da na svoje računare instaliraju programe za praćenje. Zahtevi koji se odnose na član 215 su tajni; bibliotekarima od kojih se to traži zabranjeno je da o tome govore pod pretnjom zatvorske kazne. Standardi koji važe za zahteve o dostavljanju traženih dokumenata ili postavljanju prisluškivača su znatno spuštteni.

Od predstavljanja *Patriotskog akta* ALA³ se svom snagom borila da se njegovi delovi koji se odnose na podatke o korisnicima biblioteka odbace. Borba je bila duga i teška i mogla je da se vidi u pratećim ocenama i radovima koji su se pojavljivali u bibliotečkim glasilima, naučnim radovima i regionalnoj i nacionalnoj američkoj štampi. Budući da su se usprotivili ovom zakonu, moguće je da nacionalno priznanje američkim bibliotekarima nikada nije bilo veće; senator Ričard Darbin je čak tražio da se trud bibliotekara da izmene *Patriotski akt* službeno zabeleži u Kongresu. (ALA, 2005).

¹ PATRIOT Act - Američki zakon donet 26. oktobra 2001. u cilju efikasnije borbe protiv terorizma. Sam naziv USA PATRIOT Act predstavlja akronim od "Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism" Act (Ujedinjavanje i jačanje Amerike kroz osiguravanje prikladnih alata potrebnih za pretresanje i sprečavanje terorizma) – *prim. prev.*

² FBI - Federal Bureau of Investigation - Federalni istražni biro – *prim. prev.*

³ ALA - American Library Association – Američka biblioteka zajednica – *prim. prev.*

Jedan čovek koji nam može reći kako su američki antiteroristički zakoni usmereni protiv biblioteka je Džordž Kristijan, rukovalac digitalnih zapisa biblioteka u Konektikatu. U leto 2005. agenti FBI-ja uručili su Kristijanu federalni zahtev⁴ kojim se zahteva da preda sve informacije o pretplatnicima, plaćanju, kao i izveštaje o pristupima svih ljudi koji su koristili određeni računar u jednom ogranku biblioteke koja je pod njegovom jurisdikcijom. Zbog prirode federalnog zahteva, primalac je veoma ograničen u mogućnosti da otkrije da mu je zahtev uopšte uručen. Uprkos tome, Kristijan je odbio da preda podatke i od tada se njegov poslodavac Library Connection INC⁵, u znak protesta zbog zahteva FBI-a, bori sudskim putem. (PBS, 2006).

Federalni zahtev ušao je u masovnu upotrebu usvajanjem *Patriotskog akta*. Bušova administracija ga je pretvorila u sredstvo koje dozvoljava tajni nadzor državljana Sjedinjenih Američkih Država—kao i stranih za koje se misli da su teroristi ili špijuni. Službenici FBI-ja ne moraju da obrazlažu šta traže i zbog čega, a nalozi se nakon njihove upotrebe ne razmatraju u Ministarstvu pravde ili Kongresu. Podaci koji su prikupljeni pomoću naloga ne uništavaju se, kao što je bio slučaj pre 2003. godine, već se sve prikupljene informacije čuvaju u državnoj bazi podataka gde se, po dozvoli iz Bele kuće, razmenjuju u okviru federalne vlade i izvan nje, uključujući „prikladne entitete iz privatnog sektora”. Ovim se omogućava prikupljanje podataka — što znači da se uticaj federalnog zahteva pojačao zbog toga što se bilo čiji dosije mogu ponovo kasnije podvrgnuti proverbi „bez jasne potrebe za uspostavljanje relevantnosti”. Ovakva situacija neminovno stvara zabrinutost, ali uprkos tome

što američka štampa objavljuje detaljne izveštaje o problemima koji se odnose na federalni nalog, njegova dalja upotreba je regulisana putem prerađene verzije *Patriotskog akta* iz marta 2009. godine. U njoj se nalaze pojedine izmene u odnosu na originalni Akt, uključujući i nešto viši prag za agente FBI-ja koji je potrebno preći da bi mogli da dobiju bibliotečke podatke, kao i dozvolu kojom je, onima koji primaju naredbu na osnovu člana 215, omogućeno delimično otkrivanje naredbe, ili kojom im je omogućeno da pruže ograničeni otpor u njegovom izvršenju. Uprkos ovome, iz ALA-inih analiza prerađenog Akta još uvek se vidi da je ostavljeno dosta prostora za zahteve široke pretrage (ALA, 2005).

Patriotski akt se širi

Iako je *Patriotski akt* imao zastrašujuće efekte na slobodu izražavanja u SAD, američki bibliotekari nisu jedini koji su bili pogođeni posledicama 11. septembra. Zakoni protiv terorizma, oblikovani po uzoru na *Patriotski akt*, usvojeni su u mnogim delovima sveta u proteklih sedam godina, mnogi od njih sa pogubnim posledicama za javne institucije kao što su biblioteke.

Ono o čemu u suštini govorimo je ekspanzija postojećih zakona, ili pisanje novih, za praćenje osumnjičenih korišćenjem digitalnih komunikacija. Kao što je slučaj i sa *Patriotskim aktom*, zakonima koji se odnose na širenje opsega elektronskog nadzora, na čuvanje podataka o korisnicima u dužem vremenskom periodu i spuštanje pravnog praga da bi se njima pristupilo. Koje su posledice po biblioteke? Ukoliko sloboda izražavanja u onlajn smislu znači korisnikovu slobodu da komunicira i traga za informacijama u okruženju u kome aktivnosti nisu pod tajnim nadzorom, onda je jasno da će ona biti ugrožena bilo kojim povećanjem obima nadzora. Biblioteke kao pružaoci odgovarajućeg okruženja za pristup informacijama svesne su ove

⁴ NSL- Nacional Security Letter – federalni zahtev – *prim. prev.*

⁵ Library Connection je bibliotečka asocijacija države Konektikat – *prim. prev.*

pojave, ali novi antiteroristički zakoni ukazuju na smanjenu mogućnost bibliotečke profesije da zaštite privatnost svojih korisnikovu.

Uzmimo u obzir čuvanje podataka. Zabeleženo je da je bivši američki ministar odbrane Donald Ramsfeld izjavio da 80% svega što teroristi treba da znaju kako bi planirali napade može da se nađe na Internetu, putem javno dostupnih baza podataka poput Google Earth (United States Institute of Peace, 2004). Teroristi koji pronalaze i međusobno dele ove informacije do te mere zabrinjavaju vladine bezbednosne agencije da vlade počinju da priželjkuju veći nadzor nad saobraćajem na Internetu, a jedan od načina za to je čuvanje podataka o korisnicima Interneta za slučaj potrebe budućih krivičnih istraga. U ovakvom pristupu prvenstvo ima Evropska unija. Decembra 2005. godine Evropski parlament je usvojio Uredbu o čuvanju podataka koja se odražava na slobodu izražavanja korisnika Interneta. Na osnovu predloga Velike Britanije, Španije, Francuske i Irske, bilo koja telekomunikaciona kompanija ili Internet provajder u Evropskoj uniji sada je u obavezi da čuva podatke o saobraćaju svojih korisnika minimum 6 meseci a maksimum 2 godine (Leyden, 2005). Na ovaj način je pogođeno 450 miliona korisnika telekomunikacija, uključujući i biblioteke. Podaci o saobraćaju podrazumevaju sve što se tiče telekomuniciranja i upotrebe Interneta, bez obzira na stvarni sadržaj poruka, dakle informacije o tome koga ste pozvali ili kontaktirali elektronskom poštom, kada i gde, uz sve drugo što ste tražili na Internetu. Gledano u celini, ovi podaci mogu da stvore mapu ljudskih veza, aktivnosti i namera. Razlog za sve ovo je jednostavan: ne može se isključiti da će telefoni, tekstualne poruke, elektronska pošta ili Internet biti korišćeni u kriminalne svrhe.

Ovakva situacija je posledica načina razmišljanja izgrađenog nakon 11. septembra i promene opšte klime koja je u svetu nastupila od tog datuma. Pre

11. septembra stav Evropske unije o čuvanju podatka bio je da je ono nepotrebno (Privacy International and Epic, 2003). Sada je moguće videti da je ovo pitanje došlo na red širom sveta (Privacy International and Epic, 2006) zajedno sa zabrinjavajućim postepenim pokušajima da ono postane vidljivo i u zakonskim predlozima. Dok bi zakonodavstvo o čuvanju podataka trebalo da se koristi u borbi protiv terorista, predlozi poput Okvirne odluke Evropske unije⁶ se ne ograničavaju samo na to, već se čuvani podaci mogu koristiti u uobičajenim kriminalnim istragama. Organizacija Statewatch⁷ je 2004. objavila da ovaj predlog u tolikoj meri ugrožava privatnost da Ešcroft i društvo o njemu mogu samo da sanjaju, i da prevazilazi čak i američki *Patriotski akt*. To je verovatno razlog što je predsednik Buš podržao Evropu u preduzimanju ovakvih mera – sporazumi između SAD i Evropske unije u godinama posle 11. septembra podrazumevaju da će američki organi reda verovatno biti u mogućnosti da pristupe pohranjenim podacima o telekomunikacijama na isti način na koji su u mogućnosti da pristupe evropskim informacijama o putnicima vazdušnog saobraćaja (Statewatch 2002; 2004).

Pored čuvanja podataka imamo i nadzor upotrebe Interneta u realnom vremenu. Zbog toga što desetine veb sajtova mogu da se pregledaju u nekoliko minuta, lična interesovanja, sklonosti ili politička ubeđenja mogu, u teoriji, da se otkriju veoma brzo – pri čemu nadzor upotrebe Interneta u realnom vremenu postaje veoma privlačan za organe reda. Tehnike koje se koriste za nadzor aktivnosti na Internetu zasnovane su na tehnologiji analizatora sadržaja,⁸

.....
⁶ EU Framework Decisions – Okvirna odluka Evropske unije – *prim. prev.*

⁷ Statewatch je neprofitna organizacija osnovana 1991. godine koja prati stanje građanske slobode u Evropskoj uniji – *prim. prev.*

⁸ Packet sniffing – analizator sadržaja – *prim. prev.*

što znači da se saobraćaj koji ide iz i u mreže nadgleda i „njuška“ na osnovu ključnih reči, fraza, nizova, IP adresa ili naloga elektronske pošte. Ovi podaci mogu da se sačuvaju ili proslede službama bezbednosti na ispitivanje. Mnogo zemalja širom sveta počelo je da nadgleda upotrebu Interneta, uključujući Rusiju, Iran, Vijetnam i Tunis, ali možda najbolji primer rasprostranjenog nadzora Interneta dolazi iz Kine gde se koriste izuzetno sofisticirane mere nadzora za kontrolu disidentske aktivnosti na Internet forumima, prostorijama za časkanje i putem elektronske pošte. Rezultat je veći broj disidenata u zatvorima, zbog prestupa vezanih za Internet. Organizacija Reporteri bez granica⁹ procenjuje da od svih zemalja koje nadgledaju Internet Kina ima najveći broj pritvorenih osoba. Njihovi prestupi se kreću u rasponu od onlajn kritikovanja vladine politike do širenja materijala koji zastupaju demokratska načela (RSF, 2009).

Kada se razmatraju pitanja nadzora Interneta i njegove upotrebe od strane terorista, moguće je da se izgube iz vida krajnji provajderi pristupa Internetu kao što su biblioteke. Oprema za nadzor često se upotrebljava na nivou mreže, čineći je naizgled udaljenom od javno dostupnih personalnih računara u bibliotekama, a teroristi veb administratori teško će koristiti javnodostupne pristupe Internetu pri izradi veb sajtova i dopunjavanja internet stranica. Zamišljajući ovo, moguće je izgubiti iz vida da posledice nadzora utiču na atmosferu u kojoj pojedinci u bibliotekama pristupaju Internetu. U digitalnom okruženju Interneta, pristup upotrebi zapisa je pojednostavljen, zato što je lakše da se kontroliše elektronska pošta i upotreba globalne mreže, a i arhiviranje korisnikove aktivnosti je veoma unapređeno. Biblioteke su u mogućnosti da nadgledaju i čuvaju zahteve za informacijama na Internetu i kreiraju opštu sliku o

posećenim stranicama i preduzetim pretraživanjima. Putem analize korišćenja biblioteke moguće je da se izgradi precizan profil pojedinca – što je verovatno još jedan od razloga zbog koga je *Patriotski akt* pokrio i podatke o bibliotečkom poslovanju.

Izveštaj IFLA Komiteta za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja¹⁰

Od 2005. godine Kancelarija FAIFE pokušava da prati na koji način su biblioteke pogođene antiterorističkim zakonima, tako što su već postojećoj globalnoj anketi nazvanoj World Report dodata odgovarajuća pitanja. U 2005. godini odgovorile su 84 države, a 2007. godine 116. Mi smo u oba izveštaja naveli da su bibliotekari širom sveta zabrinuti zbog posledica koji ovi zakoni imaju na korisnikovu privatnost. Komentari anketiranih u vezi sa antiterorističkim zakonima su različiti, tako da u pojedinim državama poput SAD oni već imaju iskustva sa posledicama novih zakona, dok u drugim čekaju da otkriju kakve će posledice biti po biblioteke. Dobru studiju slučaja predstavlja Uganda, gde su 2002. godine usvojeni krajnje restriktivni antiteroristički zakoni. Zakon Ugande sličan je američkom *Patriotskom aktu* po tome što u svom tekstu ne spominje eksplicitno biblioteke. Međutim, predstavnicima organa reda daje ovlašćenja, putem sudskog naloga, da u posebnim slučajevima pretražuju materijale – što znači da istražitelj ima diskreciono pravo da pretraži podatke korisnika biblioteke ukoliko se smatra da oni doprinose istrazi. Iako do sada nije bilo istraga u bibliotekama i nije bilo slučajeva koji su direktno pogodili biblioteke, anketirani su zabrinuti da će privatnost korisnika biblioteka biti u znatnoj meri ugrožena u budućnosti.

⁹ Reporters Sans Frontiers - Reporteri bez granica
– prim. prev.

¹⁰ IFLA/FAIFE World Report - Izveštaj IFLA-nog Komiteta
za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja
– prim. prev.

Ankitirani u evropskim državama, poput Danske, Nemačke ili Italije, naveli su da im, iako su antiteroristički zakoni usvojeni, opseg njihovog uticaja na biblioteke još uvek nije poznat. U Danskoj, na primer, obaveštajne službe mogu da, ukoliko to istraga zahteva, traže informacije o korisnicima biblioteka bez sudskog naloga – ali biblioteke i onako uništavaju sve podatke korisnika posle 4 nedelje. Na drugim mestima se nesigurnost u vezi sa budućim efektima zakona ogleda u broju drugih odgovora, npr. u Kanadi, Japanu, Tanzaniji i Sejšelimima. Čini se da su bibliotekari u ovim državama vrlo svesni koncepta njegovog laganog uvođenja. U ovogodišnjoj anketi možda najviše uznemirava odgovor iz Omana – u kome je navedeno da pojedini korisnici odbijaju da posećuju biblioteke zbog antiterorističkih zakona u toj državi.

Jedan od najdetaljnijih odgovora koje smo 2005. godine primili bio je iz Holandije, države u kojoj se nalazi sedište IFLA. U svetlu antiterorističkog zakona nadzor i transparentnost su dve osnovne brige holandske bibliotečke zajednice sa velikim posledicama po bibliotečke korisnike. Po formatu je zakon veoma sličan *Patriotskom aktu*, dakle snagama reda data je mogućnost da pristupe podacima svih „onih koji poseduju podatke“, uključujući i biblioteke. Prema holandskim bibliotekarima i nevladinoj organizaciji Evropska digitalna prava,¹¹ bezbednosnim agencijama je zakon omogućio da lakše dođu do podataka, snižavajući nivo zakonskih barijera i dozvola. FOBID, nacionalna krovna organizacija za koordinaciju među nacionalnim bibliotечkim organizacijama iznela je stav:

„Umirujuće izjave da sve aktivnosti organa reda u Holandiji nadgledaju javni tužioci ili sudi je nisu

ubedile biblioteke. Tako nešto ne pruža garancije protiv suviše široke upotrebe ovlašćenja odobrenih nacrtom zakona. U SAD, gde su ovlašćenja mnogo šire definisana, obavljen je mnogo veći broj istraga nego što je prvobitno navedeno i sa mnogo širim opsegom nego što je moglo da se očekuje od prvobitne nameravane borbe protiv terorizma. Na taj način bi planirana borba protiv terorizma mogla da se izvitoperi u neku vrstu nadzora moralne policije”.

Poređenja sa situacijom u SAD su i suviše jasna. Bibliotekari u Holandiji su zabrinuti zbog potencijala zloupotrebe novih zakona i mogućeg uticaja na slobodu izražavanja korisnika. Oni su zabrinuti da organi reda neće otkriti do koje mere su biblioteke korišćene u istragama i zabrinuti su da ovo predstavlja prvi korak na klizavoj padini koja vodi ka prihvatanju nadzora korišćenja biblioteka.

Zaključak

Uzevši u obzir sve navedeno postavlja se pitanje na koji način bibliotekari mogu da ispune sve obaveze prema svojim korisnicima? Na primer, koliko njihovih korisnika zna (ili su zabrinuti) da će njihovi izbori u potrazi za informacijama verovatno negde biti pohranjeni i do dve godine?

Za bibliotečku profesiju predstavlja problem i to što smo već imali prilike da vidimo posledice sprovođenja zakona u bibliotekama, na primer u slučaju Programa svesnosti biblioteka, koji je u SAD važio u periodu 1973–76 godine, i ponovo od 1985. na dalje (Foerstel, 1991). Tada su agenti FBI-ja obilazili biblioteke širom zemlje tražeći podatke o stranim korisnicima. Bibliotečko osoblje se tome protivilo do te mere da je kasnije otkriveno da je preko stotinu bibliotekara i njihovih saradnika bilo po istragom FBI-ja. Štaviše, budući da je program trebalo da se okonča 1987, a kasnije je otkriveno da je on primenjivan i

¹¹ EDRi - European Digital Rights – Evropska digitalna prava – *prim. prev.*

1989, američki bibliotekari su se osetili izigranim od strane FBI – što predstavlja nešto što se danas verovatno odražava u stavovima prema Ministarstvu pravde. S obzirom na to da su vlasti lagale u prošlosti, potpuno je očekivano da sumnja bude prisutna i u budućnosti.

Ali nažalost, budućnost je stigla. Korisnici Interneta nakon 11. septembra nalaze se u novom okruženju; kada se radi o pribavljanju informacija postoji druga klima. Neke od tendencija koje se mogu videti, kao što su elektronski nadzor i zadržavanje podataka, nisu novi – nova je brzina kojom su prihvaćene. Sa strahom od terorizma, koji su podsticale vlade i mediji, moguće je da se okruženje u kojem biblioteke funkcionišu menja zajedno sa javnim shvatanjima. Ukoliko je mali broj ljudi uveren da je privatnost jedno od osnovnih prava, onda su vlade slobodne da utiču na pristup informacijama čak i do nadzora nad korišćenjem biblioteka. To se radilo i ranije. Slično ovome, ukoliko informacije nestaju iz javne sfere i na tome se sve završi, onda znači da postoji prihvatanje ovakve situacije i postaje mnogo teže vratiti vreme stvarne slobode informacija. Bibliotekari su i ranije učestvovali u borbi za slobodu informacija i ova aktivnost ne sme da bude uzaludna u okruženju koje karakteriše strah. Bibliotekari moraju da su na oprezu, jer postoji opasnost da sadašnja situacija bude zloupotrebljena. Na isti način na koji izvesne vlade u svetu borbu protiv terorizma koriste kao izgovor da ograniče slobodu izražavanja ili utišaju političke protivnike, društvu će biti potrebni psi čuvari kao i ljudi koji zahtevaju da vlade polažu račune. Biblioteke u tome imaju veoma važnu ulogu, jer će otvoriti svoja vrata i ponuditi prostor za diskusiju koja će dozvoliti svim stranama da izlože svoje argumente. One se moraju potruditi da stvore okruženje u kome pojedinci mogu zadovoljavati svoje intelektualne potrebe i to daleko od pogleda preko ramena uprtih u njihove knjige ili ekrane. Bibliotekari svojim zajednicama i političarima

moraju objasniti značaj takvog okruženja i pokazati da su biblioteke sposobne da naprave razliku u načinu na koji ljudi razumeju jedni druge. Posao nas bibliotekara je da svojim korisnicima omogućimo pristup informacijama; naš posao nije da budemo deo sistema gde se aktivnosti u potrazi za informacijama ograničavaju nadzorom i cenzurom.

Bibliografija

- › American Library Association. (2005). Senator Durbin thinks. [online], available: <http://www.ala.org/ala/aboutala/offices/wo/washnews/archivea/2005ab/098sep29cfm#2> (accessed 2/4/2009).
- › American Library Association. (2005). Analysis of the USA PATRIOT Act related to libraries. [online], available: <http://www.ala.org/ala/aboutala/offices/oif/ifissues/issuesrelatedlinks/usapatriotactanalysis.cfm> (accessed 2/4/2009).
- › DeVise, D. (2002), Terror hunt may end privacy at the library. *The Miami Herald*. [online], available: <http://web.archive.org/web/20031003041406/http://miami.com/mld/miamiherald/news/3979136.htm> (accessed 2/4/2009).
- › Foerstel, H. (1991), *Surveillance in Stacks*. New York : Greenwood.
- › IFLA/FAIFE (2005) IFLA/FAIFE World Report 2005. [online], available: <http://www.ifla.org/faife/report/FAIFE-WorldReport2005.pdf> (accessed 2/4/2009).
- › IFLA/FAIFE (2008) IFLA/FAIFE World Report 2007. [online], available: http://www.ifla.org/faife/report/world_report_2007.htm (accessed 2/4/2009).
- › Leyden, J. (2005), MEPs vote for mandatory data retention. *The Register*. [online], available: www.theregister.co.uk/2005/12/14/eu_data_retention_vote

- › Pittman (2002), Stop the presses. *Alternet*. [online], available: <http://www.alternet.org/stpry/11955> (accessed 2/4/2009).
- › PBS. (2006), Now Transcript Show 222. [online], available: <http://www.pbs.org/now/transcript/222.html> (accessed 2/4/2009).
- › Privacy International and The Electronic Privacy Information Center (2002), Privacy and human rights 2003, [online], available: (accessed 2/4/2009).
<http://www.privacyinternational.org/survey/phr2003/index.htm> : (accessed 2/4/2009).
- › Privacy International and The Electronic Privacy Information Center (2002), Privacy and human rights 2006, [online], available: [http://www.privacyinternational.org/article.shtml?cmd\[347\]=x-347-559458](http://www.privacyinternational.org/article.shtml?cmd[347]=x-347-559458) (accessed 2/4/2009).
- › Sears, R. (2001). Librarians face new issues in patron confidentiality. *New York Times* [online], available: http://infoshop.org.alibrarans/public_html/aricle.php?story=01/12/12/3987276&mode=print (accessed 18/4/2005).
- › Statewatch (2002), European Parliament caves in on data retention [online], available: <http://www.statewatch.org/news/2002/may/10epcavein.htm> (accessed 2/4/2009).
- › Statewatch (2004), Data retention comes home to roost – telephone and Internet privacy to

be abolished [online], available: <http://www.statewatch.org/news/2004/apr/21dataretention.htm> (accessed 2/4/2009).

- › United States Institute of Peace (2004). How modern terrorism uses the Internet [online], available: <http://www.usip.org/pubs/specialreports/sr116.pdf> (accessed 2/4/2009).

.....
Prevela sa engleskog Tanja Tasić
.....

Stuart Hamilton
Freedom of Information versus War on Terror

Abstract

Libraries, as providers of access to information via information and communications technologies, have been inescapably caught up in the post 9/11 desire of governments around the world to monitor Internet activity. This paper revisits actions undertaken by governments around the world since 2001 to ensure that Internet communications are placed under surveillance and user data is retained, and lays the groundwork to ask to what extent are libraries are still being affected by this situation.

Key words: freedom of information, public libraires, USA Patriot act, September 11th 2001, terrorism in the world.

Napomene urednika

Prava za objavljivanje prevoda ovog teksta dobijena su ljubaznošću autora, koji je svoj rad na ovu temu, javno dostupnom na adresi: <http://openesf.net/projects/librarians-for-informational-commons-and-another-europe/libraries-and-the-war-on-terror>, upotpunio novim podacima i priredio specijalno za ovo izdanje *Glasnika NBS*.

IZMENA PATRIOTSKOG AKTA: PRIMER UTICAJA NACIONALNIH ZAKONA O BEZBEDNOSTI NA BIBLIOTEKE

Barbara M. Džouns

Bibliotekar Univerziteta Vesli Midltaun, Konektikat

UDK 02:342.738(73)

343.85:343.341(73)"20"

Sažetak

Rad ispituje uticaj Patriotskog akta na američke biblioteke. U njemu se opisuju zakoni, a naročito uticaj koji oni imaju na biblioteke i način na koji je američka bibliotekarska profesija (na to) odgovorila. Američko iskustvo je stavljeno u širi kontekst zakona o nacionalnoj bezbednosti, tako da može da bude od koristi bibliotekarima iz bilo koje zemlje.

Ključne reči: Patriotski akt, američke biblioteke, američka biblioteka politika, intelektualna sloboda profesije.

Terorizam, koji često nazivamo „nedržavna transnacionalna opasnost po bezbednost“, postao je glavni instrument za promenu politike u 21. veku. On je u suprotnosti sa tradicionalnim diplomatskim metodama koje su vlade koristile. Porast međunarodnih terorističkih akata, je sasvim razumljivo, naveo mnoge zemlje da usvoje zakone o nacionalnoj bezbednosti. Goruće pitanje koje je proizašlo iz njihove primene je kako uskladiti zakone koji štite nacionalnu bezbednost sa zakonima koji štite slobode građana.

Biblioteke su postale neizbežan okvir za uspostavljanje tog balansa. One moraju da poštuju zakon, ali u isto vreme i da promovišu profesionalnu etiku i ustavna prava, u smislu ljudskih prava na pristup informacijama i slobodu izražavanja.

Ovaj rad dopunjuje moj članak iz IFLA/ FAIFE World Report¹ 2007. godine. U njemu se razmatra uticaj

¹ Izveštaj IFLA-inog Komiteta za slobodan pristup informacijama i slobodu izražavanja. – *prim. prev.*

Patriotskog akta na biblioteke u SAD. Opisuju se zakoni, a naročito uticaj koji oni imaju na biblioteke, kao i kako je na to odgovorila američka bibliotekarska profesija. Američko iskustvo je stavljeno u širi kontekst zakona o nacionalnoj bezbednosti, tako da može da bude od koristi bibliotekarima iz bilo koje zemlje.

Ovaj izveštaj pruža podstrek bibliotekarima da ovladaju veštinama koje su neophodne za uzimanje učešća u političkoj areni kada se usvoje zakoni koji se odnose na biblioteke, ili kada zakoni imaju određeni uticaj na bibliotečke poslove ili profesionalnu etiku. Sjedinjene Američke Države nisu jedina zemlja koja ima zakone o nacionalnoj bezbednosti koji se tiču i biblioteka. Verovatno će većina zemalja uskoro usvojiti takve zakone.

Mark Lampson je na IFLA/FAIFE *World Report* 2005. godine pisao o „Bibliotekama, slobodi i *Patriotskom aktu*“. Ovaj rad je druga dopuna njegovog odličnog rezimea.

Zakon Patriotski akt

USA PATRIOT Act je akronim od „Uniting and Strengthening America by Providing Appropriate Tools Required to Intercept and Obstruct Terrorism“ Act.² Odmah nakon terorističkog napada 11. septembra 2001. godine, američki ministar pravde Džon Aškroft (visoki službenik organa sprovođenja zakona i član Kabineta pri izvršnom odeljenju) je zatražio od Kongresa dodatna ovlašćenja koja je smatrao neophodnim za borbu protiv terorizma. *Patriotski akt* je proglašen zakonom 26. oktobra 2001. godine. Usvajanje ovog zakona je ishod dubokog osećanja gneva većine američkih građana koji su ga

smatrali neophodnim zbog posledica napada, tako da je predlog zakona usvojen bez ustaljene rasprave ili usvajanja od strane Komiteta. U stvari, samo jedan senator je bio protiv *Patriotskog akta* – Ras Feingold (Russ Feingold) iz Viskonsina (Feingold, 2001):

„Braniti bezbednost američkih građana je uzvišena dužnost Kongresa; moramo neumorno da radimo kako bismo sprečili tragedije kao što je opustošenje napadima 11. septembra. Moramo da zaštitimo decu da ne izgube svoje majke, žene da ne izgube svoje muževe i vatrogasce da ne izgube svoje kolege heroje. Ali Kongres će ispuniti svoju obavezu samo onda kada zaštititi i američki narod i slobode na kojima počiva američko društvo. Zaštitimo svoje bogatstvo koje čine osnovna prava. Pokažimo tu slobodu o kojoj propovedamo. I borimo se da održimo tu slobodu koju zovemo Amerika“.

Najbolji izvor informacija o *Patriotskom aktu* i bibliotekama su Web stranica Kancelarije Američkog bibliotekskog udruženja (ALA)³ u Vašingtonu (<http://www.ala.org/aboutala/offices/wo/woissues/civilliberties/theuspatriotact/usapatriotact.cmf>) i Kancelarije za intelektualnu slobodu⁴ (<http://www.ala.org/aboutala/offices/oif/ifissues/usapatriotact.cmf>).

Tamo mogu da se nađu aktuelni zakoni, rasprave i druge informacije koje se odnose na uticaj *Patriotskog akta* na bibliotekarsku profesiju. U nastavku ovog rada će se razmatrati ključna uloga odnosa lokalnih, državnih i nacionalnih udruženja prema zakonima o nacionalnoj bezbednosti ili, bolje rečeno, razmatraće se predloženi zakoni na koje još uvek mogu da se stave primedbe i koje je moguće menjati pre nego što postanu državni zakoni.

² „Ujedinjavanje i jačanje Amerike kroz osiguravanje prikladnih alata potrebnih za presretanje i sprečavanje terorizma“. – *prim. prev.*

³ ALA – American Library Association. – *prim. prev.*

⁴ Office for Intellectual Freedom. – *prim. prev.*

Ukratko, *Patriotski akt* zamenjuje preko 15 federalnih zakona koji pokrivaju oblasti kao što su krivični postupak, računarske prevare, domaće i strane obaveštajne službe, prisluškivanje telefonskih razgovora, imigraciju i privatnost studentskih beleški (što je važno za bibliotekare u visokom obrazovanju i školske bibliotekare). Federalnom istražnom birou (FBI),⁵ koji zajedno sa drugim organima sprovođenja zakona upravlja domaćim obaveštajnim operacijama, dat je širi pristup poslovnim, medicinskim, obrazovnim i bibliotekskim podacima, u papirnom ili elektronskom obliku. Time su postojeći zakoni koji se tiču prisluškivanja telefonskih razgovora prošireni i odnose se i na Internet komunikaciju.

Patriotski akt je u martu 2006. godine izmenjen i sadrži neke od izmena koje je zahtevala američka bibliotečka zajednica. Bez obzira na to, bibliotečka zajednica još uvek radi na izmeni zakona i edukovanju građana o njihovom uticaju. Bibliotečka zajednica je složna u tome da još uvek nije postignut balans između sloboda građana i onoga što je u interesu nacionalne bezbednosti, i da postoji pretnja koja je usmerena ka pravima korisnika biblioteka.

Uticaj Patriotskog akta na tradicionalnu američku bibliotečku politiku i praksu

Direktan uticaj na biblioteke u Sjedinjenim Američkim Državama je dramatičan i složen.

- **Promene politike biblioteke o poverljivosti.** 48 od 50 država ima odavno usvojene zakone o poverljivosti zabeleženih podataka koje poseduje biblioteka. Mnogi od njih su u direktnoj suprotnosti sa *Patriotskim aktom*. Kada su dva zakona protivrečna, uobičajeno je da se primenjuje federalni zakon. To znači da većina bibliotekara

ne sme da dà prvenstvo državnim zakonima o poverljivosti za koje su se tako strastveno borili, nego umesto toga moraju da postupaju po federalnom *Patriotskom aktu* koji u velikoj meri dovodi u pitanje zaštitu privatnosti korisnika biblioteke. Naprimera, bibliotekadržave Konektikat, biblioteka u kojoj je zaposlen autor ovog rada, poseduje statut u kome se kaže da „informacije o ličnoj identifikaciji koje se nalaze u protokolima o pozajmici svih javnih biblioteka treba da budu poverljive“ (*Connecticut General Statutes*, 11–25). Bibliotekar koji otvori Web prezentaciju Državne biblioteke Konektikata videće, da Patriotski akt može da bude u suprotnosti sa ovim statutom (<http://www.ctlibraryassociation.org/archive/patriot.html>).

- **Promene propisnog zakonskog postupka.** U američkom pravnom kontekstu „propisan zakonski postupak“ je obaveza vlade da poštuje individualna prava na život, slobodu i svojinu. Osim toga, zakonodavci ne mogu da ograničavaju „propisan zakonski postupak“; sud mora da odredi kada ova prava mogu da se ograniče i da li mogu da se ograniče. Do usvajanja *Patriotskog akta* većina biblioteka je imala definisanu politiku o postupanju sa organima sprovođenja zakona koji bi mogli da traže dokazne informacije o sadržaju pozajmice korisnicima. Na primer, ako lokalni šerif vodi istragu o nekome ko je osumnjičen za pravljenje ilegalne laboratorije za proizvodnju metamfetamina u svom podrumu, on može zahtevati da vidi da li je ta osoba konsultovala knjige o pravljenju droge.

Možda je dobro pitanje bibliotekara da li organi sprovođenja zakona treba da izjednače čitalačke navike sa određenim kriminalnim radnjama. Bez obzira na to, ako šerif pokaže propisno dobijen „sudski nalog“ koji je potpisao sudija ili drugo

⁵ The Federal Bureau of Investigation. – *prim. prev.*

službeno lice, bibliotekar će verovatno izaći u susret tom zahtevu posle konsultacije sa pravnim zastupnikom biblioteke. Bibliotekar i pravni zastupnik biblioteke imaće poverenje u to da je sudija utvrdio da su organi sprovođenja zakona dokazali „osnovanu sumnju” – na osnovu koje su poverljivi bibliotečki podaci relevantni za dalju istragu.

Suprotno tome, Patriotski akt agencijama za sprovođenje zakona pruža drugu mogućnost sa drugačijim standardima. Agencije se bibliotekaru legitimizuju federalnim nalogom koji izdaje Sud za strani obaveštajni nadzor.

Prema prvobitnom *Patriotskom aktu* nije bilo neophodno pružiti dokaz o „osnovanoj sumnji”. Prema izmenjenom zakonu, FBI mora da argumentuje svoju „osnovanu sumnju” da su podaci koje biblioteka poseduje relevantni za istragu. Tako je sada odgovornost FBI-ja povećana i postoje određeni kriterijumi koje FBI mora zadovoljiti da bi mu se omogućio pristup tim podacima. Zahtev FBI-ja mora biti konkretniji; ne mogu preterivati u zahtevima da im se pruži veliki broj podataka i da onda „pecaju”.⁶

Izmenjeni zakon podrazumeva određene federalne službenike koji moraju da potpišu zahtev, a onome kome je uručen federalni nalog je dozvoljeno da konsultuje pravnog savetnika i omogući pretraživanje koje je naloženo određenim službenicima. Na primer, bibliotekar sada može da konsultuje pravnog zastupnika i svog nadređenog. Konačno, onaj kome je zahtev upućen može da uloži primedbu na osnovu člana 215.

⁶ „Pecanje” („Fishing expedition”) je izraz koji se koristi kada neko radi na prikupljanju informacija, a pretvara se da radi nešto drugo – ili za zloupotrebu informacija, korišćenje informacija u one svrhe za koje te informacije nisu dobijene. – *prim. prev.*

Međutim, ovaj proces je još uvek pod velom tajne. Ministarstvo pravde takođe mora da predoči Kongresu broj zahteva za izdavanje naloga i krajnju namenu takvih naloga.

„Neuspeh” *Patriotskog akta* je dobar primer problema zakona koji su usvojeni preko noći, bez učešća građana. Da je Američka bibliotečka asocijacija imala više vremena da mobiliše svoju mrežu i razgovara sa Kongresom o uticaju *Patriotskog akta* na biblioteke, verovatno bi zakoni bili dugačiji. Doduše, izvesni članovi Kongresa su docnije rekli bibliotekarima da nisu uzeli u razmatranje uticaj na poverljivost podataka koje poseduju biblioteke. Nažalost, jednom usvojen zakon je vrlo teško promeniti ili poništiti, što su bibliotekari i shvatili.

Slučaj Library Connection⁷ kao model osporavanja Patriotskog akta

Od početka je bilo jasno da se mnogi bibliotekari i njihove državne i nacionalne asocijacije ne slažu sa određenim članovima *Patriotskog akta*. Međutim, sudska zabrana je onemogućila javnost ili bibliotekare da saznaju da li su biblioteke pogođene time što FBI zahteva podatke o njihovim korisnicima. Na kraju je slučaj otišao dalje. On je ovde izložen detaljno zato što pokazuje koliku moć može da ima mali deo američke bibliotečke zajednice. Ovaj slučaj se dogodio u pravom trenutku. Pre ovog slučaja, ministar pravde Džon Aškroft je snishodljivo optužio bibliotečku zajednicu da je „histerična” u vezi sa primedbom da federalni nalog predstavlja opasnost za biblioteke.

Library Connection, u pravnom smislu „bibliotečko udruženje” sa sedištem u državi Konektikat, obje-

⁷ Library Connection je bibliotečka asocijacija države Konektikat. – *prim. prev.*

dinjuje 27 biblioteka. Njihov izvršni direktor Džordž Kristijan je od FBI-ja 2005. godine dobio federalni nalog, uz prapatnu sudsku zabranu da to otkrije, sa zahtevom da povuče određene podatke iz udruženja. Autor ovog rada upućuje sve čitaoce da pročitaju izjavu gospodina Kristijana, upućenu 11. aprila 2007. godine *Pravnom komitetu za Ustav Američkog Senata* (US Senate Judiciary Subcommittee on the Constitution), koja može da se nađe na Web prezentaciji Kancelarije Američkog bibliotečkog udruženja u Vašingtonu.

Američka bibliotečka zajednica je srećna što je gospodin Kristijan, nakon što je primio federalni nalog, imao neverovatnu smelost i želju da ospori ovaj nalog. Takođe je u najvećoj mogućoj meri iskazao profesionalizam u odnosu prema *Patriotskom aktu*, odgovornosti koju ima prema svom udruženju, i dao svoj doprinos profesionalnoj bibliotečkoj etici, na čemu su mu odali priznanje Bibliotečko udruženje Konektikata i Američko bibliotečko udruženje. S druge strane, gospodin Kristijan je imao sreće što su članovi izvršnog komiteta obavešteni i odvažni bibliotekari. Kada se sastao sa članovima izvršnog komiteta i njihovim pravnim zastupnikom, odlučili su da ne odustanu od svog zahteva.

Angažovali su Američki savez za zaštitu građanskih sloboda (ACLU),⁸ organizaciju za zaštitu građanskih sloboda koja ima veliko iskustvo sa takvim slučajevima. Library Connection je doneo čvrstu, odvažnu odluku da svoj slučaj uključi u nacionalnu debatu o izmeni *Patriotskog akta*, a takođe da stane u odbranu prava korisnika biblioteka u Sjedinjenim Američkim Državama. Na posletku, gospodin Kristijan nije imao sudski nalog i nije bilo dokaza da postoji osnovana sumnja da su FBI-ju ovi podaci bili potrebni zbog istrage. Library Connection je uložio protest

i zbog toga što je nalog bio prezahtevan i nalagao je ustupanje velike količine elektronskih podataka – dovoljno da bi se to moglo nazvati „pecanjem“. Takođe je osporio i ustavnost sudske zabrane. Na kraju je sudija saveznog okružnog suda proglasio sudsku zabranu neustavnom, na osnovu slučaja *Džon Do protiv Gonzalesa*.

Svojom izjavom gospodin Kristijan opisuje lično neprijatno iskustvo bibliotekara koji se suočio sa sudskom zabranom (Kristijan, 2007.):

„Biti ućutkan je takođe frustrirajuće i na drugim profesionalnim i ličnim nivoima. Osećao sam se ugroženo zato što nisam mogao da obelodanim problem celom odboru, ni bibliotekama koje su naše članice, niti svojim zaposlenima koji su videli da je FBI došao, predstavio se i uručio mi federalni nalog. Niko nije mogao da raspravlja o tome na sastancima Odbora Library Connection niti na sastancima članstva. Znao sam da su svi članovi odbora i direktori biblioteka članica upoznati sa slučajem, a sumnjao sam da zna i Izvršni komitet i imao sam njihovo odobrenje. Međutim, nisam znao da li je odobrovanje jednoglasno ili je možda bilo većeg razilaženja u mišljenju. Strašno sam se osećao i nisam mogao nikome da kažem da ta borba nije iscrpla naše glavne rezerve i da udruženje nije izloženo opasnosti ...

Još jednom da naglasim: nismo želeli da pomažemo teroriste ili kriminalce. Jedna od nas, Dženet Nocek, izgubila je prijatelja u jednom od aviona koji su udarili u Svetski trgovinski centar. Svo četvoro nas je duboko pogodio napad 11. septembra i niko od nas nije želeo da se ponovo dogodi bilo kakvo zlo našoj zemlji ili njenim građanima. Ali nismo imali osećaj da pomažemo svojoj zemlji ili da je bilo ko sigurniji zbog toga što se odričemo Ustava.“

⁸ ACLU – American Civil Liberties Union. – *prim. prev.*

Koju pouku bibliotekari moraju da izvuku iz Patriotskog akta i odgovora Library Connection-a?

Velika većina američkih bibliotekara, kao i njihovih sugrađana, bila je užasnuta događajem 11. septembra. Mnogi iz države u kojoj živi autor ovog rada izgubili su voljene u Vašingtonu, Šanksvilu u Pensilvaniji ili Njujorku. Uz to su se mnogi koji su komentarisali da veruju da su Sjedinjene Američke države zaslužile taj napad zbog svoje spoljne politike pozvali na Prvi amandman. U stvari, većina američkih bibliotekara je branila one koji su tako komentarisali, u smislu njihovih prava da iskažu i napišu svoje mišljenje o 11. septembru. Biblioteka u kojoj radi autor ovog članka, kao i mnoge druge javne i fakultetske biblioteke, poseduje knjige, članke iz časopisa i Internet pristup mnoštvu stavova koji se odnose na međunarodni terorizam i spoljnu politiku Sjedinjenih Američkih Država.

Osim toga, američki bibliotekari su imali slobodu da izraze svoje zaprepašćenje *Patriotskim aktom* u štampanom obliku ili živom reči – uključujući i strane forume kao što je IFLA. Dok su mnogi uznemireni time što smatraju da su savetodavna demokratija kao deo američke tradicije i pravo na Prvi amandman na vrlo niskom nivou, još uvek postoji zakon o osnovnim ljudskim slobodama na koji američki bibliotekari mogu da se pozovu u borbi za sticanje preimućstva.

Takođe je ono što vlada razmatra dovoljno transparentno – tako da je iskustvo Library Connection-a sada javno – mada mnogi smatraju da je to otišlo predaleko. I što je najvažnije, američka bibliotečka zajednica se zasniva na osnovnim principima slobode pristupa – tako da je profesija započela borbu sa „zajedničkom osnovom“, krećući se ka promenama.

Ono što je važno je to da su američki bibliotekari naučili kako da se brane na političkom bojištu.

Putujući po svetu, autor ovog rada je uvideo da nisu svi bibliotekari imali neophodnu obuku kako da se brane, iako su u poziciji da ostvare dobre veze sa svojim vladama. IFLA i nacionalna bibliotečka udruženja treba da daju visok prioritet obuci zastupanja u okviru plana profesionalnog razvoja. IFLA je to i počela da čini i od nje se očekuje da na kongresu u Milanu 2009. godine iznese planove po tom pitanju.

Autor nudi sledeće predloge o tome kako da bibliotekari odgovore izazovima zakona o nacionalnoj bezbednosti u svojim zemljama:

- ***Bibliotekarima su potrebna regionalna ili nacionalna udruženja koja će da prate zakone koji još nisu usvojeni, a mogu da utiču i na biblioteke.*** Dovoljno je samo na Google-u ukucati „zakoni protiv terorizma“ i saznati u kom su statusu ti zakoni u bilo kom delu sveta. Ja sam istakla *Patriotski akt* zato što mi je on najbliži, ali takvi zakoni su u mnogim zemljama ili u proceduri usvajanja ili su usvojeni. Dobro bi bilo da bibliotečka zajednica nastavi da prati u kom su statusu ti zakoni i da radi na tome da ih oblikuje, ili da se oni sačuvaju u korist biblioteka.
- ***Bibliotekari treba da budu obučeni da sami sebe zastupaju na političkom planu.*** Zastupanje u politici je teško za one bibliotekare koji sebe nikada nisu zamišljali u ovoj ulozi ili čija nacionalna kultura nikada nije omogućavala tu vrstu participiranja. Međutim, u zemljama koje su otvorene za takvu aktivnost bibliotekara, nacionalna i međunarodna udruženja mogu da obezbede obuku zastupanja. Od suštinskog značaja je sticanje takvih znanja kako bibliotekarska profesija ne bi bila umešana u nepoželjne politike. Za bibliotekare u Sjedinjenim Američkim Državama, na primer, u strateškom smislu bi bilo bolje da ne promovišu i da ne osporavaju određene zakone zato što

moгу да се позову на Етички кодекс ALA-e или политику која је изнета у *Priručniku o intelektualnoj slobodi*.⁹ Ту и конзервативци и liberali могу да нађу заједничку основу за многа питања грађанских слобода. Америчко библиотечко удружење и Удружење истраживачких библиотека имају програме законодавног заговарања као помоћ библиотекарима да овладају овим послом, без страха да ће се осећати непodobни.

Ovaj model zastupanja bi mogao biti prilagođen za primenu u mnogim delovima sveta. Izvesne strategije su dokazale da treba biti efikasniji od ostalih, i institucije koje se bave zastupništvom pružaju mogućnost bibliotekarima da to iskustvo podele sa njima. Na primer, Američko bibliotečko udruženje je smatralo da je mnogo efikasnije da sarađuje sa Kongresom samo u onim delovima *Patriotskog akta* koji se odnose na biblioteke. Istina je i da bi mnogi članovi udruženja voleli da je *Patriotski akt* potpuno izmenjen ili poništen. Međutim, iskustvo je pokazalo da bi najbolji ishod imalo usredsređivanje na polje struke, u ovom slučaju to znači na privatnost korisnika biblioteke, čak i kada bi to podrazumevalo veliku i sporu promenu.

• ***Bibliotekari bi trebalo da poštuju principe profesionalne etike.*** Na Web stranici IFLA/FAIFE se nalazi ažurirana lista svih nacionalnih udruženja koja su usvojila etički kodeks. Za bibliotekare je od suštinskog značaja da se njihove političke aktivnosti zasnivaju na utvrđenom stanovištu. U svakoj zemlji su zakoni o nacionalnoj bezbednosti verovatno u suprotnosti sa profesionalnim etičkim principima koji se odnose na privatnost korisnika. U isto vreme, bibliotekari moraju da nauče veštinu promovisanja bibliotečkih vrednosti, koje su

često skrivene u tečnoj, idealističkoj retorici, a da pritom ne zvuče suviše nejasno ili neutemeljeno u svakodnevnom bibliotečkom poslu. Rezoluciju je lako napisati, ali je mnogo teže zastupati to idealističko stanovište u bibliotečkoj svakodnevici. Ako ovom veštinom ovladamo, steći ćemo poštovanje i kredibilitet i akcionara i kolega, svojih „saboraca“.

• ***Bibliotekari bi trebalo da postupaju po pisanim pravilima, ne samo sa stanovišta idealističkih principa već i tokom svakodnevnih aktivnosti.*** U toku je objavljivanje *Priručnika o intelektualnoj slobodi* Američkog bibliotečkog udruženja, koji sadrži brojne smernice koje se odnose na *Patriotski akt*. Neke od tih smernica su konkretne, kao što je ALA-ina *Rezolucija o preradi Patriotskog akta*¹⁰ (koju je ALA-in Odbor usvojio 25. januara 2006. g.). Neke su opšte, kao što je *Politika ALA-e koja se odnosi na poverljivost ličnih identifikacionih podataka korisnika biblioteke* (koju je ALA-in Odbor usvojio 2. jula 1991.g). Ove smernice moraju sadržati određena uputstva namenjena zaposlenima kojima se predstavnici zakona obraćaju. U Sjedinjenim Američkim Državama bibliotekarima su pružena mnoga prava prilikom komunikacije sa izvršiocima zakona, ali se često prvi susret policije i zaposlenih dešava u sektoru službe za rad sa korisnicima. Ironija je što su, ponekad, upravo zaposleni tu najmanje obučeni za postupanje u toj situaciji. Kratak popis postupaka nije od koristi, pošto zaposleni u takvoj situaciji lako mogu biti zaplašeni.

• ***Bibliotečka udruženja treba više da se usredsrede na pitanja privatnosti korisnika.*** Većina nacionalnih zakona o bezbednosti ugrožava tradicionalne

⁹ Intellectual Freedom Manual

¹⁰ ALA Resolution on the USA PATRIOT Act Reauthorization

pretpostavke o diskreciji istraživanja. Koncept privatnosti je kulturno obojen pojam i sarađujući na međunarodnom nivou bibliotekari mogu da se ne slože oko toga šta je privatnost i kako ona utiče na biblioteke u njihovoj zemlji. Međutim, izuzetno je značajno da počnu da razgovaraju o tome. Trenutno se praksa postojanja nacionalnih identifikacionih kartica i slične prakse smatraju korisnim, ali to može ugroziti slobodu ličnosti i, u isto vreme, i privatnost. Kao stručnjaci, bibliotekari treba da nastave rasprave o sve većem uplitanju u ličnu privatnost i da shvate istorijsko iskustvo onih kolega u čijim zemljama su se nacionalne identifikacione kartice koristile kao sredstvo ugnjetavanja.

I kao što su nas tri istaknuta međunarodna lidera svojom zajedničkom izjavom 2001. godine podsetila (UNHCR, 2002:1):

„ ... u težnji da se terorizam iskoreni, ključno je da države strogo poštuju svoje međunarodne obaveze i obavežu se da će podržati ljudska prava i osnovne slobode. Dok shvatimo da opasnost od terorizma može da podrazumeva određene mere, pozivamo sve vlade da se uzdrže od bilo kakvih poteza koji bi bili preterani i koji bi značili atak na osnovne slobode i dovodili u pitanje legitimno pravo na različito mišljenje... Cilj antiterorističkih mera je zaštita ljudskih prava i demokratije, ne podrivanje ovih fundamentalnih vrednosti našeg društva”.

Bibliografija

- › Christian, G. 2007. Testimony to the Senate Judiciary Subcommittee on the Constitution, bearing held on 11 April.
- › Feingold, R. 2001. Statement on the Anti-Terrorism Bill. 25 October.

- › United Nations Commission on Human Rights (UNHCR). 2002. *Risk at risk*. Amnesty International, December 2001, Document #IOR41/025/2001. Quoting the joint statement by Mary Robinson, United Nations High Commissioner for Human Rights, Walter Schwimmer, Secretary-General of the Council of Europe, and Ambassador Gerard Stoudmann, Director of the OSCE Office for Democratic Institutions and Human Rights, 29 November 2001.

.....
Prevela sa engleskog Ana Savić
.....

Barbara M. Jones

The USA PATRIOT Act Redux: An Example of the Impact of National Security Legislation on Libraries.

University Librarian, Wesleyan University Middletown, CT 06107
Bjones01@wesleyan.edu

Abstract

This paper examines the USA PATRIOT Act's impact on United States libraries. It describes the legislation, its impact on libraries in particular, and the response from the US library profession. It places the US experience within the broader context of national security legislation, so that librarians from any country might find this experience useful for their particular situation.

Key words: USA Patriot Act, USA libraries, USA Library policy, Intellectual freedom profession.

Napomena urednika

Prava za objavljivanje prevoda ovog rada dobijena su ljubaznošću autorke, koja je prvobitnu verziju teksta (javno dostupnu na IFLA-inom sajtu, na adresi http://www.ifla.org/faife/report/world_report_2007.htm) preradila i dopunila novim podacima, specijalno za ovo izdanje *Glasnika NBS*.

МИСИЈА БИБЛИОТЕКА У СВЕТУ НЕСЛОБОДЕ И ИНФОРМАЦИОНОГ ХАОСА

Милица Стевановић
Народна библиотека Крушевац

UDK 021:316.77"20"
342.727:02"20"

Сажетак

Уз добробити које су донеле човечанству, савремене технологије производе и низ узгредних последица које се неповољно одражавају на психичкој и социјалној равни. Информациони хаос се исказује као неподстицајан амбијент за критичко мишљење, а комуникационо обиље као „олако обећана слобода“ и неутемељен сан о свету без препрека и граница. У раду се образлаже уверење да, упркос сопственим слабостима, библиотеке остају најпоузданији филтери у универзуму информација, најсигурнији закони од тржишне и медијске тортуре, индустријализације свести и утицаја видљивих и невидљивих цензора.

Кључне речи: цензура и интелектуална слобода, информациони хаос, интелектуална слобода у реалном и виртуелном окружењу, библиотеке у дигитално доба.

Увод

Нова електронска ера је пробудила многе страхове и отворила широку расправу о смислу и будућности библиотека. Тако и чувена Брофијева књига (*Библиошкола у XXI веку*, 2001) започиње упитаношћу: „Ако је свет заиста изграђен на информацијама и знању који се преносе готово тренутно, с било ког места било где, која је улога остављена дојучерашњим мемљивим маузолејима штампаних ствари?“ Након свеобухватног промишљања теме, Брофи закључује да је библиотекама у XXI веку осигурана будућност уколико успеју да пронађу разумну мешавину традиционалних услуга и смеле иновације. Већ у другом издању књиге (2007) он констатује да су сценарији судњег дана дошли и прошли, а најбоље библиотеке настављају да се обнављају и прилагођавају новим околностима.

Ако су за библиотеке (и не само најбоље) сценарији судњег дана дефинитивно прошли, део заслуга за то свакако припада њиховим унутрашњим

потенцијалима да се трансформишу у складу са захтевима новог доба с једне стране, и с друге, непрекинутој важности пружања традиционалних услуга и задовољавања одређених сталних, непроменљивих потреба појединца и заједнице. Други део „заслуга“, међутим, проистиче из самих слабости информационог доба које је тако нагло и силовито закорачило у свет. Социолози и други стручњаци упозоравају да се „коллатералне штете“ од „информатичке бомбе“ већ уочавају као озбиљни поремећаји на психо-социјалној равни, а да се њихове праве размере још не могу ни сагледати у пуној мери. Упркос разумним очекивањима, информационо и комуникационо изобиље још увек не доноси човечанству ни веће слободе, ни већу отвореност и критичност људског духа. Тако је оно што је запретило да доведе постојање библиотека у питање, заправо, поткрепило веру у њихову будућност.

Цензура као антипод интелектуалној слободи

Фундаментално право сваког човека на слободан приступ информацијама и слободу изражавања садржано је у члану 19 Универзалне декларације о људским правима Уједињених нација из 1948. године. Ово право истакнуто је као прва ставка у *Декларацији о библиотекама, информационим сервисима и интелектуалној слободи* усвојеној у Глазгову 2002. године, а као кључна одредба садржано је и у низу других докумената о библиотекама, углавном донетих у последњој деценији 20. века. Надзирању, промовисању и одбрани овог права посвећен је и посебан комитет у оквиру Међународне асоцијације библиотечких институција и удружења – IFLA/FAIFE (Committee on Free Access to Information and Freedom of Expression). Са истим циљем у свету делује још преко стотину група, институција и удружења (не рачунајући оне које делују само на националном нивоу), од којих су

најпознатије Article XIX, Index on Censorship, IFEX (International Freedom of Expression eXchange), PEN-International и Amnesty International.¹ Постојање оволиког броја активних промотера и бранилаца једног фундаменталног права и потреба да се стално потцртава и упозорава на нешто што је, чини се, неоспорно и подразумевајуће, проистиче из чињенице да су интелектуалне слободе, упркос општем цивилизацијском напретку и прокламованим начелима, озбиљно угрожене. О томе, уосталом, најречитије говоре и следећи подаци. Према светском извештају Међународног института за штампу у Бечу, број убијених новинара и сарадника медија (репортера, фотографа, издавача) у 2007. години износио је 97, а 2008. године 66. Не мање застрашујуће делује и налаз да су главни узроци толиких смрти била убиства, а не погибија у ратном сукобу, саобраћајним или другим несрећама и да убице углавном пролазе некажњено! Други извештај сачинила је асоцијација градова и региона света посвећена слободи изражавања – International Cities of Refuge Network (ICORN), по којој се тренутно 700 писаца широм света налази у затвору или се процесуира због „вербалног деликта“. Резултате цензуре и нарочито „њеног последњег облика“, како је Бернард Шо цинично називао убиство ради ућуткивања истине, на жалост, је лакше збројити него објумити све њене последице на пољу критичког новинарства, уметничког стваралаштва или друштва у целини. Одговор на питање ко су главни инспиратори кршења права на слободу приступа информацијама, на слободу мишљења и изражавања – ко су данашњи цензори – такође није лако добити. Инстанце као што су ГЛАВЛИТ (Главна управа за

.....
¹ Напади на медије и слободу изражавања константно расту, упркос постојању више од 100 удружења посвећених слободи изражавања и средствима која она утрше – годишње око 15 милиона америчких долара (Fillmor, према: Dunkan, Jane. Librarians and Intellectual self-defence. *Innovation*. No. 37 (2008), p. 53–68.

књижевност и издаваштво у СССР-у) и Култрор (Културно-пропагандни одсек СК) или појединци попут Макартија и Жданова припадају давној прошлости, али само зато што нигде више не постоје у свом транспарентном виду. Одсуство идеологија као конзистентних система судова о вредности света, друштва и човека отежава дијагносиковање *spiritus movens*-а данашњих цензора. Уз то, заогрнути под плаштом анонимних владиних агенција или утопљени у непрозирне структуре крупног капитала, они не откривају свој лик и немају одређено име. Уз поруке, идеје и информације којима је релативно лако одредити поводе (не и разлоге) за забрану као што су опсцени – порнографски и бласфемични садржаји, или садржаји који позивају на насиље и мржњу, расну, верску или полну дискриминацију, главно подручје на коме се исказује и најчешће злоупотребљава цензорска моћ јесте национална (државна) безбедност.² Међутим, сам појам субверзивног, по државне интересе штетног садржаја, најчешће остаје нејасан, заробљен у противуречности између прокламованих и стварних политичких циљева (рат у Ираку, као већ класичан пример). У цензорском акту естаблишмент по правилу преузима пилатовску улогу, а као истурене заступнике одређених политика (које се најчешће свode на интересе тог естаблишмента) и егзекуторе над јеретицима (медијске хајке) користи државне, неретко и тзв. независне медије. Масовни медији су постали главна средства владавине и манипулације, а као главни чиниоци у „индустрији свести“ и у одсуству других идеологија постали су сами врста

идеологије. Изгледа парадоксално да се као подручје с цензорским потенцијалом јавља и слободно тржиште. Но неограничена слобода тржишне утакмице често може да паралише слободан улазак и проток информација, због постојања монопола и економске неправедности њених учесника. У сфери културе тржишни фундаментализам је фактор одвраћања многих потенцијалних издавача да објављују дела која немају унапред обећану комерцијалну исплативост. Велику цензорску групацију у савременом свету чине и разна грађанска удружења, верске групације и образовне институције, које самоиницијативно присвајају улогу заштитника морала и друштвених вредности. То су често дословни тумачи новоустановљених политичких и моралних догми који у име толеранције, расне, полне и верске једнакости иницирају осуде, прогоне и забране, грубо кршећи читав сет људских права и атакујући на слободу критичког мишљења и креативног изражавања.³

Кад је о цензорским методама реч – дијапазон ометања слободног протока информација у данашњем свету веома је широк и разноврстан у својим појавним облицима. Сагледане кроз дефиницију цензуре као „прекид, ометање или искривљавање комуникације и релације“, може се рећи да цензорске методе данас не чине доминантно „прекиди“ или

² Многе разлоге за цензуру признаје и међународно право, с циљем заштите људских, ауторских и права интелектуалне својине, заштите заједнице од насиља, нетолеранције, расне, верске и полне дискриминације. Основ за цензуру су и заштита државне, војне, пословне тајне... Међутим, проблем успостављања јасне границе између стварних разлога за цензуру и злоупотребе тог права остаје стално отворен.

³ После 11. септембра... критиковање америчке спољне политике од стране професора постало је чест повод за покретање дисциплинских мера - на Њујоршком градском универзитету, Тексашком, МИТ-у, у Северној Каролини, у Масачусетсу итд. Етички комитети ничу као печурке после кише на универзитетима са обе стране Атлантике... Студентска унија у Шефилду је забранила емитовање Еминемових песама, а Краљевско позориште отказало адаптацију Аристофанове „Lizistrate“ јер је ситуирана у муслиманском рају...Из текста Ј. Папан: Цензура: јавни сервис демократског друштва, доступном на: <http://www.nspm.rs/kulturna-politika/cenzura-javni-servis-demokratskog-drustva.html>

забране као класичне репресивне мере. Уместо њих, све више се прибегава методама разних притисака и коришћењу усавршених техника манипулације, чиме се тежиште са „прекида“ помера ка „искривљавању“ и контроли процеса комуникације. Иако нису искључене класичне суспензивне методе, попут физичког уништавања носилаца информација, забране штампања књига, извођења комада или прогона аутора, цензура се све више остварује кроз стварање амбијента за ригорозну самоцензуру, кроз економске притиске, маргинализацију одређених садржаја или манипулисање њиховом рецепцијом.⁴

Уз све побројано, информатичка ера је суочила свет с још једним изазовом, без премца у досадашњој људској историји.

Интелектуалне слободе, информациони и комуникациони хаос

Пре појаве Гутенберговог изума, проглашеним најважнијим проналаском у последњих две хиљаде година, књиге и писменост су биле ретка појава, резервисана за веома ограничен број људи. Појавом модерне технике штампарства покретним словима започета је револуција у производњи књига, чиме су ударени темељи масовном образовању и инициран развој нове науке и уметничке прозе. Нова технологија је убрзо произвела и новине

– први масовни медиј и кључно утицала на развој демократије и формирање нација. Током наредних векова технологија је усавршавана, а број штампаних публикација прогресивно растао. Тако се од чувене Библије са 42 реда и Псалтира из 1455. године стигло до преко милион издатих наслова у свету током само једне године (током 2001). Производња научних информација прогресивно је расла у складу са интензивном специјализацијом на свим подручјима знања – да би у последњим деценијама тај раст задобио експоненцијални карактер. До пре три века специјалиста је знао за све научне књиге са свога подручја и могао да прати све научне часописе, којих је било свега неколико десетина. Од првих научних часописа *Journal des Savants* и *Philosophical Transactions* из 1665. године стигло се дотле да се данас, како је то сликовито предочио проф. Б. Кнежевић, годишње објављује отприлике 60 милиона страница стручне литературе у свету, а дневно око 100 штампарских табака на сваког специјалисту из уже специјалистичке гране. Стручњаци процењују да је за последњих 30 година укупна производња информација већа него у претходних 5000 година, а у прилог овој процени може да иде и податак да само у Конгресну библиотеку, која поседује око 142 милиона јединица, сваког радног дана пристиже око 22.000 нових. Према резултатима још необјављене студије, спроведене током 2007. године у оквиру истраживачког пројекта у Универзитетској и регионалној библиотеци Тирола, „процењује се да је у Европи између 1500. и 1800. године издато око милион наслова књига, 5 милиона наслова између 1800. и 1900, а у 20. веку тај број (опет само у Европи) износи око 20 милиона”.⁵

⁴ Примери који унеколико илуструју ове тврдње. Комад Петера Хандкеа „Путовање у звучну земљу или уметност питања” избачен је из репертоара Молијеровог позоришта у Паризу из политичких разлога. Из истих разлога пишчева дела су избацивана и из немачких и аустријских књижара; вест о томе да је Харолд Пинтер добио Нобелову награду, домаћа (британска) прорежимска штампа објавила је у непримено штурим извештајима и то, очито, због ауторових „политички контроверзних ставова”; Random House је због претпостављених реакција исламске заједнице отказао већ уговорено штампање књиге „Драгуљ Медине”...

⁵ Günter Mühlberger, Silvia Gstrein: eBooks on Demand (EOD). A European Digitisation Service. *IFLA Journal* 35–1, 2009.

Почетком последње деценије 20. века десио се други велики догађај са глобалним последицама – комерцијализован је Интернет. Под називом ARPANET он је истина постојао још од шездесетих година и у почетку био везан за војску, а касније и за неке академске кругове. Но тек су његова широка приступачност и појава World Wide Web-а означили почетак истинске револуције. Број сајтова на www-у порастао је са три милиона у јулу 1994. на 72 милиона у јануару 2000. Данас је, међутим, немогуће установити тачан број веб страна, јер се на хиљаде њих додаје сваког минута. Према Google-овом истраживању, до сада је индексирано преко „трилион“ електронских страница.⁶ У океану садржаја, који се непрестано увећава, пливају и он-лајн књижаре и он-лајн библиотеке. Количину дигитализованих књига, часописа и другог материјала немогуће је установити. Број публикација које имају само електронска издања и не излазе у традиционалном папирном облику такође расте из дана у дан, а светска економска криза додатно убрзава тај процес. Развојем Web 2.0 (револуционарна етапа у којој су комуникације и сарадња кључни елемент) Интернет је постао виртуелна сваштара у којој се без икаквог поретка уз „енциклопедије живих“ (фејсбук, мајспејс...) налазе важни научни садржаји, врхунска уметничка дела, ефемерни, безвредни, па и штетни материјали... Као што каже Т. Н. Eriksen, „Интернет је нецензуриран, демократски и хаотичан“. Истакнути критички интелектуалац данашњице Ноам Чомски сматра да је одговорност писца као моралног чиниоца у томе да истину од опште важности саопшти аудиторијуму – који са том истином може нешто да уради. У пренасељеним подручјима као што је Интернет, глас истине се, међутим, тешко пробија. Са становишта интелектуалних слобода, дакле, хаотичност Мреже јесте својство које у себи крије цензорски потенцијал.

⁶ Према <http://Wiki.Answers.com>

Хаотичност, односно одсуство хијерархијске вредносне скале, при чему „све може да буде истина и све вредност“, погодује масовној производњи „интелектуалних медиокритета и конформиста“ и обесмишљава напоре критичких интелектуалаца – тих ретких а тако потребних „јавних тумача приватних невоља“.⁷

Уопште, неограничене комуникацијске могућности и информативно обиље, поред огромних предности које су донели човечанству, производе и за сад нерешиве проблеме. Колико год били моћни, они изгледа нису дорасли протејској природи цензуре и цензора. Теоријски концепт цензуре, наиме, у ранијим временима је почивао на премиси да је цензура чин ометања примаоца да прими поруку или пошиљаоца да је пласира. Међутим, пласирање и пријем поруке у ери Интернета и свеопште повезаности више нису главни проблеми. Проблем постаје количина порука која се шаље, загушеност комуникационог канала и немогућност примаоца да изврши ваљан избор. У таквој ситуацији, уместо избора заснованог на веродостојности или вредности садржаја, прималац конзумира садржај који је уместо њега неко други изабрао и који му је медијски наметнут. Зато се у најразвијенијим деловима света уместо забрана чешће прибегава маргинализацији непожељног садржаја. Одсуство довољног медијског простора за њега значи исто што и осуду на непостојање. Као други начин „избора“ остаје „сурфовање“, бескрајно и често бесциљно лутање по океану ирелевантних извора.

Цензорски потенцијал Мреже, и то застрашујућих размера, крије се и у чињеници да је „технички већ могућ виртуелни надзор сваке активности једног

⁷ Ђуро Шушњић према З. Голубовић: Интелектуалци у епохи померених вредности. Доступно на: www.republica.co.yu (6.14.2005)

Интернет корисника”.⁸ Та претња свевидећег, увек будног ока, насељава полицајце у главе корисника и заправо представља превентивни цензорски акт. Оцена многих аутора из периода социјализма да је самоцензура била најрепресивнији механизам јер је деловала и на свесном и на несвесном нивоу, универзална је и не престаје да важи и данас, у информатичкој ери. Самоцензура производи највећи инвалидитет у науци и култури у сваком времену, док једном преточена мисао у дело, иако забрањивано, уништавано или свесно маргинализовано, напослетку увек пронађе начин да оживи на полици неке библиотеке и у рукама неког читаоца.

На крају, у масовним медијима није нужно свесно примењивати некакве манипулативне технике. Они, захваљујући свом „иманентном бићу”, као и њиховој бројности и међусобној утакмици, нужно редукују стварност и из човека одстрањују индивидуалност, личну слободу вршећи унификацију приватног мишљења. У времену у коме све постаје „сада и одмах”, брзина и инстант садржај постају главна оруђа у беспощедној тучи за секунду више пажње урбаног и блазираног конзумента. Веб као и други масовни медији, упозоравају социолози, нуди фрагментарност уместо целине, површност уместо дубине и кратко, исецкано време наспрам линеарног „природног” времена. Позивајући се на Маклуана, аутор студије о цензури у Србији Желимир Кешетовић каже да техничка средства за преношење порука не само што шире садржаје, већ мењају језик, облик, структуру поруке, и одашиљаоца и примаоца. „Ова средства су и сама поруке, јер у природној, друштвеној и културној средини изазивају социјално-психолошке последице чији је значај већи, уколико смо их мање свесни”.

Библиотеке као противтежа хаосу и неслободи

У виртуелном окружењу

„У информационом друштву постоји мањак слободе од информација”, каже Т. Н. Eriksen у својој књизи речитог наслова „Тиранија тренутка”. Он надаље закључује да „у тој ситуацији настаје акутни проблем сортирања” и пита се „како да се одвоји жито од кукоља, битно од небитног, информација од дезинформације, знање и шум, када је понуда апсолутно свега безгранична?” На другом месту констатује: „Највећи ресурс, кога нема довољно за становнике информационог друштва, јесу добри филтери”. Појам „криза информација”, који је уведен крајем 20. века, управо се тиче односа између хиперпродукције информација и готово немогућег задатка њихове обраде и селекције. Зато се и у сајбер простору врло брзо испоставило да су претраживачи неопходни водичи у џунгли набацаних докумената. А да је то и најисплативији ангажман убрзо су се уверила предузећа која су се специјализовала за претраживање мреже: Yahoo, Alta Vista, Google... Но како констатује споменути аутор, филтери против фрагментовања још нису успели да уклоне фрагментирање. Испоставило се да су унутар електронског универзума најуређенији системи управо сајтови библиотека, односно њихови онлајн каталози и унутрашњи претраживачи, заједно са WorldCat-ом (1.4 милијарде јединица) као централном артеријом мета-података. Са порастом броја онлајн доступних књига и докумената, учинак библиотека постаје све већи. Добро класификована и обрађена грађа у реалној библиотеци, наставља да то буде и у виртуелном окружењу. Библиотеке су се укључиле и у Web 2.0 – најнапреднији вид интерактивних технологија, па се већ увелико говори и о Библиотеци 2.0. Све више играјући улогу „невидљивог посредника”, како то каже Брофи, библиотеке се између осталог баве и испорукама

⁸ Погледати чланак Весне Ињац: Приватност у виртуелном окружењу, објављен у овом броју Гласника НБС

електронског садржаја специјализованим радним просторима, као што су виртуелна окружења за учење и виртуелна окружења за истраживање. Библиотеке се тако потврђују као најпоузданији „филтери“ и најмеродавнији организатори и посредници између универзума информација и корисника и у виртуелном окружењу.⁹ Оне дају огроман допринос дигиталном универзуму и као произвођачи садржаја и као њихови регулатори, обезбеђујући и слободу приступа релевантним садржајима и слободу од нежељених. У безобличној и безграничној маси Интернета, разабире се монументална дела људског духа, управо захваљујући библиотекама, малим и великим, националним, Европској, онедавно и Светској дигиталној библиотеци.

У реалном окружењу

Реални простори су испартани границама и ограничењима. С демократичношћу као иманентним својством – свима приступачне, неспојиве с елитизмима везаним за друштвене статусе, националним, верским, полним, старосним и било каквим другим ограничењима, библиотеке представљају обећана подручја слободе. Тај идеал „слободе од“ тешко је, међутим, достижан. Аутономија библиотека је увек значајно одређена деловањем спољаш-

њих чинилаца, али и пријемчивошћу библиотека као појединачних институција на њихове утицаје. Економски, идеолошки, политички, само су неки од могућих врста цензорских уплива, а списак огрешења самих библиотека о интелектуалне слободе, на жалост, такође није много мањи.¹⁰ На ову врсту утицаја није имуна ни IFLA као кровна библиотечка организација.¹¹ Зашто, упркос свему, библиотеке слове за острва слободе у мору цензуре?

Можда одговор најпре треба потражити у класичном одређењу библиотека као установа памћења. Историја, и домаћа и светска, крцата је примерима забрањених дела и аутора, које рехабилитује време – ново поимање морала, измењене друштвене и политичке околности. Треба ли и подсећати да су била забрањивана и дела попут Библије, Млетачког трговца, Лизистрате, Декамерона, Тома Сојера, Дон Кихота... и многа друга која су потом постајала обавезна школска лектира. Кад једном дође под окриље библиотеке, књига може и да сачека да прођу „вунена времена“, али на крају ипак проналази свог читаоца. Похрањена у библиотеци, књига свој смисао не црпи само у садашњем него и у будућем читаоцу. Насупрот масовним медијима, у којима је димензија времена сужена на садашњост, па ако нешто није сада и одмах онда није никад, у библиотекама, као сабирним центрима знања и искуства које се таложило генерацијама, време постоји у својој пуноћи. Библиотеке увек дуже памте и, што је важније, увек дуже живе од својих цензора.

⁹ Својеврсна потврда да су библиотекари најмеродавнији стручњаци у погледу пружања референтних података, поузданих савета и смерница, па и личној ширини и образовању, недавно је стигла и од самих Интернет корисника. Наиме, за 16 месеци партнерског рада Enquire (онлајн реферални сервис, 24 сата отворен за питања корисника, на која директно одговарају библиотекари јавних библиотека кроз on-line chat) и Yahoo Answers сервиса, показало се да су библиотекари од око 7 милиона анкетираних корисника из Велике Британије и Ирске у 77% случајева добили оцену „најбољи одговор“, чиме се овај сервис легитимисао као водећи Yahoo-ov Knowledge partner. Према: Librarians give the best answers according to Yahoo! Answers, доступно на: www.oclc.org/uk/en/news. Објављено 8.4.2009.

¹⁰ Видети прилог Александре Вранеш и Љиљане Марковић: Цензура и библиотеке, објављен у овом броју *Гласника НБС*.

¹¹ Видети: Al Kagan. An Alternative View on IFLA, Human Rights, and the Social Responsibility of International Librarianship. Доступно на: <http://www.ifla.org/V/iflaj/IFLA-Journal-3-2008.pdf>

Хиперпродукција информација, вишак материјала, вишак свега и свачега, о чему је претходно говорено, као о неподстицајним амбијентима за слободно мишљење и одлучивање, додатни су аргументи у прилог позитивног деловања библиотеке у информатичкој ери. Интернет је скројен по свачијој и ничијој мери, и то је оно што знатно снижава степен ефикасног коришћења информација. Библиотеке су, било да су у питању националне, које прикупљају целокупну продукцију са физичког простора једне државе и духовног простора једне нације, или специјалне којима је одабир квалитетне грађе сведен на уско подручје неке струке, школске и универзитетске – намењене ученичкој, студентској и наставничкој популацији – или јавне, чији корисници покривају најшири могући старосни, образовни и мотивациони распон – увек установљене по хуманој мери. Корелација библиотека са својим окружењем и својом наменом омогућава највећи степен искоришћености похрањеног знања и одбрану од поплаве нежељених садржаја, или њену успешну контролу. Људи су, како то примећује Ериксен, због општег технолошког тренда осуђени на перманентно учење ограничених, шире неприменљивих и крајње секвенцијалних знања, која нам ван софтверског радног оквира (framework) у којем живимо апсолутно не требају. А „кад постоји вишак а не недостатак информација, способност да се сагледа целина опада сразмерно повећању количине информација“. Сагледавање целине је резултат критичког мишљења и неопходан је предуслов за аутономију деловања, без које нема ни развоја слободног друштва.

Сагледавање целине, односно контекстуализација вредности, квалификована селекција и превредновавање садржаја, процеси су од суштинске важности за друштво у целини, али и за његове појединачне сегменте. Пре него што нешто постане национална и потом, евентуално, универзална вредност, мора

бити препознато као вредност прво на нивоу локалне заједнице. Зато је стварање амбијента за стални и критички дијалог кроз врсте фондова, одговарајуће сервисе и културне програме од суштинске важности за локалне средине. Јавне библиотеке остају тако потпуно суверене и незаменљиве кад је реч о доступности, релевантности и ефикасној употреби информација и садржаја везаних за средине у којима делују.

Библиотеке уопште, упркос многим ограничењима, располажу потенцијалима за „позитивну слободу“ – односно слободу деловања која подразумева и одговорност за то деловање. Та врста слободе је права суштина библиотечког концепта. Библиотеке не могу да се супротставе цензури, ни да анулирају негативне последице информатичког доба, али су дужне и кадре да подстичу критичко мишљење и независно одлучивање својих корисника и да тако подижу општи ниво етичког и интелектуалног отпора у друштву. Насупрот морално, естетски и интелектуално неутралном концепту Интернета, мисија библиотека је не само да поседује „што разноврсније материјале који одсликавају плуралитет и разноликост друштва“ (глаговска Декларација) него и да негује и побољшава читалачки укус. Библиотеке то између осталог и чине набављајући дела која на други начин не би била доступна или примећена. На тај начин, библиотеке се супротстављају и разним индиректним облицима цензуре: маргинализацији, комерцијалним притисцима и пропаганди сваке врсте. Промовишући вредна дела која су медијски прећутана због неке врсте неподобности или шире неприхваћена због неприпадања естетици масовног укуса, библиотеке праве директан отклон невидљивој цензури и индустрији свести и тако проширују границе економски, политички, религијски или културолошки диктиране и ограничене слободе.

Слобода приступа информацијама је и економска категорија, а приступачност знања категорија која

знању даје смисао. Сиромаштво ограничава приступ знању, сужава могућности избора, самим тим и слободу саму. Оно има дискриминаторско и маргинализујуће дејство, и у крајњем случају представља цензора са најстрашнијим ликом. Ако се за Интернет може рећи да је демократски медиј, сам приступ Интернету још увек је статусна ознака. Динамика појединача рачунарске опреме, мада убрзана, још увек не стиже да неутралише огромне економске разлике и уједначи могућности приступа. Динамика производње нових хај тес производа увек је бржа, па се дигитални јаз не смањује чак ни унутар развијених и неразвијених делова једне исте земље. Степен примене Интернет технологија и раширеност компјутерске писмености остају директни показатељи економске моћи одређених средина. Тако у Северној Америци 74,4% становништва има приступ Интернету, а у Африци само 5,6%. У Европи рекордан број Интернет корисника имају Холандија (90,1%) и скандинавске земље. У Србији је тај проценат 32,4 и међу бившим југословенским републикама, са 31,4% само је БиХ иза ње.¹² У економски обесправљеним срединама библиотеке су, са становишта слободе приступа информацијама, најдемократскији друштвени пунктови који чувају људско достојанство дајући свима једнаке шансе. IFLA/Унеско Смернице обилују примерима напора библиотека широм света да дођу до својих корисника у најзабитијим местима. Цивилизацијски парадокс да се свет с једне стране гуши у вишку информација и технологија и с друге, да чезне за елементарним училима и основном лектиром, покушавају да премосте библиотеке и њихови сервиси који укључују и таква превозна средства

као што су рикша-бицикли у Индонезији, магарци с колицима у Зимбабвеу, камиле у Кенији...

Одушевљење савременим технологијама, које је циљ јавних библиотека видело у њиховом преображају у „капије за електронске информације“, показало се недовољно критичким и исхитреним. Духовна оставштина човечанства стварана неколико хиљада година, још дуго неће бити сва дигитализована, завичајне вредности ће поготову дуго чекати на исти процес, уз постојећи дигитални јаз и непоуздана знања о трајности електронских носилаца информација, као и све претходно речено у контексту интелектуалних слобода – чине будућност библиотека као физичких простора сасвим извесном.

Закључак

Производња информација наставља се несмањеним темпом. Потреба за њиховим сређивањем и одабиром такође расте. Информациони хаос се исказује као неподстицајан амбијент за развој критичког мишљења, а комуникационо обиље као „олако обећана слобода“ и неутемељен сан о свету без препрека и граница. Старе методе ометања слободног приступа информацијама и ограничавања слободе изражавања, добијају нове такмаце у наличју информатичке ере. Као ентитети који у потпуности деле судбину друштва, ни библиотеке нису поштеђене изазова које су са собом донеле савремене технологије. Ипак су се оне показале као виталне институције, способне и за трансформацију и за доследност својој традиционалној улози. У дигиталној ери, библиотеке настављају да живе свој стварни и симболички живот као најпоузданији „филтери“ и најуспешнији организатори и посредници између информација и корисника, као најсигурнији заклони од тржишне и медијске тортуре у сфери уметности и културе, и као најпоузданија уточишта од видљивих и невидљивих цензура.

¹² Izvor: www.internetworldstats.com, на дан 30.3.2009. Кад је реч о Србији, Републички завод за статистику је за 2008. годину изнео следеће, нешто другачије податке од овде наведених. По Заводу, у Србији 40,8% домаћинства поседује рачунара 33,2 % поседује Интернет прикључак.

Основна литература:

- › Brofi, Piter: Будућност библиотека. *Савремена библиотека*. Год. XX (2008), бр. 25, стр. 6–9.
- › Brofi, Piter. *Библиотека у двадесет првом веку : нове услуге за информациону добу*. Београд: Clío, 2005.
- › Декларација о библиотекама, информационим сервисима и интелектуалној слободи, IFLA-Glasgow, 2002.г., доступно на: www.nb.rs
- › Eriksen, Tomas Hilan. *Тиранија шренушка : брзо и sporo време у информационом друштву*. Београд: Библиотека XX век; Београд : Књижара Круг, 2003.
- › IFLA/UNESCO *Смернице за развој јавних библиотека*. Београд: НБ Србије : Библиотека града Београда, 2005.
- › Кешетовић, Желимир: *Цензура у Србији*. Београд: Задужбина Андрејевић, 1998.
- 3. Кнежевић, Бранко: *Специјално библиотекарство*. Београд: Требник, 2002.
- 4. IFLA/FAIFE: <http://www.ifla.org/en/faife>
- 5. InternetWorldStatistics: www.internetworldstats.com
- 6. International Cities of Refuge Network: <http://www.icorn.org/>
- 7. Library of Congress: www.loc.gov
- 8. Online Computer Library Center: www.oclc.org

Milica Stevanović

Mission Of Libraries In The World Of No Freedom And Chaos Of Information

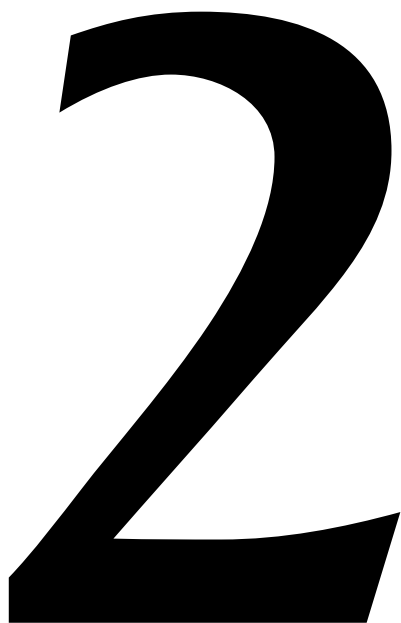
Abstract

Apart from the benefits they have brought to the mankind, modern technologies produce a series of subsidiary consequences which have had a negative impact as far as psychological and social domains are concerned. Informational chaos has presented itself as an uninspired ambience for critical thinking and, abundance of communication as an easily promised liberty and a false dream of the world without obstacles or boundaries. The work shows the belief that, in spite of their own weaknesses, libraries remain the most reliable filters in the universe of information, the safest shelters from market and media torture, industrialization of mind and the influence of visible as well as invisible censors.

Key words: censorship and intellectual freedom, chaos of information, intellectual freedom in real and virtual environment, libraires in digital age.

Извори података:

1. Duncan, Jane. Librarians and Intellectual self-defence. *Innovation*. No. 37 (2008), стр. 53–68.
2. Günter Mühlberger, Silvia Gstrein: eBooks on Demand (EOD). A European Digitisation Service. IFLA Journal 35–1, 2009.

БИБЛИОТЕКЕ ЗА СЛЕПЕ И СЛАБОВИДЕ

Приредиле
Недељка Ложајић и Весна Ињац

.....
Недељка Ложајић: Брајево писмо
– данас и сутра

.....
Мр Лука Јоксимовић Барбаџ: Одрас
развоја информатичке технологије на
учење и коришћење Брајевог писма

.....
Мр Ненад Рагенковић: Брајево писмо у
оквирима права на приступачност

.....
Мр Драгана Милуновић: Ка светској
дигиталној библиотеци за особе
с потешкоћама у читању

.....
Helen Brazier: Uloga i aktivnosti
IFLA Sekcije Biblioteke za slepe

.....
Piter Brofi i Dženi Krejven: Dostupnost
preko veba

.....
Beatris Kristensen Skold: Slikovnice
dostupne slepoj i slabovidoj deci

.....
Marion Rippl: Stvaranje pozajmne zbirke
knjiga s taktilnim ilustracijama za malu
decu s oštećenjima vida

.....
IFLA smernice za bibliotečke usluge za
korisnike građe na Brajevom pismu

БРАЈЕВО ПИСМО – ДАНАС И СУТРА

Недељка Ложајић

Народна библиотека Србије, Београд

UDK 003.24(091)

Настанак Брајевог писма

Сажетак

Рад се бави представљањем рељефног писма за слепе које је изумио Луј Брај (1809–1852), француски учитељ, и, које је 1829. названо Брајево писмо и адаптирано за скоро све познате језике. У целом свету је данас признато као писмо за слепе. Слова Брајевог писма састоје се од једне до шест испупчених тачака које се ишчитавају додиром врховима прстију.

Ово писмо је симбол самосталности слепих, пошто им омогућава да релативно брзо пишу и читају текст написан Брајевим писмом.

Стотине хиљада публикација широм света одштампано је и даље се штампа на стандардном Брајевом писму и краткопису. Све чешће се поставља питање у којој мери нове технологије потискују Брајево писмо и каква је његова перспектива.

Желимо ли да у потпуности користимо све предности Брајевог писма треба да радимо на бољој организацији издавачке делатности и на примени компјутеризованог штампарства.

Кључне речи: обично рељефно писмо, рељефно тачкасто писмо, Брајево шестотачкасто писмо, краткопис.

Ове године у целом свету се свечано обележава двеста година од рођења Луја Браја (1809–1852.), изумитеља генијалног писма, шестотачкастог рељефног писма за слепе. Брај је својим писмом дао слепима могућност за једноставан и непосредан приступ писаној култури, том споменику људског духа, и подарио им интелектуално ослобођење, веру у себе, неопходну за успех у животу. Претходни покушаји и решења нису били ни издалека тако погодни и доступни чулу додиром као његово писмо. Валентин Ај је слепим ученицима школе коју је основао у Паризу 1874. дао обично писмо у рељефној форми, јер је сматрао да ће, уколико науче да читају и пишу писмом препознатљивим онима који виде, моћи лакше да се интегришу у друштво. Такво писмо су, међутим, слепи читали са много муке. Млади Брај није био задовољан оваквим системом писања. Часник француске војске, Шарл Барбије је измислио рељефно 12-тачкасто писмо

како би олакшао посао војницима на терену. Оно им је омогућило да пишу и дешифрирају хитне поруке и у мраку. Луј се упознао са овим тачкастим „ноћним писмом“ – испробавши га са својим школским друговима. Увидели су предности Барбијеовог тачкастог писма, али ипак Барбије је био човек који види, а Луј је имао само прсте и служио се опипом. Усавршио га је и свео на шест тачака.

Одатле и оквир од шест тачака. Да је ставио само једну тачку више у висини и једну више у ширину, писмо би сасвим сигурно било теже читљиво. Управо на томе што се базира на шест тачака темељи се његова читљивост: Брајеви знакови се читају, док су се код Барбијеа бројале тачке од којих је знак састављен. Из својих шест тачака Брај је извукао абегеду идентичну оној коју имају видећи, а затим и основне математичке знакове и симболе, нотно писмо, па чак и краткопис.

Под појмом стандардно Брајево писмо подразумева се шестотачкасто Брајево писмо. Састоји се од 63 писана и једног неписаног знака (размак). Због малог броја знакова исти се знак у различитим језицима и нотацијама чита другачије. Данас у свету слепи користе углавном овакво Брајево писмо, а већина публикација за слепе штампа се на овом писму.

Адаптацију Брајевог писма је за српски језик урадио педагошки радник Вељко Рамадановић 1896. године, а 1951. године на захтев Унеска који је у то време предузео кодификацију Брајевог писма у целом свету у српскохрватском језику измењени су знакови за ч и ћ, који су до тада били исти као знакови за х и у.

Систематика Брајевог писма у Србији

У циљу поправљања стања у вези са коришћењем Брајевог писма, Савез слепих Србије сачинио је

пројекат за систематику Брајевог писма за употребу у Србији. Пројекат је поднет Министарству културе 2006. и Министарство га је подржало са половином предвиђених средстава. Провођење овог пројекта је веома важно. Предвиђа се да се за посебне намене као део неопходне целовите систематике израде и специјалне нотације за публикације из техничких наука, краткописа, музике, шаха и лингвистике.

Предности Брајевог писма

Зашто се текст на Брајевом писму чита много брже него онај писан рељефним словима обичног писма? Главни разлог је то што се обично писмо састоји од различите врсте елемената, док се Брајево састоји само од једног, тачке. Делови обичних слова лако се уочавају путем вида, али не и додиром. Тако се, на пример, доњи отвор малог латиничног слова х са завијуцима и цртицама тешко препознаје опипом и лако помеша са малим латиничним словом в. Да би се додиром препознала рељефна обична слова, потребно је препознати цртице, лукове, кругове и тачке и одредити положај сваког дела. То захтева истраживање, понекад и са више прстију истовремено.

Сем тога, слова би морала да буду довољно велика да би се препознали сви делови. Да би се дешифровала Брајева слова треба да се распозна само један елемент – тачка. Простор који заузима сваки знак је исти – једна Брајева ћелија (кућица), а она је довољно мала да се покрије врхом прста. Треба само да се одреди на којој се од шест локација ћелије налази тачка, а на којој не. Ово се постиже једном операцијом.

Брајево писмо је прво писмо које слепима пружа праву самосталност, могућност да пишу и прочитају написано довољно брзо и лако. Управо зато је оно 1854. званично признато у Француској као

писмо за следе. У Паризу је 1878., на Светском конгресу посвећеном побољшању положаја слепих и глувонемих, одређена комисија која је добила задатак да „проучи посебне методе штампања и писања ради уједначавања писама“. На крају је Конгрес, са великом већином гласова, прихватио да се оригинално Брајево писмо употребљава у целом свету. За српски језик га је адаптирао Вељко Рамадановић, педагог, 1896, а прва књига је одштампана 1918. (*Буквар за ослепеле српске рајшнике у Првом светском рату*).

Иако је за стицање брзине читања текста на Брајевом писму потребно време, задовољство које пружа овладавање овом вештином, непосредан приступ књизи не могу заменити читач, спикер, говорни програм. Књига писаних Брајевим писмом нема довољно, кабасте су, али то никако није разлог да му се не поклати пажња коју несумњиво заслужује. После прве прочитане књиге на Брајевом писму, слеп човек, а поготово глув и слеп, није више сам и беспомоћан; хиљаде људи лагано улази у његов живот са својим бригама, размишљањима и радостима. Обилази светове и упознаје тековине разних цивилизација. Приближава се ономе што је превисоко и предубоко, предалеко за његова чула.

Брајев краткопис – примена, погодности и недостаци

Требало је свести на најмању меру два недостатка Брајевог писма: то што захтева много простора и што се споро пише. На један квадратни дециметар стане 140 знакова, док квадратни дециметар обичног текста садржи 1350 знакова. (Pierre Henry-1)

Да би се на истој површини папира написало више текста, да би се он брже читао, у Брајевом писму се користи краткопис карактеристичан само за њега, при чему се поштују правописна правила дотичног

језика. Користе се кратице за словне групе и речи (од једног или више слова), за корене речи, а у неким језицима, као на пример у француском и кратице за сталне фразе. Број кратица за поједине језике није исти, што зависи од структуре језика.

Када се краткопис добро научи и савлада, када као и свако друго читање постане рутина, њиме се брже чита и пише. Створени су краткописи у многим земљама, али се они у већини нису утврдили као стандардно писмо за следе.

Краткопис је настао из велике потребе да се смањи напор при писању руком, а и да се повећа брзина читања и писања. Треба напоменути да се слепи у земљама у којима је краткопис стандардно писмо за следе постигли највеће успехе у школовању, професионалном животу, а посебно у интелектуалним занимањима. Било је покушаја, мање и више успешних, да се изради краткопис за српски, односно хрватски језик, али се он касније развија само у Хрватској – где је шездесетих година био и редован предмет у школи за следе, а седамдесетих година Савез слијепих Хрватске почиње да га уводи у све своје публикације на Брајевом писму. Ове публикације читане су на просторима бивше Југославије, те су се тако многи слепи читаоци боље упознали са Брајевим краткописом, а неки и наставили да га користе у раду и приватној комуникацији. Одштампан је и приручник који по својој концепцији не заостаје за оним за енглески, немачки и француски језик. Сви краткописи су по саставу исти. Ипак се по проценту краћења разликују. Тако је он у етимолошким (коренским) краткописима нешто виши, док је у фонетским правописима нижи, јер је сам фонетски правопис нека врста краткописа.

Зашто је краткопис врло рано ухватио корена у развијеним земљама, а ни до данас није прихваћен у неразвијенијим?

Разлог томе вероватно треба тражити у томе што је продукција публикација на Брајевом краткопису била мала, да су на челу организација слепих били људи којима писменост није била јача страна ни у школама за слепо није било довољно наставника који су се озбиљније бавили Брајевим писмом. Ово се нажалост односи и на све друге нотације: математичку, музичку, без којих нема савладавања тих дисциплина.

Ако желимо да у потпуности користимо све предности Брајевог писма треба да наставимо тамо где смо стали осамдесетих, када смо развијали Брајево писмо, краткопис и имали највећу продукцију Брајевих публикација. Захваљујући компјутерској технологији и у Брајевом штампарству не би било скупље штампање на Брајевом пуном писму, а ни краткопису.

Ако краткопис и све остале Брајеве нотације могу савладати основношколци француског, немачког и енглеског говорног подручја, ни ми не треба да се плашимо и сумњамо да ће нам то помоћи у свакодневном раду и усавршавању.

Слепи који морају много да пишу користе неку врсту властитог краткописа, што је много лошије од било ког нормираног краткописа.

Сличан је случај и са посебним нотацијама.

Издаваштво на Брајевом писму

Седамдесете и осамдесете године XX века биле су златне године издаваштва на Брајевом писму на просторима бивше Југославије, а и у Србији. Нажалост, упркос напретку компјутеризованог штампарства, опада динамика, тираж и квалитет ових издања. Седамдесетих година долази до децентрализације издавачке и штампарске делатности

на Брајевом писму али „Филип Вишњић“ још дуго задржава монопол у овој области, пре свега за територију Србије, Црне Горе, Босне и Херцеговине и Македоније. „Филип Вишњић“ је сва дела одштампана Брајевим писмом, путем обавезног примерка редовно достављао Народној библиотеци Србије, тако да су се овде сачувале многе монографске и серијске публикације штампане Брајевим писмом, а које су нетрагом нестале у ратним вихорима претходног рата, оштећене или нестале на неки други начин. Свакако би објављивање каталога ових, а и свих осталих издања сачуваних у овој библиотеци, почев од првих књига, објављених на српском језику на Брајевом писму 1918, било значајан допринос неговању наше писмености.

80-их година XX века, у Заводу за уџбенике и наставна средства, прихваћена је концепција издавања уџбеника и на Брајевом писму за потребе ученика оштећеног вида, па је тај завод по броју и тиражу издатих, а у „Филипу Вишњићу“ штампаних, књига у овој техници био испред осталих издавача. Литература из природних наука, скоро да се и не штампа, музичка литература не задовољава потребе, а тираж је пао са четрнаест, колики је био 80-их година прошлог века, на три примерка, а годишња продукција на десетак наслова. Међутим, часописи у овој техници, којих тренутно има шест, излазе редовно и у тиражу који одговара потребама.

Променом власничких односа настају и промене у овој продукцији. Она је доста несрећена и нема се увид у то ко, шта, где и колико издаје и штампа. Овом продукцијом понекад руководе непрофесионалци, а нови штампари не достављају увек обавезан примерак Народној библиотеци Србије, нити Матици српској. Зато ово издаваштво не служи довољно онима којима је намењено.

Публикације на Брајевом писму тренутно издају и штампају Савез слепих Србије, Савез слепих

Војводине, „Албатросплус“, Школа за децу оштећеног вида „Вељко Рамадановић“, у оквиру који је основан Ресурсни центар у коме се штампају публикации на Брајевом писму и на увећаном слогу.

Ипак, упркос све већем броју штампача и компјутеризацији штампарства, број одштампаних дела ни издалека не задовољава потребе особа оштећеног вида.

Можда је новоосновани Ресурсни центар шанса да сви заинтересовани жељену публикацију добију у одговарајућој техници и на време, па макар то изискивало и додатна финансијска средства.

Нове технологије и Брајево писмо

Преплављују нас књиге у аудио-формату, смањује се продукција књига на Брајевом писму у папирној форми, али се зато захваљујући напретку информатичке технологије, све више користи Брајев ред, односно Брајев дисплеј.

Ово једноставно, а тако велико откриће, рељефно писмо од избочених тачака, велики је прозор у свет. Одржали су га унутрашња потреба, одушевљење оних који су га користили и схватили његову вредност.

„Твој проналазак, драги Луј, са поносом показујем било где на свету да се нађем. Помоћу система који си смислио читам свако штиво, без обзира да ли стојим, лежим или седим. Уз твој смо поклон, тај генијални систем тачака добили и достојанство, слободу, независност и – колико само сати неизмерног духовног ужитка!“

Педро Зурита,
Генерални секретар Свейске уније слејих
Монтевидео, 27. мај 1996.

Пишући шилом може се премашити шездесет слова у минути, док неки са мање напора пишу и двоструко више. Писањем на Брајевој писаћој машини, која је данас углавном у употреби, постиже се брзина једнака или чак и већа од оне коју остварују особе са видом. То је могуће захваљујући чињеници да Брајева писаћа машина има само шест типки за писање слова (по једну за сваку тачку), механизам који омогућава да се једним ударцем отисну све тачке једног знака, једну за размак, једну за померање реда и једну за померање за један знак уназад. Брзина тактилног читања је, међутим, врло различита и зависи од способности и вештине читача. Темпо напредовања у процесу учења читања и писања је различит, те стога треба изградити индивидуалне програме обуке. Важно је да се правилно процене тактилно-кинестетичке функције, отклони отпор према Брајевом писму као симболу слепоће код особе оштећеног вида, а и чланова његове породице.

„Увести дете у вештину читања и писања значи оспособити га да разуме живот“, каже др Бранка Јаблан (2009.).

Учење Брајевог писма је део специфичног програма рехабилитације намењене особама оштећеног вида које не могу да читају црни тисак.

Да би се повећала брзина читања и смањила величина књиге Брај предвиђа кратице стенографског типа. И данас се Брајица, како се понекад скраћено назива Брајево писмо, користи у две форме – и то као пуно писмо и као краткопис. Поред шестотачкастог, у употреби је и осмотачкасто Брајево писмо и то у информатичкој технологији на Брајевом дисплеју. Брајево писмо није тако мистериозно како се понеком чини.

Значај Брајевог писма

Брај је омогућио слепима да читају много брже него што је био случај са ранијим рељефним писмима, да пишу, дописују се, размењују искуства и стекну познанства и пријатељства са особама физички удаљеним. Ово писмо користе у раду, приватној и пословној комуникацији. Управо стога је Брајево писмо прихваћено као званично писмо за слепе у целом свету и на многим факултетима се изучава као посебан предмет. И на Факултету за специјалну едукацију и рехабилитацију у Београду у току је увођење методике наставе Брајевог писма.

Циљ је да се развију и реализују програми за описмењавање на Брајевом писму за особе које немају довољан остатак вида за читање обичног писма и то кад год за то постоји потреба, без обзира у којој животној доби човек изгуби вид или га губи услед прогресивног обољења ока.

Данас, када преовладава комуникација путем Интернета, и неслућеним брзинама јуримо кроз простор и време, Брајево писмо и даље остаје неупоредиво делотворније у неким областима изражавања, усвајања знања и комуникације.

Оно даје могућност да се прати сопствени темпо, ток мисли и осећања, да се лакше се упије текст, јасније изрази.

Универзалност Брајевог писма, једноставност, непосредност и самосталност коју оно пружа, непроцењиви су дар, покретачка снага за путовање без граница.

Ипак Брајево писмо је медиј једне мањинске групе која није у концентрацији на једном месту – и зато треба да се бори и избори за могућност да га равноправно са писмима већине користи у

свакодневном животу, да има несметан приступ књизи и сваком другом писаном тексту. Рад на популаризацији Брајевог писма је борба за писменост, образовање и самосталност следе особе. Са тим циљем је и Светска унија слепих (World blind Union), у јануару 2009, под покровитељством председника Француске и уз подршку Унеска, организовала Међународну конференцију посвећену Лују Брају и његовом изуму. На њој су учествовали представници 46 земаља, али нажалост не и наше. Савремене технологије олакшавају приступ информацији, али све док човек који види не остави оловку и папир, штампану књигу, многе следе особе се неће одрећи писања и читања текста на Брајевом писму. Кад заблочи компјутер, испразне се батерије, замори и успава слушање читача, рељефно шестотачкасто писмо неће изневерити особу без вида. Желимо ли да користимо све предности Брајевог писма, морамо да наставимо тамо где смо стали осамдесетих, када смо развијали Брајево писмо, краткопис, имајући највећу продукцију Брајевих публикација. Захваљујући компјутеризованом штампарству штампање публикација на Брајевом писму брже је, јефтиније, што пружа могућност да се оно и даље масовно користи.

Литература:

- Pierre Henry: „Живот и дјело Лоуиса Браиллеа“, Београд, „Филип Вишњић“, 1975.
- Otto Prytz: La invento de la jubileulo Louis Braille – dauxrigebla kaj dauxrigenda – Предавање одржано на 75. Међународном конгресу слепих есперантиста 18–25. јули 2009, Мушина (Пољска).
- Мр Ранко Бурић: Стандардизација примене Брајевог писма на српском језику – тренутно стање и перспектива – „Свитања“ бр. 1, 2009, Београд, Савез слепих Србије.

- Зборник радова са Округлог стола, посвећеног Јубилеју Луја Браја
- „Esperanta ligilo“, n-ro 2, 2009, Prago, „Ligo internacia de blindaj esperantistoj“
- „Улога и значај Брајевог писма у мом животу“ – Зборник радова са књижевног конкурса: Бања Лука, Специјална библиотека за слијепа и слабо-вида лица, 2008.
- Pedro A. Zurita: Шестотачкасто писмо и његова будућност – Реферат прочитан на Међународној конференцији посвећеној јубилеју 200 година од рођења Луја Браја, Париз 5–7. јануара, 2009.
- Pedro A. Zurita: „Отворено писмо Лују Брају“ – Реферат генералног секретара Светске уније слепих, Педро Зурите, на Међународној конференцији о Брајевом писму, Монтевидео, 1996.
- Иван Крзнарић: Краткопис – Да или не? www.savez-slijepih.hr

Nedeljka Ložajić
The Braille Alphabet - Today and Tomorrow

Abstract

In the work one presents the relief alphabet for the blind invented by Louis Braille (1809-1852), French teacher, which in 1829 was named the Braille alphabet and adapted to almost all of the known languages. Today it has been recognized in all the world as the alphabet for the blind. The letters of the Braille alphabet consist of raised dots, from one to six, read by being touched with finger tips.

This alphabet is a symbol of the blind people's independence, since it enables them to comparatively quickly write and read a text written in the Braille alphabet.

Hundreds of thousands of publications all over the world have been printed in the standard Braille alphabet and shorthand. More and more often one raises the question of the new technologies suppressing the Braille alphabet, as well as the question of its perspectives.

If we want to completely use all the advantages of the Braille alphabet, we ought to work on a better organization of the publishing activity and on the application of computerized printing.

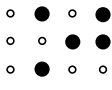
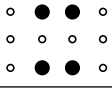
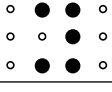
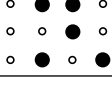
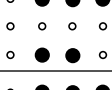
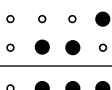
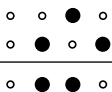
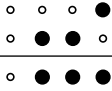
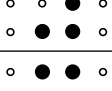
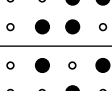
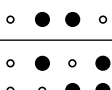
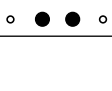
Key words: plain relief alphabet, relief dot alphabet, the Braille six-dot alphabet, shorthand.

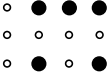
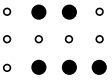
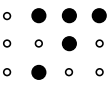
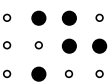
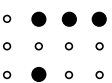
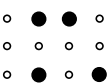
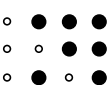
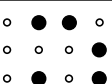
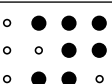
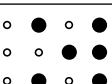
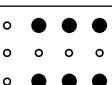
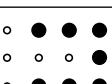
Прилог :

Брајево писмо за српски језик

Слова :

Мала Слова	Велика Слова	Ћирилица	Латиница
 (t.1.)	 (t. 4.6./1)	аА	aA
 (t.1.2.)	 (t.4.6./1.2.)	бБ	bB
 (t.1.2.3.6)	 (t.4.6./1.2.3.6.)	вВ	vV
 (t.1.2.4.5)	 (t.4.6/1.2.4.5)	гГ	gG
 (t.1.4.5)	 (t.4.6/1.4.5)	дД	dD
 (t.1.4.5.6.)	 (t.4.6/1.4.5.6)	ђЂ	đĐ
 (t.1.5.)	 (t.4.6/1.5.)	еЕ	eE
 (t.2.3.4.6.)	 (t.4.6/2.3.4.6.)	жЖ	žŽ
 (t.1.3.5.6.)	 (t.4.6/1.3.5.6.)	зЗ	zZ
 (t.2.4.)	 (t.4.6/2.4.)	иИ	iI

 (t.2.4.5.)	 (t.4.6/2.4.5.)	jJ	jJ
 (t.1.3.)	 (t.4.6/1.3.)	кК	kK
 (t.1.2.3.)	 (t.4.6/1.2.3.)	лЛ	lL
 (t.1.2.6.)	 (t.4.6/1.2.6.)	љЉ	ljLj
 (t.1.3.4.)	 (t.4.6/1.3.4.)	мМ	mM
 (t.1.3.4.5.)	 (t.4.6/1.3.4.5.)	нН	nN
 (t.1.2.4.6.)	 (t.4.6./1.2.4.6.)	њЊ	njNj
 (t.1.3.5.)	 (t.4.6./1.3.5.)	оО	oO
 (t.1.2.3.4.)	 (t.4.6/1.2.3.4.)	пП	pP
 (t.1.2.3.5.)	 (t.4.6./1.2.3.5.)	рР	rR
 (t.2.3.4.5.)	 (t.4.6./2.3.4.5.)	сС	sS
 (t.2.3.4.5.)	 (t.4.6./2.3.4.5.)	тТ	tT

 (t.1.4.6.)	 (t.4.6./1.4.6.)	ħḤ	ćĆ
 (t.1.3.6.)	 (t.4.6./1.3.6.)	ŷŶ	uU
 (t.1.2.4.)	 (t.4.6./1.2.4.)	ϕΦ	fF
 (t.1.2.5.)	 (t.4.6./1.2.5.)	xX	hH
 (t.1.4.)	 (t.4.6./1.4.)	uU	cC
 (t.1.6.)	 (t.4.6./1.6.)	čČ	
 (t.1.2.4.5.6.)	 (t.4.6./1.2.4.5.6.)	dŽDž	
 (t.1.5.6.)	 (t.4.6./1.5.6.)	šŠ	
 (t.1.2.3.4.5.)	 (t.4.6./1.2.3.4.5.)		qQ
 (t.2.4.5.6.)	 (t.4.6./2.4.5.6.)		wW
 (t.1.3.4.6.)	 (t.4.6./1.3.4.6.)		xX
 (1.3.4.5.6.)	 (t.4.6./1.3.4.5.6.)		yY

ОДРАЗ РАЗВОЈА ИНФОРМАТИЧКЕ ТЕХНОЛОГИЈЕ НА УЧЕЊЕ И КОРИШЋЕЊЕ БРАЈЕВОГ ПИСМА

Мр Лука Јоксимовић Барбат
„Homo verbum”, Београд

UDK 003.24:316.774

Сажетак

Овај чланак приказује кључне моменте у примени информатичких технологија у издаваштву на Брајевом писму. У њему се говори о Брајевим штампачима који представљају излазну јединицу штампарства на Брајевом писму, као и о Брајевим дисплејима који, такође, представљају информатичко-технолошко средство приступа информацијама путем Брајевог писма. С обзиром на велики значај који развој информатичких технологија има на подручје примене и учења Брајевог писма, аутор даје и препоруке како ваљано утврдити у којој мери је тај утицај присутан, и да ли је он веома позитиван или негативан. Став аутора је да је развој информатичких технологија добродошао и позитиван у коришћењу и учењу Брајевог писма.

Кључне речи: Брајево писмо, информатичка технологија, Брајев штампач, Брајев преводац, Брајев конвертор, Брајев ред, развој, учење, Брајеве књиге.

Увод

Није лако егзактно, статистички ваљано одредити стварну меру у којој се развој информатичке технологије одразио на учење и коришћење Брајевог писма. Ово је посебно тешко, усуђујем се рећи, чак и немогуће утврдити код нас у Србији.

Ову констатацију ћу покушати даље да образложим. Наиме, да би се ваљано обрадила ова тема, било би потребно утврдити и приказати неколико различитих типова чињеница, и то за дужи низ година. Дакле, реч је о потреби дефинисања јасног методолошког приступа. Такав приступ не постоји, а с обзиром на краткоћу времена у коме је требало припремити овај прилог, није било могуће до краја га развити. Зато овде, у најкраћем, указујем на оне чињенице које би требало прикупити како бисмо стекли прави увид у то како су се развој и примена информатичке технологије одразили на учење и коришћење Брајевог писма.

Прво, потребно је да одредимо време од када је утицај информатичке технологије на Брајево писмо значајно присутан.

Друго, потребно је да утврдимо дали се процентуално увећао или смањио број корисника Брајевог писма од тада до данас?

Треће, да ли се увећала или смањила продукција издања на Брајевом писму?

Четврто, да ли је употреба информатичке технологије олакшала учење Брајевог писма?

Пето, не заборавимо појаву аудио књиге за слепе чије је постојање знатно утицало и вишеструко утиче на активно коришћење Брајевог писма.

Мислим да је немогуће егзактно одговорити на већину ових питања, с изузетком првог или, барем, ја не могу да одговорим на њих са статистичком прецизношћу. Због тога у овом чланку дајем основне податке о појави оних компјутеризованих уређаја за писање и штампање на Брајевом писму и других информатичких новина које су утицале на учење и коришћење Брајевог писма, а затим износим своја запажања о значају информатичке технологије у овој области.

Појава компјутеризованих уређаја за писање и штампање на Брајевом писму и друге информатичке новине које су утицале на учење и коришћење Брајевог писма

С појавом рачунара – хардвера и софтвера – појавила се и реална могућност да се пређе на компјутеризовани начин обраде и штампања текста. То није била само могућност, већ се и прешло на нов начин рада. Ово није важило само за обично писмо, већ и за Брајево писмо. Иако је израда првих рачунара била

руковођена потребама математичких прорачуна у војне сврхе и за потребе природних наука, врло брзо се прешло на употребу рачунара за најразноврсније цивилне потребе.

За следе, који користе Брајево писмо, од значаја су, поред самог рачунара као мозга свих машинских – дигиталних и електро-механичких операција, софтвери који служе за преводјење обичног текста електронског формата у Брајев текст електронског формата. Ови софтвери се називају „Брајеви преводиоци“ (*Braille translator*). Важне компоненте ових софтвера су такозване Брајеве кодне табеле за појединачне језике. Њих називамо и Брајеве кодне табеле за конверзију или скраћено „конвертори“.

Један Брајев Преводилац са одговарајућом Брајевом Кодном табелом омогућује да на Брајевом штампачу или на Брајевом дисплеју (*Braille display*) – који се још назива и Брајев ред – читамо текст у одговарајућем Брајевом испису неког конкретног језика.

Док смо у ери постојања Брајевих табли са шилом и механичких Брајевих писаћих машина имали ситуацију да једноставно убацимо папир у таблу или машину и да одмах пишемо нешто на Брају, у ери информатичке технологије, убацујемо папир у ембосер (Брајев штампач) и онда, уз помоћ софтвера (Брајевог преводиоца) пошаљемо ембосеру текст који смо претходно написали и уредили на стандардном компјутеру или у компјутеризованом Брајевом уређају, и овај га аутоматски одштампа.

Код Брајевих редова, процес се одвија нешто непосредније. Нема никаквог папира, већ непосредно, на самом Брајевом реду, читамо текст исписан на Брају, који се тренутно налази на екрану рачунара. Наравно, ми тај текст читамо на Брајевом реду, јер су га на Брајев ред упутили софтвер за комуникацију са рачунаром и Брајев преводилац.

Поред ових, постоје и Брајеви редови који могу да раде и као самосталне Брајеве бележнице. Брајеви редови за приказ Брајевог текста користе електромеханичке модуле са шест или осам иглица (тачка). Број Брајевих модула, односно ћелија, једног Брајевог реда варира од осам до осамдесет четири. У Републици Српској и код нас рађени су Брајеви дисплеји с једном Брајевом ћелијом.

Први употребљив Брајев преводилац појавио се у Сједињеним Америчким Државама а развила га је компанија IBM, у сарадњи са *American Printing House for the Blind* (APH) из Луисвила, Кентаки, током раних шездесетих година XX века. Тај пројекат је започела Ен Робинсон (Ann Robinson) из IBM-а око 1960. године. Спomiње се још један податак, око кога постоји сумња, да је чак и раније био урађен један IBM-ов Брајев преводилац за математику и за другу примену. О томе се говори у документу Ане С. Шак (Ann S. Schack) и Р. Т. Мерца (R.T. Mertz) под називом „Брајев Преводилачки Систем за IBM 704” (*Braille Translation System for the IBM 704*) из 1961. године. APH-IBM систем био је у употреби у APH-у најдаље до 1965. или 1966. године. Међутим, овај програм је био власништво APH-а и није био никада коришћен изван ове компаније.

Први ембосер за нормалне Брајеве странице био је *Braille Emboss*, направљен у Масачусетс институту за технологију (MIT - Massachusetts Institute of Technology) крајем шездесетих година XX века, као хардверска компонента ширег пројекта познатог под називом DOTSYS project. Из овог пројекта је касније настао DOTSYS III софтвер у непрофитној организацији MITRE у Бедфорду у Масачусетсу. Руководилац читавог пројекта био је професор Боб Мен (Bob Mann) са MIT-а, а Џорџ Далримпл (George Dalrymple) је био инжењер за *Braille Emboss*.

Ако мало погледамо историју Брајевих редова (*Braille displays*), није најјасније ко је направио први Брајев ред, јер готово сваки велики произвођач Брајевих редова тврди да је баш он некако први радио на томе или да га је први направио. Зато је најбоље правити разлику између тога када је нешто направљено као прототип или уређај за ограничену употребу, од тога када је нешто направљено за ширу, комерцијалну употребу.

Тако постоји податак да је 1951. године извесни Дејвид Абрахам (David Abraham), учитељ за обраду дрвета у Перкинсовој школи за слепе, направио портабилни Брајев терминал на коме се могао приказати Брајев испис. Међутим, тај уређај није нашао ширу примену, претпостављам и зато што се није базирао на информатичкој технологији.

Прави бум с Брајевим редовима десио се средином седамдесетих година XX века. Фирме попут *Papenteiera* и *Schoenherr* интензивно су радиле 1974. и 1975. године на развоју Брајевог реда. Господин Џон Шоенхер (John Schoenherr), власник истоимене фирме, први је у свету 1975. године патентирао Брајеву електромеханичку ћелију (модул са пиезо-електричним ефектом). Такође, исте године, фирма *Papenteier* је на тржиште избацила свој први Брајев ред назван *Braillex*. Важно је рећи да се сви ови, а и касније развијани Брајеви редови, општим именом називају *refreshable Braille displays*. Енглеска реч „*refreshable*” значи „онај који се може освежити, обновити”. Ова реч је употребљена зато што Брајеве ћелије једног Брајевог реда користе исте елементе да прикажу Брајев текст и то тако што се подижу и спуштају увек у тренутку када је фокус на одређеном делу текста и тако приказују само тај део текста. Померањем фокуса (курсора) кроз текст, мења се испис на Брајевом реду. Тако можемо прочитати на десетине хиљада страница текста користећи само онолико брајевих ћелија колико их има у једном

брајевом реду: 8, 12, 18, 20, 32, 40, 44, 64, 80, 84. Постојали су покушаји да се уради вишередни Брајев дисплеј. Зашто се није ишло до краја у томе, можемо само да претпостављамо. За читаче Брајевог писма вишередни Брајев дисплеј би био најпожељније решење, али за произвођаче најверовантније не, јер би таква израда била вишеструко скупља, па већ и онако прескупи Брајеви редови, добили би само још једног, знатно скупљег такмаца. Произвођачи би се тако само изложили додатним трошковима, без изгледа да поврате уложени новац, а с још мање изгледа да стекну профит.

Када је реч о Брајевим преводиоцима и Брајевим ембосерима који се директно ослањају на информатичку технологију, и који су ушли у ширу употребу, они настају, такође, средином седамдесетих година XX века. Вероватно је први комерцијални Брајев преводилац у том смислу Duxbery, који је настао из DOTSYS-a.

Нарочито познати ембосери су они америчке фирме *Enabling* и шведске фирме *Index Braille* која има свог Брајевог преводиоца под именом *WinBraille*.

Током последњих четрдесетак година развој свих ових Брајевих система ослањао се на развој информатичких технологија уопште. Тако су настајали комбиновани системи: уређај с Брајевим инпутом и говорним оут путем (на пример, *Braille'n Speak* фирме *Blazie Enginering*); Брајеви ембосери с говорном подршком за корисника (на пример *Index Braille* ембосери); Брајеви редови с интегрисаном Брајевом тастатуром који могу да раде као самосталне бележнице, а и као Брајев дисплеј за персоналне рачунаре (на пример, Брајеве електронске бележнице фирме *Handy Tech*); хибридни уређаји који у себи обједињују Брајев инпут, Брајев оут пут, говорни оут пут, аудио снимање и репродукцију, бежично повезивање с персоналним рачунаром и мобилним

телефоном (на пример, модели Pronto 18 и Pronto 40 фирме *Baum Retec*), и тако даље.

Први закључак

Из овог сумарног приказа можемо закључити да су шездесете године прошлог века биле значајне за почетни развој Брајевих система који се ослањају на развој информатичке технологије, а да су седамдесете године прошлог века биле кључне за развој и комерцијални пласман ових система. Под речима „комерцијални пласман“ не би требало разумети само оријентацију ка тржишту већ и чињеницу да су ови системи постали широко заступљени, да су нашли своју свакодневну и практичну примену. Ово омасовљење још више узима маха када су се на тржишту појавили персонални рачунари, а то су осамдесете године прошлог века.

Значај информатичке технологије за развој и учење Брајевог писма

Узимајући у обзир све наведене чињенице о развоју система за писање и читање на Брајевом писму, можемо поставити праве задатке за будуће истраживаче ове теме.

Први задатак јесте да се осмисли начин на који би се утврдиле следеће чињенице:

Да ли се број корисника Брајевог писма процентуално увећао или смањено од 1975. године до данас?

Да ли се повећала продукција штампаног материјала на Брајевом писму?

Да ли је постојање ових Брајевих система – Брајевих штампача и Брајевих дисплеја – олакшало описмењавање слепих брајцицом?

Мени није познато да у нашој земљи постоје таква истраживања. Изгледало ми је да се меродавни

подаци који би пружили већи део одговора на ова питања могу наћи у библиотекама које располажу Брајевим књигама и у издавачким кућама и другим местима где се штампају материјали на Брајевом писму. Пошао сам од претпоставке да на овим местима постоје евиденције на годишњем нивоу о томе колико је Брајевих књига дато на читање слепим корисницима, колико је слепих читалаца користило и у којој мери Брајев фонд библиотеке, колико је Брајевих књига и часописа штампано током једне године и у ком тиражу.

Обратио сам се Библиотеци Савеза слепих Србије „Др Милан Будимир” с питањем да ли се могу добити подаци на годишњем нивоу о броју читалаца који су позајмили Брајеве књиге и о броју прочитаних Брајевих књига. Занимала ме је не само прошла већ и раније године. Добио сам одговор да таква евиденција не постоји.

Обратио сам се издавачкој кући „Албатрос Плус” која је настављач послова издавачке куће „Филип Вишњић” у области издања на Брајевом писму и питао да ли имају евиденцију на годишњем нивоу колико је наслова одштампано на Брају и колико Брајевих часописа и у ком тиражу. Добио сам одговор да се ти извештаји могу наћи у Савезу слепих Србије или у Министарству културе, јер су њима сваке године они слати по реализацији издавачког плана за ту годину. Обратио сам се Савезу слепих Србије како бих добио ове податке, а они су ме упутили назад на издавача „Филипа Вишњића”, односно „Албатрос Плус”.

Поред издавачког предузећа „Филип Вишњић”, у исто време, средином деведесетих година прошлог века, Брајевим штампачима опремљена је и школа „Вељко Рамадановић” у Земуну. Обе ове компјутеризоване Брајеве штампарије биле су прилагођене за штампање на Брајевом писму за српски језик. Овај период увођења и развоја

компјутеризованог штампања књига на Брајевом писму ми је добро познат, јер је управо стручни тим којим сам руководио и у коме сам непосредно суделовао обавио комплетан посао имплементације – од инсталације опреме, преко израде Брајевих конвертора за српски језик, до обуке оператора за рад на тим системима. Поменути школа је такође у периоду од средине деведесетих до данас одштампала велики број уџбеника на Брајевом писму. Зато будући истраживачи морају затражити податке и од школе за ученике оштећеног вида „Вељко Рамадановић”.

На питање да ли се Брајево писмо лакше и брже учи откако постоје Брајеви штампачи и Брајеви редови, одговор би требало да дају школе које похађају слепи и они који се баве описмењавањем слепих.

Други закључак

На основу сопственог искуства могу да кажем да Брајеви штампачи и Брајеви редови могу унапредити коришћење Брајевог писма и у погледу веће продукције Брајевих књига и часописа, боље и благовремене информисаности слепих, као и у погледу учења Брајевог писма и постизања бољих резултата у учењу било којих садржаја, и у постизању бољег учинка на послу. Ако упоредимо утицај аудио технике и информатичке технологије на учење и коришћење Брајевог писма, мислим да нећемо погрешити ако утицај аудио технике окарактеришемо као неповољан, док се о утицају информатичке технологије може претежно говорити као о повољном, потенцијално изузетно позитивном утицају.

Међутим, постоје четири главне препреке које стоје на путу да слепи људи у нашој земљи у већој мери користе споменуте Брајеве системе.

Прво, велику препреку чини висока цена ових уређаја.

Друго, држава ни на који начин не субвенционише куповину неког од ових уређаја за следе.

Треће, не постоји информациони центар за следе који би водио бригу о томе да до слепих људи дођу праве и потпуне информације о новим примењеним технологијама за следе.

Четврто, у редовном образовном систему, а ни ван њега, не постоји солидна, озбиљна и редовна едукација слепих за рад с овим технолошки новим Брајевим системима.

Да ли ће се и када ове препреке отклонити, није могуће прогнозировать са овог места и у овом часу наше друштвене реалности.

Литература:

1. Early History of Braille Translators and Embossers (an email message written on June 20, 1995 by Joe Sullivan, President of Duxbury Systems – www.duxburysystems.com).
2. Index Braille – History (www.indexbraille.com/Company/History.aspx).
3. Company History of Handy Tech Elektronik GmbH (www.handytech.de).
4. A Brief History of Papenmeier Reha Technology (www.papenmeier.de).

5. Vario – Operation manual, version 1.0, copyright by Baum Products GmbH, 1997.
6. Braillino, Operator Handbook, Handy Tech Elektronik GmbH, 2006.
7. Braillino with the Nokia Communicator / Operator Handbook, Handy Tech Elektronik, 2003.
8. Refreshable Braille display – Wikipedia, the Free Encyclopedia (http://en.wikipedia.org/wiki/Refreshable_Braille_display)

Luka Joksimovic Barbat, MA

The Influence of the Information Technology Development upon the Learning and Using of the Braille Alphabet

Abstract

One presents in the article the key moments in the application of information technologies in the Braille alphabet publishing. One tells of Braille printers, which are the exiting unit of the Braille alphabet printing, as well as of Braille displays, which are an information-technological device for accessing information through the Braille alphabet. In regard to the great importance of the development of information technologies concerning the field of the application and learning of the Braille alphabet, the author also gives recommendations how to rightly establish to what a degree that influence has been present, and whether it has been quite positive or negative. The author's attitude is that the development of the information technologies is welcome and positive regarding the using and learning of the Braille alphabet.

Key words: the Braille alphabet, information technology, Braille printer, Braille translator, Braille convertor, Braille order, development, learning, Braille books.

БРАЈЕВО ПИСМО У ОКВИРИМА ПРАВА НА ПРИСТУПАЧНОСТ

Мр Ненад Раденковић

Координатор за права лица са инвалидитетом за град Ниш

UDK 342.733-056.262
003.24

Увод

Право на приступачност Брајевог писма као аутентичног писма за слепе је најблаже речено спорадично и ни издалека довољно. Оно се врло често сасвим погрешно сврстава у сегмент социјалне политике, а не тамо где му је стварно место, у корпус људских права. Реч је о неotuђивом људском праву слепих да им буде омогућено да све важне текстуалне материјале имају на Брајевом писму. У развијеним земљама постоје очигледни помаци у смеру побољшања ситуације за задовољавање таквих потреба. Србија има претензије да уђе у Европску унију, па због тога мора своје законе хармонизовати са законима Уније. То је довело до тога да се и код нас поправи стање у нормативном погледу, само је проблем у примени тих норми.

Овде ће бити учињен покушај да се једном врстом компаративне анализе објасни каква је ситуација што се тиче правних прописа који се односе на приступачност Брајевог писма. Биће стављен

Сажетак

Право на приступачност Брајевог писма различито је у различитим земљама и контекстима, иако је реч о неotuђивом људском праву слепих. У тексту је дата компаративна анализа правних прописа и њихове примене у свету и у Србији у погледу права на приступачност Брајевог писма, са посебним нагласком на прописима Европске Уније. Дат је и преглед позитивних примера из земаља бивше Југославије.

Кључне речи: приступачност Брајевог писма, европски прописи о Брајевом писму, Србија и приступачност Брајевог писма, Брајево писмо у бившој Југославији.

акценат најпре на иностране правне прописе, јер су они и били модел за наше законодавство, које ће бити подробније размотрено, а сасвим кратко ће се апострофирати и неки позитивни примери из држава бивше Југославије.

Осврт на иностране правне прописе у вези приступачности Брајевог писма

Најпре ваља подсетити на општа правна документа која се тичу људских права свих, а у којима је регулисано да и слепима мора бити омогућено да им потребни текстови буду штампани Брајевим писмом.

Универзална декларација о људским правима организације Уједињених нација из 1948. године кровни је документ и представља извор за све касније прописе у области заштите људских права, какво је и право слепих на приступачност Брајевог писма. Ту је, после тога, и међународни акт о људским и грађанским правима и слободама и међународни акт о економским, социјалним и културним правима. Савет Европе је чланом 15 ревидиране Европске социјалне повеље, коју је у пролеће 2005. године потписала и тадашња државна заједница Србија и Црна Гора, предвидео да особе са инвалидитетом имају право на независност, социјалну интеграцију и учешће у животу друштвене заједнице. Тако нешто се наравно не може постићи без права слепих да имају потребне текстове на Брајевом писму.

Директива Европске уније о ауторским правима као пример наводи да слепа особа као и свака друга особа мора да купи књигу, али не треба да плати за то што ће се садржај те књиге одштампати Брајевим писмом.

Приметан напредак у нормативном регулисању наступио је 1993. године када су Уједињене нације усвојиле стандардна правила о изједначавању

могућности које се пружају инвалидима. Ту је обухваћена широка палета питања, а за нас је најзначајније правило број 5, тачка 6, које гласи:

„Државе треба да развијају стратегију, која ће информативне службе и документацију учинити доступном разним групама особа са инвалидитетом. Брајево писмо, снимљене траке, велика штампана слова и остале прикладне технологије треба користити како би се лицима са оштећеним видом омогућио приступ писаним информацијама и документацији”. Влада Србије је ова правила прихватила, али она немају обавезујућу снагу, већ само представљају препоруке.

Резолуција Савета Европске уније од 06. маја 2003. године о културној инфраструктури је у својој тачки 3 усмерена на побољшање и олакшање положаја особа са инвалидитетом. У њој се објашњава да образовање, култура, наука и уметност спадају у домен основних људских права, дакле припадају свим инвалидима и слепима. Нажалост, они имају многа ограничења и као потрошачи културних добара и као ствараоци културних вредности. Њихово право и интерес је да се укључе у културна збивања својих земаља. Каталози позоришта, музеја, археолошких налазишта морају им бити доступни на Брајевом писму или у другој њима одговарајућој доступној техници.

Немачки закон о равноправности инвалида је на веома добар начин нормативно регулисао права слепих да им Брајево писмо буде што приступачније. У параграфу 10 тога закона стоји:

„Писање одлука и штампаног материјала:

- 1) Носиоци државне власти у смислу параграфа 7, став 1, реченица 1, дужни су да при креирању писмених одлука, општих аката, државно-правних уговора и штампаног материјала, узму у

обзир и инвалидност. Слепи и слабовиди могу, на основу одредбе према ставу 2, посебно тражити да им се одлуке, државно-правни уговори и штампани материјал без додатних трошкова учине доступним и у за њих прихватљивом формату, уколико је то неопходно за очување њихових права у управном поступку.

- 2) Савезно Министарство унутрашњих послова одредбом, којој не треба сагласност Бундестага, одређује, у сагласности са Министарством за рад и социјални поредак, у којим приликама и на који начин ће се у ставу 1 наведени документи учинити доступним слепим и слабовидим особама”.

Најважнији правни документ за особе са инвалидитетом, па и слепе, на васцелом земљином шару, који је обавезујући за све државе потписнице које су га ратификовале, јесте конвенција Уједињених нација о заштити и промовисању права особа са инвалидитетом – усвојена 13. децембра 2006. године. Србија је потписала и конвенцију и опциони протокол, али их још није ратификовала.

У њој се у члану 9 каже:

„Приступачност:

1. Да би особама са инвалидитетом омогућиле да самостално живе и у потпуности учествују у свим аспектима живота, државе потписнице предузеће одговарајуће мере да особама са инвалидитетом, на основу једнакости са другима, осигурају приступ изграђеном окружењу, превозу, информацијама и комуникацијама, укључујући информацијске и комуникацијске технологије, као и другим услугама и погодностима намењеним јавности, како у урбаним тако и у руралним срединама. Ове мере, које ће укључивати идентификацију и уклањање препрека и баријера приступачности, између осталог ће се примењивати на: зграде, путеве,

превоз и друге унутрашње и спољне погоне и постројења, укључујући школе, стамбене објекте, медицинска здања и радна места;

2. Државе потписнице ће такође предузети одговарајуће мере како би:

(а) развиле, подстицале и надзирале примену минималних стандарда и смерница за приступачност зграда и услуга отворених за јавност, или намењених јавности;

(б) осигурале да приватна лица и предузетници који пружају услуге и погодности отворене за јавност, или намењене јавности, узму у обзир све аспекте приступачности за особе са инвалидитетом;

(в) обезбедиле натписе на Брајевом писму и у лако читљивом формату у зградама, објектима и погодностима отвореним за јавност, или намењеним јавности”.

У овој конвенцији информисању особа са инвалидитетом, па и слепих, посвећена је дужна пажња. У члану 21 стоји:

„Слобода мишљења и изражавања, приступ информацијама.

Државе потписнице предузеће све одговарајуће мере како би осигурале да особе са инвалидитетом могу да остваре слободу изражавања и мишљења, укључујући слободу тражења, примања и ширења информација и идеја на основама једнакости са другима кроз употребу гестовног језика, Брајевог писма и аугментативне и алтернативне комуникације, и кроз све друге приступачне начине, средства и формате по избору тих особа, укључујући:

(а) пружање особама са инвалидитетом информација намењених општој јавности на благовремен начин и без додатних трошкова по особе са инвалидитетом – у приступачним форматима

и технологијама примереним различитим врстама инвалидности;

(б) прихватање и олакшавање употребе гестовног језика, Брајевог писма и аугментативне и алтернативне комуникације, и свих других приступачних начина, средстава и формата по избору особа са инвалидитетом у службеним интеракцијама”.

Образовање је један од најважнијих сегмената у животу особа са инвалидитетом. У члану 24 Конвенције се између осталог каже:

„Државе потписнице ће предузети одговарајући мере како би осигурале да особе са инвалидитетом имају могућност да уче животне и вештине релевантне за социјални развој које су им неопходне, како би олакшале њихово пуно учешће у образовању и заједници на једнаким основама са осталима. Да би оствариле ово, државе потписнице ће:

(а) олакшати учење Брајевог и алтернативног писма, аугментативних и алтернативних начина, средстава и формата комуникације, вештине оријентације и мобилности, подршке особама у сличној ситуацији;

(б) осигурати да се образовање особа, а нарочито деце која су глува, слепа или слепоглува, врши на језицима и облицима комуникације који су најпримеренији, и у окружењу које осигурава максималан академски и друштвени развој.

4. да би помогле у гарантовању уживања овог права, државе потписнице предузеће одговарајуће мере за запошљавање наставног особља које је квалификовано да користи гестовни језик или Брајево писмо, укључујући наставнике који су и сами особе са инвалидитетом и радити на обуци стручњака и особља које ради на свим нивоима образовања. Такав тренинг и обука треба да обухвате подизање нивоа свести о инвалидности, употребу одговарајућих аугментативних и алтер-

нативних начина, средстава и формата комуникације, образовних техника и материјала ради подршке особама са инвалидитетом”.

Правни оквир приступачности Брајевог писма у Србији

Тежња Србије је да буде примљена у Европску унију, па сходно томе већ неколико година траје хармонизација нашег правног система са правним системом Европске Уније. Као и у наведеним иностраним прописима и у нашој земљи су усвојени многи закони који регулишу приступачност слепих за Брајево писмо. Најчешће области су информисање, општа приступачност, образовање, култура и друго. У члану 5, став 2, Закона о информисању стоји:

„Ради заштите интереса инвалида, хендикепираних лица и других лица са посебним потребама, Република, Аутономна покрајина, односно локална самоуправа обезбеђују део средстава или других услова за несметано коришћење права ових лица у јавном информисању, а посебно слободе примања идеја, информација и мишљења”.

Ово се свакако односи и на следеће и на могућност коју им овај закон пружа да им информације буду доступне и на Брајевом писму. У Закону о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом у члану 35, између осталог, стоји:

„Органи државне управе, територијалне аутономије и локалне самоуправе надлежни за послове културе и медија дужни су да предузму мере, с циљем да се особама са инвалидитетом учине приступачним информације и комуникације путем употребе одговарајућих технологија”.

И овде је прилично јасно да у одговарајуће технологије спада и штампање текстова на Брајевом

писму. И у стратегији за унапређивање положаја особа са инвалидитетом, коју је Влада Републике Србије усвојила 28. децембра 2006. године, посвећена је пажња њиховом информисању. Ту се између осталог каже:

„15.1 Подржати истраживања, развој, производњу и примену нових информационо-комуникацијских технологија у циљу боље приступачности и приступа информацијама и комуникацијама за особе са инвалидитетом”.

И образовање је у правном систему Србије покривено одговарајућим нормама, које се односе и на приступачност слепих за Брајево писмо. То је регулисано законима о основама система образовања и васпитања, о основној школи, о високом образовању, о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом и другим. У члану 59, тачка 13, Закона о високом образовању стоји:

„13) финансирање опреме и услова за студирање студената са хендикепом”.

У опрему за студирање и обезбеђивање услова за студирање свакако спада и омогућавање слепим студентима да имају текстове за студирање одштампане Брајевим писмом, што је дужан да обезбеди оснивач универзитета.

Образовању је посвећена дужна пажња и у стратегији за унапређивање положаја особа са инвалидитетом. Ту су скоро у потпуности преписана решења из Конвенције Уједињених нација о правима инвалида. Ево како је то стратегија регулисала:

„8.3 Омогућити заинтересованим групама и/или појединцима /појединкама примену алтернативних начина и средстава комуникације (Брајево писмо, гестовни језик), вештине оријентације, лингвистичког идентитета заједнице особа са оштећеним слухом.

8.4 Осигурати да се образовање особа, а нарочито деце која су глува, слепа или слепоглува врши на језицима и облицима комуникације који су најпримеренији и у окружењу које осигурава максималан академски и друштвени развој.

8.5 Предузети одговарајуће мере за едукацију или запошљавање наставног особља које течно користи гестовни језик или Брајево писмо, укључујући наставнике који су и сами особе са инвалидитетом”.

У овој стратегији је и култура обухваћена и регулисана на следећи начин:

„12.1 Обезбедити развој и примену свих техничких и технолошких формата у телевизијским програмима, филмовима, позоришним, спортским, туристичким и другим садржајима за несметано праћење од стране свих...

12.2 Обезбедити да културне, спортске и туристичке услуге постану доступне за особе са инвалидитетом”.

У Закону о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом је регулисана и несметана општа приступачност инвалидима, сходно већ поменутом члану 9 Конвенције Уједињених нација о правима инвалида. У члану 13 се каже:

„(1) Забрањена је дискриминација на основу инвалидности у погледу доступности услуга и приступа објектима у јавној употреби и јавним површинама.

(2) Под услугом, у смислу овог закона, сматра се свака услуга коју, уз накнаду или без ње, правно или физичко лице пружа у оквиру своје делатности, односно трајног занимања.

(3) Под објектима у јавној употреби, у смислу овог закона, сматрају се: објекти у области образовања, здравства, социјалне заштите, културе, спорта, туризма или објекти који се користе за заштиту животне средине, заштиту од елементарних непогода и слично.

(4) Под јавним површинама, у смислу овог закона, сматрају се: паркови, зелене површине, тргови, улице, пешачки прелази и друге јавне саобраћајнице и слично.

(5) Дискриминација на основу инвалидности у погледу доступности услуга нарочито обухвата:

1. одбијање пружања услуга особи са инвалидитетом, осим ако би пружање услуге угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица;

2. пружање услуге особи са инвалидитетом под другачијим и неповољнијим условима од оних под којима се услуга пружа другим корисницима, осим ако би пружање услуга под редовним условима угрозило живот или здравље особе са инвалидитетом или другог лица;

3. одбијање да се изврши техничка адаптација објекта неопходна да би се услуга пружила кориснику са инвалидитетом”.

Овде је реч о томе да у јавним објектима и слепима буду приступачне на Брајевом писму све релевантне информације — као што су у стамбеним зградама списак станара, лифтови који имају Брајеве ознаке за спратове, на вратима канцеларија управа, судова и свих других јавних објеката идентични Брајеви текстови, који су већ постављени на обичном писму — и друго.

Није томе тако давно када нас је све обрадовала вест да је Општински суд у Тузли својој слепој парничној

странци доставио првостепену пресуду на Брајевом писму. То је у складу са позитивним законодавством готово свих држава у Европи, али нисмо имали прилике да за тако нешто чујемо пре овог случаја. Екстензивним тумачењем члана 361 ст. 2 тачка 8 Закона о парничном поступку Србије може се рећи да би првостепена пресуда морала да падне због битне повреде одредаба парничног поступка ако странци која је слепа није омогућено да јој током поступка, целокупан предмет буде доступан на Брајевом писму. Поменута одредба гласи:

»8) ако је противно одредбама закона суд одбио захтев странке да у поступку слободно употребљава свој језик и писмо«.

Писмо слепих је Брајево писмо и они на њега имају апсолутно право и по наведеном пропису.

Постоји велико достигнуће у прописима Хрватске и Словеније, јер је преко њихових завода за здравствено осигурање, ученицима и студентима омогућено да бесплатно добију Брајеве бележнице. То им умногоме помаже у савладавању градива, али и у свакодневном животу.

Закључак

Наведени и сви други правни прописи су нормативно доста добро уобличени. За сада је велики проблем што се они спорадично, боље рећи недопустиво мало примењују. Фактичко стање је да нема довољно информативних публикација на Брајевом писму, нема довољно књига и уџбеника за ђаке и студенте, нема довољно Брајевих ознака на јавним објектима и нема довољно Брајевих каталога из области културе (позоришних, музејских, археолошких налазишта) и друго. Недавно смо на Брајевом писму добили ред вожње српских железница. То је хвале вредан подухват, али представља само изузетак који потврђује правило. Охрабрујуће је што побољшања

има, макар су она и брзине пужевиx корака. Савез слепих Србије се лавовски и до сада борио, па нема разлога да то и у будућности не чини. Резултат те борбе су, између осталог, и решења прихваћена у Закону о делатности у култури, где се каже да се подржавају посебни програми издавачке и библиотечке делатности за слепе и Правилник о обележавању лека, у коме стоји да име лека који се употребљава у хуманој медицини и чији је режим издавања на рецепт, на основу дозволе за стављање лека у промет, мора бити написано и Брајевом азбуком за слепа и слабовида лица. Нажалост још нисмо досегли тај ниво који постоји у неким земљама у којима су и упутства за коришћење лека одштампана Брајевим писмом, а не само име лека. Временом ће сигурно и код нас то доћи на ред.

Литература:

1. Татић Д. Увод у међународну конвенцију о правима особа са инвалидитетом, 2006. Београд.
2. Стандардна правила Организације Уједињених нација о једнаким могућностима која се пружају инвалидима. Доступно на веб адреси Центра за самостални живот инвалида Србије - www.cilsrbija.org
3. Европска конвенција о људским правима, 1996. Београд.
4. European Disability Forum (2003), *Why a Disability Discrimination Directive*, Доступно на веб адреси <http://www.edf-feeph.org>
5. Основни документи о људским правима, 1998. Београд.
6. «Закон о јавном информисању Србије», Службени гласник Републике Србије, бр. 43/2003.
7. «Закон о спречавању дискриминације особа са инвалидитетом» Службени гласник Републике Србије, бр 33/2006.
8. «Стратегија за унапређивање положаја особа са инвалидитетом», доступно на веб адреси www.srbija.gov.rs.
9. «Закон о високом образовању Србије», Службени гласник Републике Србије, бр. 76/2005.
10. «Закон о парничном поступку Србије», Службени гласник Републике Србије, бр.125/2004.
11. «Закон о делатностима од општег интереса у области културе», Службени гласник Републике Србије, бр. 49/1992.
12. «Правилник о садржају и начину обележавања спољњег и унутрашњег паковања лека и о садржају упутства за пацијента – корисника», Службени гласник Републике Србије, бр.27/2008 и 31/2008.
13. Немачки закони о правима инвалида – www.dbvs.org

Nenad Radenković, MA
The Braille Alphabet regarding the Availability Right

Abstract

The right to the availability of the Braille alphabet differs from one country to another, as well as from one context to another, although it is about an inalienable human right of the blind. In the text one presents a comparative analysis of the legal regulations and their application in the world and in Serbia regarding the right to the availability of the Braille alphabet, with a special emphasis to the European Union regulations. One also presents a survey of positive examples from the former Yugoslav countries.

Key words: availability of the Braille alphabet, European regulations regarding the Braille alphabet, Serbia and availability of the Braille alphabet, the Braille alphabet in the former Yugoslavia.

КА СВЕТСКОЈ ДИГИТАЛНОЈ БИБЛИОТЕЦИ ЗА ОСОБЕ С ПОТЕШКОЋАМА У ЧИТАЊУ

Мр Драгана Милуновић
Народна библиотека Србије, Београд

UDK 027.6-056.26:004(100)

Увод

Развој и унапређивање библиотекарства за особе с потешкоћама у читању,¹ као теорије и као праксе, у великој мери представља израз нужности која не потиче непосредно из специфичних потреба ове категорије читалаца. У савременом информатичком окружењу тај развој је често само пропратна последица глобалних друштвених промена, посебно у области комуникације и информационе технологије. Он је, дакле, умногоме условљен спољашњим факторима који, чак и ако посматрамо библиотекарство глобално, као дисциплину, не подразумевају увек и нужно постојање или поштовање аутономије библиотечких мотива и инхерентних фактора саморазвоја.

Сажетак

Иницијатива за оснивање светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању представља покушај стварања глобалног дигиталног фонда алтернативних формата публикација намењених особама са потешкоћама у читању. Рад представља основе овог пројекта, предности које особама са инвалидитетом пружају виртуелно обједињени извори и библиотечка грађа, као и нерешене проблеме и отворена питања на техничком, информатичком, социјалном и правном плану.

Кључне речи: слепи, слабовиди, особе с потешкоћама у читању, дигиталне библиотеке.

¹ У стручној библиотекарској терминологији у свету је све устаљенија пракса да се различите категорије корисника са инвалидитетом обухвате заједничким термином: особе с потешкоћама у читању.

Тако се током последње деценије појавио нови тип библиотека, тзв. дигиталне библиотеке, које све своје ресурсе процесуирају, чувају и дају на коришћење у дигиталном облику. Важан облик дигиталних библиотека представљају тзв. виртуелне библиотеке, које функционишу искључиво преко дигиталних мрежа, а које су посебно погодне за особе с потешкоћама у читању са становишта делокализације пријема информација. Дигитализација библиотечких колекција и услуга уклања потребу за постојањем локалних библиотека, па чак и за постојањем библиотеке као физичког јединства. Постојање глобалне електронске мреже, као и стални пораст библиотечког материјала у дигиталној форми, намећу умрежавање, односно мрежно повезивање библиотечких ресурса као логичку, али не и физичку целину. У питању је спонтани процес, који показује тенденцију да доведе до постепене агрегације све крупнијих локалних виртуелних библиотечких фондова, односно мрежа различитих земаља света у један јединствени глобални виртуелни фонд, који би обухватао и грађу и изворе намењене особама с потешкоћама у читању.

Тако глобални токови светског библиотекарства, које карактерише и тренд да се на широком плану и систематски приступи дигитализацији постојећих информација датих у аналогној форми, у великој мери утичу и на трендове системских решења у савременом библиотекарству за особе с потешкоћама у читању.

Иницијатива за оснивање светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању представља крупан корак, односно покушај стварања глобалног дигиталног фонда алтернативних формата публикација намењених особама са потешкоћама у читању.

Библиотека за светску заједницу особа с потешкоћама у читању (A Library for the World Community of Print Disabled Project): први кораци

Када су у питању специфичне потребе корисника библиотека с потешкоћама у читању, први кораци предузети су још 2004. године у Редмонду, Вашингтон, када је компанија Мајкрософт организовала расправу на тему прилагођавања електронских информација и савремених информатичких технологија потребама особа с потешкоћама у читању. Скупу под називом *Библиотеке за следеће и особе с потешкоћама у читању: ка дигиталној будућности* присуствовали су сви релевантни међународни фактори који се баве развијањем и унапређивањем библиотекарства за особе с потешкоћама у читању, из преко двадесет земаља света, међу којима и DAISY конзорцијум², Секција за следеће Међународне организације библиотечких удружења и институција, представници међународне заједнице издавача, представници W3C³ иницијативе за развој веб доступности, као и представници Уједињених нација и Светске здравствене организације. По први пут је расправљано о могућности да специјализоване библиотеке које пружају услуге особама с потешкоћама у читању, које су током деценија биле затворене најпре у локалне, а затим у националне оквире, коначно поприме и облике међународног организовања.

² DAISY (Digital Audio-based Information System) конзорцијум представља удружење непрофитних организација, најчешће националних библиотека за звучне књиге или националних конзорцијума ових библиотека. Састоји се од четрнаест пуноправних чланова, више од педесет пет придружених чланова и више од двадесет сарадника-пријатеља који су углавном профитне организације, међу којима и оне које развијају производњу и/или опрему и програме за репродукцију публикација у алтернативним форматима.

³ W3C – World Wide Web Consortium – Међународни конзорцијум који развија веб стандарде и смернице.

Након скупа у Редмонду, покренут је низ пројеката важних за развој библиотечких услуга намењених особама с потешкоћама у читању, међу којима су најзначајнији: *Комуникација и сарадња са издавачима, Ауторска права: дистрибуција изузетак на међународном нивоу, Препознавање и обезбеђивање средстава за оснивање глобалне библиотеке, Развијање заједничких збирки библиотечке грађе, Дељење ресурса и повратне информације о успешности пројекта, Интеграција у јавне библиотеке.*

Од 2004. године до данас идеја о оснивању светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању, нажалост, још увек није практично заживела. Међутим, DAISY конзорцијум, у сарадњи са Секцијом за слепе Међународне федерације библиотечких удружења и институција, осмислио је и разрадио пројекат под називом *Библиотека за светску заједницу особа с потешкоћама у читању* (A Library for the World Community of Print Disabled Project). Нацрт пројекта је завршен маја 2008. године, након скупа који су DAISY конзорцијум и Секција за слепе организовали у Загребу фебруара исте године, када је постигнут договор у вези са циљевима пројекта, начином организације, органима управљања и роковима за његову израду.

Структура пројекта светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању

Носиоци пројекта Светске библиотеке за особе с потешкоћама у читању су Секција за слепе Међународне федерације библиотечких удружења и институција и DAISY конзорцијум. Ова удружења именовала су управљачко тело пројекта које чине: управни одбор (састављен од осам представника – по четири представника Секције за слепе и DAISY конзорцијума), независни председник и руководилац пројекта. Извршни органи пројекта су четири пројектна тима,

од којих је сваки задужен за руковођење једним од четири основна сегмента рада на изградњи светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању, утврђених пројектом: тим за развој пословног модела глобалне библиотеке, тим за откривање и приступ информацијама, тим за развој и размену колекција и тим за развој сарадње међу институцијама. Оваква организација оперативног дела пројекта проистекла је из четири стратешка принципа који дефинишу:

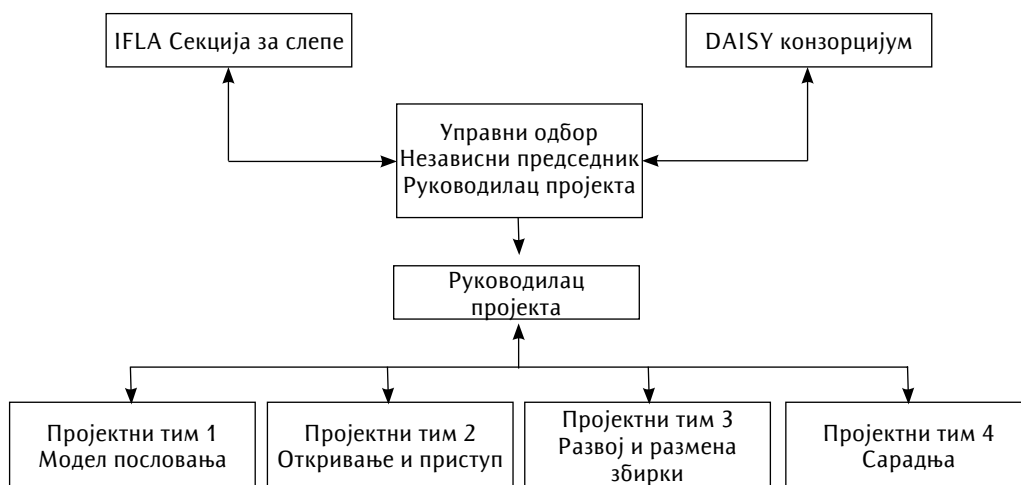
1. пословни модел глобалне библиотеке
2. откривање и приступ: питања крајњих корисника
3. развијање могућности међусобног дељења збирки библиотечке грађе и њихову размену
4. развијање и унапређивање сарадње.

Сваки од пројектних тимова има јасно дефинисану улогу и задатке које обавља.

Пројектни тим 1. *Пословни модел глобалне библиотеке* – дефинише механизам финансирања пројекта, механизме успостављања комуникације између свих сарадника, бави се маркетиншким и питањима пројектног менаџмента. С обзиром да све појединачне организације које су партнери у пројекту имају различит начин финансирања и различите моделе пословања, задатак овог пројектног тима представља темељну претпоставку функционисања читавог пројекта.

Пројектни тим 2. *Откривање и приступ: питања крајњих корисника* – има задатак да препозна и истражи опције за најделотворнији, најбржи и најекономичнији приступ крајњем кориснику.

Пројектни тим 3. *Развијање могућности међусобног дељења збирки библиотечке грађе и њихова размена* – има задатак да истражи могућности за развој ин-

Слика 1. Организациона схема пројекта

фраструктуре која подржава приступ електронским информацијама, као и могућности дељења садржаја појединачних колекција библиотеке грађе.

Пројектни тим 4. *Развијање сарадње* – заснива се на укључивању шире заједнице у партнерство у светској дигиталној библиотеци за особе с потешкоћама у читању.

Главни спонзор пројекта је *Australia Vision, blideness and law vision services*, једна од организација која се бави развојем и унапређивањем услуга намењених корисницима с потешкоћама у читању и чијем представнику је поверена одговорност руководиоца пројекта светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању.

Као рок за реализацију пројекта одређен је јуни 2012. године, а његова реализација одвија се у пет фаза:

Фаза 1, која је окончана јуна 2009. године, подразумева утврђивање предмета и метода истраживања; дефинисање плана рада у вези са питањима интерфејса за претраживање, ауторских права, структуре каталога, протокола међународне размене, прикупљања повратних информација од корисника током фазе тестирања и инфраструктуре онлајн испоруке информација.

Фаза 2, предвиђена за реализацију до јуна 2010. године, подразумева изградњу иницијалног дизајна веб презентације, имплементацију и почетак периода тестирања.

Фаза 3, предвиђена за реализацију до јуна 2011, подразумева изградњу, тестирање и редеофинисање техничких система, као и увођење могућности преузимања минималне количине садржаја.

Фаза 4, предвиђена за реализацију до децембра 2011. године, подразумева званично пуштање у рад веб сервиса светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању.

Фаза 5, предвиђена за реализацију до јуна 2012. године, подразумева преглед читавог система и редефинисање свих спорних питања и откривених недостатака.

Добробит за кориснике

Оснивањем светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању постигао би се низ значајних предности за ову категорију корисника као што су:

Могућност узајамног коришћења дигиталних збирки које су тренутно децентрализоване и расцепкане, а услед тога и мање доступне. Најважнија предност оснивања светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању огледа се у битно олакшаном и поједностављеном приступу библиотечким фондовима. С обзиром да је оно што је виртуелно дато у микро форми (као организација електрона), и постоји само као информациони потенцијал за производње актуелног /макро (библиотечког) материјала/ који може и да (опет виртуелно) репрезентује, оно је и најдејственије (најекономичније, најбрже, најлакше, најсвестраније, најмање захтевно), због чега пред њим лежи будућност. Теоријски, постојање само једног примерка електронске публикације (у овом случају публикације у алтернативном, DAISY формату) у погледу коришћења потенцијално може да опслужи читаву планету;

Могућност координиране и планске дигитализације библиотечког материјала, која би довела до развоја међународног инвентара библиотечких извора и омогућила константан увид у текућу продукцију библиотечке грађе за особе с потешкоћама у читању;

Могућност изградње и одржавања узајамног каталога алтернативне библиотечке грађе на глобалном нивоу;

Могућност развијања глобалне сарадње са издавачима;

Могућност развијања сарадње са јавним библиотекама чиме би се у великој мери допринело превазилажењу процеса сегрегације и изједначавању могућности особа с потешкоћама у читању да узимају учешћа у активностима које организују јавне библиотеке;

Могућност развијања сарадње са различитим организацијама које учествују у стварању глобалних библиотека, као што су Google или Yahoo;

Могућност развоја и стандардизације диверзификованих специјализованих алтернативних формата који су представљали велику препреку међубиблиотечким позајмицама, нарочито на међународном нивоу;⁴

Могућност удруживања и прераспоређивања финансијских средстава неопходних за развој дигиталних збирки и набавку опреме за дигитализацију, као и заједничко лобирање у вези са ширењем свести о томе да проблем доступности литературе и информација особама с потешкоћама у читању надилази институцију милосрдне службе и представља државну бригу и јавну одговорност;

Могућност неслућеног проширивања круга корисника;

Могућност заједничког планирања укупног будућег развоја;

⁴ Најраспрострањенији алтернативни формат публикација тренутно је тзв. дигитално доступни информациони систем (DAISY), формат који дели текст на комаде и користи програм за читање са екрана како би се речи читале са рачунарског екрана. DAISY књига се може представити као сет дигиталних датотека и удружен с рачунарским програмима DAISY систем омогућава корисницима да скенирају књиге, које им се потом читају синтетизованим или снимљеним људским гласом. Корисник је у могућности да подеси брзину којом ће текст бити прочитан, да ставља ознаке у књизи и да се притиском на дугме креће напред-назад кроз поглавља.

Могућност широке, интензивне и систематске размене искустава и проблема у овој области библиотекарства и међусобне сарадње и удруживања библиотечких стручњака;

Могућност интензивирања развоја технологије која утиче не само на повећавање доступности информација, већ доприноси и повећању самодовољности корисника: одмењује се радна снага библиотечких радника и омогућава се приступ подацима и када је корисник потпуно сам. То, са друге стране, значи и изједначавање особа са инвалидитетом у коришћењу публикација са обичним корисницима: успостављање односа корисник–публикација без посредника који треба да надоместе инвалидитет корисника.

Оснивање и развијање светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању у знатној мери би допринело и смањивању јаза између развијених и неразвијених земаља у количини доступног материјала намењеног овој категорији корисника. Наиме, многе неразвијене земље и земље у развоју немају могућности стицања значајније користи од техничког и технолошког напретка чији је развој нужно везан за развијеније и богатије државе. Када је у питању област библиотекарства за особе с потешкоћама у читању, развој веба за сада још увек пружа само маргиналну корист.

У техничком смислу, најважније што ће се постићи овим пројектом су значајно увећане могућности представљања електронског штампаног текста коришћењем посебних интерфејса који омогућавају његову конверзију у неки други медијум (дигитални DAISY), приступачнији овој категорији корисника.

Неки проблеми

Уважавајући чињеницу да ће се пројектом светске дигиталне библиотеке за особе са потешкоћама у читању створити хардверски, софтверски и комуни-

кациони предуслови за стварање дигиталне мреже извора у DAISY формату и ти извори виртуелно објединити, постоји низ проблема који представљају општу препреку широке доступности електронских информација корисницима с потешкоћама у читању.

Процес заштите издавачких и ауторских права је веома важан социјални и економски фактор регулације (редуктиван и успоравајући) развоја сектора производње и дисеминације информација у дигиталном облику.

Такође, неки проблеми, као нпр. проблем графичког приказивања (непокретних и покретних слика, рељефа, рукописа) за слепе дигитализацијом, још увек нису решени на задовољавајући начин, и велико је питање да ли ће уопште бити. Такође се многе естетске и компоненте од историјског значаја садржане у оригиналним аналогним документима не могу пренети у алтернативне формате (аналогне и/или дигиталне).

Технолошко описмењавање особа с потешкоћама у читању је фактор од пресудног значаја за остваривање наведених предуслова који води њиховој коначној реализацији, а у којем библиотеке могу да имају значајну улогу. Једнака доступност у неким случајевима, односно сегментима пружања библиотечких услуга, може се остварити на разуман начин само уз коришћење помоћи других људи (пре свега библиотечног особља).

Поред тога, особама с потешкоћама у читању потребно је обезбедити не само доступност публикација, већ и свега онога што претходи могућности да им се приступи, односно хардвера и хардверских периферија. Корисници са потешкоћама у читању морају бити изједначени са особама без инвалидитета како у погледу могућности и права на доступну форму презентације информација тако и у погледу мо-

гућности поседовања, односно набавке одређених уређаја, апарата и програма за њихово коришћење, у чему је значајна улога државе и прописа које она доноси, али и посредничка улога библиотека.

Закључак

Оснивање светске дигиталне библиотеке за особе с потешкоћама у читању је у основи ограничен пројекат, базиран на једном стандарду алтернативних формата намењеног пре свега слепима. Ради се о звучним књигама које су израђене у DAISY формату или у њега конвертоване. Постоје и други алтернативни формати за ову категорију лица које овај систем неће обухватити. Сем тога, постоји потреба да светска дигитална библиотека обухвати и литературу на алтернативним форматима намењеним особама са оштећењем слуха (посебно публикације на језику симбола), тј. да се постепено дође до светске дигиталне библиотеке за особе са свим облицима инвалидитета.

Овај први корак је ипак веома значајан и представља изузетан допринос глобалним напорима, пре свега најразвијенијих земаља света, да се особама са оштећењем вида, односно потешкоћама у читању, олакша приступ библиотечком материјалу. Међутим, количина доступног материјала неће самим тим бити увећана. Биће увећана само могућност приступа постојећој грађи на поменутим алтернативним форматима. Много реалистичније од убрзане производње скупе грађе у алтернативним форматима на многобројним језицима малих и сиромашних нација је учење страних језика инвалидних особа које припадају тим нацијама, како би у скорој будућности могле да користе богату грађу на најважнијим светским језицима.

Развојем овог и сличних пројеката улога специјализованих, па и јавних библиотека које пружају услуге

особама с потешкоћама у читању све више ће губити на значају, јер ће се путем глобалне мреже са било које локације моћи приступити свим расположивим каталозима и он-лајн фондовима.

Исто тако, унапређујући доступност збирки за кориснике са инвалидитетом, дигиталне библиотеке истовремено битно угрожавају улогу библиотеке као места социјалне интеракције и социјализације ове категорије корисника. Задатак библиотекара као личности која активно и непосредно сарађује са корисником се све више своди на његово задужење за невидљиву информатичку припрему информација, што доприноси развоју процеса узајамног отуђења смањивањем обима личне комуникације са корисницима. Када су у питању лица са инвалидитетом, то представља изразито неповољан аспект.

Литература:

1. Improving Library Service to People with Disabilities. Oxford, Chandos Publishing 2007.
2. Axtell, Robert, McDermont, Robert, Moodie, Michael. An International Union Catalogue of Special Format Materials for the Blind. IFLA General Conference and Council Meeting, 138, Barcelona, 1993.
3. Imanova, K. B.. Assisting Library and Bibliographic Services to the Blind and Vision Impaired. 57th IFLA General Conference, Moscow, USSR, 18–24 August 1991, Booklet 3
4. Kawamura, Hiroshi, International Cooperation on Library Services to the Visually Handicapped: outcome of the Asian Seminar. IFLA General Conference and Council Meeting, 157, New Delhi, 1993.

Драјана Милуновић

5. Library Services for the Blind and Physically Handicapped: an International Approach. Saur, K. G., ed. München [etc.] : Frank Kurt Cylke, 1979.
6. http://www.daisy.org/projects/global-library/Global_Library_Project_Plan.doc (juli 2009).

Dragana Milunović, MA
Toward the World Digital Library for Persons with Reading Difficulties

Abstract

The initiative concerning the establishing of the world digital library for the persons with reading problems is an attempt of creating a global digital fund of alternative formats of publications intended for the persons with reading problems. One presents in this work the foundations of the project, the advantages given to the invalid persons by the virtually united sources and library materials, as well as the unsolved problems and open questions in the technical, information, social and legal field.

Key words: blind persons, low vision persons, print disabled, digital library.

ULOGA I AKTIVNOSTI IFLA SEKCIJE BIBLIOTEKA ZA SLEPE

Helen Brezier

UDK 027.6-056.262:028(100)
026/027:061.2(100)(062)

Sažetak

Svrha ovog rada je da iznese na videlo neke probleme na koje slepe i osobe sa poteškoćama u čitanju nailaze u vezi sa čitanjem, i da objasni kako postojeća situacija utiče na zadatke bibliotekâ za slepe. U nastavku su prikazani struktura i zadaci Međunarodne federacije bibliotečkih udruženja i institucija i njene Sekcije biblioteka za slepe, i detaljnije razmotreni izazovi sa kojima se se Sekcija suočava, kao i njeni dugoročni ciljevi i aktivnosti koji su sadržani u najnovijem strateškom planu.

Ključne reči: IFLA – Sekcija biblioteka za slepe, biblioteke za slepe, osobe s poteškoćama u čitanju, alternativni formati izvora informacija, Konzorcijum DAISY.

Uvod

Problemi sa kojima se sreću slepi, i čitaoci sa poteškoćama u čitanju

U svetu ima 161 milion slepih i slabovidnih ljudi (Svetska zdravstvena organizacija, 2004.) kojima je pristup knjigama i informacijama potreban zbog istih razloga kao osobama koje vide: za učenje tokom čitavog života, za rad, u slobodno vreme, i da bi imali ravnopravnu ulogu u društvu. Njima treba pribrojati i mnoge druge, čiji vid nije oštećen ali imaju poteškoća u čitanju zbog fizičkih ili mentalnih nedostataka, koji bi imali koristi od knjiga i informacija u odgovarajućim formatima.

Međutim, 95 odsto knjiga u svetu nikad ne postane dostupno u formatima koje mogu čitati osobe s poteškoćama u čitanju, kao što je Brajevo pismo, štampa krupnim slovima, ili analogni, odnosno digitalni audio snimci.¹ Takva situacija preovlađuje u svim zemljama, od najsiriromašnijih do najbogatijih. Ne zna

se tačno do koje mere postojeća ponuda zadovoljava potrebe korisnika, ali to svakako nije pravično. Sasvim prosto, to znači da čitaoci sa poteškoćama u čitanju nemaju čitalački izbor koji odgovara stremljenjima Međunarodne asocijacije bibliotečkih udruženja i institucija (IFLA) da promoviše neograničeni pristup informacijama. Problem delimično može da se pripiše ceni pretvaranja štampanih publikacija u odgovarajuće formate, koja je još velika uprkos stalnom tehničkom napretku. Takođe, zakoni o autorskim i srodnim pravima ograničavaju zajedničko korišćenje izvora informacija.

Razvitak Interneta, tokom poslednje decenije, otvorio je nove mogućnosti dostavljanja informacija osobama s poteškoćama u čitanju, istovremeno kad i ljudima koji vide. Ali rezultati istraživanja koje je 2004. objavila britanska Komisija za prava osoba s invaliditetom pokazuju da 81 odsto Internet prezentacija ne zadovoljava ni osnovne standarde dostupnosti. Osobe s poteškoćama u čitanju takođe zaostaju za drugima kada je reč o korišćenju računara. Potrebna dodatna tehnologija obično iziskuje trošak koji je jednak ceni samog računara.

Osobe s poteškoćama u čitanju su na ogromnom gubitku zato što im nedostaje pristup knjigama i informacijama, a da bi stvari bile još gore digitalni jaz pretili da pogorša situaciju do krajnjih granica. U rešavanju ove nepravedne situacije veliku ulogu mogu imati biblioteke, kako opšte tako i specijalne.

Biblioteke za slepe

Teško je govoriti uopšteno o korenima i evoluciji biblioteka za slepe, zato što se okolnosti razlikuju od zemlje do zemlje. Radovi koji su objavljeni u ovom časopisu i predstavljeni na IFLA konferencijama pokazuju da postoji mnogo različitih modela upravljanja bibliotekama za slepe i njihovog finansiranja.

U nekim zemljama, na primer u Velikoj Britaniji i Kanadi, još u 19. veku specijalne biblioteke za slepe osnivali su privatni dobrotvori, i one do danas rade kao dobrotvorne ustanove ili volonterske organizacije. U nekim delovima Afrike i Azije biblioteke za slepe su osnovali misionari. U drugim zemljama izrasle su iz rehabilitacionih centara.

U Sjedinjenim Američkim Državama, vlada je preuzela odgovornost za obuku i obrazovanje slepih, a još 1931. doneti su zakoni koji obezbeđuju ravnopravne usluge javnih biblioteka, uz pomoć Nacionalne bibliotečke službe za slepe i osobe sa fizičkim hendikepom. (o ovome se može više saznati u radu Frenka Kurta Sajlka /Frank Kurt Cylke/ i kolega, u ovom broju časopisa). U Švedskoj su, takođe, bibliotečke usluge namenjene slepima garantovane zakonom: postoji posebna Biblioteka zvučnih, i knjiga na Brajevom pismu (TPB), ali je ona uklopljena u postojeće bibliotečke ustanove koje finansira država, kao deo sistema javnih biblioteka. U nekim zemljama, kao što je Južnoafrička Republika, postoje slični modeli i biblioteka za slepe je deo nacionalne bibliotečke službe.

U bilo kojim političkim uslovima biblioteke za slepe su jedinstvene organizacije, jer one ne pružaju samo bibliotečko-informacione usluge i obavljaju uobičajene stručne poslove nego su često odgovorne i za objavljivanje knjiga, koje će ponuditi svojim korisnicima u odgovarajućim formatima. Da nema te aktivnosti njihove zbirke bile bi veoma skromne, jer je u većini zemalja komercijalno tržište za te formate malo.

Najčešće, u svakoj zemlji postoji jedna specijalna biblioteka za slepe, ponekad ima nekoliko takvih biblioteka specijalizovanih za snabdevanje knjigama u različitim pogodnim formatima, ili za zadovoljavanje potreba različitih grupa korisnika (deca, učenici, i tako dalje). U svakom slučaju njihov broj je ograničen, jer je

preko određene granice neekonomično da se formiraju i održavaju zbirke za populaciju koja je relativno mala i prostorno raštrkana. Pretvaranje štampane građe u odgovarajuće formate zahteva veoma specijalizovanu opremu i znanja, zato je obično skopčano sa manjim troškovima da se tim uslugama upravlja iz jednog centra.

Biblioteke za slepe moraju da razmotre najbolje načine pružanja usluga grupi korisnika koja je udaljena i prostorno razbacana: kako da im pomažu na daljinu u izboru knjiga i informacija; i kako da im pruže podršku i osećanje pripadnosti društvenoj zajednici kakvo u svojoj javnoj biblioteci imaju osobe koje vide. Da bi ostvarile ove funkcije specijalne biblioteke, u većoj ili manjoj meri, sarađuju sa bibliotечkim službama za široku publiku, kao što su javne i biblioteke iz sektora obrazovanja. U jednom savršenom svetu neko bi rekao da te biblioteke treba da zadovoljavaju potrebe svih potencijalnih korisnika. Zaista, obično se od javnih biblioteka očekuje da zadovolje potrebe svih pripadnika zajednice uvažavajući principe društvene uključenosti, ali stvarnost mnogih zemalja daleko je od ostvarivanja tog ideala.

Može se prigovoriti da je postojanje zasebnih biblioteka za slepe neka vrsta izdvajanja i da je u stvari nepotrebno. Verovatno je tehnološki i ekonomski moguće da izdavači i drugi informacioni posrednici opšteg tipa, kao što su javne biblioteke, pružaju sveobuhvatne usluge svim članovima društvene zajednice. Na Godišnjoj konferenciji IFLA-e u Glazgovu, 2002, Sekcija biblioteka za slepe bila je domaćin rasprave pokrenute stavom da je postojanje posebnih biblioteka za slepe jedan oblik cenzure. Argumenti su pljuštali s obe strane. Na kraju, stav većine je bio da idealni svet, koji uključuje sve, još ne postoji – i da specijalne biblioteke za slepe još imaju veoma korisnu funkciju. U praksi, načini saradnje biblioteka za slepe i javnih biblioteka mogu biti veoma različiti.

Prezentacije na nedavnoj Konferenciji IFLA-e sa Trinidada i Tobaga, iz Kanade, Velike Britanije, Švedske, Koreje i Vijetnama pokazale su razne vrste odnosa koji postoje, u rasponu od dobrovoljnog partnerstva u povremenim projektima do potpune integracije koju omogućava državno finansiranje.

U prošlosti su biblioteke za slepe prirodno bile sklone da se usredsrede na potrebe slepih ljudi. Tokom godina sve više su uviđale da njihova znanja i ponuda mogu biti podjednako korisni osobama sa drugim vrstama poteškoća u čitanju. U nekim slučajevima se to očituje u njihovim nazivima – Nacionalna bibliotечka služba za slepe, i osobe sa invaliditetom u Sjedinjenim Američkim Državama i Biblioteka zvučnih, i knjiga na Brajevom pismu u Švedskoj. Pasusi koji slede prikazaće kako IFLA i Sekcija biblioteka za slepe pokušavaju da reše pitanja o kojima je prethodno bilo reči.

Međunarodna federacija bibliotечkih udruženja i institucija

Da bi se sagledale okolnosti i sredina u kojima se odvija rad Sekcije biblioteka za slepe, prvo ćemo prikazati ciljeve njenog nadređenog tela, Međunarodne federacije bibliotечkih udruženja i institucija, poznate pod nazivom IFLA. IFLA je vodeće međunarodno telo koje predstavlja interese bibliotечko-informacionih službi i njihovih korisnika. Ona je glas bibliotечko-informacione struke na svetskom nivou, nezavisna, međunarodna, nevladina i neprofitna organizacija. Njeni ciljevi su:

- da promoviše visoke standarde obezbeđivanja i pružanja bibliotечko-informacionih usluga;
- da podstakne najšire zasnovano razumevanje vrednosti dobrih bibliotечko-informacionih usluga; i
- da zastupa interese svojih članova širom sveta.

U ostvarivanju ovih ciljeva IFLA se suštinski oslanja na četiri osnovne vrednosti:

- prihvatanje principa slobode pristupa informacijama, idejama, i delima ljudskog duha, kao i slobode izražavanja formulisane u članu 19 Univerzalne deklaracije o ljudskim pravima;
- uverenje da je ljudima, društvenim zajednicama i organizacijama potreban opšti i ravnopravan pristup informacijama, idejama i delima ljudskog duha zarad njihove društvene, obrazovne, kulturne, demokratske i ekonomske dobrobiti;
- ubeđenje da pružanje veoma kvalitetnih bibliotečko-informacionih usluga pomaže da taj pristup bude zagarantovan;
- dosledno opredeljenje da se svim članovima omogući da se uključe u aktivnosti Federacije i da od toga imaju dobrobiti, bez obzira na svoje državljanstvo, invalidnost, etničko poreklo, rod, geografsku lokaciju, jezik, politička uverenja, rasu ili religiju.

Pored toga, u Deklaraciji iz Glazgova² iz 2002, IFLA je izjavila da mogućnost pristupa i izražavanja informacija bez ikakvih ograničenja smatra osnovnim ljudskim pravom. IFLA je stala iza toga da je opredeljenje za intelektualne slobode osnovna obaveza bibliotečko-informacione struke u celom svetu. IFLA je posebno istakla da:

- Bibliotečko-informacione službe pružaju pristup informacijama, idejama i delima ljudskog duha na svim medijumima i bez obzira na fizičke granice. One služe kao kapija do znanja, ideja i kulture, pružajući neophodnu podršku za nezavisno odlučivanje, kulturni razvitak, istraživanje i učenje tokom čitavog života, kako pojedincima tako i grupama.

- Bibliotečko-informacione službe doprinose napretku i održavanju intelektualnih sloboda i pomažu čuvanje demokratskih vrednosti i univerzalnih građanskih prava...
- Bibliotečko-informacione službe će nabavljati, čuvati i davati na korišćenje najraznovrsniji spektar građe, što odražava pluralizam i raznolikost društva.
- Bibliotečko-informacione službe će svu građu, opremu, prostore i usluge učiniti podjednako dostupnim svim korisnicima. Neće biti diskriminacije zbog bilo kog razloga, na primer zbog rase, državljanstva ili etničkog porekla, roda ili seksualnog opredeljenja, uzrasta, invalidnosti, verskih ili političkih ubeđenja.³

U Deklaraciji iz Glazgova IFLA je apelovala na bibliotečko-informacione službe i zaposlene u njima da podrže i promovišu principe intelektualne slobode i da se pobrinu da pristup informacijama bude bez ograničavanja.

IFLA takođe podržava niz stručnih prioriteta:

- (a) podržava ulogu bibliotekâ u društvu,
- (b) odbranu principa slobode informacija,
- (v) poboljšanje pismenosti, kulture čitanja i učenja tokom čitavog života,
- (g) obezbeđenje pristupa informacijama bez ograničavanja,
- (d) usklađivanje autorskih i srodnih prava sa potrebama korisnika,
- (đ) unapređivanje mehanizama zajedničkog korišćenja izvora,
- (e) očuvanje našeg duhovnog nasleđa,
- (ž) izgrađivanje bibliotečkih stručnjaka,
- (z) promovisanje standarda, smernica i primera prakse za ugled,

- (i) logističku podršku bibliotečkim udruženjima,
- (j) predstavljanje biblioteka na tržištu novih tehnologija.

Iz ovih različitih, jasno opredeljenih izjava IFLA-e vidi se da ona snažno podržava ravnopravan pristup informacijama, što je izuzetno važno za ljude koji su slepi ili imaju poteškoća u čitanju, i za biblioteke koje im pružaju usluge.

Kao što upućuje naziv, članstvo IFLA-e se pretežno sastoji od organizacija. U vreme pisanja ovog teksta, ona ima 1.700 članova. Oni se angažuju u Federaciji većinom volonterski, u programu osnovnih aktivnosti, ili u aktivnostima odeljaka i sekcija koje su organizovane geografski ili po užestručnim oblastima bibliotekarstva. IFLA organizuje godišnji Svetski biblioteko-informacioni kongres¹ i ima razvijenu izdavačku delatnost.

Iscrpne informacije o IFLA-i i njenim zvaničnim dokumentima nalaze se na adresi <http://www.ifla.org>.

IFLA Sekcija biblioteka za slepe

Sekcija biblioteka za slepe je jedna od četrdeset sedam Sekcija IFLA-e, i članica je Trećeg odeljaka koji predstavlja biblioteke namenjene širokoj publici. Utoliko je ona dobro pozicionirana da prati aktuelna dostignuća i da se uključuje u saradničke aktivnosti u oblasti biblioteko-informacionog rada javnih biblioteka, biblioteka za decu, biblioteka namenjenih osobama s invaliditetom, i tako dalje.

U stručnom izveštaju "Biblioteke za slepe u informacionom dobu"⁴ opisani su počeci Sekcije, koja je

nastala 1978. kao Radna grupa, dobila status Okruglog stola 1979, i konačno punopravan status Sekcije 1983. godine. Potekla je iz IFLA-ine Sekcije bolničkih biblioteka – jer je postojala očigledna potreba za stručnom obukom zaposlenih u bibliotekama za slepe i želja da se razmenjuju informacije i razvijaju standardi. U svoje vreme, Radna grupa je naznačila pitanja:

- potrebe za međunarodnim popisom izvora informacija koji su dostupni slepim osobama;
- identifikovanja i standardizovanje formata u kojima se ti izvori izrađuju;
- potrebe za delotvornim sistemom međunarodne razmene; i
- koordiniranog pristupa korišćenju tehnologije.

Iako su se za poslednjih dvadeset godina okolnosti značajno izmenile – naročito zbog novih tehnoloških mogućnosti – zanimljivo je primetiti da su sva ova pitanja i danas važna i da se sadrže u strateškom planu Sekcije.

Pri poslednjem brojanju (2005.) Sekcija je imala sedamdeset devet članova iz četrdeset jedne zemlje, uključujući specijalne biblioteke za slepe, biblioteke za široku publiku i bibliotečke organizacije iz celog sveta. Članovi IFLA-e mogu da se učlane besplatno u dve sekcije, a ostali uz relativno malu članarinu, tako da je za neke članove Sekcije to primarno interesovanje, a za neke jedno od mnogih.

Članovi Sekcije većinom dolaze iz Evrope, Severne Amerike i drugih razvijenih delova sveta. Najviše ih je iz Holandije, Japana, Kanade, Danske, Španije i Francuske. Ova slika donekle pokazuje broj značajnih bibliotekskih organizacija za slepe u tim zemljama, ali otkriva i malu zastupljenost organizacija iz zemalja u razvoju. Dugoročni cilj Sekcije, naveden u strateškom

¹ World Library and Information Congress (WLIC) (*prim. prev.*)

planu, je da se ona aktivnije promoviše da bi privukla nove članove. Sekcija takođe smatra vrednim da proširi svoju vizuru preko granica potreba slepih osoba, da bi obuhvatila i potrebe svih kojima su potrebni specifični uslovi pristupa bibliotečkim uslugama. Članovi Sekcije biblioteka za slepe veruju da slepe i osobe sa poteškoćama u čitanju treba da imaju pristup istim knjigama i informacijama, u isto vreme i po istoj ceni kao svako drugi. Najopštiji zadatak Sekcije je da podstakne uvođenje i razvijanje bibliotečkih usluga koje su potpuno dostupne osobama s poteškoćama u čitanju.

Kao svim sekcijama IFLA-e, i Sekcijom biblioteka za slepe rukovodi Stalna komisija sastavljena od najviše dvadeset izabраних članova. Predvodi je predsednik, kojem pomažu sekretar/blagajnik i osoba zadužena za informisanje. Na svim ovim mestima nalaze se volonteri, čiji rad finansiraju i podržavaju organizacije u kojima su zaposleni. Oni ne dobijaju nikakvu naknadu za troškove rada za IFLA-u, koji obavljaju pored osnovnog posla. Sekcija je veoma zahvalna organizacijama i pojedincima koji na ovaj način godinama daju svoj doprinos njenim aktivnostima; tačnije, bez njih ona ne bi mogla postići toliko koliko je postigla. Sama Sekcija dobija od IFLA-e samo oko 300 eura godišnje za administrativne poslove, i povremene novčane poklone za projekte.

U vreme pisanja ovog rada Stalna komisija ima osamnaest članova koji predstavljaju biblioteke za slepe, ili srodne organizacije, iz četrnaest zemalja: Francuske (2), Nemačke (1), Holandije (1), Švedske (1), Danske (1), Finske (1), Rusije (2), Velike Britanije (2), Republike Irske (1), Južnoafričke Republike (1), Kanade (1), Sjedinjenih Američkih Država (2), Republike Koreje (1) i Japana (1). Kao što otkriva ova analiza, postoje delovi sveta i određeni interesi – kao što su interesi zemalja u razvoju – koji nisu dovoljno zastupljeni, ili nisu zastupljeni uopšte. Neophodnost

plaćanja članstva u IFLA-i i finansiranja prisustva na sastancima i konferencijama predstavlja prepreku za mnoge organizacije u zemljama u razvoju, ali i u nekim razvijenim zemljama. To sprečava obimnije zajedničko korišćenje resursa i učešće u aktivnostima.

Stalna komisija je zadužena da izrađuje i primenjuje strateški plan Sekcije,⁵ čija se realizacija prati dva puta godišnje i koji se obnavlja svake dve godine, tako da prati politiku IFLA-e. Dugoročni ciljevi Sekcije su:

- da sarađuje sa partnerskim organizacijama na osnivanju svetske biblioteke za osobe sa poteškoćama u čitanju;
- da uspostavi i podrži smernice i primere prakse za ugled namenjene bibliotečko-informacionim službama za osobe o kojima je reč;
- da u javnosti promoviše i zagovara bibliotečke usluge za osobe s poteškoćama u čitanju; i
- da podstiče obuku i kontinuirano stručno usavršavanje zaposlenih u bibliotekama koji pružaju usluge osobama s poteškoćama u čitanju.

Može se jasno videti da su načelni zadaci i dugoročni ciljevi Sekcije ne samo saobraženi sa stremljenjima, vrednostima i stručnim prioritetima IFLA-e i konkretnim ciljevima Deklaracije iz Glazgova, nego ih i aktivno podržavaju.

Glavna pažnja Sekcije usmerena je na prioritete IFLA-e pod (v) Odbrana principa slobode informacija, (g) Pобољшanje pismenosti, kulture čitanja i učenja tokom čitavog života, (d) Obezbeđenje pristupa informacijama, bez ograničavanja, (đ) Usklađivanje autorskih i srodnih prava sa potrebama korisnika, (e) Unapređivanje mehanizama zajedničkog korišćenja izvora, (i) Promovisanje standarda, smernica i primera prakse za ugled i (k) Predstavljanje biblioteka na tržištu novih tehnologija.

Dugoročni ciljevi Sekcije ostvaruju se kroz plan aktivnosti i različitim metodama:

- Otvoreni program na Godišnjem bibliotečko-informacionom kongresu;
- Konferencije Sekcije koje se organizuju svake druge godine;
- Povremeni sastanci;
- Angažman u projektima koji ponekad podrazumevaju istraživački rad ili objavljivanje standarda;
- Program izdavanja biltena;
- Učešće u drugim aktivnostima IFLA-e;
- Uključivanje u upravljanje IFLA-om.

Mešavina aktivnosti varira, s obzirom na promene u potrebama i interesovanjima članova Sekcije, a na njen sastav dosta utiču i predsednik i članovi Stalne komisije. Sekcija biblioteka za slepe ima mnoga interesovanja koja deli s brojnim drugim sekcijama, o čemu svedoči istorijat saradničkih poduhvata, ali ima i neka koja su samo njoj svojstvena.

Skorije aktivnosti

Smernice i primeri prakse za ugled

Već je pomenuto da je jedan od dugoročnih ciljeva Sekcije izrada i podrška primeni smernica i primera prakse za ugled, koji se odnose na odgovarajuće, dostupne bibliotečko-informacione usluge. To je ostvareno poslednjih godina kroz niz istraživačkih projekata koji su većim delom izvedeni zahvaljujući IFLA-inom direktnom finansiranju, a manjim uz pomoć dobrovoljnih priloga nenovčanog karaktera organizacija-članica. Rezultati su objavljeni u IFLA-inoj ediciji stručnih izveštaja i imaju veliku praktičnu vrednost. Istraživanje međubibliotečke pozajmice rezultiralo je izdavanjem *Vodiča za izvore informacija o pristupu alternativnim formatima građe i*

o međubibliotečkoj pozajmici.⁶ Temeljno preispitivanje ranijih smernica koje datiraju iz 1983. dovelo je do objavljivanja zbornika koji je naišao na opšte odobravanje, *Biblioteke za slepe u informacionom dobu: Smernice za razvoj*.⁷ Po okončanju trećeg opsežnog preispitivanja napravljena je publikacija pod nazivom *Osmišljavanje i izgradnja integrisanih sistema za poslovanje digitalnih biblioteka: Smernice*.⁸ Među aktuelnim istraživačkim projektima su rad na izradi standarda za komparativnu analizu^{II}, performanse koji vodi Udruženje holandskih biblioteka za slepe^{III}, i proučavanje različitih obrazaca finansiranja i upravljanja bibliotekama za slepe koje zajednički finansijski pomažu Britanska biblioteka i Savet za muzeje, biblioteke i arhive Engleske.

Konferencije mogu biti korisna prilika za predstavljanje uzorne prakse i dosezanje šireg auditorijuma. Pored već pomenutih programa konferencija, bilo je i drugih važnih istraživanja koja su predstavljena na skupovima: "Mesto za sve: Biblioteke i obrazovanje u digitalnom dobu: Pružanje usluga ljudima koji su slepi ili imaju poteškoća s čitanjem na Karibima i u Južnoj Americi" (Konferencija ACURIL/IFLA LBS^{IV}, 2002); "Partneri u učenju tokom čitavog života: Rad s korisnicima koji imaju poteškoće u čitanju" (WLIC, 2003), i "Pomisli na pristup – pomisli na biblioteke", radionica koju je organizovala Sekcija potrošača na kongresu Svetske unije slepih, 2004.

Ovi događaji, koji su na neki način postavili standarde, pokazali su se veoma korisnim, podjednako za

^{II} benchmarking (*prim. prev.*)

^{III} ranije: FNB – Federatie van Nederlandse Blinden Bibliotheken, sada: neprofitna organizacija pod nazivom Dedicon. (*prim. prev.*)

^{IV} ACURIL – The Association of Caribbean University, Research and Institutional Libraries; IFLA LBS – IFLA-ina Sekcija biblioteka za slepe (*prim. prev.*)

specijalne i "obične" bibliotečke službe jer su pružili spremne izvore informacija i etalon prema kojem se određuje mera napredovanja.

Uticaj digitalne tehnologije na razvijanje i dostavljanje proizvoda

Digitalna tehnologija je promenila način na koji se organizuju i pružaju bibliotečke usluge uopšte, ne samo one namenjene slepima. Pošto su se mnoge biblioteke za slepe našle u neobičnom položaju da treba da izrađuju sopstvene knjige, Sekcija je uvek posvećivala mnogo pažnje tehnološkim rešenjima koja ovaj proces mogu učiniti efikasnijim i delotvornijim. Tokom godina, konferencije Sekcije i prateće izložbe prikazivale su mnoge inovativne projekte na polju štampe Brajevim pismom, taktilnih slika, štampe krupnim slovima, i tako dalje.

Pre svega, u Sekciji je rođena prva digitalna zvučna knjiga koja je postala poznata pod nazivom DAISY, i koju je do sada usvojilo više od sedamdeset organizacija iz četrdeset zemalja širom sveta. Njeno izrastanje u međunarodni standard za digitalno dostupne medijume, na kojem radi Konzorcijum DAISY, u svom radu su predstavile Elizabet Tenk (Elisabeth Tank) i Karsten Frederiksen (Carsten Frederiksen) u ovom broju časopisa.

Sekcija i dalje teži da se nove tehnologije upotrebe za dostavljanje boljih proizvoda i razvoj pogodnijih mehanizama dostave. Članovi Sekcije su zaokupljeni ispitivanjem mogućnosti digitalnih proizvoda, digitalnih interfejsa, repozitorijuma za digitalne datoteke, izradom i dostavom knjiga na zahtev, u stvari budućom ulogom biblioteka u digitalnom dobu.

Uz novu i jeftiniju tehnologiju sve je tradicionalni model, to jest prevođenje u odgovarajući format na

osnovu očekivane potražnje, biće zamenjen novim načinom rada, tako da se bilo koja knjiga može proizvesti u dostupnom formatu i/ili isporučiti korisniku na zahtev. To će rezultirati stopostotnim zadovoljenjem korisničkih potreba, bez obzira na stvarni broj transformisanih knjiga. Ali potpuno ostvarenje ovog idealnog scenarija je još daleko, čak i u mnogim industrijski razvijenim zemljama. U velikom delu sveta izdavači još oklevaju da svoje datoteke povere uhodanim i najčešće veoma uglednim organizacijama, kakve su biblioteke za slepe.

Sekcija je organizovala radionice u Stokportu (1999) i Glazgovu (2002) na temu razmene iskustava o pomacima u domenu digitalnih biblioteka. Ta tema je postala tako važna da je sada redovni sadržaj svih programa konferencija. Pionirski rad Kanadskog nacionalnog instituta za slepe^v na izradi integrisanog sistema za poslovanje digitalnih biblioteka, koji je pomogla kompanija Majkrosoft, predstavljen je u članku Margaret MakGroni i kolega u ovom broju časopisa; ovaj projekat je podstakao Sekciju da objavi ranije pomenute smernice *Osmišljavanja i izgradnje integrisanih sistema za poslovanje digitalnih biblioteka*.⁹ Ovaj novi sistem predstavljen je na forumu čiji je domaćin bila kompanija Majkrosoft, u Redmondu (država Vašington, SAD), novembra 2004. Demonstracija je bila namenjena članovima konzorcijuma DAISY i IFLA-ine Sekcije biblioteka za slepe.

Popularisanje pitanja dostupnosti

Poslednjih godina sve je jača težnja da biblioteke namenjene širokoj publici uvide važnost problema dostupnosti, što je delimično posledica zakonodavnih mera u korist socijalnog uključivanja, preduzetih u Severnoj Americi i Evropi. Sama IFLA je zauzela jasno

^v CNIB – Canadian National Institute for the Blind (*prim. prev.*)

stanovište, dvema važnim rezolucijama koje je Savet nedavno usvojio:

1. IFLA podržava korišćenje smernica za tipografiju i izgled teksta koji će doprineti da dokumenti i vizuelne predstave budu dostupniji osobama oštećenog vida. (2004)
2. Savet apeluje na Upravni odbor IFLA-e da od sad na dalje sve IFLA-ine informacije i publikacije, kao i Internet prezentacija, budu dostupni osobama sa poteškoćama u čitanju. (2005)¹⁰

Zadovoljstvo je videti da međunarodna bibliotečka organizacija želi da dà dobar primer svojim članovima.

S obzirom na svoju trajnu zainteresovanost da se informacije učine dostupnim, biblioteke za slepe su postale stručnjaci za dostupnost Internet prezentacija. Možete pogledati, na primer, članak Marijke van Bodengraven i Kerol Polit (Carol Pollit) „Kako da Internet prezentacije i OPAC budu dostupni“, zasnovan na prezentaciji sa Godišnje konferencije 2003, kao i primere prikazane na konferenciji Sekcije u Gottenburgu, 2005. Zahvaljujući mnogobrojnim zahtevima za aktuelnim savetima i primerima prakse za ugled, tema je ponovo pretresana na Godišnjoj konferenciji IFLA-e 2006, u programu Sekcije pod nazivom „Kako da vaša Internet prezentacija bude dostupna: pitanja i iskustva“.

Pored toga, Sekcija biblioteka za slepe često je sarađivala sa drugim Sekcijama IFLA-e da bi osigurala da nove smernice i standardi u svim oblastima bibliotekarstva imaju u vidu potrebe osoba sa smetnjama u čitanju, na primer tako, što je dala svoje doprinose smernicama Sekcije javnih biblioteka ili standardima Sekcije za katalogizaciju, zajednički lobirala sa Komisijom za autorska i pravna pitanja u vezi sa pitanjima autorskih prava, i učestvovala u

zajedničkim sastancima sa Sekcijom javnih biblioteka i Sekcijom biblioteka za osobe s invaliditetom.

Sekcija se ne ograničava samo na saradnju sa IFLA-om, već održava odnose i sa drugim važnim međunarodnim i regionalnim organizacijama, kao što su Svetska organizacija za intelektualnu svojinu, Međunarodna poštanska unija, Unesco, Međunarodno udruženje izdavača, Svetski samit o informacionom društvu, a učestvuje i u određenim evropskim projektima, na primer, u Evropskoj mreži dostupnih informacija.^{vi} Razmena ideja sa korisničkim grupama u međunarodnim razmerama ostvaruje se mahom kroz saradnju sa Komisijom za autorska prava i pravo na čitanje Svetske unije slepih, koja je zadužena za održavanje odnosa sa IFLA-om i Konzorcijumom DAISY. Na kongresu Unije u Keptaunu 2004, na ranije pomenutoj radionici, razmenjivane su zamisli i iskustva između članova sekcije i korisnika, a Sekcija je dala doprinos i na plenarnoj sednici, na teme o pravu na čitanje i o bibliotekama.

Rad Sekcije biblioteka za slepe poslednjih godina vidljivo se proširio, od tema koje se tiču samo specijalnih biblioteka za slepe na one koje obuhvataju usluge namenjene slepim, i osobama s poteškoćama u čitanju u opštem okruženju, kao i na ispitivanje odnosa između specijalizovanih organizacija i onih koje su namenjene širokoj publici. Primeri su: radionica koju je Sekcija organizovala u Berlinu 2003, pod nazivom „Šta sve biblioteke treba da znaju o pružanju usluga

.....
^{vi} WIPO – World Intellectual Property Organization – Svetska organizacija za intelektualnu svojinu; UPU – Universal Postal Union – Svetska poštanska unija; UNESCO – United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization – Organizacija Ujedinjenih nacija za obrazovanje, nauku i kulturu; IPA – International Publishers' Association – Međunarodno udruženje izdavača; WSIS – World Summit on the Information Society – Svetski samit o informacionom društvu; EUAIN – European Accessible Information Network. (*prim. prev.*)

osobama koje imaju poteškoće s čitanjem", i program u Oslu 2005, na temu „Postizanje uključenosti kroz partnerstvo”.

Lobiranje i vođenje kampanja

U nacionalnim i međunarodnim razmerama Sekcija je veoma aktivno radila kod vlada pojedinačnih zemalja, i pri međunarodnim organizacijama na pridobijanju podrške i uvođenju praktičnih mera. Na ovom planu dobar deo kredibiliteta Sekcija duguje činjenici da je deo IFLA-e. Njen najvažniji cilj jeste uticanje na zakonodavstvo u oblasti autorskih prava, tako da ono ne sprečava prevođenje informacija u dostupne formate niti međunarodnu razmenu izvora informacija. U saradnji sa Konzorcijumom DAISY i Komisijom IFLA-e za pravna i pitanja autorskih prava, glas Sekcije čuo se u Evropskoj uniji i Svetskoj organizaciji za intelektualnu svojinu. Posledica je bila da je ova druga predstavila model zakona o autorskim pravima koji sadrži izuzetke u korist osoba s poteškoćama u čitanju. Johan Roos¹¹ detaljnije predstavlja ovu tematiku na drugom mestu. U programima konferencija Sekcije mogu se naći sadržajni dokumenti: „Upravljanje autorskim i srodnim pravima u doba digitalnog sadržaja” (Godišnja Konferencija IFLA-e 2001.) i „Ravnoteža između autorskih prava i licenciranja” (Godišnja konferencija IFLA-e 2004.). Pomenuti rad koji je na Godišnjoj konferenciji predstavio Johan Roos, „Zaštita autorskih prava kao prepreka za ljude koji čitaju drugačije”, objavljen je u glasilu *IFLA Journal*, 2005. Sekcija je takođe uspešno sarađivala sa Svetskom unijom slepih, u naporu da se utiče na Svetsku poštansku uniju da održi međunarodni dogovor o oslobađanju od poštarine pošiljki koje šalju ili primaju slepe osobe.

Zalaganje da se stvori Svetska biblioteka za slepe

Na svetu ne postoji zemlja za koju se može reći da u njoj osobe s poteškoćama u čitanju imaju jednak pristup

bibliotečkim uslugama kakav uživaju ostali ljudi, a sve biblioteke za slepe pate od nedostatka sredstava. Stoga je još važnije da biblioteke za slepe udruženo rade na zajedničkom pristupu izvorima informacija. Na forumu čiji je domaćin bila kompanija Majkrosoft, u Redmondu, država Vašington, SAD, novembra 2004, članovi Konzorcijuma DAISY i IFLA-ine Sekcije biblioteka za slepe složili su se da obe organizacije žele zajednički rad u korist stvaranja virtuelne svetske biblioteke za slepe, i odlučno uobličivši svoju viziju i korake koje treba preduzeti da bi ona postala stvarnost.¹² Neki od njih su: zajedničko obogaćivanje kolekcija, bolji pristup katalozima drugih biblioteka i jasni dogovori o međubibliotečkoj pozajmici. Ako bi se to ostvarilo, korisnici će imati lakši pristup knjigama u celom svetu, a u pogledu organizacije smanjiće se dupliranje izvora.

Članovi IFLA-e i Konzorcijuma DAISY već su pružili ubedljiv primer zajedničkog korišćenja informacija i saradnje. Obe mreže okupljaju organizacije, a ima i dosta primera različitih bilateralnih i multilateralnih dogovora u vezi sa zajedničkim korišćenjem izvora i visokostručnih znanja. Biblioteke uče jedne od drugih o sistemima za upravljanje bibliotečkim poslovanjem, novim tehnologijama, praksi u struci, i tako dalje. Unutar Sekcije takođe postoji zvanična frankofona podgrupa. Bilo koja organizacija koja traži nove kontakte može da upotrebi *smartgroup*^{vii} Sekcije ili onlajn adresar (ifla.jsrpd.jp/).

Zemlje u razvoju

Sekcija se oduvek živo zanimala za podršku zemljama u razvoju. Finansijska ograničenja mogu sprečiti ljude da prisustvuju događanjima koja organizuje Sekcija, ali IFLA-ina Akcija za razvoj putem bibliotečkog

^{vii} *smartgroup* – grupa kontakata u programu za e-poštu, na Apple Macintosh računarima. (prim. prev.)

programa^{VIII} pokušala je da donekle reši ovaj problem tako što obezbeđuje donacije, na primer Švedske agencije za međunarodni razvoj, ili Fondacije Fors (Force). Sekcija želi snažniju interakciju sa siromašnijim delom sveta i njegovo veće učešće. Tokom godina, polugodišnji sastanci Stalne komisije organizovani su u zemljama u razvoju, na poziv lokalnih biblioteka ili udruženja. Oni su obično bili inspiracija za organizovanje lokalnih ili regionalnih radionica ili sastanaka. Ovakvi događaji su se odvijali u Rabatu (2002), Zagrebu (2003) i Vilni (2004). Sekcija sarađuje i sa Fondacijom Fors, čije su aktivnosti predstavljene na drugom mestu u ovom broju časopisa, tako što učestvuje u razvojnim projektima.

Sekcija se nedavno udružila sa Fondacijom Alverscroft (Ulverscroft) iz Velike Britanije ponudivši svetsku nagradu za „praksu za ugled”. Dve dobitnice nagrade su do sada izvele korisne projekte koji pomažu zemljama u razvoju: prof. Morajo Atinmo (Morayo Atinmo) sa Univerziteta u Idabanu, u Nigeriji, predstavlja svoj projekat u ovom broju časopisa. U skladu sa pravilima o dodeli nagrade, Suvida Ruvić, bibliotekarka iz Bosne koja živi u Norveškoj, obezbedila je sredstva za pomoć razvoju biblioteke za slepe u Bosni.

Stručni razvitak zaposlenih

Element koji je od presudnog značaja za sve prethodno prikazane poslove jeste posvećenost obuci i stručnom razvitku zaposlenih. Sve u svemu, ni u jednoj zemlji nema više od nekoliko biblioteka za slepe ili sličnih stručnih centara, tako da aktivnosti Sekcije predstavljaju neophodna sredstva pomoći za razvoj, kako tih organizacija tako i pojedinaca.

Od prvog ekspertskog sastanka u Marburgu, 1983, Sekcija je organizovala specijalističke konferencije svake dve godine, poslednje su bile u Vašingtonu, u SAD 2001, Marburgu, u Nemačkoj 2003. i Gotenburgu, u Švedskoj 2005. Sledeća će biti u Grejemstaunu, u Južnoafričkoj Republici 2007. Ustaljena praksa je da se radovi šalju e-poštom, korisnicima koji su prijavljeni na *smartgroup* Sekcije. Konferencije Sekcije su idealna prilika da se nešto nauči i dobije inspiracija od kolega.

Ranije pomenute nagrade za „praksu za ugled” organizovane, u saradnji sa Fondacijom Alverscroft 2003, 2004. i 2006, pružile su izuzetnu mogućnost pojedincima da provedu kratak period radeći u drugoj biblioteci za slepe, u drugom delu sveta. Do sada, bilo je pet pojedinačnih dobitnika nagrade, iz Južnoafričke Republike, Norveške, Nigerije i Velike Britanije. Ovi radni programi doveli su do jačanja odnosa među uključenim bibliotekama i pružili priliku za stručni razvoj ljudima koji su ih koristili.

Jasno je, naravno, da nemaju svi mogućnost da putuju na međunarodne konferencije ili da ostvare lične susrete s kolegama iz drugih zemalja. Sekcija koristi nove i tradicionalne metode da obezbedi alternativne načine pružanja podrške. Ona dva puta godišnje izdaje bilten na engleskom, ruskom i španskom jeziku koji je besplatno dostupan na Internet prezentaciji IFLA-e, kao i *smartgroup* prepisku Sekcije koja je takođe dostupna u DAISY audio formatu i u štampanom obliku. Zvanični dokumenti pojavljuju se na stranicama Sekcije, na Internet prezentaciji IFLA-e (www.ifla.org/VII/s31/index.htm). Sekcija održava *smartgroup*, za neformalnu komunikaciju i kao arhivu datoteka, a obe su otvorene za svakog ko je zainteresovan i pošalje zahtev. Pojava jevtinijih načina komuniciranja takođe znači da su multilateralni sastanci putem telekonferisanja postali stvarnost.

^{VIII} ALP – Action for Development through Libraries Programme – Akcija za razvoj putem bibliotečkog programa. (prim. prev.)

Zaključci

Napredovanje ka ostvarenju opštih ciljeva Sekcije može da izgleda sporo – zbog ograničenja koja nameće minijturni budžet i zbog zavisnosti od dobre volje članova koji su volonteri. Ali pozitivna strana tih ograničenja sastoji se u tome što strateški plan verno odslikava preokupacije članova i usredsređen je na praktične rezultate. Uprkos ovim teškoćama, Sekcija je veoma aktivna već više od dvadeset godina. Da li je ona u tom periodu doprinela da se nešto promeni u oblasti pružanja bibliotečkih usluga osobama koje su slepe ili imaju poteškoća sa čitanjem? Članovi s ponosom govore da je to bilo i ostalo mesto za susret informacija i ideja, da je olakšavalo učenje i delovalo kao katalizator promena. Takođe, Sekcija je imala ulogu predvodnika u IFLA-i u vezi sa potrebama slepih i osoba s poteškoćama u čitanju, podsećajući javne, visokoškolske, i druge tipove biblioteka u celom svetu da imaju i korisnike s poteškoćama u čitanju čije potrebe treba zadovoljiti, i na maštovite načine pokazivala kako to može da se uradi.

Sekcija takođe ima neizmerno važan izdanak u vidu Konzorcijuma DAISY. Razvoj standarda DAISY bio je najvažniji posao mnogih članova Sekcije tokom poslednje decenije. Sve biblioteke se bore sa izazovima osvita digitalnog doba, i članovi Sekcije su na sličan način morali da traže nova i odgovarajuća rešenja, kroz rad u Konzorcijumu DAISY.

Ali biblioteke za slepe suočavaju se sa nekoliko zanimljivih pitanja koja su samo njima svojstvena. Da li mogu da priušte sebi da zadovoljavaju rastuće potrebe sve većeg broja ljudi? Kako da se potrebe osoba s poteškoćama u čitanju uspešno zadovolje ako postojeće organizacije raspolažu ograničenim manevarskim prostorom za pružanje usluga osobama oštećenog vida? I u kojoj meri korisnici stvarno mogu da dođu do „prave knjige u pravo vreme”? Kolike god

uštede mogu da se ostvare upravljanjem digitalnim izvorima i njihovim isporučivanjem, možemo predvideti da će potražnja i dalje nadmašivati ponudu, i da se mora sprovoditi neka vrsta racionalizacije. U narednim godinama biće potrebni aktivni zagovornici koji će se boriti za prava osoba s poteškoćama u čitanju.

Da li ideal bibliotečkih usluga koje uključuju svakog znači da će biblioteke za slepe sve više biti proizvodni centri, prepuštajući funkcije kontakta s korisnicima i distribucije javnim i drugim bibliotekama? Ili im je sudbina da postanu agencije koje raspolažu izvorima informacija i savetodavnim potencijalom, specijalizovane za pitanja dostupnosti? U Švedskoj, gde je ovaj model najrazvijeniji, distribucija knjiga na Brajevom pismu ostala je deo specijalizovane centralne ustanove. Da li pragmatična rešenja upućuju na to da postoje ekonomska i druga ograničenja za nivo integrisanosti koji je inače moguće dostići?

Mnogo se govorilo o osnivanju globalnog skladišta knjiga u odgovarajućim formatima, koje bi bile dostupne svim osobama s poteškoćama u čitanju i od kojih bi one imale koristi. Kako će na te napore, naverovatnije, uticati osnivanje privatnih skladišta, što rade pojedinci i izdavačke kuće, ili integrisanje biblioteka za slepe u lokalne i nacionalne sisteme javnih biblioteka? I ko će platiti cenu? Da li će globalne težnje da se resursi koriste zajednički otežati bibliotekama za slepe pristup državnom finansiranju?

Šta nosi budućnost u pogledu niza menjajućih formata za pristup štampanoj građi? Kako će se slepa deca opismenjivati? A kako će održati pismenost stari ljudi koji gube vid? Čini se da korišćenje Brajevog pisma u nekim industrijski razvijenim zemljama opada, a i podučavanje i podrška njegovim korisnicima su u opasnosti, ali čitanje Brajevog pisma daje nezavisnost

i osećanje identiteta, pored toga što ima snažne emotivne konotacije. Slepí studenti u načelu više vole digitalni tekst koji daje više mogućnosti za kretanje. Da li će izdavači opšteg tipa prihvatiti standard DAISY?

Ima mnogo umesnih pitanja na koja će se u različitim delovima sveta pronalaziti različiti odgovori, u različita vremena. IFLA-ina Sekcija biblioteka za slepe verovatno će biti najbolje sredstvo koje je na raspolaganju bibliotekarima širom sveta da predvide i razložno odgovore na promene i prevrate. Ona je već bila od koristi bibliotekama za slepe i milionima čitalaca u celom svetu, a nastavljjanje rada pruža nadu da možemo da se suočimo sa neizvesnom budućnošću punom izazova, sa podjednakim uspehom kao do sada.

Prevela sa engleskog Gordana Ljubanović

Brazier Helen

The Role and Activities of the IFLA Libraries for the Blind Section

Abstract

The purpose of this article is to introduce some of the issues that blind and other print disabled people face in connection with reading and to explain how this situation influences the role of libraries for the blind. It goes on to describe the structure and purpose of the International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA) and its Libraries for the Blind Section, and to highlight the Section's challenges, goals, and activities contained in its latest strategic plan.

Key words: IFLA – Libraries for the Blind Section, Libraies for the Blind, Print disabled people, Accessible formats, DAISY Consortium.

Napomene

1. Kavanagh, R. & Christensen Sköld, B. (Eds.). (2005). *Libraries for the blind in the information age: Guidelines for development* (Prof. Rep. no.86). The Hague, Netherlands: International Federation of Library Associations and Institutions.
2. International Federation of Library Associations and Institutions (IFLA). (2002). *The Glasgow declaration on libraries, information services and intellectual freedom*. <http://www.ifla.org/faife/policy/iflastat/gldecla-e.html> [Posećeno 2. 4. 2009.]
3. Isto
4. Isto kao 1.
5. International Federation of Library Associations and Institutions Libraries for the Blind Section. (2006). *Strategic plan 2006-2007*. <http://www.ifla.org/VII/s31/annual/sp31.htm> [Posećeno 14. 8. 2009.]
6. Tucker, R. N. (Ed.). (2002). *Resource guide on access to and interlending of alternative format materials* (Prof. Rep. No. 75). The Hague, Netherlands: International Federation of Library Associations and Institutions.
7. Kavanagh, R. & Christensen Sköld, B. (Eds.). (2005). *Libraries for the blind in the information age: Guidelines for Development* (Prof. Rep. No. 86). The Hague, Netherlands: International Federation of Library Associations and Institutions.
8. Rathje, B. D, McGrory, M., Pollitt, C. & Voutilainen, P. (2005). *Designing and building integrated digital library systems: Guidelines* (Prof. Rep. No. 90). The Hague, Netherlands: International Federation of Library Associations and Institutions.
9. Isto kao 8.
10. V. na Internet prezentaciji IFLA-e
11. Roos, J. W. (2005). Copyright protection as access barrier for people who read differently: The need for an international approach. *IFLA Journal*, 31, 52–67.
12. DAISY Consortium. (2004). *Bill Gates, Microsoft Chairman, and representatives from libraries for the blind and print disabled around the world initiate planning to establish universal information accessibility through a global digital library*. Na adresi http://www.daisy.org/news/news_item.php?NewsId=172 [Posećeno 28. juna 2009.]

Хелен Брезьер

Helen Brazier (Helen Brazier), magistar nauka i član Ovlašćenog instituta bibliotečko-informacionih stručnjaka, počela je da radi u britanskoj Nacionalnoj biblioteci za slepe 1997. godine, a od 2001. je izvršni direktor. Pre toga je obavljala razne rukovodeće poslove u bibliotečko-informacionoj delatnosti, u javnom i privatnom sektoru, a dve godine je radila kao bibliotekar-volonter za Ujedinjene nacije u Hanoju, u Vijetnamu. Član je uprave projekta „Share the Vision”^{IX} i sekretar IFLA-ine Sekcije bibliotekâ za slepe.

Napomene urednika

Autorska prava za objavljivanje prevoda ovog teksta dobijena su od vlasnika autorskih prava, Izdavačke kuće Univerziteta Džon Hopkins.

Reprinted with permission of The Johns Hopkins University Press.

Naslov originala: Brazier, Helen. The Role and Activities of the IFLA Libraries for the Blind Section. *Library Trends* 55:4 (2007), 864–878. © 2007 Board of Trustees of the University of Illinois.

^{IX} Projekat izrade i održavanja britanskog Nacionalnog centralnog kataloga alternativnih formata. (*prim. prev.*)

DOSTUPNOST PREKO VEBA

Piter Brofi i Dženi Krejvn

UDK 027.6-056.262:004.738.1(100)

Sažetak

Sve veća količina izvora informacija baziranih na Globalnoj računarskoj mreži prerasla je iz jednostavnih tekstualnih interfejsa u dinamične i interaktivne strukture. S jedne strane, ova evolucija je pružila ljudima kreativniji i prilagodljiviji doživljaj, ali postoji opasnost da će neki ljudi biti isključeni jer ne mogu da koriste uobičajene načine pristupa. Istraživanja su pokazala da su osobe s invaliditetom najviše u opasnosti da budu uskraćene za pristup, naročito ljudi koji su slepi ili slabovidni i koji koriste pomoćne tehnologije kao što su čitači sa ekrana. U svetu biblioteka, obezbeđivanje pristupa svima je važno, jer su načini isporuke uglavnom zasnovani na Vebu, a razvitak dostavljanja elektronskih knjiga pružiće veće mogućnosti za pristup bibliotekskim uslugama na daljinu. U ovom radu daje se pregled nekih od najvažnijih pitanja

u vezi sa dostupnošću preko Veba, označavaju načini pristupa, načela dostupnosti i mogućnosti korišćenja, i razmatra kako se može proceniti dostupnost preko Veba. Istraživanja pokazuju da se, uprkos porastu svesti o pitanjima dostupnosti preko Veba, ljudi i dalje sudaraju s preprekama za pristup. Istraživački poduhvati koji su navedeni u ovom radu, i razvoj W3C WAI WCAG, verzija 2.0, pokazuju da su istraživanja postigla zamah, i zajedno s drugim specifično bibliotečki usmerenim istraživanjima to može samo biti pozitivno za unapređenje stručne prakse u ovoj oblasti.

Ključne reči: dizajn veba za slepe i slabovide osobe, Dostupnost preko Veba, pomoćne tehnologije, W3C WAI smernice.

Uvod

Dostupnost informacija baziranih na Vebu može se povećati na dva osnovna načina: korišćenjem tehnologije za pristup i usvajanjem dobrih praktičnih rešenja u dizajniranju interfejsa. Oba su podjednako važna: nabavka pomoćne tehnologije (prilagođavajuće, omogućavajuće ili pristupne) osposobiće korisnike s oštećenjem vida da pristupe

informacijama s ekrana i dobiju rezultat koji odgovara njihovim potrebama. Uz to, informacije dobijene na ekranu moraju biti predstavljene tako da mogu biti protumačene bilo kojom vrstom pomoćne tehnologije. Na to se misli kad se kaže „dostupan Veb dizajn“, „dizajn za svakog“, ili „univerzalni dizajn“. Potreba za univerzalnim pristupom podstaknuta je sve većom složenosti kreiranja i isporučivanja informacija baziranih na Vebu. One su se prvo pojavile kao pretežno tekstualne, da bismo stigli do dinamičnih, multimedijalnih interfejsa koji nude vizuelne, zvučne i interaktivne načine pristupa i korišćenja pruženih informacija. „Dizajn za svakog“ u bibliotечkim uslovima, u osnovi znači da bibliotечки sistemi zasnovani na informacionoj tehnologiji i interfejsi moraju biti osmišljeni i napravljeni tako da mogu da ih čitaju i da s njima stupaju u interakciju svi korisnici biblioteke, bilo da je stvarno posećuju ili joj pristupaju s daljine, i nezavisno od bilo kakve eventualne invalidnosti ili omiljenih načina pristupa. Kraljevski nacionalni institut za slepe (RNIB – Royal National Institute for the Blind – Kraljevski nacionalni institut za slepe, *prim. prev.*) „dizajn za svakog“, iz perspektive Internet prezentacije, definiše kao „pojedinačnu verziju Internet prezentacije koja je dostupna svakom“ i navodi da su dobro osmišljeni grafički i multimedijalni sadržaji prava pomoć za korišćenje i razumevanje Internet prezentacija, te da ne moraju biti žrtvovani za račun dostupnosti”.¹ Ovo je suštinska promena, prelazak sa izrade „paralelnih“ prezentacija, od kojih je jedna isključivo tekstualna, na ponudu jedne verzije koja je dostupna svima.

¹ Royal National Institute of the Blind (RNIB). (2005). *Background on Web accessibility – Web access Centre*. http://rnib.org.uk/xpeditio/groups/publicWebsite/public_Webaccessibility.hcsp [Posećeno 27. 11. 2006.]

* Internet adrese za koje je navedeno da su poslednji put posećene u vreme pisanja rada (2006) ne postoje više na istim ili drugim lokacijama. (*prim. prev.*)

Izvestan broj činilaca doprineo je poboljšanju situacije sa Internet prezentacijama. Konzorcijum World Wide Web (W3C) nabrojao ih je u dokumentu pod nazivom „Poslovni razlozi u korist dostupnosti preko Veba”.² On sadrži četiri odeljka:

- Društveni činoci
- Tehnički činoci
- Finansijski činoci
- Pravni i politički činoci

U svetlu prethodno istaknutog, društveni činoci koji idu u prilog dostupnosti preko Veba počivaju na uverenju da svako ima pravo na pristup, ne samo oni koji mogu da nabave odgovarajuću tehnologiju ili koji pristupaju pomoću uobičajene opreme i programa za pregledanje Interneta. Opšte je prihvaćeno da osobama s invaliditetom treba pomoći da ostvare pristup informacijama u elektronskom obliku, da je dizajn koji je dobar sa stanovišta dostupnosti, dizajn koji je dobar za svakog. Ovo postaje još očiglednije otkad ljudi mogu da pristupaju Vebu na mnogo različitih načina, recimo putem mobilnog telefona, PDA (Personal Digital Assistant – Lični digitalni pomoćnik, *prim. prev.*) uređaja ili ručnog računara. Ipak postoje neke grupacije koje će imati još više koristi od dizajna koji omogućava pristup svima:

- slepi ljudi (potpuno slepi, ili oni koji imaju toliko mali procenat vida da im nije od koristi) koji moraju da koriste tehnologiju za čitanje s ekrana ili obnovljive ekrane s Brajevim znakovima za pristupanje Vebu;
- ljudi s oštećenjima vida koji moraju da koriste uvećanje ili povećavanja/prilagođavanja prikaza na ekranu;

² Henry, S. L. (Ed.). (2005). *Developing a Web accessibility business case for your organization*. <http://www.w3.org/WAI/bcase/> [Posećeno 14.8.2009.]

- ljudi s poteškoćama u učenju, kao što je disleksija, koji moraju da prilagođavaju ekran ili tekst, ili da koriste pomagala za čitanje s ekrana;
- ljudi koji imaju oštećenja sluha i svaki zvučni snimak ili zvuk moraju dobiti u obliku teksta; i
- ljudi sa fizičkim invaliditetom koji im ne dozvoljava da koriste miša, ili koji moraju da koriste pomoćne tehnologije kao što su džojstik, prekidač, ili govorni ulaz da bi pristupili Vebu.

Od svih nabrojanih grupa, najviše koristi od dobro osmišljenih Internet prezentacija imali bi slepi, slabovidni i osobe koje boluju od disleksije, pre svega oni koji koriste tehnologiju za čitanje s ekrana.³

S tehničkog stanovišta, dostupnost preko Veba je važna da bi se osigurala interoperabilnost među različitim aplikativnim programima i omogućilo korisnicima da pristupaju Vebu koristeći formate koji im najviše odgovaraju. Za to može poslužiti pomoćna tehnologija kojom korisnik direktno komunicira sa Internet prezentacijom, ili mu omogućava da informacije preuzme u nekom alternativnom formatu. Finansijski motivi za obezbeđivanje dostupnosti preko Veba mogu biti različiti, jer razne organizacije imaju različite razloge zbog kojih žele da budu prisutne na Globalnoj računarskoj mreži. To može biti širenje informacija o organizaciji, promocija usluga koje ona pruža, postavljanje hiperveza do srodnih informacija, ili kupovina i/ili prodaja roba i usluga. Za poslovni ugled organizacije takođe je važno da se zna da podržava dostupnost.

Važeći, i propisi koji su u najavi (kako u Velikoj Britaniji tako i u drugim zemljama), u vezi sa pružanjem usluga osobama s invaliditetom, naterali

su mnoge organizacije da preispitaju svoju strategiju i politiku pružanja usluga.⁴ U Velikoj Britaniji, Zakon o sprečavanju diskriminacije osoba s invaliditetom⁵ zahteva (u Delu 3 Zakona) od snabdevača „robom, opremom i uslugama“, kao što su biblioteke, da pruže jednak nivo usluga svim svojim klijentima. U njemu se takođe navodi da se ne mogu naplaćivati dodatne naknade za pružanje usluga s obzirom na nečiju invalidnost, na primer naknada za izradu materijala u nekom alternativnom formatu.⁶ Četvrti deo Zakona, Zakon o Posebnim obrazovnim potrebama i invalidnosti,⁷ navodi usluge koje su već obuhvaćene u Delu 3, ali se odnosi na sve programe obrazovanja i obuke koji se realizuju na nivou visokog obrazovanja, uključujući biblioteke visokoobrazovnih ustanova. Time se od britanskih univerziteta zahteva da obezbede pristup pomoćnim tehnologijama, kao što su čitači Brajevog pisma i programi za zvučnu reprodukciju sadržaja, i da „sav materijal pohranjen na Vebu bude dostupan“.⁸ Zakon, takođe, navodi da

⁴ Cabinet Office. (2005.) *e-Accessibility of public sector services in the European Union*. <http://www.cabinetoffice.gov.uk/e-government/eaccessibility> [Provereno novembra 2006.]; Oppenheim, C. & Selby, K. (1999). Access to information on the world wide Web for blind and visually impaired people. *Aslib Proceedings*, 51(10), 335-345; Ormes, R. (2001) Raising the standards: supporting inclusive software design. In S. Cain (Ed.), *Accessing technology: Using technology to support the learning and employment opportunities for visually impaired users* (pp. 71-75). London: Royal National Institute of the Blind.

⁵ Disability Discrimination Act 1995, c. 50 [United Kingdom Parliament] (1995).

⁶ Disability Rights Commission (DRC). (2002). *Disability Discrimination Act 1995 Code of Practice: Rights of access, goods, facilities, services and premises*. London, The Stationery Office.

⁷ Special Educational Needs and Disability Act 2001, c. 10 [United Kingdom Parliament] (2001).

⁸ Doyle, C. & Robson, K. (2002). *Accessible curricula: Good practice for all*, p 52 [Electronic version]. Cardiff, Wales:

³ Disability Rights Commission (DRC). (2004). *The Web: Access and inclusion for disabled people*. London: The Stationery Office.

se ne mogu obračunavati dodatni troškovi zbog nečije invalidnosti, na primer naknada za dela štampana krupnom štamptom ili Brajevim pismom. Povelja o sprečavanju diskriminacije osoba s invaliditetom⁹ (usvojena 2005. u Velikoj Britaniji) sadrži nove obaveze javnog sektora da poveća jednakost, kao što je nabavka dobara koja zadovoljavaju standarde dostupnosti.

U Sjedinjenim Američkim Državama, Odeljak 508 Antidiskriminacionog zakona koji se odnosi na invalidne osobe (Rehabilitation Act) od federalne vlade zahteva da njene Internet prezentacije budu dostupne osobama s invaliditetom. Ovaj zakon polazi od tačaka sadržanih u Kontrolnoj listi br. 1 Konzorcijuma W3. Zakon takođe zabranjuje federalnim agencijama kupovinu, razvijanje, održavanje ili korišćenje elektronske ili informacione tehnologije koja nije dostupna osobama s invaliditetom.

Iako ne postoji opštevažeće evropsko zakonodavstvo na temu dostupnosti preko Veba, od država članica Evropske unije zahteva se da se pridržavaju Akcionog plana e-Europe,¹⁰ napravljenog da bi se povećalo korišćenje Interneta u svim oblastima društva. U Akcionom planu preporučuje se pridržavanje smernica koje su izradili predstavnici Inicijative za dostupnost preko Veba (WAI – Web Accessibility Initiative), i izrada evropskog nastavnog programa „dizajna za svakog“, što bi znatno doprinelo standardizaciji

pomoćne tehnologije i koncepta dizajna za svakog. Takođe su date preporuke javnom sektoru u vezi sa pribavljanjem informacione i komunikacione tehnologije, na tragu Odeljka 508 pominjanog zakona u Sjedinjenim Američkim Državama, koji propisuje nabavku elektronske i informacione tehnologije koja je dostupna osobama s invaliditetom.

Evropska komisija od 2002. razašilje Saopštenje o e-dostupnosti, s ciljem da podstakne primenu preporuka iz Akcionog plana i dostigne „Informaciono društvo za svakog“, promovišući digitalno društvo koje je orijentisano na uključivanje, koje svima pruža mogućnosti i na najmanju moguću meru svodi opasnosti od isključivanja.¹¹ Neke od mera koje je preporučila Komisija su: korišćenje metoda „Dizajna za svakog“ za osmišljavanje proizvoda i usluga, uključujući dizajn i vrednovanje Internet prezentacija, i oslanjanje na preporuke Inicijative za dostupnost preko Veba Konzorcijuma W3. Trenutno se e-dostupnost sprovodi na dobrovoljnoj osnovi, ali ako se ne dostigne zadovoljavajući stepen napretka, kako je zacrtan planom napredovanja, u Uniji će se razmisliti o zakonodavnim merama.

Digitalna biblioteka

Iako ne postoji opšteprihvaćena definicija digitalne biblioteke, korisno je da se o njoj misli kao o nizu međusobno povezanih usluga koje se zasnivaju na digitalnom informacionom sadržaju. Najvažniji procesi u vezi s korisnicima različito se definišu, najčešće kao otkrivanje, pronalaženje, upućivanje zahteva i dostavljanje izvora informacija. Da bi izvori mogli biti

UWIC Press. <http://www.techdis.ac.uk/resources/files/curricula.pdf> [Posećeno 14. 8. 2009.]

⁹ Great Britain. (2004). Disability Discrimination Bill. <http://www.publications.parliament.uk/pa/ld200405/ld-bills/006/2005006.htm> [Posećeno 28. 11. 2006.]

¹⁰ European Commission. (2002). *eEurope 2002: Accessibility of public Websites and their content* (COM (2001) 529 final). http://ec.europa.eu/information_society/eeurope/2002/documents/archiv_eEurope2002/actionplan_en.pdf [Posećeno 14. 8. 2009.]

¹¹ European Commission. (2005). *Communication from the Commission to the Council, the European Parliament, the Economic and Social Committee, and the Committee of Regions: eAccessibility* (COM (2005) 425 final). http://ec.europa.eu/governance/impact/docs/ia_2005/com_2005_0425_en.pdf [Posećeno 7. 12. 2006.]

pronađeni i korišćeni, oni moraju biti opisani (to jest, moraju se kreirati metapodaci za njih) i organizovani. Na organizovanom sadržaju potom se grade usluge. Da bi se uloženi trud isplatio, usluge se moraju koristiti, a da bi se to odigralo, mora postojati neka vrsta korisničkog interfejsa. Kako je rekao Arms¹², „digitalna biblioteka je dobra onoliko koliko je dobar njen interfejs“.

Skoro svi servisi digitalnih biblioteka u svetu izabrali su kao interfejs Globalnu računarsku mrežu (World Wide Web). Iako se u tehnološkom pogledu s Vebom događaju znatne promene, grafički korisnički interfejs (GUI – graphical user interface) je brzo preovladao i verovatno će tako i ostati. S aspekta dostupnosti to je makar omogućilo da se formiraju standardni obrasci, u pokušaju da se svim korisnicima obezbedi da mogu pristupati svim servisima. Biblioteka Internet prezentacija obično pruža informacije o radnom vremenu, ponuđenim uslugama i pojedinostima za kontakt. Takođe može nuditi pristup katalogu, onlajn dostupnim časopisima, apstraktima i stranicama s popisom sadržaja publikacija, kao i uslugama pozajmljivanja i produžavanja pozajmice. Ponuda celih tekstova članaka iz časopisa i povećanje ponude e-knjiga proširiće spektar mogućnosti pristupa bibliotekim uslugama na daljinu. To će biti još više unapređeno kontinuiranom primenom legislative iz oblasti autorskih prava, koja dozvoljava da se iz digitalnih datoteka izrađuju alternativni formati namenjeni ljudima s oštećenjima vida ili drugim vrstama invalidnosti.

U elektronskom svetu često je teško napraviti razliku između „bibliotekih“ i drugih informacionih usluga. U stvari postoji mnogo dokaza da su bar neke grupacije korisnika sklone da svoje informacione

potrebe pokušaju zadovoljiti pre svega uz pomoć pretraživača opšte namene, a bibliotekim servisima se obraćaju tek ako u tome ne uspeju (videti, na primer, rezultate projekta EDNER – /formative/ Evaluation of /the UK higher education sector's/ Distributed National Electronic Resource /DNER/ – projekat vrednovanja sistema DNER /britanski Nacionalni sistem distribuiranih elektronskih izvora/, *prim. prev.*) koji je izveo Centar za istraživanje menadžmenta u bibliotečko-informacionoj delatnosti (CERLIM – Centre for Research in Library and Information Management, *prim. prev.*), dostupno na adresi <http://www.cerlim.ac.uk/edner/welcome.html>. Ipak je malo verovatno da bi oni ijedan skup usluga mogli prepoznati kao „bibliotečke“. Sve češće se grade portali koji služe kao pristupna tačka nizu ovakvih usluga, tako da je sad verovatno smislenije govoriti o digitalnoj biblioteci kao o nečemu što sabira veliki broj usluga dostupnih preko portala, a koje se pružaju ili posreduju „interno“ ili „eksterno“.

Na čemu god da je težište, obezbeđivanje pristupa što većem broju ljudi je i dobar poslovni potez, pored toga što ima moralnu i pravnu težinu. Da ponovo citiramo Armsa¹³, „od digitalnih biblioteka nema mnogo koristi ako se ne mogu delotvorno koristiti na lak način“. Ovo je posebno tačno za korisnike s oštećenjima vida koji su u prošlosti previše često zanemarivani kada su se osmišljavali korisnički interfejsi. Ako principe „dizajna za svakog“ treba primeniti u svim bibliotekim sistemima zasnovanim na informacionoj tehnologiji, uključujući Internet prezentacije biblioteka, svim korisnicima treba omogućiti isti nivo pristupa informacijama i uslugama.

¹² Arms, W. Y. (2000). *Digital libraries*. Cambridge, MA: MIT Press. p. 160.

¹³ Arms, W. Y. (2000). *Digital libraries*. Cambridge, MA: MIT Press. p. 143.

Pomoćne/Prilagođavajuće tehnologije

Tehnologija može slepim ili slabovidim ljudima ponuditi sredstva pomoću kojih će prevazići prepreke za obavljanje potrebnih aktivnosti kao što su čitanje, korišćenje računara, zapisivanje beležaka, na papiru ili u elektronskom uređaju. Programi za uvećanje slike i elektronski čitači, programi za optičko prepoznavanje znakova, za povećavanje, sistemi za govorni izlaz i elektronsko korišćenje Brajevog pisma, svi oni igraju neku ulogu kao rešenje za pojedinca.

Ova računarska pomagala i oprema poznati su kao „pomoćna”, „prilagođavajuća”, „pristupna” ili „omogućavajuća” tehnologija. Ljudi često kombinuju nabrojana tehnička rešenja da bi mogli da čitaju elektronska slova. Na primer, neko najviše koristi govorni izlaz, ali i izlaz na Brajevom pismu, da bi proverio neuobičajen pravopis ili jezički izraz. Uvećavanje može da se koristi za istraživanje stranice, a govorni izlaz za čitanje njenih pretežno tekstualnih delova.

Istraživanja i napredak u oblasti računarskih pomagala podstaknuti su verom u univerzalni pristup za svakog. Neki od projekata su: TIDE ACCESS,¹⁴ koji se bavio konceptom „dizajna za svakog”, i SPEECH,¹⁵ kroz koji je izgrađen pojmovni model Veba za osobe s oštećenjima vida, tako što je razvijen pretraživač pod nazivom BrookesTalk. Svrha BrookesTalk-a je

da predstavi sadržaj Veb stranica onima koji koriste tehnologiju interpretiranja isključivo govora. Drugi primeri su istraživački rad u Centru Trejs (Trace Center)¹⁶ u Sjedinjenim Američkim Državama i neprekidni rad na standardima i smernicama za sve oblasti Veba koji obavlja Inicijativa za dostupnost preko Veba Konzorcijuma W3.

Osim odličnog rada koji je u toku na planu razvoja i ponude pomoćnih tehnologija, njihov uspeh leži i u dizajnu Internet prezentacija. Ako dostupnost nije ugrađena u samu koncepciju prezentacije, ni najsavremenije pomoćne tehnologije neće moći da joj pristupe. Takođe treba naglasiti da različite vrste pomoćnih tehnologija prikazuju različite probleme pristupa Internet prezentacijama. Posmatranja vršena u sklopu projekta Nevizuelni pristup Digitalnoj biblioteci (NoVA – Non-visual access to the Digital Library, *prim. prev.*),¹⁷ otkrila su probleme karakteristične za pomoćne tehnologije, kao što su razlivanje teksta u piksele kad se koristi uvećavanje, ili čitači s ekrana koji neke hiperveze na stranici ne čitaju zato što su loše grafički oblikovane.

Uočen je još jedan činilac koji utiče na uspešnost pomoćne tehnologije, to je edukacija korisnika. Program JAWS je moćan program za čitanje s ekrana koji korisniku pruža mnoštvo mogućnosti za navigaciju kroz Veb. To je krajnje složena i skupa tehnologija koja zahteva početnu obuku za korišćenje da bi mogle da se iskoriste sve njegove mogućnosti, kao i dodatnu obuku kad se pojavi nova verzija. Posmatranja vršena tokom projekta NoVA potvrdila

¹⁴ Stephanidis, S. & Emiliani, P. L. (1998). *Design for all in the TIDE ACCESS project*. http://www.dinf.ne.jp/doc/english/Us_Eu/conf/tide98/164/stephanidis_emiliani.html [Posećeno 20. 8. 2009.]

¹⁵ Zajicek, M. & Powel, C. (1997). Building conceptual model of the World Wide Web for visually impaired users. *Proceedings of the Ergonomic Society 1997 Annual Conference*. <http://cms.brookes.ac.uk/computing/research/advancedinterfaces/Publications/publications.htm> [Posećeno 20. 8. 2009.]

¹⁶ O'Briant, E. (1999). Better design for all people. *IEE Solutions*, 31(11), 23.

¹⁷ Craven, J. & Brophy, P. (2003). *Non-visual access to the digital library: The use of digital library interfaces by blind and visually impaired people* (Library and Information Commission Report 145). Manchester, England: Centre for Research in Library and Information Management.

su da je uspeh u korišćenju naprednijih opcija koje poseduje tehnologija za čitanje s ekrana često zavisio od znanja o njihovom postojanju, obuke i iskustva.¹⁸

U uslovima javne dostupnosti, kakvi vladaju i u bibliotekama, takođe je neophodno da zaposleni budu dobro obučeni za korišćenje pomoćnih tehnologija koje se nude na računarima u otvorenom pristupu. Oni moraju pružati pomoć s osećanjem samopouzdanja, i moraju biti svesni teškoća s kojima se susreću osobe s oštećenjima vida.

Osmišljavanje interfejsa koji Veb čine dostupnim

U literaturi se dostupnost preko Veba najčešće odnosi na primenu tehničkih rešenja pri osmišljavanju Internet prezentacija, da bi se one učinile što pristupačnijim korisnicima, naročito korisnicima pomoćnih tehnologija. U tehnička rešenja spada ispravna primena propisno usvojenih kodiranja, kao što je Hipertekstualni markerski jezik (HTML – Hypertext Markup Language, *prim. prev.*), ili Proširivi hipertekstualni markerski jezik (XHTML – Extensible Hypertext Markup Language, *prim. prev.*), kodiranja koja definišu strukturu sadržaja, zajedno sa upotrebom kaskadnih lista stilova (CSS – cascading style sheet, *prim. prev.*) koje definišu način na koji će sadržaj biti vizuelno izložen. Na temu dostupnosti preko Veba postoji mnoštvo članaka, knjiga i izveštaja,¹⁹ ali je

verovatno najuticajni rad o projektovanju interfejsa koji Veb čine dostupnim onaj koji potpisuje Inicijativa za dostupnost Veba (WAI) Konzorcijuma W3. WAI je izradio razrađen skup smernica i Kontrolne liste, kao pomoć da Internet prezentacije prihvate koncept „dizajna za svakog“. Postoje smernice za razne kategorije, poput dostupnosti stvaralačkih alata (ATAG – Authoring Tools Accessibility Guidelines, *prim. prev.*), korisničkih agenata (UAAG – Users Agents Accessibility Guidelines, *prim. prev.*) i, možda najpoznatije, Smernice za dostupnost sadržaja preko Veba (WCAG – Web Content Accessibility Guidelines, *prim. prev.*).

WCAG kontrolne liste²⁰ podeljene su na izvestan broj prioriteta i nivoa usaglašenosti s njima, da bi se ljudima pomoglo da procene dostupnost svojih Internet prezentacija.

- Prioritet 1: Onaj ko razvija sadržaje na Vebu mora zadovoljiti ovu tačku, u suprotnom jedna ili više grupa ustanoviće da im je nemoguće da pristupe informacijama u datom dokumentu. Ispunjenje ove tačke je osnovni uslov da bi neke grupe mogle da koriste dokumente preko Veba.
- Prioritet 2: Onaj ko razvija sadržaje na Vebu treba da ispuni ovu tačku, u suprotnom jedna ili više grupa ustanoviće da im je u nekoj meri teško da pristupe informacijama u datom dokumentu. Ispunjenje ove tačke uklonilo bi znatne prepreke za pristup dokumentima preko Veba.
- Prioritet 3: Onaj ko razvija sadržaje na Vebu može da uzme u obzir ovu tačku, u suprotnom jedna ili više grupa ustanoviće da im je u nekoj

¹⁸ Isto, str. 118.

¹⁹ Brophy, P. & Craven, J. (2000). Accessible library Web-sites: Design for all. In L. Hopkins (Ed.), *Library service for visually impaired people: A manual of best practice* (Library and Information Commission Research Report 76). London: Resource: The Council for Museums, Archives and Libraries; Nielsen, J. (2000). *Designing Web usability*. Indianapolis: New Readers Publishing; Paciello, M. G. (2000). *Web accessibility for people with disabilities*. Lawrence, KS: CMP Books; Thatcher, J., Burks, M., Swierenga, S., Waddell, C., Regan, B., Bohman, P. et al. (2002). *Constructing accessible Websites*. Birmingham, England: Glasshaus;

Waters, C. (1997). *Universal Web design*. Indianapolis: New Riders Pub.

²⁰ World Web Consortium (W3C). (1999). *Web content accessibility guidelines 1.0*. <http://www.w3c.org/TR/WCAG10/> [Posećeno 24. 8. 2009.]

meri teško da pristupe informacijama u datom dokumentu. Ispunjenje ove tačke poboljšaće pristup dokumentima preko Veba.

Nivoi prioriteta dalje se definišu nivoom usaglašenosti.²¹

“A”: sve tačke iz kontrolne liste Prioriteta 1 su ispunjene.

“A-A”: sve tačke iz kontrolne liste Prioriteta 1 i 2 su ispunjene.

“A-A-A”: sve tačke iz kontrolne liste Prioriteta 1, 2 i 3 su ispunjene.

WAI takođe predlaže sledećih deset „Brzih saveta”,²² koji treba da pokriju glavne elemente potrebne da se osigura da će neka Veb stranica biti dostupna:

- Slike i animacije – treba koristiti atribut „ALT” da bi se opisala funkcija svakog vizuelnog prikaza.
- Slike-mape – treba koristiti klijentske slikovne mape i tekst kao lokacije za aktiviranje.
- Multimedija – treba postaviti naslove i transkripte za zvučne, i opise za vizuelne sadržaje.
- Hiperveze – treba koristiti tekst koji ima smisla i kad se čita izvan konteksta. Na primer, treba izbegavati „Kliknite ovde”.
- Organizacija stranice – treba koristiti zaglavlja, liste i doslednu strukturu. Za grafički izgled i stil treba koristiti kaskadne liste stilova gde god je to moguće.
- Grafikoni i dijagrami – treba ih sažeti ili koristiti atribut „longdesc”.
- Skriptovi, apleti i dopunski moduli – treba uneti alternativni sadržaj u slučaju da aktivna svojstva nisu dostupna ili podržana.

- Okviri – treba koristiti <noframes> i smislene naslove.
- Tabele – čitanje red-po-red treba učiniti primenim. Treba sažimati sadržaj.
- Proverite svoj rad, procenite ga – koristite alate, kontrolne liste i smernice sa adrese <http://www.w3.org/WAI/Resources>

Najpotpunija kontrolna lista navedena je u WCAG, verzija 1.0, koji preporučuje WAI, a koristi se zajedno sa dva druga teksta smernica koje je izradio Konzorcijum W3/WAI. To su Smernice u vezi sa dostupnošću stvaralačkih alata (ATAG) i Smernice za dostupnost korisničkih agenata, kao što su pretraživači Veba (UAAG).

Većina organizacija se oslanja na WCAG smernice; mnoge su izradile i sopstvene smernice za dostupnost, zasnovane na WCAG preporukama, ali su one često pisane sa malo tehničkih termina, ili se najviše bave temama koje su specifične za neku organizaciju. Na primer, Urban²³ razmatra uspešno postizanje dostupnosti u različitim telima, kao što su velike organizacije, obrazovne ili vladine institucije. U Velikoj Britaniji, u Smernicama za vladine Internet prezentacije Odeljenja Kabineta Premijera za e-vladu (<http://archive.cabinetoffice.gov.uk/e-government/resources/eaccessibility/>) navodi se da sve Internet prezentacije britanske vlade treba da se, kao minimum, pridržavaju nivoa Prioriteta 1 i 2 WCAG smernica (verzija 1.0), drugim rečima da budu usklađene do A-A nivoa.

Trenutno je WCAG, verzija 1.0, još dokument koji treba konsultovati u radu. Ipak u izradi je WCAG,

²¹ Isto.

²² World Wide Web Consortium (W3C). (2001). *Quick tips to make accessible Web sites*. <http://www.w3.org/WAI/References/QuickTips/Overview.php> [Posećeno 24. 8. 2009.]

²³ Urban, M. (2002). *Implementing accessibility in enterprise*. In *Constructing accessible Web sites* (pp. 283–301). Birmingham, England: Glasshaus.

verzija 2.0, a poslednji Radni nacrt izdat je aprila 2006. Objavljen je i poslednji poziv za javnu diskusiju, kojem rok ističe u junu 2006. Posle obimnog procesa pregledanja i diskutovanja, obećano je da će se konačni nacrt pojaviti „početkom 2007“. Dok WCAG 2.0 ne postane Preporuka Konzorcijuma W3, WCAG 1.0 ostaje radni dokument u upotrebi.

WCAG 2.0 obrađuje teme u vezi sa dostupnošću preko Veba i, u meri u kojoj utiču na dostupnost, pitanja upotrebljivosti. U postojećem nacrtu dokumenta predložena su četiri načela dostupnosti preko Veba:

- Sadržaj mora biti takav da ga može opaziti svaki korisnik.
- Komponente korisničkog interfejsa u sadržaju moraju biti takve da njima može da rukuje svaki korisnik.
- Sadržaj i kontrole moraju biti razumljivi svakom korisniku.
- Sadržaj mora biti dovoljno „izdržljiv“ da radi pod sadašnjom i budućim tehnologijama.

Konzorcijum W3 i WAI pružaju važan okvir za obezbeđivanje dostupnog Veb dizajna, njegov razvoj i procenjivanje. To je ušlo u žižu interesovanja Grupe za komparativnu analizu dostupnosti preko Veba (WAB – Web Accessibility Benchmarking, *prim. prev.*) Evropske Unije, grupe od tri projekta koje finansira Unija i koji se izvode u saradnji sa WAI, da bi se stvorila usklađena evropska metodologija za vrednovanje i komparativnu analizu Internet prezentacija: Objedinjena metodologija za dostupnost preko Veba (UWEM – Unified Web Accessibility Methodology, *prim. prev.*), videti na adresi <http://www.wabcluster.org>. Ova grupa projekata vrši istraživanja u tri posebne oblasti:

- Evropska osmatračnica dostupnosti preko Interneta (EIAO – European Internet Accessibility

Observatory, *prim. prev.*) priprema platforme za planiranu osmatračnicu (mašina za merenje, sa modularnim testovima, sajt sa popisom nadležnosti, upravljanje rezultatima i njihova agregacija).

- SupportEAM – ispitivanje mogućnosti uvođenja ocena kvaliteta za dostupnost preko Veba (predlog mehanizma za dodeljivanje ovlašćenja i nadležnosti, nacionalnih službi za pružanje pomoći u radu, nastavni materijali, i drugo).
- BenToWeb – izrada kompleta testova za testiranje alata za vrednovanje i modula za vrednovanje onih tačaka iz kontrolne liste koje je teško automatizovati. Istraživanje mogućnosti da se moduli za testiranje uklupe u sistem za upravljanje sadržajem (CMS – content management system, *prim. prev.*) i pitanja u vezi sa dinamičnim višestrukim verzijama Veb stranica.

Usklađujući opisane aspekte u radu, tri projekta će raditi zajednički na razvijanju metodologije za procenu dostupnosti preko Veba, koja će biti usklađena na nivou Evropske unije, zasnovana na dokumentima Konzorcijuma W3/WAI, i u skladu sa promenama koje su se odigrale između prve i druge verzije WCAG smernica. Takođe će se razvijati UWEM, u više navrata, da bi se uzeli u obzir rezultati vrednovanja metodologije koje će sprovesti potencijalni korisnici (na primer, oni koji razvijaju Internet prezentacije i stručnjaci za dostupnost), kao i korisnici Internet prezentacija (uključujući osobe sa različitim vrstama invalidnosti), da bi se kontrolna lista vrednovala sa većeg broja stanovišta.

Pored toga što će u razradu UWEM biti uključeni korisnici, sama metodologija će sadržati odeljak pod nazivom Protokol za korisničko testiranje. Time se jasno skreće pažnja svakom ko se sprema da sprovede procenu dostupnosti preko Veba, bilo da koristi WCAG

smernice ili druge pristupe za procenu dostupnosti i korisnosti Internet prezentacija i usluga preko Veba, da je važno da u to uključi korisnike i da ima u vidu njihove zahteve za dostupnim Vebom.

Iako se dosta koriste, WCAG smernice često trpe kritiku da ih je teško primeniti, da ih je čak teško razumeti (iako postoji nada da će druga verzija prevazići ovaj problem). U zvaničnom istraživanju dostupnosti preko Veba u Velikoj Britaniji, Komisija za prava invalida (DRC – Disability Rights Commission, *prim. prev.*) testirala je 1.000 Internet prezentacija koristeći jedan program, a onda je s tim uporedila rezultate detaljnog vrednovanja od strane 50 korisnika sa različitim vrstama invalidnosti. Istraživanjem je vrednovan pokušaj korisnika da ispune grupu zadataka, prema kriterijumima lakoće korišćenja i uspeha rezultata. Najčešći problemi, u odnosu na WCAG kontrolnu listu²⁴ bili su:

- Tačka 1.1: Obezbediti tekstualni ekvivalent za svaki netekstualni element.
- Tačka 2.2: Obezbediti da kombinacija boja prednjeg plana i pozadine daje dovoljan kontrast boja, i tako dalje.
- Tačka 6.3: Obezbediti da stranice budu upotrebljive ako su skriptovi i drugo isključeni, a ako to nije moguće, obezbediti alternativu.
- Tačka 7.3: Dok korisnički agenti dozvoljavaju korisnicima da zamrzu pokretni sadržaj, onemogućiti kretanje na stranicama.
- Tačka 10.1: Dok korisnički agenti dozvoljavaju korisnicima da isključe prozore koji iskaču, ne dopustiti pojavljivanje prozora s oglasima bez prethodnog obaveštavanja korisnika.
- Tačka 12.3: Podeliti velike blokove informacija u grupe kojima se lakše rukuje, na mestima gde se to može izvesti prirodno i prikladno.

²⁴ V. fusnotu 3.

- Tačka 13.1: Jasno identifikovati odredište svake hiperveze.
- Tačka 14.1: Koristiti najjednostavniji i najjasniji jezik koji odgovara sadržaju prezentacije.

Na osnovu ovih nalaza DRC je preporučila da se u WCAG smernicama „bolje obrade teme informacione arhitekture i osmišljavanja navigacije, s obzirom na dostupnost“, ističući naročito elemente u vezi sa pobrojanim problemima.²⁵

Znajući sve ovo, neki pojedinci i organizacije odlučili su da dostupnost preko Veba sagledaju šire, umesto da se oslanjaju na postojeće smernice i preporuke. Jedan primer, koji su predstavili Keli, Fips i Swift,²⁶ sadrži široke teme za razmatranje, kao što su recimo „svrha Internet prezentacije, interoperabilnost, pitanja iz oblasti kulture i izvora informacija“, kao i upotrebljivost i dostupnost. Naglasak je na tome da se usvoji jedan pragmatičniji pristup dostupnosti, umesto da pokušavamo da osvojimo „sveti Gral“ usaglašenosti sa AAA nivoom Konzorcijuma W3. Keli, Fips i Hauerl²⁷ priznaju da ovakav put ima svoja ograničenja u poređenju sa WCAG smernicama Konzorcijuma W3, ali primećuju da „primena kontrolne liste u stvari može biti kontraproduktivna, jer podstiče one koji razvijaju Internet prezentacije da prednost daju oblastima o kojima alati za testiranje lako mogu da podnesu izveštaje“.

²⁵ Isto, str. 47–48.

²⁶ Kelly, B., Phipps, L. & Swift, E. (2004). Developing a holistic approach for e-learning accessibility [Electronic version]. *Canadian Journal of Learning and Technology*, 30(3). <http://www.ukoln.ac.uk/Web-focus/papers/cjtl-2004> [Posećeno 27. 11. 2006.]

²⁷ Kelly, B., Phipps, L. & Howell, C. (2005). Implementing a holistic approach to e-learning accessibility [Electronic version]. In J. Cook & D. Whitelock (Eds.), *Exploring the frontiers of e-learning: Borders, outposts and migration (ALT-C 2005 12th International Conference Research Proceedings)*. <http://www.ukoln.ac.uk/Web-focus/papers/alt-c-2005> [Posećeno 27. 11. 2006.]

Upotrebljivost Veba

Upotrebljivost Veba se najčešće odnosi na iskustvo koje korisnik ima dok čita sadržaje Internet prezentacije i stupa u interakciju s njom, bilo da koristi neku pomoćnu tehnologiju ili standardna podešavanja računara. Između dostupnosti i upotrebljivosti može doći do raskoraka, jer se u praksi prva načelno rukovodi tehnologijom, a druga potrebama korisnika. U Veb okruženju su istraživanjima upotrebljivosti ustanovljene putanje organizacije sadržaja i navigacije kroz njega, kao najvažniji činioci koji pomažu osobama s oštećenjima vida u potrazi za informacijama. Neki od drugih činilaca su delotvornost hiperveza, i razlikovanje i predviđanje odredišta.²⁸ U projektu Tawel (Towel)²⁹ primenjen je inovativan pristup, time što je obeležen izvestan broj problema u vezi sa putovanjem i pokretljivošću koje osobe s oštećenjem vida treba da reše da bi uspešno putovale. Na primer, one moraju imati prethodno znanje o svim preprekama na putu (drugim rečima, pregled onog što je pred njima). U projektu je ovo iskustvo iz „stvarnog života” preslikano u virtualnu sredinu da bi se bolje pokazalo kako oni koji razvijaju sadržaje na Vebu treba da razmišljaju o dizajnu interfejsa koji će poboljšati iskustvo osoba s oštećenjima vida. Krejvn je istraživala koncept preslikavanja iskustva osoba s oštećenjima vida na usvojene obrasce ponašanja pri traženju informacija, da bi pitanja upotrebljivosti razmotrila na napredniji način, usredsređujući se na pristup Veb dizajnu koji je više motivisan korisnikom nego tehnologijom, i na taj način pomogla da se iskustva u potrazi za informacijama osoba s oštećenjima vida u Veb okruženju poboljšaju.

²⁸ Goble, C., Harper, S. & Stevens, R. (2000). „The travails of visually impaired Web travellers”. In *Proceedings of the Eleventh ACM Conference on Hypertext and Hypermedia* (pp. 1–10). New York: ACM Press.

²⁹ Isto.

Opažanja i iskustva slepih, i slabovidih osoba pri korišćenju Veba obrađivana su u nizu istraživanja i studija.³⁰ Nažalost, čini se da se, iako je postignut napredak u pravcu dostupnijeg Veba, mnogi problemi navedeni 1999. pojavljuju i šest godina kasnije.

Iskustva slepih i slabovidih osoba s Vebom rezimirao je Beri³¹ u pregledu literature o temama u vezi sa oštećenjima vida. U radu je opisano istraživanje koje je sproveda grupa slepih i slabovidih studenata i predavača, da bi potvrdili svoja iskustva u vezi sa pristupom i korišćenjem Veba. Oni koji ne vide uopšte i oni koji delimično vide i koji suiskusni korisnici Veba imali su ozbiljnih problema zbog lošeg Veb dizajna. Oni su češće bivali iznervirani i isključivali računar. Nalazi na osnovu uzorka osoba s oštećenjima vida koje su pregledale izabrane Internet prezentacije u okviru

³⁰ Berry, J. (1999). Apart or a part? Access to the Internet by visually impaired and blind people, with particular emphasis on assistive enabling technology and user perceptions. *Information technology and disabilities*, 6. <http://people.rit.edu/easi/itd/itdv06n3/article2.htm> [Posećeno 26. 8. 2009.]; Brophy, P. & Craven, J. (1999). *The integrated accessible library: A model of service development for the 21st century* (British Library Research and Innovation Report 168). Manchester, England: Centre for Research in Library and Information Management; Coyne, K. & Nielsen, J. (2001). *Beyond ALT text: Making the Web easy to use for users with disabilities*. Fremont, CA: Nielsen Norman Group; isto kao 15; Craven, J. & Snaprud, M. (2005). Involving users in the development a Web accessibility tool. *Ariadne*, 44. <http://www.ariadne.ac.uk/issue44/craven/intro.html> [Posećeno 26. 8. 2009.]; isto kao 25; Lewis, A. (2004). *A user survey of experiences of blind and visually impaired people using electronic information services, with regard to the practical implementation of these services in public libraries*. Aberdeen, Scotland: Robert Gordon University, Aberdeen Business School; Nielsen, J. (2002, October 14). Making flash usable for users with disabilities. *Alertbox*. <http://www.useit.com/alertbox/20021014.html> [Posećeno 26. 8. 2009.]; Pilling, D., Barret, P. & Floyd, M. (2004). *Disabled people and the Internet: Experiences, barriers and opportunities*. <http://www.jrf.org.uk/publications/does-internet-open-opportunities-disabled-people> [Posećeno 26. 8. 2009.].

³¹ Isto, prvi izvor.

projekta Izvori informacija za korisnike Elektronske biblioteke sa oštećenjima vida (REVEL – Resources for Visually Impaired Users of the Electronic Library, *prim. prev.*)³², projekta koji je izveden u CERLIM-u, uočili su probleme sa Internet prezentacijama kad su koristili tehnologiju za čitanje sa ekrana. Neki od njih su: tekst koji se ponavlja, nedgovarajući ALT kontrolni kod i opisi hiperveza, kao i problemi pri popunjavanju obrazaca. Zanimljivo je da korisnici probleme koji su izašli na videlo u ovoj studiji, izvedenoj 1998. godine, još navode kao probleme sa dostupnošću i 2005.³³

Istraživanje u organizaciji grupe Nilzen Norman (Nielsen Norman) takođe je dalo zaključke da slepi i slabovide osobe imaju problema sa upotrebljivošću dok se kreću po Vebu, procenjeno je da je „osobama koje vide otprilike tri puta lakše da koriste Veb nego korisnicima koji su slepi ili slabo vide”.³⁴ Nalazi grupe Nilzen Norman poklapaju se sa rezultatima testova upotrebljivosti koji su dobijeni u projektu NoVA,³⁵ kada je takođe otkriveno da su korisnici pomoćne tehnologije čitanja sa ekrana najviše pogođeni loše osmišljenim Internet prezentacijama. Projekat NoVA pružio je i uvid u tipove problema s kojima se suočavaju svi korisnici. Težište projekta bilo je na proučavanju ponašanja slepih i slabovidih osoba tokom traženja informacija, ali kontrolna grupa korisnika koji vide takođe je istakla problem s upotrebljivošću, potkrepljujući time važnost uključivanja svih tipova korisnika u bilo koji poduhvat dizajna i razvoja.

Studija je pokazala da, iako se dizajn dostupnih Internet prezentacija poboljšava, se svim tipovima korisnika može dogoditi da susretnu problemime u navigaciji. Neki potvrđeni problemi javljaju se zbog sukoba

upotrebljivosti i dostupnosti, kao što su neodgovarajuća ili nepomažuća upotreba alternativnog teksta ili loši jezički izrazi. Drugi problemi javljaju se zbog nedovoljnog razumevanja različitih načina na koje korisnici stupaju u interakciju sa izvorima na Vebu i načina na koje se kreću kroz njih. U mnogim slučajevima oni koji osmišljavaju i izvode Internet prezentacije očigledno stavljaju naglasak na reklamiranje određenog proizvoda ili usluge, a ne na upotrebljivost ili dostupnost, i čini se da nisu svesni, ili zanemaruju, rezultate istraživanja dostupnosti i upotrebljivosti.

Istraživanje³⁶ o slepim i slabovidim osobama koje koriste elektronske informacione servise u javnim bibliotekama pokazalo je da pridržavanje smernica za dostupnost ne mora automatski da rezultira servisima koje mogu da koriste slepi i slabovidi ljudi. Jednostavan primer je obavezujući zahtev u WCAG smernicama da postoji „ALT” (alternativni) tekst uz sve slike i druge netekstualne elemente. Ali dok se prisustvo ili odsustvo teksta može automatski proveriti, na ovaj način se ne može proveriti značenje priloženog teksta. I kako su naglasili Keli, Fips i Huel,³⁷ „tehnička dostupnost nije isto što i intelektualna dostupnost... kontrolni kôd ALT samo imenuje, a ne objašnjava sliku”. Povratne informacije od stvarnih korisnika neophodne su tokom celog procesa automatskog testiranja Internet prezentacija, da bi se osiguralo da su smernice valjane i odgovarajuće. Kao dodatne prepreke dostupnosti, identifikovani su nedostatak poznavanja rada sa elektronskom opremom i nedostatak podrške i obuke.

Ove teme su dalje obrađivane u istraživanju odnosa osoba s invaliditetom i Interneta.³⁸ Od 196 ispitanika,

³² Isto, drugi izvor.

³³ Isto, peti izvor.

³⁴ Isto, treći izvor, str. 5.

³⁵ V. fusnotu 17.

³⁶ V. fusnotu 30, sedmi izvor.

³⁷ V. fusnotu 27.

³⁸ V. fusnotu 30, deveti izvor.

dvadeset odsto su bili ili slepi od rođenja, imali ozbiljna oštećenja vida i druge vrste invalidnosti, ili su imali neke druge nedostatke u vezi sa vidom. Istraživanje je pokazalo da bi korisnici voleli da Internet prezentacije imaju:

- vodiče na pristupnoj stranici koji obaveštavaju ljude o sadržaju prezentacije
- manje natrpane stranice
- manje grafičkih prikaza i reklama
- hiperveze koje bi bile jasnije i manje brojne
- veličinu slova i boje koje bi lako mogle da se promene
- veću standardizovanost
- opciju pretraživanja koja bi bila jasnije obeležena i davala preciznije rezultate
- bolju dostupnost za korisnike sistema za prepoznavanje govora.³⁹

Ljudi koji koriste pomoćne tehnologije opisali su svoja iskustva sa pristupom Internetu. Na primer, uvećanje ekrana „deluje malo nejasno”.⁴⁰ Opisani su problemi sa čitačima s ekrana, kao i nemogućnost da se kupe savremenije tehnologije poput programa JAWS. Nedostatak podrške i obuke za korišćenje pomoćnih tehnologija uočen je kao dodatna smetnja pristupu.⁴¹ Prepreke izrastaju i zato što mnoge osobe s invaliditetom ne mogu sebi da priušte, ili nisu zainteresovane za prelazak na najnovije verzije pomoćnih programa. Ovo se često zanemaruje, a dizajneri prave nepotkrepljene pretpostavke u vezi s onim što će korisniku biti na raspolaganju. Zato je znatan trud potrošen na provere da li savremene verzije popularnih proizvoda „rade” (u smislu dostupnosti),

zanemarujući pitanje da li će stvarni korisnici možda pristupiti tekućim Veb stranicama uz pomoć starijih verzija programa. Pilingov izveštaj je otkrio da se malo promenilo od istraživanja Krejvn i Brofija iz 2003, a skorije istraživanje Krejvn i Sneprada, iz 2005, ponovo pokazuje da osobe s invaliditetom imaju iste probleme.

Kroz projekat Evropske osmatračnice dostupnosti preko Interneta (EIAO) sprovedeno je istraživanje korisničkih zahteva i upotrebljivosti, da bi se sektor tehničkog razvoja opskrbio informacijama o alatima koji su upotrebljeni za procenjivanje dostupnosti preko Veba i za prikupljanje podataka.⁴² Istraživanje zahteva korisnika u vezi sa dostupnim Internet prezentacijama obuhvatilo je krajnje korisnike, sa različitim vrstama invalidnosti, iako su u odgovorima prednjačile slepe, i slabovide osobe. Analiza prikupljenih podataka pokazala je da se kao najčešći problem koji su ispitanici imali javlja pristup preko tastature (dirke za prečice, navigacija pomoću dirke Tab, i/ili tastature). Ovo se naročito javlja kao problem onom ko mora da pritiska dirke da bi se kretao kroz stranicu koja je napravljena da se kretanje po njoj obavlja mišem. Takve osobe su, na primer, često primorane da odslušaju čitanje cele stranice, umesto da pomoću dirke Tab logično stignu do odgovarajuće hiperveze, ili da to isto postignu kroz glavna zaglavlja na stranici. Navedeni su i problemi sa nepostojanjem alternativnog teksta, ili sa lošim alternativnim tekstovima. Jedan od učesnika je dao primer neodgovarajućeg alternativnog teksta: telefonski broj službe za potrošače prikazan je kao grafički element, uz alternativni tekst „Telefonski broj službe za potrošače”. Ovo jasno pokazuje da još postoji manjak svesti o svrsi alternativnog teksta.

Ispitanici su navodili i probleme u vezi sa organizacijom stranice — koji dovode do toga da je onemogućeno

³⁹ Isto, str. 34–36.

⁴⁰ Isto, str. 30.

⁴¹ Isto, str. 32.

⁴² V. fusnotu 30, peti izvor.

kretanje kroz prezentaciju. Opisali su kako su neke Internet prezentacije i Veb stranice organizovane tako da se kroz njih ne može logično kretati pomoću dirke Tab, ili imaju previše slojeva, što korisnicima otežava da pronađu informaciju koju su tražili. Neki su kao smetnju naveli i predugačke stranice, jer moraju da kližu niz stranicu, ponekad i da se ponovo vraćaju gore, što predstavlja gubljenje vremena. Onima koji koriste programe za čitanje s ekrana, slaba i loša upotreba naslova Veb stranica onemogućava da brzo ustanove na kojoj su stranici (čitač s ekrana može prvo da pročita naslov). Primer loše upotrebe naslova je kad u naslovu svake stranice prezentacije piše samo naziv kompanije, što posetiocu nimalo ne pomaže da brzo ustanovi na kom delu prezentacije se nalazi.

Otkriveni su i problemi u vezi sa korišćenjem formata FLASH, JAVA Script i PDF, naročito kod osoba koje koriste neku tehnologiju za čitanje sa ekrana. Pristup ovim vlasničkim formatima nedavno je izazvao mnogobrojne diskusije među onima koji razvijaju Veb i dizajniraju prezentacije, kao i među stručnjacima za dostupnost. Iako je uloženi rad da korisnicima pomoćnih tehnologija⁴³ ovi formati postanu dostupniji, EIAO istraživanje je pokazalo da ih krajnji korisnici još doživljavaju kao nedostupne. Jedan od argumenata je da iako su ovi formati sada mnogo dostupniji mnogi toga nisu svesni, ili nisu spremni da pokušaju da ih koriste zbog loših iskustava iz prošlosti. Drugi argument je da iako su ovi formati „tehnički“ dostupni oni još nisu uvek i upotrebljivi, često se događa da se mora koristiti najnovija verzija (samog formata, ali i pomoćne tehnologije) da bi postali dostupni.

Procena dostupnosti preko Veba

Procena dostupnosti može da se izvede različitim metodama. Alati za automatizovano vrednovanje dostupnosti su popularan način da se proceni dostupnost Internet prezentacija, jer posao obavljaju brzo, i često bez nadoknade. Cynthia Says (<http://www.cynthiasays.com>) i WAVE (<http://www.wave.webaim.org/wave/index.jsp>) su primeri besplatnih, onlajn dostupnih usluga provere (iscrpna lista alata može se naći na adresi <http://www.w3c.org/WAI/ER/existingtools.html>). Ali ovo je samo deo posla: često se događa da se rezultati dobijeni automatizovanim testiranjem pogrešno tumače i da ne pružaju celovitu sliku, u smislu dostupnosti. Zbog toga se preporučuje neka mešavina metoda, kao ona koju predlaže Konzorcijum W3⁴⁴ u odeljku Vrednovanje Internet prezentacija sa stanovišta dostupnosti. To mogu biti:

- poluautomatizovano i automatizovano testiranje koje koristi alate za validaciju (da se proverí da li je korišćeno ispravno markiranje) i alate za proveru dostupnosti (da se proverí da li je korišćeno dostupno markiranje);
- ručno vrednovanje korišćenjem odgovarajućih kriterijuma procene, kao što su WCAG kontrolne liste i nivoi prioriteta; i
- korisničko testiranje pojedinačnih svojstava Internet prezentacija; tu treba angažovati osobe s različitim vrstama i kombinacijama invalidnosti, sa različitim tehničkim sposobnostima, i korisnike pomoćnih tehnologija.

Istraživanje dostupnosti 134 Internet prezentacije visokoškolskih biblioteka u Velikoj Britaniji, sprovedeno u okviru projekta Izvori informacija za

⁴³ Gavin, M. (2005). Anatomy of a PDF: Why Compliance has been a challenge. *Accessible Content Magazine* 1(2), 5–6; Nielsen, J. (2002, October 14). Making flash usable for users with disabilities. *Alertbox*. <http://www.useit.com/alertbox/20021014.html> [Posećeno 26. 8. 2009.]

⁴⁴ World Wide Web (W3C). (n. d.). *Evaluating Websites for Accessibility Overview*.

korisnike Digitalne biblioteke sa oštećenjima vida,⁴⁵ otkrilo je izvestan broj primera dobre prakse, jer je 49 od 134 bibliotečke pristupne stranice vrednovano kao zadovoljavajuće za dodelu etikete „Bobi je odobrio” (Bobby Approved – Bobi je odobrio – Bobby je naziv besplatnog javnog servisa pokrenutog 1996. za automatsku analizu dostupnosti Internet prezentacija, ime je nastalo prema čuvenom nadimku britanskog policajca. U međuvremenu, program Bobby je postao vlasništvo kompanije IBM, promenio ime i nije više besplatan, *prim. prev.*). Ipak, studija je priznala da korišćenje automatizovanog programa za proveru kao što je Bobby (sada pod imenom WebXact, na adresi <http://www.watchfire.com>) ima svojih ograničenja, navodeći primere problema s dostupnošću koji su otkriveni ručno, program to nije mogao. Od vremena izvođenja ove studije, svest o ograničenjima automatizovane provere znatno je porasla; ipak se mora primetiti da su problemi uočeni u njoj isti kao oni koji se pojavljuju u novijim studijama, za koje je korišćena neka kombinacija automatizovanog, stručnjakog i korisničkog testiranja.⁴⁶ Među problemima iz 1999. bili su: neodgovarajući alternativni tekst, problemi s tabelama i okvirima i loše korišćenje boja. Kancelarija Velike Britanije za bibliotečko-informaciono umrežavanje (UKOLN – United Kingdom Office for Library and Information Networking)⁴⁷ sprovela je istraživanje i, slično pomenutoj analizi Veb stranica u visokom obrazovanju, pokazalo se da je dostupnost u javnim bibliotekama u to vreme takođe bila raznolika, sa zaključkom da su „Internet prezentacije britanskih javnih biblioteka u ranom stadijumu razvoja, što se

ogleda u načelno niskom stupnju potpuno dostupnih prezentacija”.⁴⁸

Sledeće ispitivanje dostupnosti 162 pristupne Veb stranice 162 britanska univerziteta sprovedeno je 2002, ponovo korišćenjem Bobby alata za proveru dostupnosti (uz priznavanje njegovih ograničenja).⁴⁹ Tako dobijeni rezultati takođe su pregledani s obzirom na usaglašenost sa WAI nivoima prioriteta, da bi se videlo da li postoji trend dostupnijih Veb stranica. Samo mali broj njih je bio u skladu sa AA nivoom WAI smernica, utoliko što nije bilo grešaka na 1. i 2. nivou prioriteta. Studija preporučuje dalje istraživanje razloga ovako slabih rezultata.

Istraživanjem dostupnosti Internet prezentacija muzeja, biblioteka i arhiva⁵⁰ obuhvaćen je uzorak od 300 prezentacija u Engleskoj i 25 međunarodnih, pri čemu su korišćeni automatizovani alati i testiranje koje su vršili korisnici. Dostupnost se procenjivala sa stanovišta usaglašenosti sa kontrolnom listom iz WCAG, verzija 1.0. Rezultati su otkrili da 42 odsto engleskih i 20 odsto međunarodnih stranica zadovoljava samo osnovni WCAG nivo (A), a samo 3 odsto zadovoljava nivo AA (prema testiranju automatizovanim alatom). Slepe osobe angažovane za korisničko testiranje ustanovile su da ne mogu da obave 33 odsto zadataka koje su pokušale. Sve u svemu, 22 odsto problema koje su uočili korisnici automatizovano testiranje po tačkama iz WCAG 1.0 kontrolne liste nije otkrilo. Najčešći problemi bili su loše sročeni hipertekst za veze i nedostatak mogućnosti da se preskoči preko hiperveza za navigaciju (SKIP NAV), direktno na sadržaj. Takođe su pominjani

⁴⁵ V. fusnotu 30, drugi izvor.

⁴⁶ City University. (2004). *Accessibility of museum, library and archive Websites: The MLA audit*. London: Centre for Human Computer Interaction Design.

⁴⁷ Ormes, S. & Peacock, I. (1999). Virtually inaccessible to all? *Library Technology*, 4(1), 17–18.

⁴⁸ Isto, str. 18.

⁴⁹ Kelly, B. (2002). WebWatch: An accessibility analysis of UK University entry points. *Ariadne*, 33. <http://www.ariadne.ac.uk/issue33/web-watch/> [Posećeno 26. 8. 2009.]

⁵⁰ V. fusnotu 46.

manjak opisa slika (ALT tekst), loše sheme boja i nedostatak dodatnih opcija za dostupnost. Grupi korisnika-ispitanika dopalo se dobro korišćenje boja kojima se ističe tekst posećenih hiperveza i kad su odgovarajuće hiperveze bile označene pojedinačno.

Britanski Kabinet premijera naložio je obimno istraživanje dostupnosti preko Internet prezentacija u dvadeset pet zemalja članica Evropske unije i prezentacija Evropske komisije, da bi se proverilo da li one zadovoljavaju zahteve poboljšanja dostupnosti.⁵¹ Korišćena je mešavina ručnog i automatizovanog testiranja dostupnosti 436 onlajn javno dostupnih Internet prezentacija. Nalazi su otkrili da „onlajn javne službe imaju još da pređu dug put pre nego što postanu potpuno dostupne i uključujuće”,⁵² a da je najbolji način da se situacija popravi da se preduzmu usklađeni naponi „kreatora javne politike u EU, onih koji upravljaju Vebom i razvijaju ga u sektoru javnih organizacija, i onih koji se bave dizajnom Veba u industriji računarskih programa”.⁵³

U izveštaju se takođe pominju slična istraživanja dostupnosti Internet prezentacija u javnom sektoru, od 1999. Sadrži reference studija iz Francuske, Irske, Velike Britanije i Sjedinjenih Američkih Država.⁵⁴ Ipak prema njemu je „najkorisnije istraživanje ono koje je izvela Komisija za prava invalida u Velikoj Britaniji”.⁵⁵ U ovom istraživanju⁵⁶ sprovedena je procena dostupnosti 1.000 Internet prezentacija, tako što je prvo upotrebljen alat za procenu dostupnosti, a onda su dobijeni rezultati upoređeni sa detaljnim vrednovanjem koje je obavilo pedeset korisnika

sa različitim vrstama invalidnosti. Istraživanjem je ustanovljeno da 81 odsto posmatranih Internet prezentacija ne uspeva da se usaglasi ni sa najosnovnijim WAI WCAG nivoima. Prezentacije su osmišljene i izvedene tako da osobe sa određenim oštećenjima – naročito one se oštećenjima vida – veoma teško mogu da koriste ponuđene usluge. Izveštaj sugerise da je to tako zbog „nedostatka interesovanja i znanja kod onih koji razvijaju Internet prezentacije”, i zbog „uočljivih komercijalnih prepreka dostupnosti kod onih koji ih naručuju”.⁵⁷

U istraživanju se saopštava da će zbog Internet prezentacija koje ne uzimaju u obzir njihove potrebe najverovatnije najviše trpeti zajednica slepih osoba i onih koji koriste čitače s ekrana da bi pristupili Vebu. Takođe je ustanovljeno da korišćenje smernica i alata za automatizovano testiranje nisu dovoljni da se proceni dostupnost Internet prezentacija, i da bi uključivanje korisnika – naročito osoba s invaliditetom – u proces dizajna i testiranja pomoglo da se poboljša dostupnost i upotrebljivost. Uključivanje ljudi sa različitim zahtevima u pogledu pristupa (kao što su osobe s invaliditetom, ili oni koji koriste alternativne uređaje kao što je mobilni telefon), pružiće mnogo bogatiju uvid u dostupnost neke Veb stranice.

Dobro mogu da posluže metodi za korisničko testiranje koje je razvila zajednica koja teži upotrebljivosti, a koji se nalaze u rasponu od stručnih, kao što je heurističko vrednovanje i kognitivni prolazak kroz prezentaciju,⁵⁸ do osnovne interakcije sa samim korisnicima – pone-

⁵¹ V. fusnotu 4.

⁵² Isto, str.2.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Isto, str. 79.

⁵⁵ Isto, str 10.

⁵⁶ V. fusnotu 3.

⁵⁷ Isto, str. 9.

⁵⁸ King, N., Ma, T. H-Y., Zaphiris, P, Petrie, H., & Hamilton, F. (2004). An incremental usability and accessibility evaluation framework for digital libraries. In P. Brophy, S. Fisher, & J. Craven (Eds.), *Libraries without Walls 5: Proceedings of the 5th Libraries Without Walls Conference. The distributed delivery of library and information services* (pp. 123–131). London: Facet Publishing.

kad samo da bi bili zamoljeni da prokomentarišu svoja iskustva pri korišćenju prezentacija, ili nekih posebnih svojstava prezentacije ili servisa. Više formalizovano korisničko testiranje može da se ostvari kroz strukturisane ili polustrukturisane vežbe koje se zasnivaju na obavljanju zadataka sa raznovrsnim korisnicima, koristeći tehnike posmatranja i intervjua,⁵⁹ praćeno tehnikama postavljanja upita, kao što su fokusne grupe ili upitnici.

Svest o dostupnosti

Da bi se osiguralo da će Internet prezentacije biti dizajnirane uzimajući u obzir dostupnost, od presudne je važnosti ne samo da se povećava svest o dostupnosti među onima koji razvijaju Veb, nego i da se obezbede jasne smernice koje će pomoći da ta svest bude primenjena u praksi. Postojeće činjenice pokazuju da još treba preći izvestan put da bi se ovo postiglo.

U projektu ENABLED,⁶⁰ partnerima je prvo razdeljen upitnik da bi se utvrdilo opšte stanje svesti, znanja i obrazovnih potreba onih koji se bave razvojem Veba, sa stanovišta dostupnosti za osobe sa oštećenjima vida. Od 269 primljenih odgovora, 36 odsto je ukazivalo da su ispitanici pokušali da svoje Internet prezentacije ili aplikacije učine dostupnim osobama s oštećenjima vida. Najvažniji razlog onih koji to nisu uradili bio je nedostatak znanja, naročito u vezi sa mogućnostima alata korišćenih za izradu prezentacija. Ovaj manjak znanja možda potiče otud što je samo 13 odsto ispitanika navelo da je dobilo neku obuku u vezi sa dostupnošću ili upotrebljivošću, što takođe može biti uzrok što toliko mnogo prezentacija nije dostupno koliko bi moglo biti.

Istraživanje Komisije za prava invalida,⁶¹ pokrenuto je radi procene tehničkih i komercijalnih razloga koji obeshrabruju prihvatanje inkluzivnog dizajna. Odgovori su otkrili da 95 odsto ispitanika koji naručuju izradu Internet prezentacija smatra Veb važnim resursom i potencijalnim sredstvom komunikacije sa mušterijama. U velikim organizacijama, pokazalo se, nivo svesti o dostupnosti i inkluzivnom dizajnu je sasvim dobar, ali je situacija lošija u malim i u organizacijama srednje veličine. Navedene su sledeće glavne prepreke za postizanje dostupnosti:

- Procenjena cena dostupnosti, u smislu novca, vremena i angažovanog osoblja.
- Nizak nivo znanja o tim temama i načinima na koje ih treba tretirati.
- Uočeni manjak jednostavnih smernica, stručnog savetovanja i veština.
- Prepreke nastale zbog povećanih zahteva za grafičkim i drugim tehničkim ograničenjima.
- Sukob između dostupnosti i drugih težnji, to jest kreativnosti.
- Opšti nedostatak svesti o ovim pitanjima i njihovoj mogućoj važnosti.⁶²

Odgovori agencija koje se bave izradom Internet prezentacija pokazali su da je 80 odsto njih pokušalo da razvije dostupne prezentacije, makar ponekad. Ipak saopštavaju i da su mušterije često nezainteresovane, ili da im nedostaje znanje o dostupnosti, iako kad im se predstavi primer poslovanja mogu da se ubede u važnost dostupnosti koja će doprineti većem korišćenju njihovih prezentacija.

⁵⁹ V. fusnotu 17.

⁶⁰ ENABLED. (2004). *Analysis of the ENABLED Web developer survey*. http://www.enabledweb.org/public_results/survey_results/analysis.html [Posećeno 7. 12. 2006.]

⁶¹ V. fusnotu 3.

⁶² Isto, str. 37.

Opšti nivo stručnosti u vezi sa dostupnošću među tvorcima Internet prezentacija je nizak, iako je 70 odsto njih tvrdilo da je sproveo testiranje s aspekta korisnika. Za to su koristili automatizovane alate, WAI ili RNIB smernice. Najveći problemi u izradi dostupnih prezentacija isti su kao oni koje su naveli naručioci, naročito:

- trošak vremena i resursa;
- nedostatak znanja;
- nedostatak pouzdanog usmeravanja; i
- sukob sa estetskim i drugim dizajnerskim težnjama.⁶³

Istovetni razlozi za neusklađivanje sa preporukama za dostupnost preko Veba navedeni su u istraživanju 175 Veb administratora u Sjedinjenim Američkim Državama.⁶⁴

Tokom 2005, kroz projekat SupportEAM, sprovedeno je onlajn istraživanje potreba zainteresovanih aktera za Evropskom shemom overe e-dostupnosti (<http://www.support-eam.org/>). Istraživanje je obuhvatilo komercijalni i nekomercijalni sektor i donelo zanimljive nalaze u vezi sa stepenima svesti o dostupnosti preko Veba. Na primer 80 odsto od 450 ispitanika reklo je da ima na umu dostupnost kad naručuje prezentacije, ali od njih samo 35 odsto je reklo da je svoje prezentacije proverilo sa stanovišta dostupnosti. Tri četvrtine (75 odsto) ispitanika takođe je navelo da bi voleli da imaju nekakvu metodologiju i kriterijume da bi seratifikovali e-dostupnosti svojih prezentacija. Iz toga se može izvući zaključak da ljudi, iako su svesni pitanja dostupnosti, često ne znaju dovoljno o tome kako da ih usvoje.

Projekat EIAO takođe je rezultirao istraživanjem aktera zainteresovanih za osnivanje predložene Evropske osmatračnice dostupnosti preko Interneta.⁶⁵ Obuhvaćen je početni uzorak od pedeset organizacija koje su prepoznate kao zainteresovani akteri. Među njima su one koje se bave razvijanjem Veba, dizajneri Veba i oni koji pružaju usluge u vezi s Vebom. Pored toga što je ustanovljena potreba za osnivanjem osmatračnice, nalazi su pokazali da su ispitani akteri razumeli važnost pitanja dostupnosti i postojećih metoda koji mogu da im pomognu da kreiraju bolje Internet prezentacije. Ipak ne može se pretpostaviti da svi imaju isti nivo svesti, jer su neki ispitanici saopštili da su ljudi s kojima sarađuju (na primer, rukovodioci, kreatori politike, dizajneri Veba koji su angažovani kao spoljni saradnici) često manje svesni ovih pitanja.

Uprkos činjenici da je većina ispitanika pokazala svest o važnosti pitanja dostupnosti i da su podržavali načela „dizajna za svakog“, nisu svi bili aktivno angažovani u kreiranju dostupnih Internet prezentacija. To je često zavisilo od prirode njihovih organizacija i posla (to jest, da li su usmerene prevashodno na mušterije, na resurse, da li primenjuju angažovanje spoljnih saradnika, i tako dalje). Akteri koji su se bavili rešavanjem pitanja dostupnosti (kroz odgovarajući dizajn, saradnju, savetovanje, i tako dalje) naveli su izvestan broj alata koji su im pomogli da dizajniraju dostupan sadržaj. Najčešće korišćen metod bio je upotreba smernica i standarda. Ispitanici koji su odgovorili da redovno proveravaju dostupnost svojih prezentacija češće su navodili kombinacije alata (automatizovane, ručne i eksterne provere), od korišćenja jednog određenog alata.

Ispitanici su bili vrlo blagonakloni prema zamisli da dobiju dodatne informacije, kao što su predlozi kako

⁶³ Isto, str. 38.

⁶⁴ Lazar, J., Dudley-Sponaule, A., & Greenridge, K. (2004). Improving Web accessibility: A study of Webmaster perceptions. *Computer and Human Behavior*, 20(2), 269–288.

⁶⁵ V. fusnotu 30, peti izvor.

da poprave greške, kao i rangiranu listu poboljšanja potrebnih da bi njihove prezentacije bile dostupnije. Pomenuli su i potrebu da se poveća svest o dostupnosti, tako da svi koji su uključeni znaju zašto je to važno, a ne samo šta treba uraditi da se ona postigne.

U svim predstavljenim istraživanjima može se uočiti zajednička tema. To je da, iako nesumnjivo postoji svest o pitanjima dostupnosti i o važnosti dostupnog dizajna Veba, još postoji manjak razumevanja u vezi sa posebnim razlozima za primenu svojstava dostupnosti u Internet prezentacijama, kao i nedostatak znanja o tome kako da se ona primene dosledno i delotvorno. Da li bi to mogao biti razlog zbog kojeg još toliko mnogo porezentacija ne zadovoljava zahteve dostupnosti?

U studiji e-dostupnosti javnih službi Evropske unije koju je sproveo britanski Kabinet premijera, postoji ništa manje od dvadeset jedne preporuke za definisanje politike u ovoj oblasti. Preporuke su namenjene onima koji formulišu politiku u javnom sektoru, na nivou EU i država članica, onima koji upravljaju Vebom, koji ga razvijaju u svim organizacijama javnog sektora, i konačno dizajnerima u industriji računarskih programa. Na ovu poslednju grupu odnosi se preporuka 19, u kojoj se kaže da postoji potreba da se „svi koji se bave dizajnom Veba obrazuju, kako u vezi sa zahtevima potpuno dostupne Internet prezentacije, tako i sa tehnikama njene izrade”.⁶⁶ Ova preporuka, kratka, ali od vitalne važnosti, treba da se proširi tako da obuhvati sve organizacije i institucije koje pružaju kurseve obuke iz dizajniranja Veba. Na primer, katedre za bibliotekarstvo, informacione nauke i komunikologiju uvrstile su sticanje svesti o dostupnosti i odgovarajuća rešenja u sve module koji se bave projektovanjem prezentacija i ponudom sadržaja preko Veba. Veoma se ističe potreba dostupnosti preko Veba i usklađivanja sa standardima

i smernicama. Mnoge javne i privatne institucije prihvatile su naročito WCAG smernice Konzorcijuma W3, kao naznaku do kog nivoa dostupnosti treba da stignu njihove Internet prezentacije. Ostaje da se vidi kako će se nova verzija WCAG smernica (WCAG 2.0) uklopiti u mnoge već postojeće smernice i programske dokumente institucija i preduzeća, a kako je primetio Keri pravi izazov za one koji projektuju i razvijaju Veb „neće toliko biti sam standard, koliko alati za merenje usaglašenosti s njim”.⁶⁷ Neprekidni rad na formiranju holističkog pristupa dostupnosti, kao što su preporuke za e-dostupnost koje su dali Keli, Fips i Haul,⁶⁸ dalje će usložniti metode za procenjivanje i merenje usaglašenosti; holistički pristup vidi potrebu da se „pruže dostupni doživljaji učenja, a ne nužno neko dostupno iskustvo e-učenja”, što nije uvek obuhvaćeno usklađenošću sa nekom kontrolnom listom.

Iako svest o pitanjima dostupnosti preko Veba stalno raste, rezultati različitih istraživanja koja su predstavljena u ovom radu pokazali su da još postoji nedostatak znanja o tome kako da se primeni dostupnost preko Veba, i da je potrebno više delotvornog usmeravanja. Ovaj zaključak potvrđen je stalnim i široko rasprostranjenim neuspesima da se naprave potpuno dostupne Internet prezentacije. Posle obavljenog istraživanja⁶⁹ Komisija za prava osoba s invaliditetom naručila je od Britanskog instituta za standarde (BSI – British Standards Institute, *prim. prev.*) da izradi nove smernice koje bi pomogle da se poveća znanje i sposobnost onih koji prave i onih koji naručuju prezentacije kako da delotvorno ugrade dostupnost preko Veba. Iako BSI radi na tome, smernice neće biti objavljene kao punovažan britanski

⁶⁷ Carrey, K. (2002). Inclusion. *Managing Information* 9(5), 24.

⁶⁸ V. fusnotu 27.

⁶⁹ V. fusnotu 3.

⁶⁶ V. fusnotu 4, str. 62.

standard, jer njegovo odobravanje traje godinama. Umesto toga, urađene su u vidu Javno dostupne specifikacije (PAS – Publicly Available Specification, *prim. prev.*) i objavljene kao „PAS 78: Vodič za dobru praksu pri naručivanju dostupnih Internet prezentacija”.⁷⁰ One su stupile na snagu 8. marta 2006, i mogu se redovno osavremenjivati – obično u dvogodišnjim intervalima. Zbog toga je važno biti u toku sa brzim razvitkom Veb tehnologija.

Zaključci

Tokom poslednje decenije, istraživači na polju bibliotekarstva istakli su se u traženju načina da se poboljša dostupnost preko Veba. Oni su u tu oblast uneli pojačano zanimanje za koncepte koji korisnika stavljaju u prvi plan, što je dovelo do niza studija usmerenih na korisnike koje su jasno pokazale gde uobičajeni pristupi projektovanja Internet prezentacija ne uspevaju da zadovolje potrebe osoba s invaliditetom. Projekti kakvi su bili REVIEL i NoVA, smišljeni i izvedeni u CERLIM-u, omogućili su da se istaknu oblasti u kojima je potrebna dodatna pažnja i pokazali kako usmereni naponi, često sasvim skromnog obima, mogu da preobrazu dostupnost. Kombinacija napretka u pomoćnoj tehnologiji i usvajanja načela „dizajna za svakog”, ukrštena sa obukom zaposlenih i korisnika i povećanjem svesti, dala je izuzetno dobre rezultate. Tokom ovog perioda, biblioteke širom Velike Britanije, kao i u drugim zemljama, podsticane su da popularišu dostupnost, a delimično zahvaljujući novom zakonodavstvu i da je drže visoko na spisku svojih prioriteta.

⁷⁰ British Standards Institute (BSI). (2006). *PAS 78: Guide to good practice in commissioning accessible Websites*. [http://www.bsi-global.com/ICT/PAS/\(/index.xalter](http://www.bsi-global.com/ICT/PAS/(/index.xalter) [Posećeno 27. 11. 2006.]

Skorije inicijative, po ugledu na evropsku grupu WAB i izradu W3C WAI WCAG 2.0 smernica, pokazuju da se istraživački zamah održava. Činjenica da je u ovom poslu, kroz projekte kao što je EIAO, veoma angažovan jedan istraživački centar koji se bavi bibliotekarstvom, kakav je CERLIM, može samo pozitivno da utiče na poboljšanje prakse u ovoj oblasti.

.....
Prevela sa engleskog Gordana Ljubanović
.....

Peter Brophy and Jenny Craven
Web Accessibility

Abstract

The increasing provision of Web-based information resources has moved from a simple text interface to dynamic and interactive designs. While this move has provided people with a more creative and flexible experience, there are dangers that some people will be excluded because they cannot use standard methods of access. Research has shown that people with disabilities are most at risk of being excluded from access, and in particular people who are blind or visually impaired and who use assistive technologies such as screen readers. In a library environment, ensuring access for all is important because the method of delivery is predominantly Web-based and the development of e-book provision will provide increased opportunities to access library services remotely. This article reviews some key issues relating to Web accessibility, identifying methods of access, principles of accessibility and usability, and how Web accessibility can be assessed. Studies show that despite a growing awareness of Web accessibility issues, people are still experiencing barriers to access. Research initiatives identified in this article, and the development of the W3C WAI WCAG version 2.0, show that the research momentum is being maintained, and together with specific library oriented research this can only be positive for the development of the profession's practice in this area.

Key words: Web design for Blind and visually impaired people, Web accessibility, assistive technologies, W3C WAI guidelines.

Piter Brofi (Peter Brophy) je direktor Centra za istraživanje menadžmenta u bibliotečko-informacionoj delatnosti (CERLIM) na Državnom univerzitetu u Mančesteru, gde vodi i Katedru na informacioni menadžment. Rukovodio je nizom međunarodnih istraživačkih projekata, uključujući različite velike projekte iz grupe „Telematika/Tehnologije informacionog društva“, u oblasti bibliotečko-informacionih usluga, koje je finansirala Evropska komisija. Rukovodio je britanskim projektima „Izvori informacija Elektronske biblioteke za korisnike sa oštećenjima vida“ (REVIEL) i „Nevizuelni pristup digitalnoj biblioteci“ (NoVA), a sada predvodi aktivnosti svog univerziteta u partnerskom evropskom projektu Osmatračnice dostupnosti preko Interneta. Autor je knjige Biblioteka u dvadeset prvom veku.

Dženi Krejvn (Jenny Craven) je kvalifikovani bibliotekar i radi kao istraživač-saradnik u Centru za istraživanje menadžmenta u bibliotečko-informacionoj delatnosti (CERLIM) na Državnom univerzitetu u Mančesteru. Radila je na više istraživačkih projekata koji su se bavili dostupnošću i upotrebljivošću Veba, s naglaskom na dostupnosti informacija slepim, ili osobama s oštećenjima vida (v. <http://www.cerlim.ac.uk/projects/index-accessib>).

Takođe je član Saveta Nacionalne biblioteke za slepe. Dženi je imala saopštenja na konferencijama i radionicama u Evropi, Srednjoj i Južnoj Americi i u Aziji, i dosta je objavljivala. Trenutno je angažovana u projektu koji finansira Evropska unija: Evropska osmatračnica dostupnosti preko Interneta (više na adresi <http://www.cerlim.ac.uk/projects/eiao/index.php>).

Napomene urednika

Autorska prava za objavljivanje prevoda ovog teksta dobijena su od vlasnika autorskih prava, Izdavačke kuće Univerziteta Džon Hopkins.

Reprinted with permission of The Johns Hopkins University Press.

Naslov originala: Brophy, Peter. Web Accessibility. Library Trends 55:4 (2007), 950–972. © 2007 Board of Trustees of the University of Illinois.

SLIKOVNICE DOSTUPNE SLEPOJ I SLABOVIDOJ DECI

Beatrix Kristensen Skeld

UDK 028.5-056.262:087.5(485)
027.6-056.262(485)

Sažetak

Švedska biblioteka zvučnih, i knjiga na Brajevom pismu (TPB – Talbooks och punktskriftsbiblioteket – Biblioteka zvučnih, i knjiga na Brajevom pismu, *prim. prev.*) od 1992. proizvodi taktilne slikovnice za predškolsku decu (uzrast od 1 do 7 godina). Tekst u njima dat je na Brajevom pismu i štampom krupnim slovima. Proizvodni standardi postavljeni su na osnovu istraživanja o taktilnom opažanju i sposobnosti osoba oštećenog vida za opažanje boja. Zbog toga ove knjige mogu da koriste i deca koja su potpuno slepa i ona koja delimično vide.

TPB se opredelila da postojeće knjige učini dostupnim ovoj publici, što je moguće po švedskom zakonu o autorskim i srodnim pravima. Taktilna slika nije kopija originalne, jer detalji koje čulo dodira ne može da opazi moraju biti izostavljeni, a boje, senčenja i perspektive moraju da se promene.

Taktilne slikovnice sa Brajevim pismom imaju važnu ulogu kao pomoć u razvijanju veštine čitanja. Slepo dete nije izloženo „čitanju znakova“ na isti način kao dete koje vidi, te stoga treba stvoriti priliku da se slepo dete upozna s tim veštinama. Korišćenje taktilnih knjiga u ranom uzrastu jedan je od načina da se razviju te rane veštine pismenosti.

TPB je razvila poseban dizajn koji polazi od istraživanja Džona M. Kenedija (John M. Kennedy) i Ivon Erikson (Yvonne Eriksson) proučavatelja kako slepe osobe opažaju slike. TPB takođe sprovodi projekat izrade smernica za izdavače, ilustratore i grafičku industriju, o tome kako da se izrađuju taktilne knjige ili „Knjige za svakog“.

Ključne reči: taktilne knjige, Brajevo pismo, slepa deca, invalidna deca, dizajn za svakog, javne biblioteke.

Uvod

Živimo u društvu punom slika. Govorimo o vizuelnoj kulturi, što obuhvata i slike koje nas okružuju u kući, na ulici, u autobusima i vozovima, i tako dalje. Još više, u našoj okolini postoje sve vrste reklamnih oznaka, saobraćajnih znakova i obaveštajnih tabli. Da

bismo se kretali u različitim sredinama moramo umeti da tumačimo te znakove. Semiotika je nauka koja se bavi tumačenjem znakova i teorijom znakova. Ipak ja ne predstavljam semiotiku, nego ću govoriti o nekim od tih teorija, onako kako su ih primenili naučnici koji se bave ilustrovanim knjigama za decu.¹

Pričaću o slikovnicama, naročito o taktilnim knjigama za slepu i slabovidu decu.

Slikovnica, po sebi, ima dve funkcije:

- 1.da preoblikuje priču u sliku
- 2.da doda priči pojedinosti koje nisu sadržane u njoj samoj/u tekstu.

Bajke sa slikama su dobar primer književnosti koja pomaže jezički razvitak deteta, tako da je važno da odrasli deci čitaju takve knjige. Dok odrasla osoba čita s detetom, uobičajeno je da pokazuje na slike i istovremeno pominje naziv predmeta. Na taj način dete se vežba da gleda sliku, uči naziv naslikanog predmeta i razume odnos između slike i stvarnog predmeta. Najčešće nismo svesni ove vrste učenja, umesto toga uzimamo zdravo za gotovo da su slike nešto što opažamo i razumevamo intuitivno.² Oko takvih pojedinosti započinje razgovor između odraslog i deteta. Time se dodaje još jedna dimenzija – detetovo lično tumačenje slike ili neke njene pojedinosti.

Slike nisu važne samo za decu koja vide, već i za decu sa oštećenjima vida. Džon M. Kenedi, kanadski istraživač, proučavao je kako organi vida i mozak funkcionišu sa slikama. Prema Kenediju,³ crteži su

zajednički čitavoj ljudskoj vrsti, uključujući ljude koji su rođeni slepi. Dokazao je da slepi ljudi mogu crtati na isti način kao oni koji vide, korišćenjem pribora za crtanje koji omogućava izdignute linije. Kenedi je pokazao da „mi obično razmišljamo o vidu kao sistemu opažanja pomoću kojeg oblici i površine govore umu“. Ali njegovi empirijski dokazi pokazuju da dodir u velikoj meri može da prenese iste informacije. On takođe tvrdi da je najočiglednija teorija ona koja govori da u osnovnom crtanju svaka ivica predstavlja fizičku granicu oko neke površine ili oblika.

Taktilne slike u knjigama

TPB, Švedska biblioteka zvučnih, i knjiga na Brajevom pismu, primenila je Kenedijeve teorije u proizvodnji taktilnih zvučnih knjiga. Ovaj posao je 1992. inicirala Ivon Erikson, koja sada predaje na Univerzitetu u Gotemburgu. Ona je vršila obimna istraživanja dečjeg opažanja taktilnih slika čulom dodira.

Zaključila je da se svi delovi slike koje je moguće opaziti dodirom mogu transformisati u taktilnu sliku. Slikovnice koje se izrađuju u TPB nisu ono što bi se nazvalo originalnim tvorevinama, već su rezultat prenosa štampanih knjiga. Koristimo svileni ekran u kombinaciji sa tehnikom kolaža; ali ponekad se koriste samo strukture napravljene od svilenog ekrana. Tekst je štampan krupnim slovima i Brajevim pismom.⁴

Za kolažne slike koristi se drugačiji materijal, jarkih boja, što takođe daje dobar kontrast. Kontrast mora biti jak, da bi ljudi koji delimično vide mogli videti pojedinosti na slici. Deca koja delimično vide, i ona sa veoma ograničenim vidom, mogu istovremeno da gledaju sliku i da je dodiruju.⁵

¹ Domincovic, K, Eriksson, Y, Fellenius, K (2006) *Läsa högt för barn*. Lund: Studentlitteratur.

² Isto.

³ Kennedy, JM (1992) *Drawing and the Blind. Pictures to touch*. New Haven: Yale University Press. Kennedy, JM (1996) How the blind draw. *Scientific American*, January 1997.

⁴ Eriksson, Y. (2006). *Att läsa taktila bilderböcker*. Enskede: Talboks- och punktskriftsbiblioteket.

⁵ Isto.

Iako je slika u boji, ona nema nikakve senke koje „vidljivoj” slici daju iluziju trodimenzionalnosti. Razlog je što se nijanse boja ne mogu opaziti. Ako bi se na taktilnoj slici predstavila nijansa, ona bi bila opažena kao novi oblik i zbunila bi čitačevo opažanje slike.

Na taktilnim slikama gotovo sve figure i predmeti predstavljeni su spreda, sa strane ili odozgo. Pri državanju ovih pravila olakšava da se prepoznaju različiti oblici. Čulo dodira može da opazi samo oblike koji su opipljivi, kao što su uglovi, ivice, linije, razlike u površinama u vidu izdignutih oblika. Svi ovi činioci utiču na dizajn taktilne slike.⁶

Slikovnice u odgovarajućem formatu

TBP proizvede tri do četiri naslova slikovnica godišnje, namenjenih sasvim maloj i manjoj deci. Dugoročni cilj je da se već objavljene knjige učine dostupnim, u odgovarajućem formatu, slepoj i slabovidoj deci. Izrađuju se samo knjige koje su dobro poznate ili su deo našeg „kulturnog nasleđa” (bajke). Najjednostavnije knjige, namenjene sasvim maloj deci, predstavljaju uobičajene predmete i nemaju priču. Ipak postoji tekst – čak ako je to samo naziv predmeta – na Brajevom pismu i štampan krupnim slovima.

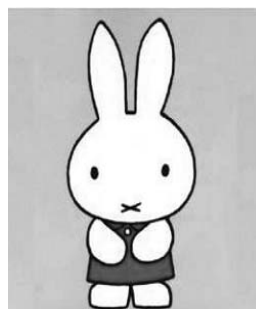
Na sledećem stupnju su knjige sa jednostavnom pričom, kao one o zečici Mifi. Tekst je stihovan i lak za pamćenje. Knjige sa uspavankama i drugi primeri slične vrste su veoma omiljeni. Slede knjige sa dužom pričom, ponekad su to narodne priče. Na primer, norvešku narodnu priču o tri bradata jarčiča obradili smo kao taktilnu slikovnicu.

Kao što sam pomenula, samo najvažniji delovi slike mogu da se prenesu u taktilnu sliku. Pa kako

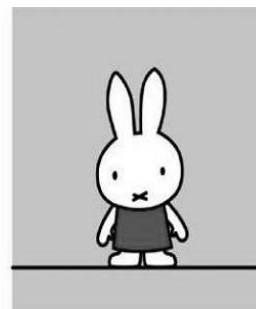
određujemo koji su delovi originalne slike najvažniji oblici za taktilnu sliku?

Evo nekih primera:

Originalna slika

Prilagođena slika

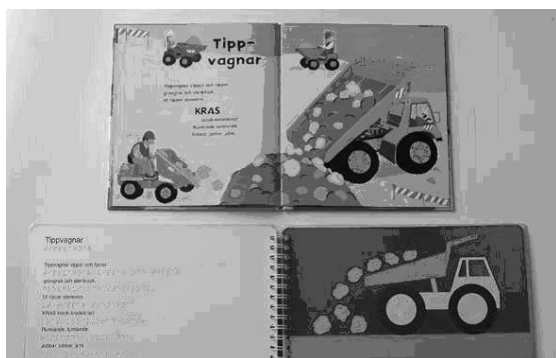

Knjige o Mifi, Nemca Dika Brune (Dick Bruna), imaju dobar kontrast; ipak je ponekad teško da se figure opaze u svom originalnom obliku. Na jednoj slici Mifine ruke su položene na telu. Ako se ta pojedinost ne izmeni dete će protumačiti da su ruke deo Mifine haljine. Zato smo njene ruke nacrtali drugačije, tako da stoje odvojeno od tela.

Sledeći primer je knjiga o različitim vozilima. Ovu sam odabrala zato što je većina vozila čista apstrakcija i slepim ljudima, ne samo deci. Na prvoj stranici originalne knjige prikazan je kamion-kiper, vozač i tri radnika putara koji voze manja vozila. Svi oni istovaruju kamenje i šljunak. Pa šta je najvažniji deo ove slike? Zaključili smo da je to kiper koji istovaruje kamenje, a to je i najveći detalj originalne slike. Ali morali smo da smanjimo broj pojedinosti prikazanog kipera, kao i da izmenimo perspektivu. Na originalnoj slici prikazan je pod određenim uglom odpozadi, dok je na taktilnoj slici viđen sa strane. Ova promena perspektive izvršena je jer je lakše čitati

⁶ Isto.

taktilne predstave koje su nacrtane sa strane, spreda ili odozgo, to jest pod pravim uglom u odnosu na čitaoca.⁷

Brajevo pismo, što je ranije moguće

Taktilne slikovnice upoznaju slepu decu sa Brajevim pismom u ranom uzrastu, što je jedan od razloga zbog kojih se TPB ne bavi samo njihovom proizvodnjom nego i pozajmljivanjem.

Kerstin Fellenius (Kerstin Fellenius), istraživač na Obrazovnom koledžu u Stokholmu, pokazala je da je za slepo dete važno da dobije priliku da dodirne Brajevu azbuku što je ranije moguće. Budući da slepa deca u svom okruženju ne mogu da se sretnu sa štampanom reči kao što to mogu deca koja vide,⁸ ona nemaju mogućnost za ono što se zove „čitanje znakova“, prvi korak ka razvijanju veština pismenosti. Iako dvogodišnje dete ne može da tumači tačke kao slova, važno je da se upozna sa slovima i njihovim karakteristikama.

Posle nekog vremena ono će početi da pita za značenje tačaka.⁹

Čitanje taktilnih slika

Važno je da roditelji (odrasli) ne gaje neosnovana očekivanja od sposobnosti deteta da razume taktilne slike jer – je učenje čitanja taktilnih slika veština kojom se mora ovladavati. Niti iko može biti siguran da će dete biti zainteresovano za Brajevu azbuku, to se obično događa pošto mu više puta pročitate knjigu. Potrebno je strpljenje!

Opažanje slike dodirnom nije isto što i gledanje slike očima. Osoba koja vidi odjednom vidi celu sliku, kao i pojedinosti na njoj, i može da napravi mentalni skok ka razumevanju značenja slike. Kada se dodiruje taktilna slika, proces je obrnut. Prvo se osećaju pojedinosti, a onda cela slika. Deo po deo, oblast po oblast, slika se postepeno spaja dok na kraju ne nastupi razumevanje celine. Ipak da biste potpuno razumeli taktilnu sliku – ako niste iskusan čitalac taktilnih slika – morate znati šta slika predstavlja. Zato je veoma važno da se detetu kaže šta je predstavljeno i da se razgovara o svim predmetima na slici. Ako taktilna slika sadrži više predmeta ili figura, detetu se mora reći gde su oni i kako su razmešteni na površini slike.

Kad detetu glasno čitate, obično sedite zajedno i otkrivajte priču. Možete ga pitati da li zna nešto o stvarima o kojima čitate. Ili će možda priča pružiti mogućnost da se razgovara o novim iskustvima, kao što su ona koja pružaju bajke. Kao što u priči može biti reči koje su za dete nove, tako i na taktilnoj slici koja prati tekst može biti predmeta koji mu nisu poznati.

⁷ Isto.

⁸ Fellenius, K. (1996). Reading Competence of Visually Impaired Pupils in Sweden. *Journal of Visual Impairment and Blindness*, 90 (3), p 237–246

⁹ Fellenius, K. (1999). *Reading Acquisition in Children and Young People with Visual Impairment in Mainstream Education*. (Dissertation). Stockholm: HLS-förlag; Errikson, Y. (2004). *Att läsa taktila bilderböcker*. Enske: Talboks- och punktskriftsbiblioteket.

Dok razgovarate o priči i slikama dete učestvuje u procesu čitanja i počinje da uči kako da „čita“ sliku. Čitanje naglas pruža mogućnost da zajedno otkrijete nove svetove.

Za mnogu decu s oštećenjima vida čitanje taktilne slikovnice je prvi dodir sa slikom i važan uvod za slike s kojim će se kasnije susretati u knjigama za školu. Uvođenje slike preko taktilnih slikovnica u ranom uzrastu veoma je važno. Deci je često teško da se po prvi put sretnu sa slikama kad su već u školi, u uslovima formalnog učenja. Ipak zapamtite da proces razvijanja ovih veština u ranom uzrastu treba da predstavlja uživanje; to nije stvar školskog učenja nego učenja kroz igru.

Ljudi tumače slike na različite načine. Nije nikakva katastrofa ako slepo dete protumači sliku na svoj način. Mnogo je važnije da shvati da zamisao koju slika nosi predstavlja nešto specifično. U jednoj našoj knjizi postoji slika s predmetom koji prikazuje štrikani komad koji je pao na pod. Neka deca taj štrikani komad opažaju kao džemper, neka kao tepih. Ono što je važno jeste da dete bude sposobno da protumači sliku kao nešto smisleno. Onda je moguće da se objasni o čemu govore različite slike. Jedan od načina je i da se slika uporedi sa stvarnim predmetom.¹⁰

Slepom detetu može trebati dosta vremena da razume taktilnu slikovnicu. Ako dete pokaže nezainteresovanost za neku knjigu, to ne znači da mu pažnju neće privući neka druga. Objašnjenje je možda jednostavno: dete se ne zabavlja, ili knjiga nije dovoljno intrigantna. Najvažnije je da čitanje treba da bude zabava! Zato je bitno da postoji širok izbor taktilnih slikovnica!

Uloga javne biblioteke

TPB pozajmljuje taktilne slikovnice direktno roditeljima dece s oštećenjima vida. Ipak želimo da naše knjige čitaju sva deca kojima su one potrebne, ne samo slepa ili slabovidna. Bibliotečke usluge svim osobama koje imaju poteškoća s čitanjem sastavni su deo sistema javnih biblioteka, stoga je i pozajmljivanje ovih knjiga deo njihovog rada. U javnim bibliotekama u Švedskoj, taktilne slikovnice mogu se naći na onom što se zove „Police u jabuci“, koncept koji je nastao 1993, kad je jedna javna biblioteka u odeljenju za decu izgradila veliku jabuku i tu izložila materijal u posebnim formatima za invalidnu decu. Posle toga, praktično svaka javna biblioteka ustanovila je police sa zvučnim knjigama, knjigama s Blisovim simbolima ili piktogramima, video knjigama na jeziku znakova za gluve i taktilnim slikovnicama. Biblioteke nabavljaju taktilne slikovnice od TPB. Ali mi takođe šaljemo depozitne zbirke bibliotekama i obdaništima. Potražnja za taktilnim knjigama je velika i ne možemo uvek da zadovoljimo sve potrebe.

Zaključci

Sažeto rečeno, govorila sam o tome kako je TPB primenila naučna istraživanja da bi prilagodila postojeće slikovnice i proizvela taktilne slikovnice, s tekstom koji mogu razumeti podjednako slepa deca i ona sa ograničenim vidom. Ponovo naglašavam koliko je važno da se deca upoznaju sa Brajevim pismom i taktilnim slikovnicama u ranom uzrastu – da bi razvila rane veštine pismenosti.

Napokon, taktilne slikovnice koje mi izrađujemo nisu proizvodi namenjeni tržištu, već se knjige objavljuju u malim tiražima, za pozajmljivanje iz biblioteka. Postoje komercijalne knjige koje mogu da se dodiruju, a ponekad i omirišu. Mi smo zadovoljni što se izdavačka industrija trudi da popuni ovaj važan jaz,

¹⁰ Errikson, Y. (2004). *Att läsa taktila bilderböcker*. Enskede: Talboks- och punktskriftsbiblioteket.

ali postoje i neki nedostaci kojih treba biti svestan. Glavna mana komercijalnih knjiga je što najvažniji predmet na slici nije uvek onaj koji se može opaziti dodirrom. Ponekad se previše predmeta učini taktilnim, što deluje zbunjujuće. Ponekad predmeti sadrže pojedinosti koje se ne mogu opaziti dodirrom. Stoga da bi pomogla drugima da izrađuju taktilne slikovnice koje će zadovoljiti potrebe slepe i slabovide dece, TPB izrađuje smernice i komplet pomagala, namenjen grafičkoj industriji, izdavačima i ilustratorima. Drago mi je što mogu da kažem da je ove godine TPB za ovu inicijativu dobila švedsku „Nagradu za dizajn za svakog“ za 2006. godinu.

.....
Prevela sa engleskog Gordana Ljubanović
.....

Beatrice Christensen Sköld
Picture books accessible to blind and visually impaired children

Abstract

The Swedish Library of Talking Books and Braille (TPB) has produced tactile picture books for preschool children (1-7 years of age) since 1992. The text in these books is provided in both Braille and large print. The production standards are based on research about tactile perception and the ability of partially sighted persons to perceive colour. Therefore these books can be enjoyed by totally blind children as well as children with partial sight.

TPB has chosen to make existing children's books accessible, which is possible according to the Swedish Copyright law. The tactile picture

is not a copy of the original as details which the haptic sense can't perceive must be reduced, and colours, shadows and perspective must be changed.

Tactile picture books with Braille play an important role in supporting the development of reading skills. A blind child is not exposed to „sign-reading“ in the same way that a sighted child is, and thus opportunities must be provided to acquaint a blind child with similar skills. Using tactile picture books at an early age is one way to develop these early literacy skills.

TPB has developed a special design which builds on the research done by John M. Kennedy and Yvonne Eriksson who have studied how blind persons perceive pictures. TPB also has a project to make guidelines for publishers, illustrators and the graphic industry on how to make tactile picture books or „Books for all“.

Key words: Tactile books, Braille, Blind children, Disabled children, Design for all, Public libraries.

Napomena urednika

Rad je predstavljen na 73. Godišnjoj konferenciji IFLA-e, u Durbanu, u Južnoafričkoj Republici, 2007. godine.

Autorska prava za objavljivanje prevoda ovog teksta dobijena su ljubaznošću autora i IFLA-e.

Reprinted with permission of the author and IFLA.

Naslov originala: Beatrice Christensen Sköld: Picture books accessible to blind and visually impaired children.

Beatris Kristensen Skeld (Beatrice Christensen Sköld) je istraživač/koordinator za međunarodnu saradnju Švedske biblioteke zvučnih, i knjiga na Brajevom pismu, predsednica IFLA-ine Sekcije biblioteka za slepe.

STVARANJE POZAJMNE ZBIRKE KNJIGA S TAKTILNIM ILUSTRACIJAMA ZA MALU DECU S OŠTEĆENJIMA VIDA

Marion Rippli

projekat ClearVision, London, Velika Britanija

UDK 027.6-056.262(410)

028.5-056.262:087.5(410)

Sažetak

Knjige s taktilnim ilustracijama, detetu s oštećenjem vida mogu otvoriti svet novih informacija, novih pojmova i novog rečnika. One podstiču razvatak veština dodirivanja i daju motivaciju da se uči čitanje. One su takođe veoma zabavne.

Tokom poslednjih šest godina Biblioteka biblioteka ClearVision izgradila je pozajmnu zbirku sa više od hiljadu taktilnih knjiga. Mnoge od njih su ručno radili dobrovoljci bez ikakvog iskustva s oštećenjima vida ili Brajevim pismom. Zbirka je oformljena sa veoma malim budžetom i bez tehnološki napredne opreme.

U ovim knjigama sada mnogo uživaju deca oštećenog vida širom Velike Britanije.

Ključne reči: taktilne knjige, tekstilne knjige, taktilne ilustracije, biblioteka za slepe ClearVision.

Uvod

Deca koja vide, od dana rođenja vide slike gde god pogledaju. Mnoga njihova znanja o svetu potiču od onog što vide gledajući oko sebe. Ono što ne vide u stvarnom svetu (Supermen, dinosaurusi, slavne ličnosti, unutrašnjost zečje rupe), vide na televiziji i na stranicama knjiga i časopisa. Pored toga što pružaju informacije, ovi prikazi su neprekidni izvor zabave i podsticanja. Knjige s pričama za najmlađu decu koja vide imaju više slika nego teksta, a uobičajeno je da se i u knjigama za stariju decu nađe poneka ilustracija. Nezamislivo je da se izda neka faktografska knjiga za decu koja neće imati slike.

Za decu koja vide malo ili nimalo, situacija je bitno drugačija. Ne samo što su lišena svakodnevnih pogleda koju većina dece podrazumeva već se od njih u načelu očekuje da nauče da čitaju koristeći knjige bez ilustracija. Njima nije namenjeno uzbuđenje koje se iskusi kad se okreće strana da bi se našla sledeća zabavna, informativna ili zastrašujuća ilustracija.

Knjiga za decu s taktilnim ilustracijama ima malo i daleko od dovoljnog; većinom ih izrađuju roditelji i nastavnici, u očajničkom pokušaju da naprave nešto u čemu će njihova deca uživati i iz čega će učiti. Ovi prezauzeti odrasli nemaju nikakva posebna zanatska znanja ili obuku, ali uspevaju da stvore odgovarajuće taktilne knjige u kojima beskrajno uživa samo jedno ili dvoje dece. Te knjige se obično prave u žurbi i brzo raspadaju.

Ne možemo se nadati da ćemo ikad proizvesti dovoljno taktilnih knjiga da bismo zadovoljili potrebe i želje svakog deteta koje ne vidi, ali možemo pokušati da ih snabdemo dobrim izborom zabavnih i podsticajnih taktilnih knjiga. Deci s oštećenjima vida biće potrebna pomoć da razumeju šta je to što istražuju prstima, ali ovakve taktilne ilustracije mogu otvoriti jedan svet novih pojmova i rečnika, pomoći da se usavrši čulo dodira i pružiti motivaciju za učenje čitanja.

Zbog toga je, 2000. godine, organizacija ClearVision odlučila da se u Velikoj Britaniji uspostavi biblioteka taktilnih knjiga.

Istorijat

ClearVision je nacionalna pozajмна biblioteka koja pruža usluge poštom, sa više od 13.000 najpoznatijih knjiga za decu, sa dodatim tekstom na Brajevom pismu na plastičnim listovima. Sve knjige mogu zajednički da koriste čitaoci štampane i Brajeve azbuke, bilo da je reč o deci koja uče da čitaju Brajevo pismo uz pomoć porodice ili vršnjaka koji vide, ili o slepim roditeljima koji čitaju deci koja vide.

Ove knjige pružaju maloj deci s oštećenjima vida pristup knjigama koje čitaju njihovi drugovi koji vide, ali one ne sadrže taktilne ilustracije. Utoliko je zbirka taktilnih knjiga potpuno nov i drugačiji izvor informacija.

Pre nego što je projekat pokrenut, posetila sam Biblioteku taktilnih knjiga Celia, u Helsinkiju, u Finskoj, i pregledala mnoštvo njihovih knjiga. To mi je pružilo i neprocenjivo vrednu priliku da razgovaram o različitim aspektima vođenja biblioteke taktilnih knjiga sa ljudima koji to uspešno rade godinama.

Prvo smo obezbedili budžet za novi projekat. Biblioteka ClearVision već ima prostor (jednu veću prostoriju), zaposlene (dvoje ljudi), mali skladišni prostor i uhodane procedure katalogizovanja i pozajmljivanja. Stoga su glavna pitanja koja je trebalo razmotriti bila: dodatno radno vreme zaposlenih, troškovi kupovine taktilnih knjiga ili materijala za njihovu izradu, i troškovi oglašavanja nove usluge. Naš cilj je bio nabavljanje 1.000 taktilnih knjiga u roku od tri godine; procenjeni budžet celog projekta iznosio je £31.000 (otprilike jedna i po prosečna godišnja plata u Velikoj Britaniji, u to vreme). Trebalo nam je godinu i po dana da kroz aktivnosti prikupljanja sredstava ostvarimo željeni budžet.

Prvobitno smo nameravali da kupimo što je moguće više taktilnih knjiga od dobavljača iz Velike Britanije i drugde po svetu, ali je ubrzo postalo očigledno da na tržištu ima izuzetno malo odgovarajućih knjiga – u bilo kojoj zemlji. Zbog toga je naša nova bibliotečka zbirka trebalo da bude sastavljena pretežno od knjiga koje će ručno izraditi dobrovoljci. To je značilo da ćemo na kupovinu gotovih knjiga potrošiti manje novca nego što smo očekivali, ali da će mnogo više vremena i novca biti utrošeno na sastanke s dobrovoljcima, njihovu obuku i opremanje informativnim brošurama i uzorcima. Uglavnom, zahvaljujući trudu stotina dobrovoljaca iz čitave Velike Britanije koji su radili u sopstvenim domovima, sada imamo divnu i raznovrsnu zbirku od preko hiljadu ručno rađenih taktilnih knjiga.

Kako izgledaju knjige

Sedamsto knjiga u našoj zbirci napravljeno je od tekstila, sa teksturama, oblicima i predmetima prišivenim na stranice. To na zadovoljavajući način najlakše mogu da izrade dobrovoljci, a mnogi ljudi već imaju svu potrebnu opremu i materijale za ovakve knjige. Tekstilne knjige pružaju dobar osećaj u rukama i verovatno su najizdržljivije i najbezbednije za malu decu. Bezbednije je da se predmeti zašiju nego da se zalepe na stranicu, a same stranice se neće iscepiti. Imamo i knjige napravljene u tehnici kolaža, sa elementima koji su prilepljeni na stranice. U nekim našim knjigama nalaze se vakuumirani obrisi stvarnih predmeta koji su zalepljeni na stranicu kao ilustracija.

Imamo i izvestan broj knjiga sa ilustracijama načinjenim od izdignutih linija. Štampale su ih komercijalne štamparije, tehnikom sitoštampe, samo što je umesto boje korišćen kolofonijum da bi se dobile izdignute linije. Jedna ili dve naše knjige imaju ilustracije od ispupčene hartije. To je naročita vrsta hartije koja sadrži mikrokapsule ispunjene alkoholom. Kada se zagreju, mikrokapsule se rašire ispod crnih površina na stranici čime se hartija izdigne samo na tim mestima. Najopštije govoreći, ilustracije sa izdignutim linijama i ispupčenom hartijom ne izazivaju dovoljno taktilnog interesovanja kod veoma male dece.

Većina knjiga je proizvedena u Velikoj Britaniji, ali imamo nekolicinu i iz Nemačke, Norveške, Finske, Francuske, Češke Republike i Belgije. Neke od njih su prvobitno napravljene na drugim jezicima, ali u našim primercima tekst je na engleskom jeziku.

Sve knjige sadrže taktilne ilustracije, ali neke imaju i zvuke (zvona, zvučne dugmadi, i tako dalje) ili mirise (lavanda, začini, i drugo, u platnenim kesicama

prišivenim za stranicu). Teme su uspavanke i narodne priče, umetničke priče, brojevi, pojedinačna slova azbuke, sadržaji za rano učenje i iz svakodnevnog života. Većina knjiga je naročito osmišljena kao taktilne knjige za slepu decu; neke su objavljene kao komercijalna izdanja kojima su dodate taktilne ilustracije. Knjige pretežno imaju tekst na Brajevom pismu i krupnim slovima.

Ko će ih koristiti?

Očigledno je da su ove knjige od neprocenjivog značaja za malu decu koja slabo vide, ili ne vide uopšte. Za njih se zanimaju i starija deca kojoj su taktilne ilustracije još nešto s čim se retko sreću.

Znatan broj dece s oštećenjima vida ima i druge poteškoće s učenjem, što znači da će jednostavne taktilne knjige za njih biti prikladne u kasnijem uzrastu nego za drugu decu. I deca s oštećenjima vida koja nemaju druge vrste invalidnosti najverovatnije će u ranom uzrastu trpeti neko zaostajanje u razvoju. Zbog toga možemo očekivati da će u tim knjigama uživati deca u širokom starosnom rasponu.

Knjige koriste deca koja slabo vide, kao i ona koja ne vide uopšte. Snažni kontrasti boja, tekst štampan krupnim slovima i korišćenje materijala koji odbijaju svetlost naročito mogu prijati deci koja delimično vide.

Ručno rađene knjige obično nisu bezbedne za bebe i malu decu – koja bi mogla da se zadave sitnim delovima. Decu treba pomno nadzirati dok koriste ove knjige.

Šta čini taktilnu ilustraciju dobrom?

Kod pravljenja taktilne ilustracije retko je reč o tome da se originalna štampana slika „izdigne“. Važno je

razmisliti o tome šta će za slepo dete biti smislena taktilna ilustracija. Čitav kafić može da se predstavi jednom kartonskom čašom s poklopcem i slamčicom; parčence peškira ili keramičke pločice može da dočara kupatilo. Seoski put se može predstaviti stazicom koja vijuga preko stranice kao zmija. Grozd banana može biti u obliku voća raširenog kao prsti ruke, tako da se svaki plod može osetiti zasebno. Ilustrator mora dobro da razmisli na šta će se dete usmeriti na ilustraciji, i da ukloni sve što bi moglo uneti zabunu. Mnogo informacija o osmišljavanju izrade jednostavnih taktilnih knjiga za malu decu može se naći na Internetu, u raznim publikacijama i u drugim prezentacijama na ovoj konferenciji.

Najvažnije u vezi s taktilnim ilustracijama jeste da dete treba da uživa istražujući je prstima. Odrasli treba da pomognu detetu da protumači ono što oseti i da shvati zašto je to tu. Stvari ne treba unapred postaviti tako kao da je razumevanje onog što oseti nekakav ispit koji dete položi ili padne na njemu. Kada se stvara taktilna knjiga treba uložiti najveći mogući napor da ona bude što jednostavnija i lakša za razumevanje.

Za taktilne knjige za najmlađe važe neka jednostavna pravila. Te knjige bi trebalo da su:

- a) bezbedne – vrlo je važno da je sve valjano prikazano za stranicu, zašiveno ili zalepljeno; Izbegavanje malih delova i vlakana koja vise, jer se ona mogu progutati i izazvati davljenje, i uz zbegavanje toksičnih lepкова i bilo čega oštrog;
- b) jednostavne – za malu decu nema dovoljno jednostavne knjige, pošto su uglavnom previše komplikovane;
- c) male – stranice treba da budu male tako da ručice deteta mogu lako da pređu preko njih, bez prevelikog napora, pošto ako su stranice

prevelike, dete će verovatno propustiti neke delove ilustracije;

- d) kratke – istraživanje svake ilustracije zahtevaće izvesno vreme, jer ako ima previše stranica dete će se umoriti od knjige, ili će zaboraviti kako je priča počela pre nego što stigne do kraja; malo deci će biti dovoljno nekoliko stranica.
- e) otporne – deca će pokušavati da odvoje delove sa stranica, a mogu i da ih progutaju, da bace knjigu, ili da sednu na nju; što je knjiga robustnija, duže će trajati; ako je moguće, pobrinite se da se stranice mogu čistiti sušilicom;
- f) stimulišuće – koristite različite teksture – hrapave, glatke, tvrde, meke, tople ili hladne, unesite mirise i zvuke, koristite kontraste boja i materijale koji odbijaju svetlost, koji su svetlucavi, da biste stimulisali slab vid.

Odakle dolaze ove knjige?

Samo mali broj naših knjiga pripada komercijalnoj produkciji, u njoj se mogu naći obične knjige od tkanina, namenjene bebama i sasvim malo deci. Većina sadrži vrlo malo onog što bi bila smislena taktilna ilustracija, ali ponekad bude objavljena i neka knjiga koja bi se mogla nazvati taktilnom. Jedna od prvih knjiga u našoj zbirci bila je komercijalna knjiga o oblačenju, s rajsferšlusima, dugmadima, kopčama, i tako dalje.

Biblioteka ClearVision je osmislila neke taktilne knjige koristeći ilustracije koje se formiraju pod uticajem toplote. Štampanje stotina stranica je, inače, isplativije nego štampanje nekoliko desetina, a isto se odnosi i na stručno izrađene ilustracije koje se formiraju pod uticajem toplote. Sa Kraljevskim nacionalnim institutom slepih postigli smo dogovor da plati proizvodnju šest naslova koje smo mi osmislili, u po dve stotine primeraka; mi smo otkupili

dvadeset primeraka svakog naslova, a oni su ostalo prodali školama, porodicama, i tako dalje. Jasno je da u biblioteci koja ima oko hiljadu knjiga ne bi imalo smisla da imamo dve stotine primeraka iste knjige.

Neke knjige smo kupovali u inostranstvu. U svakoj zemlji na tržištu ima vrlo malo taktilnih knjiga. Neke knjige, sa jednostavnim ilustracijama izrađenim tehnikom izdignutih linija, kupili smo od jedne firme iz Kanade. ClearVision je članica Tactus-a, evropske organizacije proizvođača taktilnih knjiga. Svake godine organizacija Tactus održava takmičenje, a knjige-pobednice budu objavljene i distribuiraju se u zemljama učesnicama. ClearVision je kupila veći broj primeraka svih taktilnih knjiga koje su dobile Tactus nagradu.

Neke od naših knjiga su kolažnog tipa, izradila ih je mala grupa dobrovoljaca koja pretežno uzima u rad popularne, opštepoznate naslove. Na levoj stranici knjige je tekst priče, štampan krupnim slovima i na Brajevom pismu; na desnu stranicu je zalepljena jednostavna taktilna ilustracija kojoj je štampana slika bila predložak.

Većina naših knjiga je od tekstila koji su šili volonteri. Ove tekstilne knjige, bez nadoknade, obično prave starije žene koje pripadaju nekim zanatskim, ženskim ili crkvenim udruženjima. Mnoge starije žene umeju dobro da šiju, imaju iskustva s malom decom i stvarima koje ih zanimaju, kao i vremena koje bi utrošile na šivenje knjiga. Iznenadio me je entuzijazam s kojim su ovaj novi projekat dočekale osobe u potrazi za novim zanatskim aktivnostima kojim bi se bavile. Bilo je slučajeva da više žena zajedno radi na pravljenju jedne knjige. Za šivenje taktilnih knjiga nisu potrebni skupi materijali ni oprema.

Studenti s Odseka za materijale i modu takođe su sašili ljupke, maštovite knjige, kao deo svog

nastavnog programa. Za to su dobili ocene koje su im bile potrebne na putu do konačne kvalifikacije, a sve knjige su poklonjene ClearVision-u. Lepo bi bilo da se više takvih mladih ljudi pridobije za učestvovanje u našem projektu.

Više od sto taktilnih knjiga od tekstila napravile su žene u zatvoru. Mnogi zatvori u Velikoj Britaniji imaju krojačke radionice u kojima zatvorenice izrađuju odeću za osoblje zatvora i zatvorenike. Tri takve radionice preuzele su rad za ClearVision, umnožavajući tekstilne knjige koje su napravili drugi ljudi. Na ovaj način, divnu knjigu koju je dobila naša biblioteka možemo da umnožimo u deset, dvadeset, čak trideset primeraka divnih knjiga – da sve budu izrađene po istom modelu (iako ponekad sa sitnim razlikama, što nije nikakav problem). ClearVision daje potreban materijal, a zatvori ne traže nikakvu nadoknadu za uloženi rad. Knjige su izrađene prema visokim standardima, pod nadzorom upravnika radionica, a zatvorenice su smatrale da je njihov rad koristan, dok su istovremeno sticale korisna šnajderska znanja. Ova aktivnost, naravno, presudno zavisi od odgovarajućeg stava zatvorskih vlasti prema rehabilitaciji zatvorenika.

Pravljenje taktilnih knjiga je komplikovano i zahteva vremena, a nama je potrebno samo nekoliko primeraka svake od njih. Visoke cene rada u Velikoj Britaniji potpuno bi nam onemogućile da platimo nekom da ih izrađuje prema našim nacrtima, ali možda druge biblioteke mogu to da urade.

Obuka dobrovoljaca

Mnogo vremena smo utrošili na razgovore sa zainteresovanim grupama i na pripremu i distribuciju uputstava za izradu knjiga. U početku sam pogrešno procenila koliko je vođenja i upućivanja potrebno ljudima: poslali smo im kratki prospekt i nadali

se da će oni napraviti knjige. Mnogi su želeli da izrađuju knjige, ali im je za to bilo potrebno mnogo više pomoći. Sada imamo prospekt sa slikama nekih taktilnih stranica, letak A4 formata sa uputstvima i napomenama za izradu taktilnih knjiga od tekstila, i uzorak stranice, dopola izrađene, koji pozajmljujemo ljudima. Mnogi ljudi osećaju da treba da imaju u ruci neku pravu knjigu da bi stekli predstavu o onom što se od njih očekuje. Ovo ne iznenađuje, jer je cela zamisao taktilnih knjiga za većinu ljudi sasvim nova.

Od dobrovoljaca tražimo da osmisle i naprave knjigu prema sopstvenim zamislima. Savetujemo im da je baziraju na nekoj od sledećih tema:

uspavanka ili jednostavna pesma;
narodna priča bilo kog naroda;
neka tema za rano učenje, kao što su brojanje, oblici, rast, ili slovo azbuke;
svakodnevni život (oblačenje, poseta drugu);
jednostavna priča koju su sami napisali.

Koristim svaku priliku da govorim grupama ljudi i da im prikažem taktilne knjige, da ih podstaknem na učešće i informišem. Ako me neka mala grupa pozove u posetu, tražim od njih da pozovu i druge lokalne grupe da bi bilo što više publike – a moj put vredniji napora. Što više informacija dobrovoljci dobiju pre nego što počnu da osmišljavaju i prave knjige, to će bolji biti krajnji rezultat.

Ponekad se govori da bi za taktilne knjige trebalo da postoji više pravila i da knjige koje ne poštuju ta pravila treba odstraniti. Ja mislim da postoji očajan manjak taktilnih knjiga – i da su deca u načelu toliko željna da nađu bilo šta taktilno u knjizi – da bi bila velika sramota obeshrabrivati dobrovoljce time što će se praviti predugačak spisak strogih pravila. Naravno, neke od knjiga koje ti ljudi izrađuju bolje su od drugih,

ali najveći deo je sasvim prihvatljiv, a neke su stvarno divne. Ako neko napravi i pokloni knjigu koja nije prikladna za našu biblioteku, mi joj pronalazimo dobar smeštaj u lokalnoj školi.

Pozajmljivanje knjiga

Naša biblioteka pozajmljuje knjige šaljući ih poštom i pokriva celu teritoriju Velike Britanije. Knjige se šalju sa nalepnicama na kojima je tekst članova zakona u vezi sa slepima, tako da se ne plaća nikakva poštarina ni pri slanju, ni pri vraćanju. Korisnicima šaljemo najviše pet taktilnih knjiga, koje mogu da zadrže najduže četiri meseca.

Od korisnika tražimo podatke o detetu koje će koristiti knjige, starost, sposobnosti, posebne potrebe i interesovanja, i koliko dete može biti pažljivo pri rukovanju knjigama. Onda biramo odgovarajuće knjige iz našeg fonda.

Bezbednosni aspekt pozajmljivanja ručno izrađenih knjiga maloj deci je naša glavna briga. Najviše se brinemo da dete može da istrgne nešto sa stranice i da se time zadavi. Godinama nas je ta bojazan zadržavala od pokretanja biblioteke taktilnih knjiga, ali potreba za njima je toliko velika, da smo odlučili da moramo učiniti nešto da pomognemo.

Kao biblioteka koja radi preko pošte, mi smo u sasvim drugačijem položaju od biblioteke u koju korisnici dolaze da bi odabrali knjigu i koje bibliotekari poznaju. U takvim okolnostima bibliotekar bi možda mogao da proceni da li će dete pokušati da pocepa knjigu, i imao bi bolju procenu kakav nadzor bi mogao da se traži od roditelja.

Preduzeli smo četiri koraka u pokušaju da osiguramo da će naše knjige moći bezbedno da se koriste i da se u njima uživa.

Svakome ko izrađuje knjige skrenuta je pažnja na ovo pitanje i zamoljen je da dâ sve od sebe da obezbedi najviše bezbednosne standarde pri izradi knjige.

Svaka knjiga na poledini ima nalepnicu koja upozorava na opasnost od gušenja i navodi da knjiga nije prikladna za decu mlađu od tri godine, kao i da se mora koristiti pod nadzorom odraslih.

Knjige se pozajmljuju samo školama i drugim obrazovnim ustanovama. Onda knjigu može da pregleda stručnjak koji poznaje dete i da odluči da li je bezbedno da je koristi (i da li će knjiga biti bezbedna s detetom). Ako žele, oni mogu dozvoliti roditeljima da koriste knjigu kod kuće sa svojim detetom.

Pre nego što roditelji mogu da pozajme knjigu, upravnik ustanove mora potpisati formular kojim potvrđuje da on ili ona jamči da će knjigu koristiti dete starije od tri godine, i pod neposrednim nadzorom nekog odraslog.

Mere uspeha

Ova nova zbirka je radosno dočekan. Sada pozajmljujemo knjige u 120 škola, a ovaj broj raste kako sve više ljudi saznaje za našu novu uslugu.

Neke škole su nam pisale da nam kažu koliko cene naše knjige. Jedna nastavnica nam je rekla da je, dok je glasno čitala tekst slepoj devojčici, videla kako njeni prsti klize između stranica da pronađu sledeću taktilnu ilustraciju – siguran znak nestrpljivog očekivanja.

U Velikoj Britaniji su mnoga slabovida deca uključena u opšti sistem obrazovanja; u razredu od šesnaestoro dece možda će samo jedno biti slepo. Naše taktilne knjige veoma zanimaju decu koja vide; one su mnogo uzbudljivije i privlačnije od većine običnih knjiga. To

je dobro za samopouzdanje slabovide dece i podstiče druženje sa drugim đacima u odeljenju koji vide.

Budućnost

Nedavno smo dostigli cilj koji smo postavili, hiljadu knjiga, a sad se nadamo da ćemo moći da proširimo zbirku tako da zadovolji neke posebne potrebe. Sad kad imamo taktilne knjige namenjene deci koje bi poteškoće s učenjem verovatno sprečile da se opismene na bilo kom medijumu, moramo da učinimo više na promociji ove nove usluge među osobama koje rade s decom koja pate od višestrukog invaliditeta. Sigurna sam da ima mnogo slabovide dece s dodatnim hendikepima koja bi mogla da koriste naše taktilne knjige, ali im one još nisu dostupne.

Mnoge taktilne knjige u našoj biblioteci su umetnička dela. Kad god ih izložimo, one privlače veliko interesovanje i izazivaju divljenje. One takođe ispunjavaju svrhu podizanja svesti o potrebama dece koja slabo vide ili ne vide uopšte. Volela bih da vidim te knjige privremeno izložene na nekoj opštoj izložbi knjiga, sajmu knjiga ili u umetničkoj galeriji gde im se može diviti najšira publika.

To su predivne knjige i želimo da svi znaju za njih!

.....
Prevela sa engleskog Gordana Ljubanović

Marion Ripley
Creating a Loans Collection of Books with Tactile Illustrations for Young Children with a Visual Impairment

Abstract

Books with tactile illustrations can open up a world of new information, new concepts, and new vocabulary for a child with visual impairment. They encourage the development of tactile skills and provide the motivation to learn to read. They are also great fun.

Марион Рипли

Over the last six years the ClearVision postal library has built up a loans collection of over a thousand tactile books. Most of these have been hand-made by volunteers with no experience of visual impairment or braille. The collection was set up with a very small budget and with no high-tech equipment.

These books are now greatly enjoyed by visually-impaired children all over the UK.

Key words: Tactile books, Textile books, Tactile illustrations, Library for the Blind ClearVision.

Napomena urednika

Rad je predstavljen na 73. Godišnjoj konferenciji IFLA-e, u Durbanu, u Južnoafričkoj Republici, 2007. godine.

Autorska prava za objavljivanje prevoda ovog teksta dobijena su ljubaznošću autora i IFLA-e.

Reprinted with permission of the author and IFLA.

Naslov originala: Marion Ripley: Creating a Loans Collection of Books with Tactile Illustrations for Young Children with a Visual Impairment.

SMERNICE ZA BIBLIOTEČKE USLUGE NAMENJENE KORISNICIMA BRAJEVOG PISMA

IFLA Sekcija biblioteka za slepe

UDK 026/027:061.2(100)(062)
027.6-056.262(100)

Istorijat

Novembra 1994. Međuvladin savet Opšteg informacionog programa Uneska odobrio je novi, prerađeni tekst Uneskovog Manifesta za javne biblioteke. Manifest je sastavljen u saradnji sa Sekcijom za javne biblioteke Međunarodne federacije bibliotečkih udruženja i institucija (IFLA). Manifest objavljuje dva važna stava:

„Javna biblioteka, kao lokalna kapija znanja, pruža osnovne uslove za učenje tokom čitavog života, samostalno donošenje odluka, i kulturni napredak pojedinaca i društvenih grupa.

Ovaj manifest proglašava da organizacija Unesko veruje da su javne biblioteke životna snaga obrazovanja, kulture i informisanja, i neophodni činioci društvenog života koji neguju mir i duhovno blagostanje, delujući na umove muškaraca i žena.

... Usluge javne biblioteke počivaju na načelu ravnopravnog pristupa za sve, bez obzira na starosno doba, rasu, pol, veru, nacionalnost, jezik, ili društveni položaj. Za korisnike koji iz bilo kog razloga ne mogu da koriste redovne usluge i građu obavezno treba obezbediti posebne usluge i građu, na primer za pripadnike jezičkih manjina, osobe s invaliditetom, ili ljude koji su u zatvoru ili bolnici”.

Među zadacima javne biblioteke navedenim u Manifestu je i razvijanje informacionih i računarskih veština, kao i pomaganje i iniciranje aktivnosti i programa na planu opismenjavanja.

Manifest jasno poziva one koji donose odluke na nacionalnom i lokalnom nivou, kao i bibliotečku

zajednicu „u celini i širom sveta”, da primeni načela iz Manifesta. Unesko je prihvatio Brajevo pismo kao jedino taktilno pismo paralelno sa štampanim zapisom.

Javne biblioteke imaju bazičnu odgovornost prema korisnicima Brajevog pisma, a obezbeđivanje dostupa knjigama i uslugama na Brajevom pismu je sastavni deo svrhe i misije biblioteka, onako kako ih podržavaju IFLA i Unesko.

Savremena društva prihvataju da postoji veoma jaka veza između pismenosti, obrazovanja i ličnog, ekonomskog i društvenog blagostanja, kao i napretka zajednice, njoj susednih zajednica i čitave zemlje. Istraživanja u vezi sa slepim i sa osobama oštećenog vida koja su Severnoj Americi i Evropi sprovodile organizacije kao što su Švedska biblioteka zvučnih, i knjiga na Brajevom pismu, Biblioteka države Vašington za slepe, i osobe s invaliditetom (WSLBPH¹), i Biblioteka za slepe Kanadskog nacionalnog instituta za slepe (CNIB²), jačaju utisak, koji inače postoji u javnosti, da dobro razvijena umeća čitanja i pisanja poboljšavaju mogućnosti zapošljavanja, učenja na višim stupnjevima, i povećavaju nezavisnost. Sve tri studije pokazale su da su oni koji su naučili Brajevo pismo kao prvi medijum za čitanje, i intenzivno ga koristili, imali više šanse da razviju pozitivne čitalačke navike, zapošljavali se na mestima sa većom platom, i češće stizali do diplomskog nivoa studija. Ni tehnologija ni zvučni snimci nisu prihvatljive zamene za sposobnost čitanja i pisanja, što jednako važi za svet ljudi koji vide i onih koji su slepi. U obe zajednice osnov pismenosti je sposobnost čitanja i pisanja, štampane ili Brajeve azbuke. Namena sledećih

načela je da se duh Manifesta proširi na sve tipove bibliotečkih usluga namenjenih slepim i slabovidim osobama, pri čemu su pismenost i pristup presudni činioci koji otvaraju mogućnosti za one koji ne mogu da koriste štampanu građu.

Načela bibliotečkih usluga za korisnike Brajevog pisma

Slepim osobama je Brajevo pismo medijum za čitanje, paralelan štampanim slovima.

Biblioteke treba da pokažu dobru volju za popularisanje važnosti Brajevog pisma i da slepim članovima zajednice olakšaju pristup izvorima informacija na tom medijumu. Sledeća glavna načela su od presudnog značaja za sve tipove biblioteka čije usluge mogu koristiti slepi članovi zajednice. Biblioteke treba da:

1. Obezbede neograničen pristup zbirkama na Brajevom pismu, na načine koji odgovaraju uslovima u njihovim zemljama, na primer kroz saradničke poduhvate, slanje upita dobavljačima, međubibliotečku pozajmicu ili zajedničko korišćenje izvora sa drugim bibliotekama, ili obogaćivanjem sopstvenih zbirki, ako je to moguće.
2. Podstiču unošenje svih fondova na Brajevom pismu u nacionalne ili regionalne kataloge, ako je moguće.
3. Promovišu uključivanje Brajevog pisma u aktuelne programe opismenjavanja.
4. Uvrste knjige na Brajevom pismu, ili njihove štampane verzije, u svoje programe, kao što su časovi čitanja priča, književni razgovori, da bi se slepa deca od malena podstakla da čitaju zajedno sa svojim vršnjacima koji vide.
5. Unose zbirke na Brajevom pismu u opšte kataloge biblioteka ili, ako je tehnički izvodljivo, postavljaju hiperveze ka takvim zbirkama drugih biblioteka.

¹ WSLBPH – Washington State Library for Blind and Physically Handicapped – Biblioteka države Vašington za slepe i osobe s invaliditetom. (*prim. prev.*)

² CNIB – Canadian National Institute for the Blind – Kanadski nacionalni institut za slepe (*prim. prev.*)

6. Edukuju one koji upravljaju bibliotekama i zaposlene u njima u vezi sa Brajevim pismom, kao medijumom pismenosti za slepe i slabovide osobe.
7. Koriste Brajevo pismo za komunikaciju sa slepim i slabovidim osobama – svojim korisnicima u zajednici.
8. Promovišu postojanje bibliotečkih usluga na Brajevom pismu, unutar zajednice kojoj su namenjene usluge biblioteke.

Smernice za obogaćivanje zbirki na Brajevom pismu

Ove smernice podrazumevaju neophodan minimum za dodavanje novih knjiga na Brajevom pismu ili informacija iz drugih mreža i izvora, za njihovu dostupnost i korišćenje od strane onih pripadnika neke zajednice koji čitaju na Brajevom pismu:

1. Tačna reprodukcija sadržaja objavljenog štampanog izdanja nekog dela treba da bude najvažniji uslov koji će zadovoljiti knjige ili druga građa kada se prenesu na medijum koji je proizvod na Brajevom pismu, kao što su knjige od čvrstog materijala ili elektronski diskovi.
2. Ako se izostavlja deo sadržaja, na primer grafički prikazi, ilustracije ili reklamni oglasi u časopisima, o tome treba da postoji napomena.
3. Knjige na Brajevom pismu treba da u potpunosti budu usaglašene sa kodovima koji su u savremenoj primeni, onako kako ih propisuje ovlašćeno telo za standardizaciju u svakoj zemlji.
4. Svaki tom na Brajevom pismu treba da sadrži:
 - a) Naslovnu stranicu, sa potpunim naslovom, imenom autora i brojem tomova, koja nadomešćuje naslov i naslovne stranice svakog toma.
 - b) Podatke o datumu zaštite autorskih prava i njihovom vlasniku, kako se pojavljuju u štampanoj verziji.
 - v) Izdavačev prikaz knjige i informacije o autoru, sa omota knjige.
 - g) Časopisi treba da na prednjoj stranici omota sadrže naslov, mesec i godinu izlaženja broja; tom i broj pojedinačne sveske.
 - d) Časopisi treba da sadrže imena glavnih urednika.
 - đ) Komercijalni časopisi treba da sadrže adrese uredništva.
5. Pri obezbeđivanju informacije treba podsticati izradu taktilnih ilustracija.
6. Knjige od čvrstog materijala na Brajevom pismu treba da budu kvalitetno upakovane da bi se zaštitile od oštećivanja prilikom slanja poštom ili tokom transporta. Takođe, korisnicima treba da bude lako da ih ponovo zapakuju, da bi ih vratili.
7. Označavanje nalepnicama na omotu treba da bude u štampanom vidu i na Brajevom pismu.
8. Mora se voditi računa o zahtevima i propisima u vezi sa autorskim i srodnim pravima koji važe u datoj državi.
9. Knjige moraju biti povezane na odgovarajući način da bi knjiga imala čvrstinu i da bi se vrhovi tačkica zaštitili od oštećenja, a istovremeno čuvale stranice i sprečilo njihovo lako otcepljivanje. Treba omogućiti da se knjige čitaju ravno položene.

.....
Prevela sa engleskog Gordana Ljubanović

З

„КО КРАДЕ ПИСЦЕ?“

Приредио Срећен Угричић

.....
Срећен Угричић:
„Ко краде писце?“
.....

.....
Изводи из штампе
.....

.....
Нови договор
.....

.....
Мр Весна Булајић: Националне
књижевности у српскохрватским
оквирима
.....

„КО КРАДЕ ПИСЦЕ?“

Сретен Угричић

Управник Народне библиотеке Србије, Београд

Темат „Ко краде писце?“ чине три врсте текстова:

— изводи из штампаних медија током 2008. године, поводом спорних атрибуција појединих аутора у електронским каталозима националних библиотека Србије, Републике Српске, Босне и Херцеговине и Црне Горе;

— документи који су донети у циљу решавања овог проблема, које је на регионалном и међународном нивоу иницирала, и за које се изборила, Народна библиотека Србије.

— два пропратна текста (уз овај уводни, ту је и закључни чланак Весне Булајић).

Чланци из новина говоре сами за себе и сликовито дочаравају контекст. У документе, који пред-

стављају конкретан, рационалан, стручан и међународно синхронизован допринос решавању проблема, спадају: „Споразум о одређивању језика публикације за коју се израђује CIP запис“, који су на иницијативу НБС потписале националне библиотеке земаља насталих након распада СФРЈ, као и потврда међународне ISO агенције о прихватању замене некадашњих језичких ISO 639-2 индикатора из „scr“ и „scc“ у „hrv“ и „srp“.

Једина библиотека која је била предвиђена као потписник, а није формално потписала „Споразум о одређивању језика публикације за коју се израђује CIP запис“ (Национална и свеучилишна књижница из Загреба), писмом је известила Народну библиотеку Србије и остале партнере да је сагласна са Споразумом и да, штавише, у свом свакодневном раду већ спроводи процедуру предвиђену Споразумом.

О потпуној координацији и сагласности у вези са овим питањима од стране хрватске Националне

и свеучилишне књижнице сведочи и заједничка иницијатива српске и хрватске стране према међународној ISO агенцији, што је резултирало усвајањем нових препоручених кодова за српски ("srp") и хрватски ("hrv") језик. Овим се најзад предупредују грешке и неспоразуми проистекли из навике да се све публикације објављене латиницом каталогизују као хрватске, а све публикације објављене ћирилицом као српске.

Од сада језички код српског и хрватског језика више није диференциран према врсти писма у оквиру једног језика (некадашњег српско-хрватског), што је деценијама био случај, него према имену језика, што објективно одражава стање ствари какво је данас. Примена новог ISO стандарда обезбеђује глобалну адекватну атрибуцију језика публикације од сад па на даље, без обзира на писмо којим је публикација одштампана.

Решење наизглед сложеног проблема може се лакше сагледати ако га рашчланимо на три дела. Разлучимо и назовимо их једноставно и колоквијално:

1. део: „Од сад”
2. део: „До сад I” (ако постоји консензус заинтересованих о јединственој атрибуцији);
3. део: „До сад II” (ако не постоји консензус заинтересованих о јединственој атрибуцији).

Први део, „Од сад”, апсолвиран је постигнутим Споразумом националних библиотека, јер се њиме одговорност опредељивања атрибуције језика везује за једину неоспорну инстанцу – за носиоца ауторског права, који се аутономно изјашњава пре саме библиотечке каталогизације, а на каталогизатору је само да то одређење евидентира, као што чини и са осталим задатим елементима сваке публикације. Тако је „од сад па заувек” било каква контроверзна или суспектна атрибуција избегнута.

Остају „До сад” делови проблематике. У вези са „До сад I”, напомињем да преко 90 одсто атрибуција имена аутора и њихових дела у пост-југословенском региону није спорно. То смо у оквиру регионалне COBISS мреже већ проверили. Постоји институционални, стручни и функционални консензус заинтересованих о јединственом атрибуцијама.

А за остатак, трећи део, „До сад II” – једини који евентуално јесте или може бити споран – решење ће бити да свако каталогизује према свом нахођењу, што ће у ствари производити корпус аутора и наслова чији идентитет није једнозначан. Јер једна атрибуција не мора да искључује другу или трећу, другачију. Ово је, наравно, легитимно не само као уобичајена чињеница у многим културама, традицијама и језицима Европе и света, него и начелно, јер нема тог идентитета – језичког, књижевног, историјског, политичког, културног итд. – који је у тој мери ексклузиван да би се могао једнозначно редукovati на само једну димензију или припадност.

Сасвим је могуће, да неко дело настане на једном језику, а да потом буде читано на другом, иако у међувремену није преведено и у њему није промењена ниједна реч, ниједно слово, ниједан зарез – при чему језик читаоца остаје исти са језиком писца и у време настанка дела и у време читања? Сасвим је могуће, рецимо, да исти аутор пише на два или више језика, иако увек пише на истом језику? Овакви и слични примери изгледају као аномалије – изгледају невероватно, бизарно – али ипак нису ни тако ретки ни тако неприродни како се чине на први поглед. Напротив, то је ту, пред нама, па се неки међу нама тиме баве, и тим поводом расправљамо, али индикативно често не можемо и нећемо да се разумемо... Отуд и питања: ко краде писце? Од кога? Ко ме? Зашто? Како?

Једине препреке и једини извор проблема који документујемо и којим се бавимо у овом темату јесу политички и идеолошки интереси и манипулације. На крају, према усвојеним документима и пракси која из њих следи може се рећи да је стручност и

цивилизованост изашла на крај са демоном политике. Рукописи, знамо, не горе. Додајмо: а писци и књиге не могу бити украдени, никоме, никад, без обзира на језик или језике којим су написани и без обзира на језик или језике којим се читају.

ИЗВОДИ ИЗ ШТАМПЕ

ИЗБОР

Nezavisne novine
09.09.2007

DJELA SRPSKIH I HRVATSKIH PISACA ZAVEDENA POD BOSANSKI JEZIK

BANJALUKA, SARAJEVO. Djela srpskih i hrvatskih pisaca koji žive i rade u BiH, Narodna i univerzitetska biblioteka BiH (NUB BiH) katalogisala je u Kooperativnom onlajn bibliografskom sistemu i servisu (COBISS) kao knjige napisane na bosanskom jeziku.

Književnici i bibliotekari iz RS iznenađeni su ovim činom, jer smatraju da srpski i hrvatski pisci imaju svoj maternji jezik kojim pišu i da je ovakav postupak neprimjeren za zajednički internetski katalog NUB BiH i NUB RS, koji se nalazi u COBISS sistemu BiH.

U NUB BiH ističu kako je njima veoma teško određivati jezik književnika koji svoja djela donose u ovu ustanovu, ako oni sami ne žele da kažu kojim jezikom pišu i čiju književnost stvaraju.

„Nečuveno je da su ljudi u NUB BiH u posljednjih godinu dana, pored toga što na novim karticama stavljaju srpskim i hrvatskim književnicima da pišu na bosanskom jeziku, i stare kartice prepravljaju u bosanski jezik, što je neprimjereno, jer ti pisci pišu svojim jezikom. NUB BiH po ovome što se tamo radi ne može više biti nacionalna, ona je nosilac jedne ideje i jedne politike i to je politika bosanske nacije i bosanskog jezika”, tvrdi Ranko Risojević, književnik i direktor NUB RS.

Do ovakvih grešaka dolazi zbog toga što se lingvisti još nisu odredili po pitanju jezika, smatraju bibliotekari u FBiH.

Enver Kazaz, profesor na Odsjeku za književnost i jezik Filozofskog fakulteta u Sarajevu, na optužbe da se lingvisti nisu odredili o nazivu jezika kojim pišu i govore narodi u BiH, kaže da su to polupismene i neutemeljene izjave bošnjačkih nacionalista.

„Kome nije jasno kojim jezikom pišemo i govorimo, neka pogleda Ustav BiH i tamo će vidjeti da postoje tri jezika bosanski, srpski i hrvatski” rekao je Kazaz, dodavši da je „čista budalaština što se srpskim piscima pod jezik stavlja bosanski”.

„Pošto nismo dobili precizne smjernice, mi smo za jezik kojim autori pišu označavali ili po mjestu rođenja pisca ili prema državi u kojoj je djelo nastajalo”, kazala je Bedita Islamović iz NUB BiH.

Risojević naglašava da se mnogi književnici iz RS bune na ovakvu katalogizaciju njihovih djela, te da će se boriti da se to ispravi.

„Nekako ćemo se snaći sa savremenici, ali šta ćemo sa klasicima? U Sarajevu je Petar Kočić katalogizovan pod kod bosanskog jezika, a on je bio glavni protivnik nekadašnjeg vještačkog pravljenja bosanskog jezika”, istakao je Risojević.

„Čak 54 knjige Ive Andrića su podvedene pod bosanski jezik, što je nelogično ako se zna da je on, osim rane poezije, pisao ekavicom”, istakao je Risojević, dodajući da je upoznat sa postojećom listom.

Banjalučki književnik Ranko Pavlović kaže da je on srpski pisac iz BiH jer piše na srpskom jeziku.

„Jezik je jedino sredstvo književnog iskazivanja. Pišem srpskim, a ne bosanskim ili bošnjačkim kako bi to bilo primjerenije nazvati”, kazao je Pavlović, kojem je knjiga „Srž” upisana pod bosanski jezik.

Slična situacija je sa Rankom Preradovićem iz Banjaluke, kojem je „Dnevnik ništenja” iz 1970. godine upisan pod djelo napisano bosanskim jezikom.

„Ta knjiga je napisana ekavicom i ako je takvo djelo zavedeno pod bosanskim jezikom, onda ovdje ništa nije normalno”, istakao je Preradović.

S druge strane, pisci iz FBiH smatraju da pišu na bosanskom jeziku i da su dio bosanske književnosti. Faruk Šehić kaže da svoja djela stvara na bosanskom jeziku i smatra da „je to isti jezik kao druge tri varijante, srpskog, crnogorskog i hrvatskog jezika i da ga svi savršeno razumiju”.

„Svako od nas ima pravo da jezik kojim piše i govori naziva kako želi”, precizirao je Šehić.

Goran Samardžić, književnik koji živi u Sarajevu, a rođen je u Beogradu, kazao je da piše na bosanskom jeziku, te da svoju književnost, iako je temeljena na njegovim doživljajima iz Beograda naziva bosanskom. „Moja književnost je bosanska, jer sve ono što sam u Beogradu doživljavao krčkalo se i nastajalo ovdje u Sarajevu”, rekao je Samardžić.

Diskusije

Ranko Risojević je rekao kako su započeli diskusije gdje će navesti sve ove pisce koji se, kazao je, ne mogu i ne smiju više ovako katalogizirati.

„Ako ćemo stvarati zajednički katalog, onda se to ne smije dešavati”, kazao je Risojević.

COBISS je oformljen na prostoru bivše Jugoslavije, a članice su mu sve zemlje, izuzev Hrvatske. Na osnovu bibliografskih podataka iz COBISS-a sastavljena je lista na kojoj su procentualno zastupljena djela bh. pisaca napisana na srpskom, hrvatskom i bosanskom jeziku.

Andrea Basara, Mirsada Lingo

Полиџика
11.09.2007.

СВОЈАТАЊЕ ПИСАЦА

У Народној и универзитетској библиотеци БиХ у Сарајеву одвија се прекаталогизација у којој се дела српских и хрватских писаца подводе под босанску књижевност писану босанским језиком.

Бањалука, 10. септембра. У Кооперативном онлајн библиографском систему и сервису Народне и универзитетске библиотеке Босне и Херцеговине у Сарајеву сва дела српских и хрватских аутора који живе и раде – или су живели и радили у БиХ, каталогизују се као књиге босанскохерцеговачке књижевности написане на босанском језику. Одреднице босанскохерцеговачка књижевност и босански језик не уписују се само у картице нових књига, него се и старе картице преправљају. Тако су, поред осталих, чак 54 књиге Иве Андрића, који је писао екавицом, прекаталогизацијом подведене под босански језик. Истоветну судбину доживели су Петар Кочић и други српски, али и хрватски писци који спадају у класике – изјавио је за „Политику“ Ранко Рисојевић, књижевник и директор Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске.

Наш саговорник у свему овоме види и политичку позадину, тесно повезану са настојањем сарајевске Народне и универзитетске библиотеке да добије статус установе од националног значаја.

Оваквим поступцима ова установа покушава да постане носилац политике изградње босанске нације и босанског језика. Због тога би српски и хрватски представници у заједничким органима БиХ морали да се успротиве покушајима да Народна и универзитетска библиотека БиХ добије статус установе од националног значаја – каже Рисојевић,

и додаје да га чуди што се о овом питању није изјаснила Народна библиотека Србије.

Здравко Кордић, донедавно председник Друштва хрватских писаца Херцег Босне из Мостара, за „Политику“ је рекао да је затечен поступком Народне и универзитетске библиотеке БиХ.

Кордић, који је аутор 19 књига, објашњава: „Ја, као и остали хрватски писци, знам којим језиком пишем, којој књижевности припадам и у којој земљи живим. У БиХ постоје три језика и три књижевности. Уосталом, Југославија је трајала деценијама, па у њој није настао југословенски језик. Ни у БиХ неће настати босански језик. Можемо, дакле, говорити о хрватском, српском и такозваном бошњачком, а никако о босанском језику. По мом суду, ово што ради Народна и универзитетска библиотека БиХ резултат је политичког диктата бошњачке политичке елите.“

Професор др Милош Ковачевић, један од водећих српских лингвиста, за наш лист је казао да поступак Народне и универзитетске библиотеке БиХ „за филологе и није изненађење, јер се потпуно уклапа у настојања муслимана да од БиХ створе унитарну државу, с једним народом и једним језиком“. „Још откад су изабрали земаљско име за језик, тј. име босански језик, било је јасно да ће муслимани, уз припомоћ и новоизабраног националног имена Бошњаци, покушати на све начине да тим језиком обједине све житеље БиХ, негирајући истовремено постојање Срба и Хрвата у њој. А пут према томе води и преко заједничке БиХ књижевности, тј. негирања српске књижевности у БиХ. Јер, ако све српске писце подведете под босански језик, већ сте на путу да створите не регионалну БиХ књижевност, него националну БиХ књижевност. А заједнички језик свих у БиХ, и заједничким језиком обједињена књижевност, најбољи су начин да се у БиХ створи једна нација, што је као циљ недавно обелоданио

и немачки амбасадор у Сарајеву Михаел Шмунк – упозорава наш сабеседник.

„Због свега наведеног неопходно је не само реаговати на овакве појаве, него научно стално подсећати муслимане да босански језик лингвистички посматрано не постоји, да посебно не постоји у значењу које му они дају, и да не постоји ни БиХ једнонационална књижевност. Фалсификовањем научних филолошких чињеница не могу се спроводити политички планови, како би – нестрпљиви – већ сад да све што је српско у БиХ подведу под босанско, и самим тим укину српски језик, српску књижевност и српску културу. Јер, ако се БиХ књижевно и језички мора окарактерисати, она је првенствено српска. Зар то најбоље не потврђују имена Петра Кочића, Ива Андрића, Меше Селимовића, Бранка Ћопића, Светозара Ћоровића, Јована Дучића, Алексе Шантића и толиких других великих српских писаца које би сад муслимани да књижевно и језички побосанче” – истиче др Милош Ковачевић.

Боро Марић

Непримерени поступак

У електронском издању бањалучких „Независних новина” www.nezavisne.com објављен је 9. септембра текст „Дела српских и хрватских писаца заведена под босански језик” који потписују Андреа Басара и Мирсада Линго. Текст преноси изненађење књижевника и библиотекара из Републике Српске због одлуке НУБ БиХ да каталогизује српске и хрватске писце као босанске. Они сматрају да „српски и хрватски писци имају свој матерњи језик којим пишу и да је овакав поступак непримерен за заједнички интернетски каталог НУБ БиХ и НУБ РС”, пише у објављеном чланку.

Ранко Рисојевић, чије су књиге такође заведене под босански језик, тврди да чином прекаталогизања књижевних дела библиотека у Сарајеву постаје

„носилац једне идеје и једне политике и то је политика босанске нације и босанског језика”.

Слично мишљење исказао је и Енвер Казаз, професор на Одсеку за књижевност и језик Филозофског факултета у Сарајеву. Реагујући на оптужбу да се лингвисти нису одредили о називу језика којим пишу и говоре народи у БиХ, Казаз је рекао да су то „полуписмене и неутемељене изјаве бошњачких националиста”.

Ипак, писац Горан Самарџић који живи у Сарајеву, а рођен је у Београду, своју књижевност сматра босанском, преносе „Независне” у овом чланку.

„Моја књижевност је босанска, јер све оно што сам у Београду доживљавао крчкало се и настајало овде у Сарајеву”.

Чије власништво је језик?

Ранко Рисојевић, директор Народне и Универзитетске библиотеке Републике Српске, у разговору за „Политику” говори о разлозима свог јавног испуцања.

„Ми смо чланови COBISS платформе већ две године и зато тек сада реагујем, иако проблем око језика траје годинама. Надао сам се да ће Народна библиотека Србије и Библиотека Матице српске преузети на себе одбрану српског језика и књижевности успостављањем одговарајућих правила. Те институције, уз Српску академију наука и уметности и Институт за српски језик, имају мисију да чувају властиту књижевност” – рекао је Рисојевић.

Он објашњава да је правило COBISS платформе да се књига једном обради у одређеној библиотеци, а остале чланице преузимају ту каталогизацију. Међутим, наш саговорник узима за пример „Изабране странице” Петра Кочића на српскохрватском језику

(„Школска књига“, Загреб, 1970) које су сада у Сарајеву „прекаталогисане на босански језик, а Кочић је босански писац“.

- Питање обрађивања српских писаца је кључно због српске језичке политике. Библиотека у Сарајеву (Народна и Универзитетска) хоће да се легитимише у свету као библиотека националне књижевности. А у COBISS је каталогизовала 54 дела Ива Андрића, већи део стваралаштва Петра Кочића и Бранка Ђопића под босански језик. Чак је и Вук Ст. Караџић „написао“ два дела на босанском језику!

Наш саговорник каже и да проблем није само у писцима који више нису међу нама, већ и о онима који живе и раде у Сарајеву. „Води се унитаристичка политика према којој сви који пишу у БиХ раде то на босанском језику. Неки писци, можда, немају ништа против да буду босански писци и пишу на босанском језику, али то је њихова одлука“, каже Рисојевић.

Без српског језика

На Интернет адреси www.cobiss.net пише, између осталог, да је „систем COBISS заснован на онлајн комуникацији између локалних рачунарских система (сервери), који су по правилу лоцирани у већим библиотекама, и централног рачунарског система у институцији која обавља функцију библиотечно-информацијског сервиса. Све комуникације одвијају се преко Интернета“.

Чланице COBISS-а су Србија, Словенија, Македонија, Босна и Херцеговина и Црна Гора. Овај онлајн каталог могуће је претраживати према језику, али само под којим је заведен у каталогу одређене библиотеке. А изгледа да ту почиње проблем. Јер уласком на сајт Виртуелне библиотеке БиХ међу понуђеним језицима постоје српско-хрватски (ћирилица), српско-хрватски (латиница), хрватски, македонски, словеначки, али не и српски језик!

Б. С.

Полишика

12.09.2007.

ДРОБЉЕЊЕ ЈЕДНОГ ЈЕЗИКА

Миро Вуксановић, писац и директор библиотеке Матице српске, која је део COBISS система, каже за наш лист да је „свако преузимање писаца и претварање једног језика у други вандализам“.

Текст „Својатање писаца“, објављен јуче у нашем листу поводом одлуке Народне и универзитетске библиотеке у Сарајеву да прекаталогизује дела српских и хрватских писаца под босанску књижевност и језик, изазвао је бројне реакције читалаца. На „Политикином“ сајту, највећи број коментара овај случај карактерише као „крађу језика“, а велики број читалаца сматра да по овом питању морају да се огласе директори националне библиотеке и Матице српске, као и српске институције „у одбрани српског језика и наше традиционалне, класичне књижевности“.

Међутим, иако смо желели да чујемо мишљења одговорних људи наших установа културе, који би имали шта да кажу на тему језика и књижевности, само су ретки били спремни да коментаришу „случај сарајевске библиотеке“.

Да подсетимо, у јучерашњем чланку, између осталог, пренели смо мишљење директора Народне библиотеке Републике Српске Ранка Рисојевића који је и сам у онлајн каталогу сарајевске библиотеке (COBISS) заведен као босански писац који пише на босанском језику. Рисојевић је поменуо Народну библиотеку Србије, САНУ, Библиотеку Матице српске и Институт за српски језик као институције које ће „преузети на себе одбрану српског језика и књижевности успостављањем одговарајућих правила“.

Директор Народне библиотеке Србије Сретен Угричић био је на службеном путу, али је љубазно пристао да о томе опширно говори чим дође у Београд, док нам је у телефонском разговору Мирко Вуксановић, писац и директор библиотеке Матице српске која је део помињаног COBISS система, рекао да је „свако преузимање писца и претварање једног језика у други вандализам”.

– Постављају се и друга питања поводом ове ситуације. Наиме, COBISS је координирани систем и логично би било да све чланице имају правила која би требало да поштују. Ми који добијемо каталогизацију од друге библиотеке, немамо право ништа да мењамо. Поставља се и питање шта ће бити са писцима у Црној Гори, проблем се може умножити, рекао је Вуксановић.

Он је, подсећајући да су се за живота Иво Андрић и Меша Селимовић изјаснили као српски писци, истакао и да би требало да се поштује воља писца, као и чињеница на којем језику је дело написано.

Ранко Бугарски, наш познати лингвиста и професор Филолошког факултета у Београду, није желео да се укључи у актуелну дискусију, али је у недавно објављеном интервјуу за сплитски лист „Ферал трибјун” говорио на тему језичке културе и односа међу „новим” језицима.

На подсећање да је Мирослав Крлежа још давно рекао да су Хрвати и Срби два народа које дели један језик и један Бог, и питање да ли постоји хрватско-српски језик или су хрватски и српски два језика, др Ранко Бугарски је тада рекао:

– Постоје три плана гледања на ово питање. На првом, лингвистичко-комуникацијском плану, нема никакве сумње да су хрватски, српски, босански и, евентуални, црногорски један језик. Лингвистичке разлике међу овим језицима јако су мале: с обзиром да су и гласовни систем, морфологија и синтакса врло

слични, ми говоримо – исти језик, али у различитим варијантама. Тај велики степен сличности огледа се, на пример, у чињеници да просечно или ниско образовани становници ових простора који говоре српски, хрватски или босански језик, јако добро међусобно комуницирају и разумеју једни друге без потешкоћа.

Надругом, политичко-симболичком плану, хрватско-српски језик је покопан заједно с Југославијом чији је симболички израз представљао и чије је главно кохезивно средство био. Другим речима, он је покопан јер су хрватски и српски, касније босански и црногорски језик, постали језици држава насталих на тлу бивше Југославије који функционишу као важни симболички показатељи те новостечене суверености. На трећем, социопсихолошком плану важно је како обичан човек гледа на језик којим говори. Већина људи ће данас рећи да говори српски или хрватски или босански, али има и оних који кажу да говоре српско-хрватски и обратно, а да притом не мисле на политику. Осамостаљивањем држава и њихових националних језика јавила се потреба да сваки од њих докаже да је различит од других и тиме на симболичком нивоу оправда посебно једночлано национално именовање. Најизразитији пример је хрватски језик, који је с оживљавањем архаизама и творбом нових речи у том смислу отишао најдаље, али интересантан је и босански језик који је морао да се прикаже различитим и од српског и од хрватског. Једини пут у тој намери било је ослањање на оријенталну традицију и употребу турцизама и арабизама, али је та делимична ‘исламизација’ језика из лингвистичког угла потпуно небитна. Реалне језичке чињенице говоре да људи у дневној комуникацији говоре један те исти језик и углавном се по њиховом говору не може одредити њихова националност, рекао је тада др Бугарски.

Биљана Стојаковић

Полиџика
18.09.2007.

ИДЕАЛНО И(ЛИ) РЕАЛНО

Прекаталогизација дела српских писаца као што су Иво Андрић, Меша Селимовић или Петар Кочић у дела босанских писаца која су написана босанским језиком, о чему се ових дана писало, било је повод да разговарамо са управником Народне библиотеке Србије Сретеном Угричићем који нам је, као што је и обећао, одговорио одмах по доласку у Београд.

Коментаришући догађаје у Националној и Универзитетској библиотеци БиХ и реаговање управника НУБ РС Ранка Рисојевића, Сретен Угричић је изненађен тоновима дебате о језику. По његовом мишљењу, приметно је да су они „историјски и културолошки или наивни или свесно политички манипулативни“.

– Питање је много шире од три писца. Кад је реч о компјутерском програму за узајамну каталогизацију COBISS, то је јединствен систем, настао и функционисао још пре распада Југославије. Примерује се у шест земаља аутономно, укључујући и Бугарску, а ускоро и Албанију. У почетку, у његовом развоју су учествовали сви од Триглава до Ђевђелије, сем Хрвата, а стручњаци из Србије дали су запажен допринос. О језику се морало водити рачуна, али у складу са ситуацијом каква је тада постојала, дакле са српскохрватском нормом. После промене историјске ситуације, на нивоу светског ISO стандарда недавно су донети нови кодови за нове језике. Сада су важећи кодови за српски језик ssc, за хрватски језик scg и за босански језик bos. То су нови кодови и њихова конверзија у нашим базама је вероватно повод за целу дебату – каже Сретен Угричић.

Сликовито објашњавајући постојећу ситуацију управник наше националне библиотеке наглашава да прекаталогизација које се одвија у сарајевској

библиотеци „нема никакве везе са самим софтвером COBISS, у којем се публикације и писци обрађују и праве библиографски записи, јер у задату формалну матрицу по међународним библиотечким стандардима сваки библиотекар самостално уноси елементе“.

– То вам је као када би вас неко оптужио да пишете своје чланке у Windows програму, када знате да су многи антисрпски текстови били написани у том програму за писање текстова. Осим тога, лично сам се, обилазећи библиотеке по свету, осведочио да у појединим библиотекама у Немачкој или Француској или Америци књиге са ових простора разврставају и каталогизују тако што се све књиге на ћирилици подводе под српску књижевност, а све књиге на латиници под хрватску. Значи, половина продукције која је настала у Србији је у многим библиотекама у свету каталогизована и сортирана по полицама као да је хрватска. И тако уносе у своје софтвере за каталогизацију, који нису словеначки, него израелски Алеф, или амерички Хорајзон, или холандски Пика итд.

Сретен Угричић поставља и питање „да ли колеге у Бањалуци обрађују неке босанске или хрватске ауторе као српске или су они сасвим правоверни и доследни и врло прецизно воде рачуна да случајно неки аутор не буде каталогизован као српски“.

Подсећајући на то да су се неки наши писци за живота изјаснили као српски (Меша Селимовић) питамо нашег саговорника какву улогу игра поштовање воље тих писаца.

– Писац има право да се изјасни о томе, али и право да се не изјасни, а како ће га после интерпретирати, то је право других. Имате ауторе који желе да буду у што више књижевних корпуса и канона, а не само у једном. Као што имате друге, који би волели да припадају само једном корпусу – објашњава Угричић.

Када је реч о могућем решењу језичких дилема наш саговорник види излаз у скорој будућности.

– Пре пар година предложио сам директорима националних библиотека у региону врло једноставан инструмент којим би проблем био решен бар за све савремене писце, помоћу CIP-а. Националне библиотеке израђују CIP (Catalogisation in Publication), запис уз сваку публикацију пре објављивања и овај запис се израђује по одређеном правилнику који је стандардизован. Предложио сам да се правилник допуни још једном ставком која обавезује носиоца ауторског права, аутора или издавача, да се изјасни о језику којим је дело написано. Тако не би библиотекари били ти који одлучују о језику него га само евидентирају заједно са осталим елементима из публикације. Дакле, пре него што књига буде објављена, аутор, издавач или носилац ауторског права треба да се недвосмислено изјасне о језику. Ово би решило све случајеве савремених аутора од сада па надаље и било би неспорно, па чак и за онај део мртвих аутора за које се зна ко је носилац ауторских права.

Што се тиче писаца који нису више међу живима, за Сретена Угричића постоје реалистичка и идеалистичка опција решења.

– Идеалистичка опција би била да покушамо да се договоримо и да консензусом дефинишемо стручне критеријуме и листе писаца иза којих ћемо сви стати и доследно их примењивати. Међутим, као што знате, ни ми сами у Србији немамо унутрашњи консензус о овим питањима, о ћирилици и латиници на пример, а камоли да се о томе договоримо са Хрватима, Босанцима и Црногорцима. Реалистички предлог гласи да остане на томе да свако унутар своје надлежности кодира језик и писце како сматра да је исправно и ту ће долазити, у неким случајевима, до преклапања. То неће бити ништа ново, има таквих примера у свету доста. Али наглашавам да

то није судбоносно питање од кога зависи опстанак нити српске нити босанске нити хрватске нити црногорске нације и културе. Уз то, подсећам на занемарену чињеницу да бар половина ауторских дела у библиотекама нису књижевна, о чему колико видим нико не води рачуна, што је само симптом да је питање исполитизовано. Да поновим, питање је очигледно много шире од три писца и уједно мање компликовано него што се представља.

Језик, манипулације и емоције

– Бркају се, и то чини ми се намерно, три различита аспекта језика: лингвистички, национални и институционални. То су три различита аспекта припадности: језику, нацији и књижевном канону. На пример, имате српског писца који живи у Сарајеву и који сматра да пише босанским језиком, а у Београду ће, или у Бањалуци, његова књига бити каталогизована као да је написана на српском. А на факултету у Тузли изучаваће га као босанског писца или можда као југословенског. Уместо да се о аспектима разговара разложно и прецизно, ти аспекти се бркају због политичке манипулације, и тако се подстиче нетрпељивост, параноја и тако даље. Колико сутра добићемо црногорски језик и Црногорци ће каталогизовати језик Његоша и Стефана Митрова Љубише као црногорски. То не може да се спречи, то право њима не можете одузети. Неко ће се са ове стране бунити, опет ће бити прегрејаних емотивних реакција о својатању писаца, о ампутацији језика и слично, али од тог протеста ће бити мало вајде – каже Угричић.

Биљана Сѡојаковић

НИН

20.09.2007.

КАТАЛОШКЕ ИЛИ НАЦИОНАЛНЕ КЊИЖЕВНЕ РЕВИЗИЈЕ БОСАНСКА ЕКАВИЦА

Више стотина српских и хрватских писаца и више хиљада њихових књига каталогисано у Сарајеву под одредницом „босански језик“

Према каталогизацији Националне и универзитетске библиотеке Босне и Херцеговине у Сарајеву, Андрићева екавица у педесет четири књиге је босански језик, као и Ћопићев ћирилични „Пролом“. На том језику су и дела Јосипа Броза, па, где чуда, и поезија Радована Караџића. И тако неколико хиљада књига, више стотина писаца српске и хрватске националности.

Мада таква каталогизација траје већ неколико година и доступна је свима на интернет-сајту ове установе то, изгледа, никоме није сметало све док се бањалучки књижевник и директор Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске Ранко Рисојевић није јавно побунио. И сад су се у БиХ прилично распламсале страсти. За разумевање целе приче ваља подсетити да се каталогизација прави у оквиру онлајн библиографског система и сервиса Кобис (COBISS) који је усвојен још у СФРЈ, осим Хрватске, а примењује се и данас.

Покушај да се утврди којим су се критеријумима водили сарајевски библиотекари прилично је залудан посао. У неким случајевима, рецимо Андрић, то је по месту рођења – БиХ, али онда добијемо немогућу језичку форму – босанска екавица. Или, једно од издања Ћопићевог романа „Пролом“ на ћирилици је, опет по тој каталогизацији, босански језик. У другим случајевима је као критеријум узето место издавача – на пример, сарајевска „Свјетлост“, београдска „Просвета“.

На фарсичност целе приче, кроз пример Петра Кочића, ових дана је скренуо пажњу професор бањалучког Филозофског факултета Душко Певуља подсећајући да су друштвени ангажман и књижевни опус овог великог писца били посвећени борби против покушаја стварања босанске нације и наметања босанског језика на крају деветнаестог и почетком двадесетог века. „Исмијавао је то у својим текстовима, а управо те текстове сарајевска библиотека је каталогизовала под тзв. босански језик“, каже Певуља.

Побуна савремених српских и хрватских писаца у Сарајеву није добила прецизан одговор. У једном од два саопштења, колико су издали откад је полемика почела, чак се каже: „Тешко је наћи тачан одговор на питање ко данас одлучује о језику публикације. У ствари, немогуће“. Вероватно због оваквог става сарајевских библиотекара почело је појединачно јавно оглашавање савремених српских и хрватских писаца у форми изричитих изјава: „Ја не пишем босанским језиком“. Сад се већ добро острастила и најшира јавност, како то обично бива у БиХ и кад су друге теме у питању. Сарајевски медији ову тему прећуткују, интелектуалци такође. Једино се огласио професор на одсеку за књижевност и језик сарајевског Филозофског факултета Мехмед Казаз, називајући чистом будалаштином то што се српским и хрватским писцима босански ставља као њихов језик. Казаз у таквим покушајима види „полуписмене бошњачке националисте“. Пракса сарајевских библиотекара није отворила овдашње расправе о језику, већ је само једна од невеселих епизода у тој причи. Надгорњавање траје скоро деценију и по. Када су још у рату Муслимани постали Бошњаци а онда прогласили и свој босански језик, и Срби и Хрвати су то препознали као покушај мајоризације, прављење надјезика и слично. Подсетили су и на аустроугарско време кад је био сличан покушај тадашњег намесника Бењамина Калаја. Аргументацију су понудили лингвисти: „Ако

хоће свој језик онда он може бити једино бошњачки, никако босански". По називу народа, а не земље. И данас, у безмало свим званичним документима Срба и Хрвата обично се, уместо босански или бошњачки језик, среће формулација „језик којим говоре Бошњаци". Да се не замера, али да не изговоре босански језик.

Посебан проблем су медији. Тако, рецимо, у БХТ, јавни телевизијски сервис за целу БиХ, сваки новинар, водитељ или спикер говори „својим језиком" и тако се, сматра један број лингвиста, на дуги рок ствара, засад нестандардизован, један нови надјезик, различит од сва три записана у Уставу БиХ. На федералној телевизији, то је сад јавни телевизијски сервис за тај ентитет, такође је много неспоразума око језика. Ту се надгорњавају Бошњаци и Хрвати. У једној прилици најпознатији бошњачки песник, академик Абдулах Сидран, је чак изјавио: „На Федералној телевизији говоре проушташким језиком." И то је, дабоме, довело до прилично оштре полемике. Сидран се онда поново огласио објашњавајући да он нема ништа против хрватског језика, напротив. Једино је, објаснио је, против туђмановског новогговора. На другој страни, Хрвати су закочили усвајање целог сета прописа којима се регулише област јавног емитовања, јер хоће „телевизијски канал на хрватском језику". Уосталом и шеф највеће хрватске политичке партије ХДЗ-а, Драган Човић, у недавном интервјуу за наш лист је казао да „Хрвати језик Федералне телевизије не препознају као свој". Жалиће се, каже, и у Стразбур, Суду за људска права.

Занимљиво, у БиХ политичари ни на једној страни баш и немају некакав сензибилитет за ове теме. Они се, углавном, свађају ко ће имати контролу над полицијом, буџетима и сличним стварима. Озбиљних полемика стручних људи у часописима нема, јер овде часописа нема. Штампана то бележи на свој начин, али опет нема сучељавања мишљења, јер

како је и подељено босанскохерцеговачко друштво, тако се и зна које новине се продају у којем делу БиХ и ко шта чита. Нема ниједних новина које сви читају, па свако у својима углавном кука над властитом судбином. Нешто као игра глувих телефона. Код Срба и Хрвата и поводом каталогизације сарајевских библиотекара преовладавају теме о опасности од мајоризације кроз стварање надјезика, наткултуре, вештачког идентитета. Код Бошњака је прича како „неко жели да Београд и Загреб управљају овим простором".

Академије наука у Бањалуци и Сарајеву се нису огласиле, као ни министарства културе.

Ранко Рисојевић, директор Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске

Наметање језика

„Мислим да се данас у Народној библиотеци Србије ради врло скрупулозно, поштујући максимално право других да именују свој језик и књижевност, али тај систем Сарајево не прихвата, и у томе је проблем".

Од седамдесет једног каталожног записа, колико се добије на име Ранко Рисојевић, у НУБ БиХ је осам заведено под босански језик и ту су књиге објављене како пре, тако и после рата. Није, међутим, целу причу покренуо због тога, већ што је директор Народне и универзитетске библиотеке Републике Српске и најбоље осећа да су његове колеге прешле „сваку меру". Проблем је, верује, метастазирао јер нема става како ће се обрађивати књижевност бившег српскохрватског језика у оквиру заједничког система „Кобис". Мотив за покретање јавне дебате објашњава овако: „Није реч о негирању права Бошњака на језик, него напосто о одбрани српског језика који се распада пред нашим очима. Ако се његови водећи писци – Кочић, Ђопић, Андрић... – каталогишу као писци

босанског језика, онда је то ревизија комплетне историје српске књижевности“.

Колико је књига српских и хрватских писаца овако угурано у босански језик, имате ли неке примере?

- Реч је о великом броју писаца, од оних мањих, завичајних, до, како сам већ рекао, највећих. Чини се да ни у овом каталогисању нема система, пушта се на вољу редактору каталога да ради шта хоће, или шта му је наложено. Ево неколико имена: Милош Ковачевић, Војислав Максимовић, Ранко Павловић, Арсен Диклић, Лаза Лазаревић, Иво Андрић, Бранко Ђопић, Петар Кочић, Милован Ђилас, Чедомир Миндеровић, Милан Шипка, Драган Лукић, Душко Трифуновић, Душан Кеџмановић, Светозар Ђоровић, Вук Крњевић, Алекса Шантић, Јован Скерлић итд. На том списку су и Хрвати: Јагода Трухелка, Јосип Броз Тито, Звонимир Диклић, Иван Кушан, Стјепан Чујић, Звонимир Балог, Ратко Зврко, Антун Бранко Шимић, Данко Облак, Иван Горан Ковачић, Владимир Назор итд.

Да ли је пре овог јавног оглашавања било каквих интерних разговора са колегама у Сарајеву?

- Разговора је било, али неформалних. Никада се нисмо састали на нивоу „Кобиса“ да разговарамо о стварима битним за посао којим се бавимо а које се не тичу чисто техничке стране самог система који је, иначе, изванредан. Битно је, дакле, да се састану они који раде у овом програму с простора некадашњег српскохрватског језика. Скретао сам пажњу колегама, како у Сарајеву, тако и у Београду, да овако више не иде, али свако напросто гледа само свој посао. Као да проблеми језика и књижевности нису наш посао. У великим светским библиотекама не знају како да прекаталогису наше књиге. Сарајевска библиотека им каже шта треба да раде.

Претпостављате ли, или можда знате, којим критеријумима су се у Сарајеву водили и шта су стварни

мотиви да екавицу, па још и ћирилицу, „књиже“ као босански језик?

- Осим непажње, незнања и непостојања договора, основни критеријум је жеља да се у БиХ бивши српскохрватски замени у целини босанским језиком. Тај босански, по мишљењу лингвиста из Института за језик и књижевност у Сарајеву, обухвата сву лексику с простора БиХ. Било која реч коју каже било ко на тлу БиХ је реч босанског језика. Српски и хрватски су тако подгрупа босанског који није само језик Бошњака него и језик Срба и Хрвата. Када је у питању одредница књижевност, онда се негира постојање не само српске књижевности у БиХ него и хрватске. Сутра ће се, можда, босанскохерцеговачка књижевност претворити у босанску књижевност јер ни језик није босанскохерцеговачки него босански.

Шта би, по вашем мишљењу, требало урадити како би се ствар исправила, поготово што се острастила и најшира јавност, а међунационално поверење је опет озбиљно пољуљано?

- Проблем је тежи него што је био јуче. Сутра ће бити тежи него данас, јер разговора и договора о томе нема. Има само наметања. Још једном, нико не негира право Бошњака да имају свој језик и своју књижевност, али тај језик не може бити језик цијеле БиХ. На нивоу „Кобиса“ као да има наговештаја да се бар део овог проблема реши, али кључне одреднице, језик и књижевност, библиотекари сами не могу да реше. Мислим да се данас у Народној библиотеци Србије ради врло скрупулозно, поштујући максимално право других да именују свој језик и књижевност, али тај систем Сарајево не прихвата, и у томе је проблем. Народна библиотека Србије треба да тражи од колега у Сарајеву да примењују исте критеријуме у заједничком послу, јер смо у истом систему. Али, рекао сам већ, проблем превазилази систем за каталогизацију.

Бранислав Божић

Oslobođenje

27.09.2007.

**POKUŠAJ REVIZIJE SRPSKE I HRVATSKE
KNJIŽEVNOSTI**

Zbog odluke Nacionalne i Univerzitetske biblioteke BiH po kojoj se mnogim piscima Srbima i Hrvatima pripisuje bosanski kao maternji jezik, poslanik PDP Branko Dokić zatražio je na sjednici Predstavničkog doma Parlamenta BiH u srijedu hitno očitovanje državne Vlade.

„Šta će Vijeće ministara preduzeti da se ispravi politički onesviješčena i ignorantska odluka“, upitao je Dokić.

Polupismeni nacionalistin

On je naveo kako je NUBBiH kategorisao više stotina srpskih i hrvatskih pisaca i više hiljada njihovih knjiga pod odrednicom bosanski jezik. Tako je, napominje Đokić, Andrićeva ekavica u 54 knjige na bosanskom jeziku, kao i djela Branka Ćopića, Petra Kočića, Josipa Broza Tita, Antuna Branka Šimića, Ivana Gorana Kovačića, Jovana Skerlića, Alekse Šantića i drugih. „Savremeni srpski i hrvatski pisci javno se oglašavaju i izričito izjavljuju – ja ne pišem bosanskim jezikom. Da apsurd bude veći, tekstovi Kočića u kojima je on ismijavao pokušaje stvaranja bosanske nacije i bosanskog jezika NUBBiH je u Sarajevu kategorisao pod bosanskim jezikom. Sarajevski intelektualci i mediji ovaj svojevrsni pokušaj revizije srpske i hrvatske književnosti i nametanja jezika ignorišu ili im ne daju značaj“, naglasio je poslanik Dokić, uz konstataciju kako je jedini koji je reagirao bio profesor Filozofskog fakulteta u Sarajevu Enver Kazaz, nazivajući to sve „čistom budalaštinom“.

Ako je tako, stava je Dokić, onda to znači da Vijeće ministara finansijski podržava „polupismene bošnjačke nacionaliste“ sa 596.720 KM.

Iako je Kolegij Predstavničkog doma Parlamenta BiH prethodno postigao saglasnost da se za ombudsmena BiH za ljudska prava iz reda srpskog naroda izabere Vitomir Popović, a iz reda bošnjačkog naroda Emina Halilović, ova rješenja nisu prihvaćena. Naime, poslanici su sa 12 glasova za, 20 protiv i dva suzdržana glasali protiv imenovanja Popovića, a slično je prošla i Halilovićeva koja je dobila svega devet glasova za, 17 protiv, dok je sedam bilo suzdržanih.

Bez podrške

Poslanici na sjednici u srijedu nisu se uspjeli usaglasiti, pa je u parlamentarnoj proceduri pao i prijedlog okvirnog zakona o srednjem stručnom obrazovanju i obuci u BiH. Ovo je jedan od neformskih zakona koje je naša zemlja trebala donijeti kako bi se osiguralo uvođenje evropskih standarda koja u oblasti srednjeg obrazovanja vrijede u Evropskoj uniji.

A.Terzić

НИН

01.11.2007.

ЈЕЗИЧКИ ИНЖИЊЕРИНГ НА БАЛКАНУ

„Вријеме је да Срби утврде основе своје језичке политике, престану да се баве расправама шта други раде са језиком који нормирају за своје потребе и окрену се његовању норме и културе савременог српског језика“.

Професор др Милан Шипка је дошао из Сарајева на београдски Сајам књига да би представио шест својих књига које су у протеклих годину дана објављене у издавачкој кући „Прометеј“. Поред „Великог речника страних речи и израза“ (2006) и „Страних израза и изрека“ (2007), које је потписао заједно са академиком Иваном Клајном, у едицији Популарна лингвистика појавиле су се његове књиге „Приче о речима“, „Занимљива граматика“, „Зашто се каже?“ и „Популарна лингвистика у школи“.

Др Милан Шипка је пензионисани редовни професор Универзитета у Сарајеву, на Академији сценских умјетности и Педагошкој академији. Био је, каже, професор 51 годину. Али и вишегодишњи директор сарајевског Института за језик и књижевност (1973–1984) и научни саветник у Институту за проучавање националних односа у Сарајеву (1984–1990). Данас је професор др Милан Шипка на неким бошњачким сајтовима проглашен српским предводником „хрватско-српског погрома на босански језик“. Апсурд је у томе што је он, као „највећи противник босанског језика“, по каталогизацији Народне и универзитетске библиотеке БиХ, постао аутор чији је језик управо – „босански“.

На почетку разговора за НИН, др Шипка каже:

– Нико ме није ни позвао, ни упитао којим језиком пишем. То је самовољно наметање и насиље. Мислим да свако треба да има (било појединачно или колективно) право да језик којим се служи назива како хоће, али је недопустиво да тај свој избор намеће другима.

Постоји ли начин да заштитите своје дело?

– Не. Како? Једино Скупштина БиХ може да захтијева да исправе ту грешку, или да их укине као заједничку институцију вишенационалне Босне и Херцеговине, јер крше устав и негирају постојање

и права два конститутивна народа, Срба и Хрвата. Било је неког излагања у Скупштини о томе, али се ништа није променило. И Народна и Универзитетска библиотека РС су протествовале. Па шта имају од тога? Ништа. То је, чини ми се, дио ширих настојања. Постоји, изгледа, неко коме то сада треба. Хоће да направи оно што није успјело Аустроугарској, за вријеме Калаја: да створи босанску нацију, у коју би се стопиле три већ формиране нације у БиХ (Бошњаци, Хрвати и Срби) са заједничким босанским језиком. Као да из историје ништа нису научили, јер да јесу, знали би да се и сама Аустроугарска монархија повукла и напустила идеју о босанској нацији и босанском језику. Сад то опет неко гура, и то различитим видовима безочних притисака и наметања. А наметањем се не може постићи.

Ипак, та каталогизација по којој су многи српски и хрватски писци сврстани међу ауторе чији је језик босански – суштински није ништа ново. На катедрама за бхс (бошњачки/хрватски/српски) језик у Европи и Меша Селимовић и Иво Андрић изучавају се на студијама босанског/бошњачког језика и књижевности.

– Коријени тога односа сежу још у вријеме прије овог несретног рата. То се догодило чим је национални критеријум у БиХ замијењен републичким. Данас је то пренесено на лингвистички план, па се не разликује шта је босанско (што припада свим Босанцима), а шта бошњачко (што припада само Бошњацима). У то вријеме је и црногорска књижевност одвојена од српске, па је нпр. Његош третиран искључивао као црногорски, а не и српски писац.

Црногорски језик је, пак, већ извесно вријеме уписан у програм на Катедри за српски, хрватски и босански/бошњачки на Сорбони, само су чекали да и званично буде потврђен Уставом Црне Горе. Пре нешто више од годину дана професор Пол Луи Тома, шеф катедре, рекао је: „То није наука

него социолингвистика а ми не живимо у свету апстракције него пратимо догађања”.

– Прво, не бих се сложио да социолингвистика није наука. Кога то занима, може да прочита сјајну књигу проф. Милорада Радовановића управо под тим насловом („Социолингвистика”). Друго, не бих рекао да странци само „прате догађања”, они одавно покушавају да утичу на њих. Западни свијет, који ми називамо „међународна заједница”, покушава да прави овдје језички и етнички инжињеринг.

Језик који чујемо на црногорској телевизији и читамо у тамошњим новинама по свему је ијекавска верзија српскога стандардног језика, изузев два, три детаља (нијесам, мјесто нисам, сјутра мјесто сутра, или цистијерна, мјесто цистерна и сл.). Значи ли то да су те ситнице доказ о посебном језику? Ту се, заправо, ради о чистој политици. Довољно је присјетити се чињенице да је процес растакања југословенске државне заједнице почео управо жестоким расправама о језику, које су показале да је језик само подручје испољавања различитих политичких тежњи и манипулација. И у Црној Гори је језик био поприште жестоке борбе за државну самосталност те републике, која се, и кад је била самостална држава до 1918. сматрала српском, јер су се сви Црногорци тада без икаквог притиска са стране, изјашњавали као Срби, а и стандардни језик им је био исти и заједнички – српски. Данас се настоји доказати да Срби и Црногорци имају два потпуно различита језика, мада језичка пракса показује сасвим супротно. По томе је црногорски језик чиста политичка конструкција која нема никакво упориште у језичкој, а чини ми се, ни у друштвеној стварности, јер се велики број оних којима се тај назив намеће на последњем попису становника Црне Горе изјаснио да им је матерњи језик српски. Таква је ситуација својеврстан апсурд, који такође неке одговара. Зато ја нерадо говорим о томе. Ту политика покушава да нешто мијења

не осврћући се на језичку стварност, на језичке чињенице. Ја нисам политичар, него лингвиста, и мене првенствено занимају језичке чињенице, а пошто се оне игноришу, ту један лингвиста нема шта да каже. Као социолингвисту занима ме, наравно, и функционисање језика у друштвеном (дакле и политичком) контексту. Али овдје се не ради о томе, него о обичним политичким манипулацијама језиком.

Апсурд је то што у Француској, рецимо, углавном постоје српскохрватски и хрватски лектори. Тамо је све теже објаснити постоји ли уопште српски језик.

– И ко је крив за то? Сами Срби, јер они и даље гањају српскохрватски. На једном мјесту, Далибор Брозовић, најзначајнији хрватски лингвиста, рекао је да треба подвући црту и окренути нови лист. Хрвати су то урадили и зато су се окренули хрватском језику и профилирању хрватског језичког стандарда, па су у језичким активностима далеко испред Срба. Срби се према језику још нису одредили и немају јасну језичку политику. Требало би, прије свега, да прихвате чињенице какве јесу, тј. да српскохрватски језик као заједнички стандард Бошњака, Хрвата, Срба и Црногораца – више не постоји. То треба да буде констатација од које ће се поћи да би се формулисала реална језичка политика. Она мора да полази од објективно спознате друштвене и језичке стварности. А стварност је, која се не може порицати, да се на јужнословенском простору развило више нација и да су оне дисолуцијом заједничког српскохрватског стандардног језика формирале своје посебне националне језичке стандарде. Вријеме је да се Срби одреде према тој и таквој стварности, да утврде основе своје језичке политике, престану да се баве тиме шта други раде са језиком који нормирају за своје потребе и окрену се његовању норме и културе савременог српског језика.

Требало би да је добар почетак то што је на овогодишњем београдском Сајму књига, после 155

година откако је Вук Стефановић Карацић издао „Српски рјечник“, представљен једнотомни „Речник српског језика“ Матице српске?

– Јесте. Али, у исто вријеме, у Институту за српски језик, тридесет или четрдесет људи ради на „Речнику српскохрватског народног и књижевног језика“, чији је 17. том изашао прошле године. Очекује се још толико томова у наредних 30. година. Које то треба? Дозвољавам да треба да се бавимо и оним што је заједничко, али зашто се то ради, кад немамо своје? Немамо великог рјечника, немамо темељитог правописа, нити научне граматике српског језика, о култури језика да не говоримо.

Овде су лингвисти разједињени у односу према српскохрватском језику. Док једни не прихватају чињеницу да српскохрватски као језички стандард више не постоји, за друге је Бечки договор 1850. године био политички договор који је само послужио формирању и касније стандардизацији хрватског језика, а потом и босанског и црногорског?

– Они прави се надају да ће вријеме хрватског и босанског, ето тако, проћи, ваљда, хоће да сачувају „заједништво“. Ови други пак стално зарањају у прошлост, траже кривца, истражују ко је угрозио српски језик. Бечки договор је био само једна етапа у развоју српско-хрватских језичких односа. Ни на који начин није наудио српском језику. Напротив, српски језички стандард од Вука до данас има своју праву линију (вертикалну), није кривудао, него се нормално развијао у складу са новим друштвеним и културним потребама. Читајте српске народне приповјетке, српске писце из 19. вијека: Милована Глишића, Јанка Веселиновића, Лазу Лазаревића, Симу Матавуља, па касније Кочића и друге..., или пјеснике: Бранка Радичевића, Змаја, Војислава Илића... ту савременом српском читаоцу нема ништа страно или неразумљиво. Хрватски језички стандард је, напротив, меандрирао, час се приближавајући

српском стандарду готово до потпуног стапања с њим (настојањима хрватских вуковаца крајем 19. и почетком 20. вијека), па се удаљавајући за вријеме НДХ, па приближавајући се опет у социјалистичкој Југославији... Данас се инсистира на удаљавању.

За разлику од других, који језик меандрирају, Срби имају своју праву линију којом иду. И умјесто сад само да његују оно што имају, они расправљају шта су учинили Хрвати, шта Бошњаци, а шта ће дио Црногораца урадити са језиком. И препиру се око тога јесу ли Срби свима дали језик или нису. Чему то? Све и да је тако, све и да су прије Бечкога договора Хрвати били нијеми па преузели од Срба језик (што је апсурдна теза с обзиром на богату књижевнојезичку традицију Хрвата од Марка Марулића па даље, а о богатој лексикографској традицији да и не говоримо), шта сад имамо ми од тога? Они су на основу своје филолошке традиције и савремених потреба профилирали свој стандардни језик, и то никако не може бити српски. Треба гледати у будућност. Срби су се вратили свом националном имену и језику. Сада треба да дефинишу његово мјесто међу (јужно)словенским стандардним језицима, да одреде однос према другима, успоставе правила понашања у употреби српског стандардног језика с обзиром на двојности које у њему постоје (екавски и ијекавски изговор, ћирилично и латинично писмо). Што то већ није учињено, не треба кривити само лингвисте.

Ко је, онда, крив?

– Срби у цјелини, посебно политичари и врхунски интелектуалци. Не могу лингвисти бити јединствени кад Срби као народ то нису. У Србији је однос према језику (и култури) на посљедњој лествици у друштвеној хијерархији вриједности. Код Хрвата су национални приоритети језик, култура, па онда и вјера. Хрватска нација је, по мом мишљењу, много боље хомогенизирана од српске. Она је

кренула од најширих интеграција, од панславизма преко јужнословјанства, југословенства, и преко србохрватства ушла у хрватство. Ишла је у лијевак, при чему су шире итеграције биле оквир у коме се формирала хрватска нација. Код Срба је обрнуто. Још 1804, што није учинио ниједан народ на овим просторима, Карађорђевој оружаном револуцијом па Вуковом културном револуцијом, Срби постају самостална модерна европска нација. А онда иду и шире интеграције: југословенство, комунизам, глобализам... При том то нису били оквири у којима се хомогенирају, напротив – растачу се. Код Срба су сеобе и деобе. Срби су се у ширим интеграцијама дијелили, а други су се хомогенизирали. То се и данас осјећа, у језику такође.

Ипак, кажете да се та „права линија од Вука до данас“ огледа и у томе што је у српском, у поређењу са осталим јужнословенским стандардним језицима, најмања разлика између књижевне норме и говорног језика.

– Тако је. Срби су у норми пратили језички развој. При том је српски стандард јединствен. За разлику од три национална језичка стандарда у БиХ, не постоје три српска стандарда. Нема, дакле, неког српскобосанског, постоји српски језик ијекавског изговора и српски екавског и то је све.

Уз то, српски се стандардни ијекавизам разликује од хрватског, јер је хрватска ијекавска норма конзервативнија и по том ближа вуковској. Што је у хрватском стандард, код нас је дијалектално, као, рецимо, пријелаз. Моји сељаци, под Козаром, кад кроз ограду протуре даску да би се лакше прелазило с једне на другу страну, то називају пријелаз, а у граду зебра је прелаз. У селу је кру, крува, а у граду хљоб. У хрватском је стандард пријелаз, крух итд.

Бошњачки се стандард стварао и ствара архаизацијом, рурализацијом, па дјелимично и кроатизацијом. Враћају се у стандард одавно преживјели

турцизми, ваде се неки дијалекатски облици, који, нота бене, и нису сами бошњачки. У бошњачком је стандарду сада десетерица, петерица, умјесто десеторица, петорица, а десетерица, петерица и сл. говори се у народу, али тако говоре и неки Срби и Хрвати, не само Бошњаци. За бошњачки стандард је, као што је већ речено, карактеристична и кроатизација (растављено писање футура: читат ћу, неки ијекавски облици који одступају од говорнога бошњачког језика итд.). О свему томе, међутим, треба да размишљају сами Бошњаци и нико са стране не треба да се мијеша.

Рурализацијом и архаизацијом покушао је и Војислав Никчевић створити посебан црногорски стандардни језик, али не видим да то пракса прихвата. Отуда велики раскорак између стандарднојезичке праксе и норме, највише никчевићевске, па затим бошњачке, бар према ономе како је у званичном правопису и граматичи, па и неким рјечницима (Јахићевом, нпр.), једним дијелом хрватске.

На Институту за славистику у Грацу, учествујете у једном истраживању о разликама између босанског/бошњачког, хрватског и српског језика. О чему је реч?

– Циљ пројекта је да се објективно утврде разлике, без унапријед задатих теза о томе како је то један те исти језик, и то српски, или да су то „потпуно различити језици“ (што сугеришу неки аутори који су се бавили пописом разлика између српског и хрватског, па у великом Бродњаковом „Разликовном ријечнику српског и хрватског језика“, можете нпр. наћи да је хрватски сладолед, а српски долдрма!?). Противници тог пројекта су и језички сепаратисти и језички унитаристи. И једни и други се боје да ће чињенице показати да није баш онако како они тврде.

Зора Лашиновић

Глас Српске
10.01.2008.

КАКО ЈЕ СРПСКЕ ПИСЦЕ КАТАЛОГИЗОВАЛА НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

БАЊАЛУКА – Погрешно каталогизовање дјела српских и хрватских аутора који живе и раде – или су живјели и радили у БиХ, као књига бх. књижевности написане на босанском језику, вршили су, осим оних у Сарајеву, и радници Народне библиотеке Србије у Виртуелној библиотеци Србије.

На тзв. босанском језику, према њиховим подацима, писали су Стеван Сремац, Мирослав Крлежа, Војислав Богићевић, Божо Маџар, Перко Војиновић, Светозар Милијевић...

Последњих година књиге на том језику, према њиховим подацима, објављивали су и Музеј Републике Српске и бањалучка издавачка кућа „Бесједа“.

Пропусти имају двоструку глобалну димензију, јер су библиотеке Србије умрежане и у јединствени европски електронски каталошки систем – истакао је за наш лист историчар Зоран Пејашиновић.

Народна библиотека Србије, која је обрађивала каталоге у Виртуелној библиотеци Србије, није поштовала ни вољу аутора, нити вољу издавача књига, што су нам аутори и издавачи дјела потврдили.

Професор Светозар Милијевић је за наш лист изјавио да 1984. године није писао свој магистарски рад „Одсуство пажње у наставном процесу“ на такозваном босанском језику, те да је лудост уносити такве податке у каталоге.

Власник издавачке куће „Бесједа“ Ненад Новаковић рекао нам је да је ова кућа објавила превод књиге „Ургентна медицина“, коју је преводио Бојан

Вуковић са енглеског језика на српски, не на тзв. босански, као што пише у каталогу Виртуелне библиотеке Србије.

– Када бисмо судили по Виртуелној библиотеци Србије, могли бисмо закључити да је тзв. босански језик постојао још у доба југословенске краљевине, па је тако, између осталих, Војислав Богићевић на том језику још 1929. године написао брошуру Соколска читанка, а на тзв. босанском језику писали су и Мирослав Крлежа „Повратак Филипа Латиновића“, 1984. године, и Стеван Сремац, те Божо Маџар своју докторску дисертацију у којој говори управо о борби оводринских Срба за свој језик и писмо „Покрет Срба Босне и Херцеговине за црквено-просвјетну самоуправу“ 1979. године – истакао је Пејашиновић.

Он је додао да је и Ђоко Мазалић о сликарству у „тамном вилајету“, „Сликарска умјетност у Босни и Херцеговини у турско доба (1500–1878)“, 1965. године писао на тзв. босанском језику, судећи према подацима Виртуелне библиотеке Србије.

– И за докторску дисертацију професора бањалучког Филозофског факултета покојног Перка Војиновића „Врбаска бановина у политичком систему Краљевине Југославије“ унесено је да је писана на босанском језику 1975. године – изјавио је Пејашиновић.

Он је рекао да плејади научника који су писали на тзв. босанском језику ваља додати и знаменитог језикословца Милоша Окуку („Говор Раме“, објављен 1983. године), те Мошу Пијаду и Родољуба Чолаковића, који су преводили Маркса на тзв. босански – књигу „Биједа филозофије“ 1976. године.

– Послије наведених научника некако не чуди што су Жељко Бебек (звучна дасета „Скоро да смо исти“, 1987), те Зринко Тутић и Ђорђе Новковић (грамофонска плоча „Пјевај мој народе“, 1989)

пјевали на тзв. босанском језику – истакао је Пејашиновић.

Потпредсједник Матице српске Миро Вуксановић, коментаришући функционисање COBISS-а у БиХ, истакао је да није реч о грешкама већ намјери, те да се у стручни посао умјешала дневна политика, а када се тако нешто догоди, увијек је резултат лош.

– Није ријеч о грешкама, јер су ти подаци уношени са намјером. Као варијанта српскохрватског признат је бошњачки језик, па правећи збирни језик, тзв. босански, чине се три огрешења у исто вријеме, односно ниште се три научнолингвистичка стајалишта. Ако свака новостворена држава има право да тај језик назове по држави, онда би тај језик у БиХ морао бити босанскохерцеговачки језик, а не тзв. босански. Херцеговачки говор који је Вук узео као основу српског језика не постоји. У COBISS-у БиХ то је изведено на лукав начин. Прво је тражен бошњачки језик, онда скраћенице које треба да имају три слова, односно бош. С обзиром на то да кука, на слову ш, нема у западним језицима, онда се то пише као босс, па се једно вријеме читало као бошњачки и сада се та иста скраћеница чита босански – подсјетио је Вуксановић.

Од управника Народне библиотеке Србије Сретена Угричића јуче нисмо успјели добити одговор на питање како су се и овој установи поткрале „грешке“.

Јуче смо добили одговоре на прије више од мјесец дана постављена питања у вези са погрешним каталогизовањем дјела у Виртуелној библиотеци БиХ, у којима Угричић, између осталог, наводи да су недавно потписали договор директори библиотека из региона да „обавеза аутора или носиоца ауторског права“ убудуће „треба да буде да се претходно непосредно изјасни о језику којим је публикација написана“, како би библиотекар по њиховим изјавама уносили податке у каталоге.

– Када су у питању писци који нису више међу живима, идеалистичка опција рјешења би била да покушамо да се договоримо и да консензусом дефинишемо стручне критеријуме и листе разврстаних писаца иза којих ћемо сви стати и досљедно их примјењивати – рекао је Угричић.

Он је изјавио да би реалистички приједлог био да свако унутар своје надлежности кодира језик и писце како сматра да је исправно и ту ће долазити, у неким случајевима, до преклапања. – То није судбоносно питање од којег зависи опстанак ни српске ни босанске ни хрватске ни црногорске нације и културе – рекао је Угричић.

Б. Веленгечић

Jutarnji list

04.02.2008.

U ŠKOLE SE VRAĆAJU SRPSKI PISCI I ĆIRILICA?

ZAGREB. Sastavni dio koalicijskog sporazuma koji je HDZ potpisao sa SDSS-om je i povratak za Srbe važnih sadržaja u nacionalni školski program.

Iako o toj temi za sada malotko želi javno govoriti, Srbi će, doznajemo, tražiti da se u nacionalne školske programe vrate neki po njihovu sudu neopravdano izgnani srpski pisci,

određene povijesne osobe i političari, a tražit će i povratak ćirilice, barem u izborne ili fakultativne sadržaje.

Srpski pisci prestali su se učiti još za mandata **Vlatka Pavletića**, kada je izrađen novi nacionalni program književnosti. Prije dvije godine postojala je inicijativa

da se u lektiru vrati „**Ježeva kućica**“ **Branka Ćopića**. No, unatoč podršci dijela stručnjaka, inicijativa je propala.

–Mi želimo integrirani koncept školstva u kojem će pripadnici i manjinskog i većinskog naroda dijeliti ono što je rezultat zajedničkih vrijednosti i postignuća. Prerano je o tome govoriti, no svakako i u književnosti, i u povjesti, i u umjetnosti, i u politici postoji čitav niz događaja, ljudi i vrijednosti koje su zajedničke svima, pa nema opravdanja za to da ih Srbi uče samo u svojim manjinskim programima – rekao je prof. dr. Milorad Pupovac, potpredsjednik SDSS-a.

Pupovac se nije želio izjašnjavati o tome tko su po njegovom sudu značajni Srbi o kojima bi trebalo učiti sva djeca u Hrvatskoj. Za razliku od njega, **Čedomir Višnjić**, predsjednik Srpskog kulturnog društva Prosvjeta i pomoćnik ministra **Božo Biškupića**, bio je nešto otvoreniji.

– Ne znam ništa o tom sporazumu, no smatram da se najpre trebamo dogovoriti o tome mislimo li samo na pisce Srbe iz Hrvatske ili Srbe iz BiH ili Srbe iz Srbije, koji su važni Srbima u Hrvatskoj. Po mom sudu to je neodvojivo na taj način – rekao je Višnjić koji nam je izdvojio i svojih pet favorita.

To su **Simo Matavulj**, **Branko Ćopić**, **Grigor Vitez**, **Vladan Desnica** i **Stevan Galogaža**. Dvojica od njih – Desnica i Vitez – su već sada u hrvatskim programima, no Višnjić smatra da bi uz roman „**Proljeće ivana Galeba**“ školarci morali pročitati prvi Desničin roman „**Zimsko ljetovanje**“, a trebali bi znati i Vitezove pjesme iz razdoblja NOB-a.

– U načelu nemam ništa protiv, no bilo bi dobro da ta rasprava ne ide preko politike, nego preko struke – rekao je **Ante Bežen**, jedan od autora čitanki za osnovnu školu.

Prof. dr. Dušan Marinković, predstojnik Katedre za srpsku i crnogorsku književnost na zagrebačkom Filozofskom fakultetu, smatra da je riječ o vrlo značajnoj inicijativi koju bi trebalo iskoristiti na najbolji mogući način. – Slušam djecu u tramvaju i vlaku kako izgovaraju stihove iz pjesama Jovana Jovanovića Zmaja, a da ne znaju tko im je autor – istaknuo je prof. Marinković.

Protiv povratka pojedinih srpskih pisaca nema ništa ni profesorica hrvatskoga jezika bivša ministrica **Ljilja Vokić**.

– Znam da će moj izbor mnoge iznenaditi, no postoje pisci i djela kojima nepobitno pripada

mjesto u tom programu kao što su **J. J. Zmaj**, **Branko Radičević**, **Đura Jakšić**, a tu je svakakao i „**Nečista krv**“ **Bore Stankovića** te pripovjest „**Prvi put s ocem na jutrenje**“ **Laze Lazarevića**.

Isto tako, istaknuto mjesto u hrvatskoj književnosti, koliko se god za njih otimali i drugi, pripada i **Ivi Andriću** i **Neši Selimoviću** – rekla je Vokić. – Jedini antologijski je **Vladan Desnica**, a on je ionako već u programu – kaže akademik **Miroslav Šicel**.

Ivana Kalogjera Brkić

НОВИ ДОГОВОР

ДОКУМЕНТА

ДОКУМЕНТ 1

U cilju ostvarivanja programa Univerzalne bibliografske kontrole i razmene bibliografskih informacija u nacionalnim i međunarodnim okvirima, bibliografske agencije nacionalnih biblioteka sa područja bivše Jugoslavije: Centralna narodna biblioteka Crne Gore "Đurđe Crnojević", Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Narodna biblioteka Srbije u Beogradu, Narodna i univerzitetska biblioteka "Sv. Kliment Ohridski" u Skoplju, Narodna i univerzitetska biblioteka BiH u Sarajevu, i Narodna in univerzitetna knjižnica u Ljubljani, zaključuju

SPORAZUM

o određivanju jezika publikacije za koju se izrađuje CIP zapis

Član 1

Sporazumom se saglasno utvrđuje potreba preciznog određivanja jezika publikacije za koju se izrađuje CIP zapis, kako bi se obezbedio jedinstven i konsekventan pristup dodeljivanju odgovarajuće oznake za jezik u skladu sa standardom ISO 639-2.

Član 2

Potpisnici Sporazuma prihvataju da u odgovarajućim normativnim aktima kojima se regulišu izrada CIP zapisa propišu unošenje obaveznog podatka o jeziku katalogizirane publikacije, i to na osnovu prethodnog pismenog izjašnjenja ili date izjave autora, izdavača ili nosioca autorskog prava, u skladu sa zakonskim propisima i jezičkom normom nadležne države.

Član 3

Potpisnici prihvataju da ovaj Sporazum realizuju najkasnije do kraja 2008. godine, stim da svaki od Potpisnika samostalno uređuje način realizacije, izmenom ili dopunom već postojećih administrativnih procedura svojih bibliografskih agencija.

Član 4

Ovaj Sporazum stupa na snagu danom potpisivanja od strane svih učesnika.

Maribor, 28.XI 2007. godine

Potpisnici:

Jelena Đurović, direktor CNBCC

Tihomil Maštrović, direktor NSK

Sreten Ugričić, direktor NBS

Mile Boševski, direktor NUB

"Sv. Kliment Ohridski"

Ismet Ovčina, direktor NUB BiH

Lenart Šetinc, direktor NUK

ДОКУМЕНТ 2

ISO 639-2 REGISTRATION AUTHORITY

Library of Congress

Network Development and MARC Standards Office

Washington, DC 20540-4402

E-mail: iso639-2@loc.gov

Phone: +1 202 707 6237

FAX: +1 202 707 0115

**APPLICATION FOR REQUESTING CHANGE IN LANGUAGE CODES IN
ISO 639-2 (B) – CODES FOR THE REPRESENTATION OF NAMES
OF LANGUAGES – PART 2: ALPHA 3 CODES – BIBLIOGRAPHIC CODES**

The National and University Library of Croatia, Zagreb, and the Croatian Standards Institute (HZN), Zagreb, and the National Library of Serbia, Belgrade, and the Institute for Standardization of Serbia (ISS), Belgrade, have decided to apply together and to request the change of languages codes for Croatian and Serbian language for bibliographic use in ISO 639-2 (B) – Codes for the representation of names of languages – Part 2: Alpha - 3 codes.

The ISO 639-2 (B) is not changed from the year 1998. The code for Croatian language is still **scr** – Serbo-Croatian-Roman and the code for Serbian language is still **scc** – Serbo-Croatian-Cyrillic. This situation is not convenient for all four mentioned institutions, as well as for our languages and especially for our bibliographic databases and library catalogs.

Main reasons for our request are:

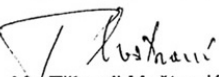
- 1 The official language in the Republic of Croatia is CROATIAN - HRVATSKI in the vernacular.
The official language in the Republic of Serbia is SERBIAN - SRPSKI in the vernacular.
- 2 The language names and the **2-letter codes** for Croatian (**hr**) and for Serbian (**sr**) were already included in the first edition of the international standard for codes for the representation of names of languages ISO 639:1988.
- 3 We propose **hrv** as the **3-letter code** for Croatian and **srp** for Serbian for bibliographic **and** terminological purposes (They have already been defined for terminological purposes in ISO 639-2 - the usage of one code for both purposes would be much simpler and unambiguous).
- 4 Our proposal is based on the fact that according to the ISO 639-2, **the first criteria** for selecting the language code is the preference of country using the language (Clause 4.1).
- 5 The language codes have also to be derived from the language name - CROATIAN or HRVATSKI and SERBIAN or SRPSKI (Clause 4.1).
- 6 The language code **hrv** for Croatian would be not in contradiction with codes for the representation of names of countries (ISO 3166-1:1997: CROATIA – **hr**).
- 7 The code **hrv** has already been used in library and information community in Croatia (e.g. the online bibliographic database of the National and University Library in Zagreb).

STANDARD	ISO 639-1:2002 Alpha 2 codes	ISO 639-2:1998 (B) Alpha 3 codes – bibliographic codes	ISO 639-2:1998 (T) Alpha3 codes – terminology codes	ISO 639-3:2007 Alpha 3 codes for comprehensive coverage of languages
Croatian language	hr	scr – <i>change to hrv</i>	hrv	hrv (ID)
Serbian language	sr	scc – <i>change to srp</i>	srp	srp (ID)

It is evident that all codes for our languages are harmonized, except the codes in ISO 639-2 (B). Our great interest is to change the codes 639-2(B) and to have the same codes in all parts of ISO 639 standard. It will contribute to the improvement of our databases and enable the effective exchange of bibliographic records between our countries and our catalogs. It is important also at the global level for all libraries and organizations (as OCLC) which can resolve many problems in their catalogs with these new codes, same as in other parts of ISO 639 standard.

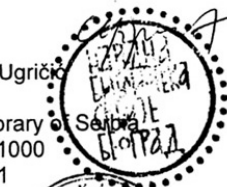
We hope that you will consider our request seriously and that your decision will be positive and for the benefit of all our four institutions.

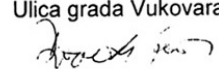
Zagreb, Belgrade, 2008-04-07

 Mr. Tiho Mil Maštrović, PhD
 Director
 National and University Library
 Zagreb 10000
 Ul. Hrvatske bratske zajednice 4 p.p. 550

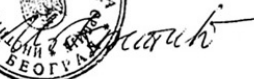

 Mr. Sreten Ugrčić
 Director
 National Library of Serbia
 Belgrade 11000
 Skerlićeva 1

 Mr. Dragutin Funda, PhD
 Director
 Croatian Standards Institute
 Zagreb 10000
 Ulica grada Vukovara 78

 Mr. Ivan Krstić
 Acting Director
 Institute for Standardization of Serbia
 Belgrade 11030
 Stevana Brakusa 2

ДОКУМЕНТ 2 (Превод)

UPRAVA ZA ISO 639-2 REGISTRACIJU
Kongresna biblioteka
Kancelarija za razvoj mreže i MARC standarde
Vašington, DC 20540-4402
e-mail: iso639-2@loc.gov
tel: +1 202 707 6237
fax: +1 202 707 0115

PRIJAVA ZAHTEVA ZA PROMENU JEZIČKIH KODOVA U ISO 639-2 (B) – KODOVI ZA PREDSTAVLJANJE IMENA JEZIKA – DEO 2: ALFA 3 KODOVI – BIBLIOGRAFSKI KODOVI

Nacionalna i univerzitetska biblioteka Hrvatske u Zagrebu i Hrvatski institut za standarde (HZN) u Zagrebu, s jedne, i Narodna biblioteka Srbije u Beogradu i Institut za standardizaciju Srbije (ISS) u Beogradu, s druge strane, odlučili su da se zajednički prijave i zatraže promenu jezičkih kodova za hrvatski i srpski jezik za bibliografsku upotrebu u ISO 639-2 (B) – Kodovi za predstavljanje imena jezika – Deo 2: Alfa – 3 kodovi.

ISO 639-2 (B) se ne menja od 1998. godine. Kôd za hrvatski jezik je još uvek scr (Serbo-Croatian-Roman), a kôd za srpski jezik je još uvek scc (Serbo-Croatian-Cyrillic). Ovakva situacija nije zgodna ni za jednu od četiri pomenute institucije, kao ni za naše jezike i, naročito, za naše bibliografske baze podataka i bibliotečke kataloge.

Osnovni razlozi našeg zahteva jesu:

1. Zvanični jezik Republike Hrvatske jeste HRVATSKI u standardnom obliku.
Zvanični jezik Republike Srbije jeste SRPSKI u standardnom obliku.

2. Jezička imena i **dvoslovni kodovi** za hrvatski (hr) i za srpski (sr) već su bili uključeni u prvo izdanje međunarodnog standarda za kodove za predstavljanje imena jezika ISO 639:1988.
3. Predlažemo **hrv** kao **troslovni kôd** za hrvatski i **srp** za srpski u bibliografske i terminološke svrhe. (Već su definisani u terminološke svrhe u ISO 639-2 – upotreba jednog koda u obe svrhe bila bi mnogo jednostavnija i jasnija).
4. Naš predlog se zasniva na činjenici da je, prema ISO 639-2, **prvi kriterijum** za izbor jezičkog koda želja zemlje koja dati jezik upotrebljava (Klauzula 4.1).
5. Jezički kodovi moraju se izvoditi iz imena jezika – HRVATSKI i SRPSKI (Klauzula 4.1).
6. Jezički kôd **hrv** za hrvatski nije u protivrečnosti sa kodovima za predstavljanje imena zemalja (ISO 3166-1:1997: HRVATSKA – hr).
7. Kôd **hrv** se već koristi u bibliotečkoj i informatičkoj zajednici u Hrvatskoj (npr. online bibliografske baze podataka Nacionalne i univerzitetske biblioteke u Zagrebu).

Očigledno je da su svi kodovi u našim jezicima usklađeni, sem u kodovima u ISO 639-2 (B). Mi pre svega želimo da promenimo kodove 639-2(B) i da imamo iste kodove u svim delovima ISO 639 standarda. To će doprineti unapređivanju naših baza podataka i omogućiti efikasnu razmenu bibliografskih zapisa između naših zemalja i naših kataloga. To je važno i na globalnom nivou za sve biblioteke i organizacije (kao što je OCLC) koje mogu da reše mnoge probleme u svojim katalogima ovim novim kodovima, kao i u drugim delovima ISO 639 standarda.

Nadamo se da ćete ozbiljno razmotriti naš zahtev i da će vaša odluka biti pozitivna i na dobrobit sve naše četiri institucije.

Zagreb, Beograd, 7. 4. 2008. god.

Документа

dr Tihomil Maštrović
direktor
Nacionalna i univerzitetska biblioteka
10000 Zagreb
ul. Hrvatske bratske zajednice 4

dr Dragutin Funda
direktor
Hrvatski institut za standarde
10000 Zagreb
Ulica grada Vukovara 78

Sreten Ugričić
direktor
Narodna biblioteka Srbije
11000 Beograd
Skerlićeva 1

Ivan Krstić
v.d. direktora
Institut za standardizaciju Srbije
11030 Beograd
Stevana Brakusa 2

ДОКУМЕНТ 3

standard
norge

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА СРБИЈЕ

0101 Бр. 696/1

14. 07. 2008 год.

Handled by/reference
Håvard Hjulstad

БЕОГРАД, Скерлићева 1

Our date
2008-06-17

Archive no

Your date
2008-04-07

Your reference

Mr Tihomil Maštrović, National and University Library
Mr Dragutin Funda, Croatian Standards Institute
Mr Sreten Ugričić, National Library of Serbia
Mr Ivan Krstić, Institute of Standardization of Serbia

ISO 639 language identifiers "scr" and "scc"

With reference to your request to the ISO 639-2 Registration Authority the ISO 639 Registration Authorities' Joint Advisory Committee has decided to deprecate the alpha-3 identifiers "scr" and "scc" (used in the "B column" of ISO 639-2), leaving "hrv" and "srp" the only recommended ISO 639 alpha-3 language identifiers for Croatian and Serbian respectively (the alpha-2 identifiers "hr" and "sr" are not affected by the decision).

Data already encoded using "scr" and "scc" are still valid, and these deprecated identifiers will not be assigned a different value in the future.

Yours sincerely

for ISO 639 RAs-JAC,

Håvard Hjulstad
hhj@standard.no

ДОКУМЕНТ 3 (Превод)

ISO 639 jezički identifikatori scr i scc

U vezi sa vašim zahtevom Upravi za ISO 639-2 registraciju, Savetodavni odbor Uprave za ISO 639-2 registraciju je odlučio da *odbaci* alfa-3 identifikatore *scr* i *scc* (korišćene u koloni B ISO 639-2) i zadrži *hrv*

i *srp* kao jedine preporučene ISO 639 alfa-3 jezičke identifikatore za *hrvatski* odnosno *srpski* (ova odluka ne utiče na alfa-2 identifikatore *hr* i *sr*).

Već uneti podaci koji sadrže *scr* i *scc* i dalje važe, a ovim odbačenim identifikatorima se ubuduće neće davati neka druga vrednost.

S poštovanjem,
Za ISO 639 Ras-JAC
Havard Hjulstad

НАЦИОНАЛНЕ КЊИЖЕВНОСТИ У СРПСКОХРВАТСКИМ ОКВИРИМА

Мр Весна Булајић
Библиотека града Београда

УДК 025.45UDC:821.163.4

Сажетак

Међународна библиографска и библиотечка класификација, УДК, представља средство индексирања и претраживања библиографских записа за све врсте информација на свим медијима. Језички критеријум је главни критеријум при разврставању књижевности у УДК. Међутим, језик није увек довољан да би се изразила књижевна националност писца, нити је језик књижевног дела једини критеријум при класификацији националних књижевности. Концепција класификације књижевности у УДК одговара искључиво чистим облицима националних књижевности, моделима у којима књижевност ствара *један* народ на *једном* језику у *једној* земљи. У свим другим сложенијим случајевима, када два или више народа на једном или више језика стварају књижевност у једној или више држава, језички критеријум УДК у одређивању књижевности постаје недовољан, зато што језик не изражава увек и национални аспект књижевности.

Распад СФРЈ и формирање нових држава актуелизује потребу да се поново преиспита прецизност и уједначеност у библиографској и библиотечкој класификацији светске и, посебно, домаће књижевности на јединственој основи, поштујући законитости УДК као опште усвојеног класификационог система код нас.

Кључне речи: национална књижевност, класификација књижевности, језички критеријум у класификацији књижевности, национални критеријум у класификацији књижевности, Универзална децимална класификација (УДК), библиотечка класификација књижевности, језик, нација.

Новембра 2007. године, у циљу остваривања начела програма Универзалне библиографске контроле и размене библиографских информација у националним и међународним оквирима, библиографске агенције националних библиотека са простора бивше Југославије потписале су у Марибору споразум о одређивању језика публикације за коју се израђује СРП запис. Народна библиотека Србије у Београду, Централна народна библиотека „Ђурђе Црнојевић“ на Цетињу, Национална и свеучилишна књижница у Загребу, Народна и универзитетска библиотека

„Св. Климент Охридски“ у Скопљу, Народна и универзитетска библиотека БиХ у Сарајеву и Народна и универзитетна књижница у Љубљани постигле су договор да се уношење обавезног податка о језику каталогизоване публикације врши у складу са стандардом ISO 639-2, а на основу претходног писменог изјашњења, или дате изјаве аутора, издавача или носиоца ауторског права, све у складу са законским прописима и језичком нормом надлежне државе. Реализацијом овог споразума стварају се услови за увођење реда у област у којој влада велика неуједначеност у ставовима и пракси. Наравно, то је могуће само уз договорно и доследно деловање сваке библиотеке потписнице, које више нису окренуте само себи већ и својим суседима.

Усвојени нови библиографски кодови за српски и хрватски језик – ISO 639-2(B), на иницијативу Народне библиотеке Србије, уз сагласност Националне и свеучилишне књижнице у Загребу, као и института – за стандардизацију обе државе од изузетног су значаја. Трословни кодови за српски језик *srp* и хрватски језик *hrv* уместо досадашњих *ssc* и *scr* примењиваће се у библиографским базама података у целом свету. Националне библиотеке из окружења, чланице COBISS-а, Србија, Словенија, Македонија, Босна и Херцеговина, Црна Гора, Бугарска, а ускоро и Албанија, требале би договорно и јединствено да примењују ове кодове при обради података у компјутерском програму за узајамну каталогизацију COBISS.

Један од података који се приликом каталогизације уносе у базу података је језик публикације. Овај податак је важан посебно за библиотечку грађу која обухвата публикације из области књижевности, како домаће тако и стране. Податак о језику дела и аутора од пресудног је значаја за стручну класификацију књижевности, која се у домаћим библиотекама, као и у онима из окружења, обавља по систему Универзалне децималне класификације (УДК).

Систем УДК разврстава књижевност као струку у 8 (осмој) стручној групи, уз филологију и лингвистику. Класификација књижевности према УДК у већини случајева не ствара посебне тешкоће. Када се утврди да је текст који се класификује књижевни текст, класификација се обавља према *језичком* тј. *филолошком критеријуму*, као главном критеријуму при разврставању књижевности у УДК систему. Међутим, филолошки критеријум није увек довољан да би стручна класификација књижевног дела и његовог аутора била тачна или довољно прецизна. Када се једним језиком говори у више држава или се једним језиком служи више нација, као што је то случај са српскохрватским језиком, поред филолошког, потребно је посегнути и за националним и/или територијалним критеријумом. Тада се УДК индекс за књижевност формира тако да се стручној означи *књижевности на одређеном језику* придружује *оштри помоћни број за место*, односно политичко-географско подручје. Тиме се у већини случајева добија подела на националне књижевности, при чему се национална књижевност изједначава са грађанском националношћу, односно држављанством писца.

Концепција класификације књижевности УДК система одговара искључиво „чистим“ облицима националних књижевности, моделима у којима књижевност ствара *један* народ на *једном* језику у *једној* земљи. Такви чисти модели веома су чести, али има и случајева када се *један* (било народ, језик или земља) из чистог модела замењује са *два или више* чинилаца. У таквим ситуацијама језички критеријум у одређивању припадности писца и његовог дела постаје недовољан, зато што *језик не изражава увек и национални аспект књижевности*. Национални језик је језик којим говори један народ у целини и по коме се разликује у говору од другог народа као целине. Међутим, језик се често не поклапа са нацијом, тако да две или више нација, односно два или више народа могу говорити једним језиком.

Природна је тежња свих народа да покажу своју индивидуалност и у оквирима употребе и назива језика. Има много народа који говоре енглеским, шпанским или француским језиком, па то њиховој култури не смета, а језик увек има само један назив. У свету постоје вишенационалне књижевности, утемељене на заједничком књижевном језику, које нису могле да угрозе никакви политички антагонизми и сукоби. Таква је, на пример, хиспаноамеричка књижевност на шпанском језику у Средњој и Јужној Америци, или књижевност на арапском језику у више држава Блиског Истока и Северне Африке.

Светска књижевност као таква не постоји. Постоје само књижевности на многобројним језицима света које, захваљујући преводима и другим различитим видовима међусобне комуникације, творе светску књижевност. Иако живимо у времену националних књижевности потреба да се појам националног схвати као нешто чврсто, стабилно или јасно одређено ствара тешкоће. Национална припадност писца је само један од беоцуга преко којег књижевна порука иде од стваралачке личности самог аутора до човечанства, којем је, у крајњој инстанци, упућена. Отуда питање: како у обиљу свега што се у свету књижевности догађа јасно одредити шта којој националној књижевности неприкосновено припада?

Основна одредница националне књижевности налази се у специфичностима друштвено-историјског развоја одређене нације. Нису апстрактни национални дух и расне особине оно што изнутра одређује и дефинише националну књижевност, него је то скуп специфичности историјског, политичког, друштвеног, културног и другог развоја једне нације, који се налази у дијалектичко-динамичкој структурној повезаности са литературом тог народа. Као што је у природи књижевности да се ствара у језику, у њене основне претпоставке спада и то да

се она ствара у оквирима неке заједнице и да је намењена првенствено члановима те заједнице. Та повезаност, више од самог језика, чини основу националног идентитета књижевности. Она чини *књижевну националност*.

На основу књижевне националности може се одредити припадност једног писца датој књижевности.

Књижевна националност не мора се увек поклапати с етничким пореклом писца, па чак ни са његовом грађанском националношћу. Искуства многих литература показују да националну књижевност стварају не само „своји“ него и „туђи“ писци, затим да у књижевности постоје случајеви привремених боравака или двојног држављанства. У састав једне књижевности могу улазити писци, па чак и читаве књижевне традиције других народа, као што се писци и делови сопственог народа могу остварити у оквирима других литература.

На нашем простору, где се под различитим историјским и друштвено-политичким условима конституисало више нација, сврставање према националном критеријуму изазива тешкоће у многим подручјима друштвеног и културног живота. То се огледа и у библиотекарству, у класификацији књижевности народа бивше СФРЈ, посебно књижевних дела на српскохрватском језику, као заједничком језику четири нације: Срба, Хрвата, Црногораца и Бошњака. Прошлост тзв. југословенске књижевности пуна је *променљивих националних идентификација*, у њој је све до наших дана чест случај писаца који своје књижевно деловање започињу унутар једне, а завршавају унутар друге националне литературе.

Националне књижевности настале на српскохрватском језику у СФРЈ развијале су се у народима

који су међусобно врло сродни, по свом етничком пореклу, обичајима, менталитету и пре свега језику. Због ових сличности Срби, Хрвати, Црногорци и Бошњаци за свој заједнички књижевни језик користе најраспрострањенији народни говор, у лингвистици познат под називом новоштокавски дијалект. То значи да се нова књижевност ових народа развија на истом књижевном језику, чији се национални модалитети ни по чему битно не разликују, осим по имену. Поставља се питање на основу којих критеријума и како успоставити границе између њихових књижевности, ако је књижевни језик четири поменута народа заједнички и ако су они врло сродни, и чак територијално измешани.

Данас Срби, Хрвати, Црногорци и Бошњаци, који су у бившој СФРЈ живели у окриљу једне државе, живе помешани у четири државе. Са стицањем независности свака од новонасталих држава инсистира на промени назива језика као симбола националног идентитета и то је њено легитимно право. Данас исти језик носи три различита имена: српски, хрватски и босански. Очигледно да се ове промене око статуса и назива језика одражавају и на досадашњи начин класификације књижевности стваране на српскохрватском језику у нашим, али и у библиотекама у окружењу. У Народној и универзитетској библиотеци БиХ одвија се прекаталогизација у којој се дела српских и хрватских писаца подводе под босанску националну књижевност писану босанским језиком, што изазива бурна негодовања стручних и јавних радника и са српске и са хрватске стране. Чињеница да је српски народ сада мањински народ како у Хрватској тако и у деловима Босне и Херцеговине и Црне Горе захтева да се српска књижевност у тим државама класификује као и свака друга мањинска књижевност. Исти случај је са бошњачком и хрватском књижевношћу у Србији и Црној Гори. Оно што најпре треба разграничити, а што превасходно

није посао самих библиотекара, већ филолога, књижевних историчара и других стручњака, јесте да треба одредити шта то све спада у српску књижевност. Другим речима, оно што се сматра српском књижевношћу треба и класификовати као српску књижевност. То исто важи и за појединачне ауторе – оне који подједнако припадају српској и хрватској, српској и бошњачкој, или хрватској и бошњачкој књижевности. Ако сматрамо да припадају српској књижевности, треба то јасно истаћи и библиотечком класификацијом. То што ће и суседне државе неке ауторе присвојити, оправдано или не, ништа не смета. Тиме неће бити оштећени ни поменути аутори нити појединачне националне књижевности. Такав начин класификације само показује стварну књижевноисторијску слику овог поднебља, сву испреплетеност њеног језичког, културног, књижевног и националног израза.

Српска књижевност спада у литературе наглашеног националног идентитета. Свест о том идентитету константа је њеног књижевног развика. Та чињеница није сметала да се у њој појаве и буду прихваћени као своји и писци несрпског порекла. Више пута су „туђи“ писци давали значајан допринос артикулисању националне индивидуалности српске књижевности, а у неким случајевима постајали и водећи српски писци, као што је, с друге стране, било Срба који су се инкорпорирали у друге литературе и у њима одиграли значајну улогу. У значајне српске писце XX века спадају многи аутори црногорског и хрватског порекла, Јевреји, као и припадници националних мањина.

Већина европских народа интегрисала се на основу језика, а не на основу вере, што је у великој мери био случај и са народима на простору бивше СФРЈ. Многи европски народи имају више вера, али од њих не праве посебне нације, као што је то учињено са Муслиманима у Југославији. Чињеница је да је било

и да и данас има Срба католика, Срба муслимана и Срба православца. Многи од њих одиграли су, али и данас играју значајну улогу у српској историји, традицији и култури. Свако поистовећивање српске нације искључиво са православљем и ћирилицом осиромашује српско културно наслеђе, посебно оно стварано у другим верским и културним срединама, а штампано и објављивано латиницом.

Године 1982. Централна редакција Енциклопедије Југославије установила је критеријум по коме се језик не може узети као темељно начело за разврставање књижевности на српскохрватском језику, као што је то у већини других књижевности у свету. Као главни критеријум за одређивање припадности предложено је деловање писца у националној (културној) средини, док језички критеријум (употреба језичке варијанте) долази на друго место. Треће по важности је национално порекло писца, а четврто, изјава о припадности националној књижевној традицији (за живе писце). На последњем месту налази се тематска везаност за одређену територију. Осим тога, предложено је да се поштује принцип двојности, односно да један писац може бити обрађен у две националне књижевности.

Одређивање националне припадности писца по једном строгом начелу, на основу којег сваки писац мора да припада само једној нацији, јесте нешто што се дубоко противи суштини поетске речи и стваралаштва. Писци, због специфичности свога рада, могу припадати двома националним књижевностима, па чак и више него само њима. Бесмисленим се чини свако настојање да се писци, сасвим прецизно и без остатка, ставе у оквире једне нације и једне националне књижевности, и да се не допусти да у многим случајевима представљају споне које спајају разне народе, припадајући овим народима и њиховим литературама истовремено.

Правилна класификација језика у УДК први је предуслов за правилну класификацију књижевности. Проблеми у вези са класификацијом књижевности на српскохрватском језику проистекли су делом и из чињенице да је УДК третирала српскохрватски језик као два језика (*српски језик 886.1* и *хрватски језик 886.2*, са посебним стручним ознакама), а не као *један* језик. Славистичка наука сматра да је у лингвистичком смислу, по фонетским, морфолошким и синтаксичким особинама, српскохрватски, хрватско-српски, српски или хрватски језик *један* језик, који се реализује у више књижевнојезичких израза, у зависности од социокултурне средине. Постојање варијанти у неком стандардном језику није специфичност само српскохрватског језика. Варијанте се јављају у свим национално нехомогеним стандардним језицима, али се увек ради о варијантма *једног* језика.

Како УДК није предвиђала јединствену стручну ознаку за српскохрватски језик, лингвистички исправно формираном ознаком могла се сматрати она која обједињује ознаке за српску (источну) и хрватску (западну) језичку варијанту у јединствену стручну ознаку (886.1/.2) којом би се именовао заједнички језик. Овако формирана стручна ознака могла је у свој опсег примити и оне реализацијске облике српскохрватског језика који не потпадају нити под „чисто“ српску нити под „чисто“ хрватску варијанту, већ имају својих особености као што су: црногорска, босанско-херцеговачка, војвођанска, далматинска и друге.

Друштвено-политички процеси дезинтеграције СФРЈ деведесетих година 20. века дали су право свакој од бивших република, данас независних држава, да питање језика решава у складу са властитим потребама. То је довело до преиспитивања класификације књижевности, са потребом исказивања не само језичког већ и нацио-

налног критеријума, који у основној подели језика и књижевности по систему УДК није посебно предвиђен. Данас на српску и хрватску, тј. српскохрватску проблематику везану за језик и књижевност утичу у великој мери политичка, верска, национална, културна и друга превирања и прожимања, замагљујући изворни, филолошки критеријум у класификацији књижевности по систему УДК, тако да национални и територијални критеријуми односе превагу над филолошким.

Промене у систему УДК које су се десиле крајем 20. века, потпуно нове, ревидиране разраде језика и књижевности са новим стручним ознакама, уз могућност исказивања језичких варијанти, као и епоха и фаза у развоју језика и књижевности, дају много већи потенцијал за тачну и прецизну класификацију језика и књижевности. Појава посебне стручне ознаке за српскохрватски језик као *један* језик (821.163.4), који се реализује у своје две варијанте: као српски (821.163.41) и као хрватски (821.163.42), омогућује рекласификацију комплетне књижевности на српскохрватском језику, тачније српске и хрватске књижевности, али и даље не искључује тешкоће код рекласификације бошњачке и црногорске књижевности. И даље остају присутни проблеми у класификацији књижевности увек када се елементи језика, националности и територијалне припадности писца не поклапају. Посебна тешкоћа произилази из чињенице да библиотеке немају јединствен став о томе да ли рекласификацијом треба да буду обухваћени сви српскохрватски писци XIX и XX века ретроактивно, или само савремени писци. Залагање да се класификацијом по новом обухвате само живи писци, наши савременици, води линијом мањег отпора. Ова варијанта је лакша, али морамо бити свесни да се на тај начин губи континуитет сваке појединачне националне књижевности, па и српске.

Рекласификација књижевности на српскохрватском језику је неминовност. Свака нација, српска, хрватска, црногорска и бошњачка има права на исказивање, формирање и развијање своје властите националне књижевности. Озбиљан приступ овом проблему неспојив је са субјективношћу и предрасудама. Треба приступити класификацији властите књижевности на исти начин како се класификује страна књижевност, доследно се придржавајући и максимално користећи све могућности класификационог система. Систем УДК, уколико се поштује и доследно користи, омогућује да се свака национална књижевност изрази кроз своје *језиро*, матичну националну књижевност, као и кроз своје, по свету расуте, књижевнојезичне изразе, кроз *дијаспору*. Збирно, језгро и дијаспора, у историјском распону од прошлости преко садашњости до будућности, представља синхрони и дијахрони пресек националне књижевности у свој њеној комплексности, разуђености и богатству.

Литература:

1. БУГАРСКИ, Ранко, *Језик у друштвеној кризи*, Београд, Чигоја штампа : XX век, 1997, 167 стр.
2. БУГАРСКИ, Ранко, *Нова лица језика : социолингвистичке шеме*, Београд, Библиотека XX век ; Чигоја штампа ; Књижара Круг, 2002, 262 стр.
3. ГАЈЕВИЋ, Драгомир, *Босанска књижевна раскршћа*, Сарајево, Аутор ; Омнибус, 2001, 207 стр.
4. ДЕРЕТИЋ, Јован, *Пуш српске књижевности : идентитет, границе, тежње*, Београд, Српска књижевна задруга, 1996, 345 стр.
5. ИВИЋ, Павле, *Српски народ и његов језик* ; приредио Милорад Радовановић, Сремски Карловци ; Нови Сад, Издавачка књижарница Зорана Стојановића, 2001, 369 стр.

6. *КЊИЖЕВНОСТ на језицима мањина у Подунављу: зборник радова*, уредници Миодраг Матицки, Весна Матовић, Слободанка Петковић, Београд, Институт за књижевност и уметност, 2004, 328 стр.
7. МИЛОСАВЉЕВИЋ, Петар, *Увод у србистистику*, 2. изд., Београд, Требник, 2003, 598 стр.
8. *СРБИ и њихов језик : хрешћоматија*, [приредио и пропратне текстове написао Петар Милосављевић], Београд, Требник, 2002, 555 стр.
9. ТУТЊЕВИЋ, Станиша, *Национална свијест и књижевност Муслимана : о њојму муслиманске/бошњачке књижевности*, Београд, Народна књига – Алфа [итд.], 2004, 172 стр.
10. БУЛАЈИЋ, Весна, *Књижевна националност и УДК*, Београд, Задужбина Андрејевић, 2007, 124 стр.
11. БУЛАЈИЋ, Весна, *УДК у теорији и пракси : приручник за библиотекаре*, Београд, Hesperiaede, 2009, 175 стр.

Vesna Bulajić

National Literatures Within the Serbo-Croatian Framework

Abstract

International bibliographic and library classification, UDC is a means of indexing and searching through bibliographic records for all kinds of information in every media. Language criteria is the principal criteria in classifying literature in UDC. However, language is not always adequate in expressing writer's literary identity, and the language of literary work is not the sole criteria in classifying national literature. The concept of UDC is suitable only for pure forms of national literature, models in which literature is created by one nation, using one language in one country. In all other, more complicated cases, when two or more nations create literature in one or more languages and in one or more countries, language criteria becomes insufficient because language does not always express the national aspect of literature.

Disintegration of SFRY and forming of the new countries make topical the need for reconsidering the precision and uniformity in bibliographic and library classification of the world, and especially domestic, literature, based on uniform grounds, regarding patterns of UDC as commonly adopted system of classification in our country.

Key words: national literature, literature classification, language criteria in literature classification, national criteria in literature classification, Universal Decimal Classification (UDC), library classification of literature, language, nation.

4

.....
Мр Јагранка Божић:

Тајанство у души државе или о
човечуљку и камену у перници

.....
Мр Јагранка Божић:

Разбијање стереотипа – исклизнуће из
ритма универзума

ПРИКАЗИ

ТАЈАНСТВО У ДУШИ ДРЖАВЕ ИЛИ О ЧОВЕЧУЉКУ И КАМЕНУ У ПЕРНИЦИ

Јадранка Божић

Народна библиотека Србије, Београд

Политике тајне – тајна, тајна служба, служба државне безбедности, приредио Петар Бојанић, Народна библиотека Србије, Београд; Институт за филозофију и друштвену теорију, Београд, 2007.

Током 2007. године одржан је циклус предавања „Политике тајне – тајна, тајна служба, служба државне безбедности” уреднице Светлане Гавриловић, у оквиру културног програма Народне библиотеке Србије а у сарадњи са Институтом за филозофију и друштвену теорију. Ова излагања преточена су у зборник текстова објављених у трећем по реду издању већ афирмисане едиције „Ризом” Народне библиотеке Србије, коју уређује Саша Илић.

Аутори текстова/предавачи проналазили су себе у оквиру овог веома захтевног темата сагледавајући политике тајне кроз филозофски, политички, правни, етички, психолошки, архитектонски и/или књижевно–естетички дискурс. У зборнику су објављени радови Петра Бојанића, Александра Добријевића, Јована Бабића, Драгана Пролеа, Петера Клепеца, Игора Кртолице, Алпара Лошонца, Ивана Младеновића, Ђорђа Д. Сибиновића, Милице Милојевић, Зорана Лазовића, Љиљане Благојевић, Јорга Шултеа, Александре Манчић, Слободана

Бељанског, Предрага Крстића, Бориса Будена и Мирана Божовића.

Приређивач ове антологије, Петар Бојанић, који иначе у Институту за филозофију и друштвену теорију ради на пројекту „Тајна, тајна служба, служба државне безбедности. Државни разлог и установе суверености“, сматра да је циљ овог пројекта реконструкција фигура „тајне, тајне службе, службе државне безбедности“ као последњих уточишта и установа суверености, те тиме истинских носилаца одговорности за најтеже злочине и ратове током историје човечанства. Различите форме и трансформације „тајне“ и „сакривања“ представљају један од основних извора и услова суверености.

Славна фикција о тешкоћи да се објасни the mystery in the soul of state – коју понављају Шекспир, Бејкон, Кант или Хајдегер – могла би да буде, сматра Петар Бојанић, почетак једног друкчијег разумевања суверености и фигуре суверена.

У свом раду Александар Добријевић, идући од Плотина и Платона, преко Гетеа и Гадамера, до Витгенштајна, Адорна, Ничеа, Лиотара и Фукоа, преиспитује целокупни однос филозофије и образовања према проблему тајне. На Платоновом трагу, аутор претпоставља да између филозофије и образовања (дидактике) стоји знак једнакости, односно тако интимна спрега да евентуалност њиховог раздвајања имплицира немогућност разрешења њихове тајне, тј. смисла.

Јован Бабић пред нас разастире, по његовом мишљењу, највећу од свих тајни, тајну идентитета, која је у основи свих других тајни – живота, мишљења, личности и слободе. Тајну идентитета сагледавамо у несводивости онога што одређује неки идентитет на било који скуп својстава, апстрактних правила и принципа.

Разматрањем тајне Фукоовог односа према психоанализи, Петер Клепец жели да покаже у каквој је вези тајна тог односа с Фукоовом општом интелектуалном позицијом и целокупним филозофским пројектом. Видећемо да је тајна тог односа повезана с његовим крајњим напорима да пронађе нову теорију субјекта. Мишел Фуко (1926 – 1984) један је од најутицајнијих мислилаца XX века, контроверзни француски постмодерниста и постструктуралиста.

Психоанализа је, на крају крајева, наука о тајни али и о субјекту *par excellence*; шта је друго (несвесна) жеља ако не тајна и за мене *sâmoг*? Фукоова тајна односа према психоанализи разрешава се, према Петеру Клепцу, у некој новој теорији субјекта где он не може без психоанализе, без њене теорије жеље и без њеног разумевања краја анализе као субјективне деституције, завањања.

Полазиште свог текста Игор Кртолица налази у једној тези преузетој из фусноте студије „Хиљаду равни“ – у којој Жил Делез и Феликс Гатари указују на то да идеја државне тајне претпоставља присвајање ратне машине од стране државног апарата.

За Делеза је употреба концепта тајне двоструко предодређена: у оквиру политичког поља, кроз идеју о државној тајни, као и у оквиру психоаналитичког поља. Тајна вуче своје порекло из ратне машине, која је формално изван државног апарата, и у њега уводи чинилац напетости.

Исходиште предавања Алпара Лошонца интригантног наслова „Тајна јавног идиота“ је у тези да је тајна дубоко уткана у традицију политичке теологије. Односно, разумевање политике тајне, или политике као тајне, и становиште да су политички императиви у спрези с теолошким, сежу у дубоку прошлост. Наиме, предочба грешника изложених

заслуженој казни на оном свету није иманентна само религијским представама већ и политичком поретку, будући да води кохеренцији државе.

Свој чланак посвећен феноменима издаје и велеиздаје Петар Бојанић започиње подсећањем на спис Томаса Хобса „Дијалог између филозофа и студента Обичајног права Енглеске“ (објављен 1681. год.). Средишње место Бојанићевог текста чини покушај да се, имајући у виду Хобсову теорију представљања, репрезентације, о чему он пише у 16. књизи „Левијатана“, открије порекло и услов концепта издаје. Наиме, акт издаје могуће је пронаћи у такозваном парадоксу репрезентације и прокурације: издајник прекида ланац преношења власти и овлашћења и зауставља репрезентацију.

Данас, после скоро 350 година, можемо рећи да је издаја (или велеиздаја), као једна од пресудних институција суверености и утемељења суверена, потпуно преформулисана, ослабљена или сасвим испуштена из устава различитих држава. Тако нови Устав Републике Србије не помиње ни једном речју издају. С друге стране, примећује Бојанић, појам издаје се никад није могао пренети у сферу етике управо због свог проблематичног политичко-правног оптерећења.

Истраживање парадокса безбедности који произилази из карактеристичних особености демократског поретка основни је циљ рада Ивана Младеновића. Аутор је покушао да у оквирима нормативне теорије предложи излаз из евидентне апорије, тако да безбедност грађана и њихово право на информисаност не буду угрожени.

Витгенштајновским усмерењем на праксу Иван Младеновић сагледава пут ка решавању овог теоријског безизлаза. Искуство, наиме, показује да у савременим демократским друштвима по-

стоји тежња ка тајности, али и одређени степен информисања о раду тајних служби на основу којег јавност процењује њихов рад. Најбоље праксе остају, дакле, као једини путоказ.

На тематизовање још једне апорије наилазимо у чланку Ђорђа Д. Сибиновића „Место адвокатске тајне у концепту правне државе“, с обзиром да адвокатура настаје и функционише у оквирима државе, а служи заштити грађана од арбитрарног вршења власти. Сибиновић сматра да адвокатура као повереник тајне, и у исто време орган правосуђа, остаје последњи штит све суженијем простору људске слободе.

Следећа три текста из пера архитеката актуализују тему односа политике тајне и архитектуре, чинећи подтемат „Простирање, смештање, скривање“. На примеру Виле „Галеб“ у Игалу Милица Милојевић третира тајну великости куће за суверена.

Предмет овог рада су процедуре прилаза; прилаз је спољашњи простор надзиран из Велике куће. Бројни су архитектонски комплекси које су владари подизали да би означили центар суверенитета; храм краљице Хацшепсут, Акропол, Топкапи, Капитол у Вашингтону, као и виле јужнословенских владара грађене су према истом начелу и са истом сврхом да потврде поље суверенитета, припадност и покорност властодршцу и његову свеprisутност.

Сажети приказ ситуација египатских, античких, отоманских и америчких великих кућа потврђује тезу да је лоцирање владереве куће тактичко, а јавни простор резултат смерног контролисања растојања између господара и поданика.

Уместо закључка, Милица Милојевић примећује да је у суштини реконструисана тактика камуфлирања немоћи; резултанта студије упућује знатижељне

да се окрену од Велике куће према заједници која ужива у привидности величине.

Зоран Лазовић кроз компаративну анализу архитектонских концепата амбасада у Берлину разлучује границе јавног и тајног, отварајући тему о којој се врло мало говори. Као разлог избора нових дипломатских представништава у Берлину за case study, Лазовић наводи повратак амбасада из Бона у Берлин окончањем хладноратовске политике и рушењем Берлинског зида 1989. године, као и унификацију ових грађевина.

Савремени концепти архитектонских решења представљају заштитни знак културе држава те се као такви могу и читати. Нова глобална култура грађења и функционисања дипломатских представништава подразумева тврђаве-бастione, сакривене у плашт наизглед отворених здања која откривају своју невидљиву безбедност. Зоран Лазовић закључује да „култура тајне“ опстаје не мењајући се много гледано и кроз призму архитектуре.

Оглед Љиљане Благојевић реконструише трагове јавног, тајног и приватног у животу и раду угледног архитекта Бранка Бона (1912–2001) постављајући начелно питање тајности рада архитеката. Основна структура наратива постављена је на основу текстова електронских порука које је ауторки послао његов син Ранко Бон, такође архитекта.

Недостајућа документација архитекте довољно говори о релацијама тајно–јавно и јавно–приватно у архитектури и конспиративној пракси Бранка Бона. Његова каријера је парадигматична за разумевање специфичности политике архитектуре Југославије, али и политике тајне суверена, које с нестанком Југославије нису нестале, већ су њихови трагови покривени.

Промишљајући улогу архитекте у савременом друштву, британски теоретичар архитектуре Рејнер Банам професију архитекте назива „црном кутијом“ чији је садржај непрозирна тајна за сваког осим за оне унутар професије.

Драгоцени прилог Јорга Шултеа тиче се реконструкције заборављеног наслеђа „тајне“ у поезији и филозофији хуманизма, и то преко два класична првобитна мита у којима је тајна имала значајну улогу. Наиме, Шулте промишља како је тајна у хуманистичком разумевању стварала теолошке и етичке вредности и како је постала главно својство поетичког текста.

Први је мит о песнику, а други познати мит о силену, односно мит о Сократу или идеалном хуманисти. Ови митови настају независно један од другог, тако да њихова слична перцепција тајне сведочи да је она резултат хуманистичке перцепције поетских и филозофских извора.

Тек у позадини рекапитулације поетског стваралаштва, које почиње с Петрарком, запажа Јорг Шулте, откривамо важну улогу коју тајна игра у апологијама светске поезије. Поетски и филозофски текстови су, као и свети текстови, створени тако да поклањају баснословно знање само у малим дозама, а откривање тајне тек следи читаочевом дугом трагању. Концепција тајне претпоставља еквиваленцију између поезије и теологије, као што сама та еквиваленција претпоставља тајну.

Шулте закључује да тајна хуманиста, пре свега, сведочи о сазнању да је структура тајне у суштини сродна људском сазнању и филолошком раду уопште.

Есеј Александре Манчић посвећен је анализи разгранате мреже тајних агената и шпијуна названој

„завера ренегата“, у време Филипа II у XVI веку, која је на граници два највећа царства тог времена, Католичке монархије и Отоманског царства, у своје „Друштво“ окупљала људе који су „стално долазили и одлазили“, одметнике и конвертите; њихово тајно знање, сачувано у архивима и књижевним делима, сведочи и данас о неизвесном односу између суверена и непријатеља.

Занимљиво је да се велики Сервантес опростио од војничког живота управо послом који је обавио за тајну службу информисања Његовог величанства – путовањем у Оран (Алжир) 1581. године, а затим се посветио писању два тада најпопуларнија жанра, драмских дела и „новела“, тј. романа. Узорна новела „Широкогруди љубавник“, новела о сужњу из „Дон Кихота“ као и драмска дела „Алжирски разговори“ и „Велика султанија“ – могли би се назвати „књижевношћу извештаја са границе“.

Слободан Бељански је у оквиру задатог темата „Политике тајне“ одабрао да изнесе неколико својих рефлексија о тајни, сагледавајући њене психолошке, правне, етичке и политичке аспекте.

С једне стране, он под тајном подразумева скуп података о догађајима, осећањима, замислима и одлукама који су нам поверени, које смо сами открили, или смо их у властитом искуству и саморефлексији фиксирали, а не желимо или нам није допуштено да их саопштиме другима. С друге стране, међутим, у тајне спадају и неке од високоорганизованих корпоративних активности које примењују и саме државе и одређени облици надржавних супстрата.

Борис Буден поводом чињенице да је око 6000 миграната током 2006. године нестало у мору при покушају да се пребаце са афричког континента на Канарска острва, те сличног стања дуж целог

Медитерана, отвара питање одговорности надлежних, али и јавности у целини за ову трагедију.

Он истиче да је реч о јавној тајни, јер медији повремено извештавају о хаваријама бродова с мигрантима, о гробљима безимених која маркирају границе нове Европе, разоткривајући мрачну страну једног пројекта у који је уложено много нада. Мрак је заправо прогутао узрочно-последичну везу између трагичне судбине миграната и друштвеног благостања којим Европа легитимише своје уједињење. Буден управо у судбинама несрећних миграната препознаје светло које је у стању да растера мрак тајне.

Миран Божовић у свом предавању разматра нека убиства у Хичкоковим филмовима у светлу утицаја метафизике, односно естетике убиства Томаса де Квинсија развијене у његовом сатиричном есеју „О убиству као једној од лепих уметности“ (1827. год.), а на позадини утилитаристичке филозофије људског тела после смрти Церемија Бенета, разрађене у његовом делу „Аутоикона“, посматра очувано тело госпође Бејтс из филма „Психо“. Миран Божовић издваја нека Хичкокова убиства на које је пресудно утицао Де Квинси и то из филмова „Конопац“, „Породична завера“ и „Психо“.

Упоредном анализом деценијских романа с једне, и шпијунских с друге стране, пунктирањем деценијске и озбиљне конструкције света и ега, јукстапозицијом два света или, чешће, света у свету, излагањем хомологије њихових наратива и реконструкцијом социјалног конструкта који их прати, Предраг Крстић надахнуто осветљава значај поседовања тајне за формирање човекове личности.

*

Код Јунга наилазимо на драгоцену промишљања феномена тајне и тајних друштава. Он сматра да

не постоји бољи начин да се појача благотворно осећање индивидуалности од поседовања тајне којој се човек заветовао ћутањем. Сами почеци друштвеног уређења откривају тежњу за тајним организацијама. Потребна за тајанственошћу од кључне је важности већ у примитивним друштвима, на тај начин што заједничка тајна служи као спона која држи племе на окупу. За Јунга тајно друштво представља међустање на путу индивидуације.

Јунг се у својој аутобиографији присећа своје дечачке епизоде с малом дрвеном фигуром човечуљка и каменом које је сместио у перницу

и сакрио у поткровље куће. Открива нам своја тадашња осећања: „Нико није могао да открије и уништи моју тајну. Осећао сам се сигурним и узнемиравајуће осећање самоотуђености нестало је. У свим тешким ситуацијама ... мислио бих на свог човечуљка.“ Ово поседовање тајне снажно је утицало на формирање његовог карактера. Много касније, читајући о тајним подземним склоништима камених душа поред Арлесхајма и о тотемским амајлијама аустралијских урођеника, Јунг је по први пут постао свестан да постоје архаичне психичке компоненте које улазе у индивидуалну психу без икакве непосредне традиционалне везе.

РАЗБИЈАЊЕ СТЕРЕОТИПА – ИСКЛИЗНУЋЕ ИЗ РИТМА УНИВЕРЗУМА

Јадранка Божић

Народна библиотека Србије, Београд

13 читања, приредила Светлана Гавриловић,
Народна библиотека Србије, Београд, 2008.

Пред нама су есеји приређени на основу изабраних предавања која су се одвијала у оквиру културног програма Народне библиотеке Србије мимо „великих“ тематских циклуса током протеклих седам година. Заједнички именилац свих ових текстова је актуелност покренутих тема као и квалитет елабората. А теме су заиста разнородне, у широком дијапазону од филозофије, књижевне теорије, антропологије и културних студија, до филма, стрипа и теорије перформанса. Зборник чине текстови Мирана Божовића, Сање Милутиновић – Бојанић, Томислава Брлека, Зорана Пауновића, Новице Милића, Петера Клепеца, Дејана Илића, Илдико Ердеи, Јована Чекића, Драгана Јеличића и Саше Ракезића, као и транскрипт разговора у којем су учествовали Александра Јовићевић, Ана Вујановић, Ана Виленица, Бранислав Јаковљевић и Дејан Илић. Ову четврту књигу у едицији „Ризом“ Народне библиотеке Србије, коју уређује Саша Илић, приредила је Светлана Гавриловић.

Зборник отвара студија љубљанског професора филозофије Мирана Божовића „Дени Дидро: Филозофија и књижевност“. Уз Волтера, Дени Дидро (1713–1784) је водећа фигура француског просветитељства.

У својој анализи неких централних етичких импликација Дидроовог материјализма, Миран Божовић полази од његовог филозофског романа „Фаталиста Жак и његов господар“, закључујући да филозофија коју у роману разрађује фаталистички мудрац Жак није ништа друго до консеквентно извођење и парадигма Дидроовог филозофског поступка. Оно што у Дидроовом детерминистичком универзуму (у којем „нема чина који би заслужио похвалу односно грдњу, ни греха ни врлине“) карактерише људе јесте њихова настројеност за добра односно рђава (или зла) дела. Ни добротвор ни рђав човек нису такви зато што сами тако желе; први је такав једноставно због тога што је „срећно“, а други због тога што је „несрећно рођен“.

Своју анализу Дидроове филозофске мисли Миран Божовић завршава, сасвим логично, „Даламберовим сном“, делом које представља квинтесенцију Дидроових одговора на основна питања његовог материјализма. У овом делу презентација филозофије материјализма поверена је несвесном Даламберу, који бунца у грозничавом сну. Дидро своју филозофему представља кроз најсубјективније обојену и изобличавајућу оптику; управо лик који спава увиђа истину материјализма да у универзуму постоји само једна супстанца – материја.

Сања Милутиновић – Бојанић, сарадница Центра за женске студије Универзитета Париз 8, чији је оснивач била Елен Сиксу (Hélène Cixous, рођена 1937. године у Орану, Алжир), распростире пред нама широко платно специфичне поетике ове француске списатељице и њене фикције-исповести „Сањарије

дивље жене: првобитни призори“. Елен Сиксу, постмодерниста и теоретичарка психоанализе, сарадница Жанета, Тодорова, Фукоа и Дерида, пише о женскости, о полно-родној амбивалентности и телу као језику несвесног, о полности текста, речи, стила и писма.

Сања Милутиновић – Бојанић излаже своју теорију *khôre* као места на којем се рађа текст. Етимологија *khôre* неизвесна је; у дословном преводу она је место, простор, стециште. Овај појам који налазимо у Платоновом „Тимају“ измиче логици бинарности, *khôra* није ни чулна ни интелигибилна; по Дерида, ни метафора нити дословни опис, матица или матрица или хранитељка – „ни више ни мање но што дно без дна у једном дану обећа ноћ“. Она јесте трећи род или пол, лебдећа несмештеност. *Khôra* је место на којем се Едип (у „Едипу на Колону“) повлачи из живота, а да не умире. Она је простор између говора и писма, лишена димензије времена. По Јулији Кристевој, *khôra* претходи чину означавања.

Синтакса Елен Сиксу, њене реченице, призивају ритам говора; ради се о синтакси бунцања, кратког испрекиданог даха. Сања Милутиновић – Бојанић, која је преводила „Сањарије“ и била сјајан тумач овог деликатног ткива, говори о надирућим речима Елен Сиксу које се гуше у уском грлу синтаксе која им ипак одолева. Ауторка упорним покушајима призивања првобитних призора (Фројдовим речником – *Urszene*) настоји да све остане забележено и то у међу-стањима између дана и ноћи или кад се „ноћ дану обећава“. (Француска списатељица налази паралелу *khôre* у Фројдовом појму *Unheimlich*, у неодређеном стању стрепње, благог ужаса и језе у искуству, који језиком тропа говоре о свој сложености људских стања.)

Роман „Подземље“ (*Underworld*, 1997), чијим се тумачењем бави Томислав Брлек, с разлогом се

сматра ремек-делом америчког писца Дона Делила. Ово обимно штиво (више од 800 страна) обухвата последњих педесетак година америчке историје, крећући се између 3. октобра 1951. године, кад се одиграла чувена финална утакмица на бејзбол-шампионату истовремено кад и други совјетски тест нуклеарне бомбе, и неке неодређене тачке у садашњости, или непосредној будућности, кад главни јунак Ник Шеј путује у Казахстан да би присуствовао уништењу нуклеарног отпада путем нуклеарне експлозије.

Занимљив је и сâм наслов књиге: подземље је заиста настањено свим врстама сенки, ликова које смо видели само на трен, нестабилних идентитета и маски; постоји читав рој теорија завере и параноидних сценарија повезаних с подземним светом.

„Подземље” се одупире интерпретативном заокруживању. Томислав Брлек нас упућује на текст који је кључ за читање овог романа у вези са отпором према заокружености; наиме, у поеми „Пуста земља” Томаса Елиота, као и у Делиловом роману, доминантна и полисемична метафора ђппада и пропратна слика пустиње приказане су путем збирке хетерогених фрагмената који своје претпостављено значење откривају само посредством читаочевог херменеутичког подухвата: подземље и пуста земља представљају места спознаје.

Набоковљев роман „Ада или страст” представљају нам двојица врхних познавалаца ове материје – Зоран Пауновић и Новица Милић. Зоран Пауновић говори нам о овом роману као о рапсодији страсти, љубавној страсти и страсти према књижевности. Код Набокова често налазимо метафорику љубавног чина која књижевност поистовећује са страшћу. Тако он „Лолиту” назива плодом своје љубави са енглеским језиком; за „Аду” бисмо могли рећи да је плод његове љубави с руским романом. Радња

романа у великој мери подсећа на радњу великих руских породичних романа-река.

У свом огледу о Набоковљевој „Ади”, Новица Милић се претходно темељно бави историјом страсти кроз европску филозофску мисао, да би се вратио Набокову и његовој визури страсти.

Новица Милић своје промишљање страсти код Набокова своди, врло слободно, на две хипотезе: прва је хипотеза о страсти као хаосу и вртлогу, а друга хипотеза је о страстима као о неком понору, бездану.

Петер Клепец у свом прилогу проблематизује тему господара у раду чувеног француског психо-аналитичара Жака Лакана (1901–1980). Пошто Лакан инсистира на „повратку Фројду”, Клепец налази да је можда најбоље да се из саме психо-анализе закључује о лику господара.

Лаканова критика садржи убеђење да несвесним није могуће владати и да несвесно нема Господара. Ако неког господарем чини неко други, ако је господар интерсубјективна функција, он има исту судбину као и сви други. Слуга је онај који господара прави господарем, али истовремено слуга је онај који себе прави слугом. Петер Клепец закључује: Ако је основни став психоанализе да господар не постоји, тј. да постоји само у фантазму, то је у исто време и охрабрујућа и забрињавајућа порука.

Разматрајући допринос Џудит Батлер промишљању питања слободе, Дејан Илић ишчитавањено схватање у контексту радова аутора Исаије Берлина и Мери Даглас. Можда највећа звезда феминизма последње деценије XX века, Џудит Батлер теоријски развија постмодернистички увид да је сваки идентитет друштвени, тј. културни производ. Ова теоретичарка поставља практично-политичко питање прихватања

одбачених бића као пуноправних субјеката-припадника заједнице. Прихвативши фукоовске и деридијанске идеје, она настоји да отвори политички простор за признавање маргиналних родова као субјеката.

Дејан Илић закључује да је Џудит Батлер успешно показала у својим књигама да је све оно што нам изгледа природно у ствари накнадни учинак Закона и служи му као оправдање. Тако и све поделе на мушкарце и жене, беле и црне, хетеросексуалне и хомосексуалне... морамо видети као произвољне, а не као основу за успостављање и одржавање хијерархијских односа у друштву.

Илдико Ердеи нас у свом предавању упознаје с радом Британке Мери Даглас (1921–2007), дамом из галерије антрополошких ренесансних ликова (поред Клод Леви-Строса и Клифорда Герца). Названа је „генијем латералног размишљања” јер је својим писањем учинила да нам удаљене културе постану блиске и познате, истовремено нам омогућујући да сопствену културу сагледамо из неуобичајеног угла.

Најпознатија дела Мери Даглас су „Чисто и опасно” (1966) и „Природни симболи” (1969), којима се представља као структуралиста чији се приступ значајно разликује од „класичног структурализма” Клод Леви-Строса. Основу структуралистичког приступа Мери Даглас чини структуралистичка претпоставка о постојању дубинске везе између културних форми и друштвене структуре, уз темељну Диркемову тврдњу да је друштво базична референца за објашњење културних феномена.

Јован Чекић у свом тексту „...copy / paste” – полазећи од чувеног Бенјаминаовог есеја „Уметничко дело у веку своје техничке репродукције”, на чију се мисао надовезује Алексеј Балабанов који својим филмом

„О монструмима и људима”, показује другу страну техничке репродукције, њено опсцено оптичко несвесно – оцртава друкчији хоризонт смисла саме техничке репродукције.

Овај Бенјаминаов есеј из 1936. године разматра заправо промене унутар асамблажа човек–машина, постављајући питања о њиховој будућности. Проналаском фотографије и филма револуционарно се мења карактер уметности. Сад се тежиште с руке измешта на око које гледа кроз објектив, јер фотограф или филмски сниматељ фиксира слику истовремено с догађајем који прати.

По Бенјаминаовом суду, метода филма је блиска методама Фројдове психоанализе. Наиме, простор који је прожет људском свешћу камера надомешта несвесним – односно, апарат открива оптичко-несвесно, као што је психоанализа открила нагонско несвесно.

Својим филмом „О монструмима и људима”, који прати не само долазак апарата техничке репродукције у Русију, најпре фотоапарата, а нешто касније и филмске камере, већ и настајање колективног фантазма, Алексеј Балабанов прави анализу Бенјаминаовог разумевања техничке репродукције, али и шири његове видике. Балабанов окреће техничку репродукцију према оном опсценом – настанку порнографије, зато што је порнографија оно место на којем се појављује оно „видљивије од видљивог”, како би то рекао Бодријар.

У свом излагању Драган Јеличић покушава да дефинише сам појам америчког независног филма који обухвата период од 1984. до 2004. године. Сматрао је да је овом феномену разложније прићи поетски него статусно, продукционо, па чак и жанровски; он у њему препознаје релативно консеквентни поетски систем – залагање за нели-

неарну наратију, за тематски фокус који често нема никакве везе с оним што покушава да ради мејнстрим Холивуда, за глумачке поставе које не подразумевају препознатљиве глумачке величине.

„Амерички индипендент филм” 1984. године излази из медијског гета и захваљујући настојању одређених институција етаблира се и постаје пандан холивудском филму. Европски филм је битна референца која је, пресудније него холивудска и ванхоливудска америчка традиција, утицала на формирање генерација америчких редитеља независне оријентације.

Занимљиво је Јеличићево запажање да је институционализација америчког независног филма значајна, пре свега, због тога што је на посредан начин спасила Холивуд. Суштину америчког независног филма оличавају редитељи попут Џима Цармуша, Спајка Лија, Дејвида Линча, Вима Вендерса, Квентина Тарантина, Стивена Зодерберга, Џона Вотерса и др.

Ако покушамо да сагледамо будућност филма и његове индустрије, неоспорно је да Холивуду много више него независном филму одговара глобализација, и да ће он морати да пронађе свој *modus vivendi* преживљавања.

Предмет предавања које је одржао Саша Ракезић је феномен тзв. „стварносног стрипа”, односно рад неких од најутицајнијих аутора који су третирали стварност путем стрипа. Да се стрип одавно окренуо животним темама, Саша Ракезић, *alias* Александар Зограф, сведочи и сопственим животом и радом стрип-цртача чија се дела објављују и преводе и у иностранству.

„Би / колатералним уводом у студије перформанса” насловљен је транскрипт разговора који је у На-

родној библиотеци Србије вођен поводом изласка из штампе “Увода у студије перформанса”, а у којем су учествовали Александра Јовићевић и Ана Вујановић (иначе ауторке студије), Ана Виленица, Бранислав Јаковљевић и Дејан Илић (модератор и издавач).

Под синтагмом *студије извођења* подразумева се једна још увек специфична и нова дисциплина, настала као синтеза великог броја научних дисциплина – антропологије, театрологије, социологије, естетике, филозофије, студија културе, феминистичке теорије, теорије рода, психоанализе, лингвистике, теорије медија, дигиталне технике – сасвим на трагу постмодернистичке мисли. Оваква отвореност студија извођења омогућава проучавање свих аспеката људског понашања, од оног у свакодневном животу до уметничког извођења у визуелним и извођачким уметностима. Бранислав Јаковљевић *performance studies* назива, фукоовским језиком, дискурзивном праксом – дисциплином која је подложна трансформацијама.

Студије извођења настале су, пре свега, захваљујући открићу заједничких принципа у антропологији и театрологији, до којих се дошло у другој половини XX века. Најзначајнији теоретичари и практичари позоришта, Ричард Шекнер, Жежи Гротовски, Питер Брук, Еуђенио Барба и др. почели су да користе антрополошки метод у стварању театра. Долази до плодних преплитања нових теорија културе и рода и филозофије континенталних теоретичара – од Леви-Строса и Ролана Барта до Фукоа, Јулије Кристеве, Дериде, Делеза, Чакраворти Спивак, Џудит Батлер – с новим теоретичарима студија извођења.

„Нови талас” авангарде у пракси извођења у другој половини XX и на почетку XXI века чине Џон Кејџ, Ричард Шекнер, Лори Андерсон, Жан-Лик Годар и др. Такође, тријумф „дигиталне парадигме” последњих деценија променио је начин опажања:

симултано и мултиперспективно опажање све више замењује традиционално, линеарно-сукцесивно опажање.

Студија Александре Јовићевић и Ане Вујановић, у издању „Фабрике књига“ из Београда, представља пре свега важан друштвено интервентни чин увођења нове хибридне дисциплине у локални теоријски и универзитетски контекст. Ова је књига настала као полазни материјал за постдипломски курс Увод

у студије извођења на Универзитету уметности у Београду, на групи за Теорију уметности и медија.

*

Овде, на крају једног могућег интерпретативног читања Зборника, на простору између говора и писма, простору лишеном димензије времена, напуштамо *khôra*, место на којем се рађа текст. Тежиште с руке измештамо на око и присуствујемо рађању нових постдисциплина које се шире попут ризомске мреже ...

САДРЖАЈ

1

ИНТЕЛЕКТУАЛНЕ СЛОБОДЕ И БИБЛИОТЕКЕ

Приредила Милица Сшевановић

- 07 IFLA/FAIFE: Biblioteke i intelektualna sloboda
- 11 Јасмина Нинков: Интелектуалне слободе и јавне библиотеке
- 19 Проф. др Александра Вранеш, Проф. др Љиљана Марковић: Цензура и библиотеке
- 35 Весна Ињац: Приватност у виртуелном окружењу
- 51 Pol Sterdžes: Intelektualna sloboda i nauka o klimatskim promenama
- 57 Stjuart Hamilton: Sloboda informacija nasuprot ratu i teroru
- 65 Barbara M. Džouns: Izmena Patriotskog akta: primer uticaja nacionalnih zakona o bezbednosti na biblioteke
- 73 Милица Сшевановић: Мисија библиотека у свету неслободе и информационог хаоса

2

БИБЛИОТЕКЕ ЗА СЛЕПЕ И СЛАБОВИДЕ

Приредиле
Недељка Ложајић и Весна Ињац

- 85 Недељка Ложајић: Брајево писмо – данас и сутра
- 95 Мр Лука Јоксимовић Барбаши: Одроз развоја информатичке технологије на учење и коришћење Брајевог писма
- 101 Мр Ненад Рагенковић: Брајево писмо у оквирима права на приступачност
- 109 Мр Драјана Милуновић: Ка светској дигиталној библиотеци за особе с потешкоћама у читању
- 117 Helen Brazier: Uloga i aktivnosti IFLA Sekcije biblioteka za slepe

131	<i>Piter Brofi i Dženi Krejven</i> : Dostupnost preko veba
153	<i>Beatris Kristensen Skold</i> : Slikovnice dostupne slepoj i slabovidoj deci
159	<i>Marion Rippli</i> : Stvaranje pozajmne zbirke knjiga s taktilnim ilustracijama za malu decu s oštećenjima vida
167	IFLA smernice za bibliotečke usluge za korisnike građe na Brajevom pismu

3

„КО КРАДЕ ПИСЦЕ?”

Приредио Срећен Уричић

173	<i>Срећен Уричић</i> : „Ко краде писце?”
177	Изводи из штампе
197	Нови договор
205	<i>Мр Весна Булајић</i> : Националне књижевности у српскохрватским оквирима

4

ПРИКАЗИ

215	<i>Мр Јагранка Божић</i> : Тајанство у души државе или о човечуљку и камену у перници
221	<i>Мр Јагранка Божић</i> : Разбијање стереотипа – исклизнуће из ритма универзума

CONTENTS

1

INTELLECTUAL FREEDOM AND LIBRARIES

Prepared by Milica Stevanović

07	IFLA/FAIFE. Libraries and Intellectual Freedom
11	<i>Jasmina Ninkov</i> : Intellectual freedom and public libraries
19	<i>Prof. Aleksandra Vraneš, Ph.D.</i> , <i>Prof. Ljiljana Marković, PH.D.</i> : Censorship and Libraries
35	<i>Vesna Injac</i> : Privacy in Virtual Environment
51	<i>Paul Sturges</i> : Intellectual Freedom and the Science of Climate Change
57	<i>Stuart Hamilton</i> : Freedom of Information versus War on Terror
65	<i>Barbara M. Jones</i> : The USA PATRIOT Act Redux: An Example of the Impact of National Security Legislation on Libraries.
73	<i>Milica Stevanović</i> : Mission Of Libraries In The World Of No Freedom And Chaos Of Information

2

LIBRARIES FOR THE BLIND AND THOSE WITH POOR VISION

Prepared by Nedeljka Ložajić and Vesna Injac

85	<i>Nedeljka Ložajić</i> : The Braille Alphabet - Today and Tomorrow
95	<i>Luka Joksimović Barbat, MA</i> : The Influence of the Information Technology Development upon the Learning and Using of the Braille Alphabet
101	<i>Nenad Radenković, MA</i> : The Braille Alphabet regarding the Availability Right
109	<i>Dragana Milunović, MA</i> : Toward the World Digital Library for Persons with Reading Difficulties
117	<i>Brazier Helen</i> : The Role and Activities of the IFLA Libraries for the Blind Section

131	<i>Peter Brophy and Jenny Craven: Web Accessibility</i>
153	<i>Beatrice Christensen Sköld: Picture books accessible to blind and visually impaired children</i>
159	<i>Marion Ripley: Creating a Loans Collection of Books with Tactile Illustrations for Young Children with a Visual Impairment</i>
167	<i>Guidelines for Library Service to Braille Users</i>

3

"WHO IS STEALING THE AUTHORS?"

Prepared by Sreten Ugričić

173	<i>Sreten Ugričić: „Who Is Stealing The Authors?“</i>
177	<i>Press-clippings</i>
197	<i>New Arrangement</i>
205	<i>Vesna Bulajić, MA: National Literatures Within the Serbo-Croatian Framework</i>

4

REVIEWS

215	<i>Jadranka Božić, MA: Mystery in the Soul of the State or On a Little Man and a Stone in a Pencil Box</i>
221	<i>Jadranka Božić, MA: Dispelling the Steretypes – Getting Out of the Universe's Rhythm</i>